

FUNDAȚIA CULTURALĂ „ONISIFOR ȘI OCTAVIAN GHIBU“

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
„VASILE PÂRVAN“ DIN BUCUREȘTI

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE
A MOLDOVEI DIN CHIȘINĂU

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

DEDICAT ÎMPLINIRII A 125 DE ANI
DE LA PROCLAMAREA
INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI
CHIȘINĂU, 24-26 SEPTEMBRIE 2002

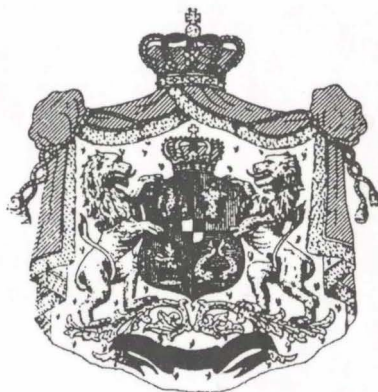
COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

<https://biblioteca-digitala.ro>

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

DEDICAT ÎMPLINIRII A 125 DE ANI
DE LA PROCLAMAREA
INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI
CHIȘINĂU, 24-26 SEPTEMBRIE 2002

COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

<https://biblioteca-digitala.ro>

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ
CHIȘINĂU
2002

SYMPOSIUM DE NUMISMATIQUE

**ORGANISÉ À L'OCCASION
DU 125e ANNIVERSAIRE DE LA PROCLAMATION
DE L'INDÉPENDANCE DE LA ROUMANIE
CHIȘINĂU, 24–26 SEPTEMBRE 2002**

**COMMUNICATIONS
ÉTUDES ET NOTES**

FUNDAȚIA CULTURALĂ „ONISIFOR ȘI OCTAVIAN GHIBU“

**INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE
„VASILE PÂRVAN“
BUCUREȘTI**

**MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE
A MOLDOVEI
CHIȘINĂU**

SIMPOZION DE NUMISMATICĂ

**DEDICAT ÎMPLINIRII A 125 DE ANI
DE LA PROCLAMAREA
INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI
CHIȘINĂU, 24–26 SEPTEMBRIE 2002**

**COMUNICĂRI
STUDII ȘI NOTE**

**EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 2003**

<https://biblioteca-digitala.ro>

COLEGIUL DE REDACȚIE

EUGEN NICOLAE, redactor responsabil

SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, ANA BOLDUREANU, THEODOR ISVORANU, EMANUEL PETAC
și AUREL VÂLCU, membri

Cu colaborarea prof. dr. GH. POENARU BORDEA

ADRESA REDACȚIEI

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan“, str. Henri Coandă nr. 11,
București, sector 1, cod 010667, oficiul poștal 22.

I.S.B.N.: 973-45-0448-7

Au colaborat la pregătirea manuscrisului pentru tipar: IULIANA BARNEA (desene), MARIUS AMARIE și LICĂ SAINCIUC – Asociația Cultural-Științifică „Museion“ din Chișinău (fotografii) și ELENA SANDU (culegere de text).

Pe coperta I. Stema României, conform legii adoptate la 8 martie și promulgată la 11 martie 1872 (după D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*; București, 1977, pl. XXI).

Pe coperta IV. Stemele unite ale Țării Românești și Moldovei pe *Triodul*, Iași, 1747 (sus) și pe un *Antologhion*, Iași, 1755 (după D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, pl. LV).

Tiparul executat la S.C. IMP S.A.
BRAȘOV – 500407 – str. Zizinului 110
tel.: 0268 332469 • fax: 0268 332499

<https://biblioteca-digitala.ro>

NICOLAE RĂILEANU, Cuvânt înainte – Avant-propos	7
ELENA RENȚEA și GH. POENARU BORDEA, Un important tezaur de monede de argint istriene și tetradrahme postume Filip II, originale și imitații fidele – Un important trésor de monnaies en argent d'Istros et de tétradrachmes posthumes de Philippe II, originaux et „imitations fidèles“	9
GABRIEL TALMAȚCHI, Monede bătute la Histiaea provenind din Dobrogea – Ein Paar Histiaeanische Münzen aus der Dobrudscha	33
ELISABETA SAVU, Tezaurul de monede de tip Vârteju-București descoperit la Râfov, județul Prahova – Le trésor de monnaies de type Vârteju-București découvert à Râfov, dép. de Prahova	37
EMANUEL PETAC și STAN STOICA, Un fragment din tezaurul de denari romani republicani descoperit în satul Plopi, com. Drăcșenei, jud. Teleorman – Un fragment du trésor de deniers romains républicains découvert à Plopi, comm. de Drăcșenei, dép. de Teleorman	47
MIHAI DIMA și THEODOR ISVORANU, Un tezaur de la începutul sec. II p.Ch. descoperit la Râfov, jud. Prahova – A hoard from the beginning of the 2 nd century A.D. discovered at Râfov, Prahova county	55
STELUȚA GRAMATICU și VIRGIL IONIȚĂ, Emisiunile monetare callatiene cu efigia lui Antoninus Pius – Les émissions monétaires de Callatis avec l'effigie d'Antonin le Pieux	59
LIANA OȚA și STELUȚA GRAMATICU, Inventarul mormântului descoperit la Mangalia în 1927 și datarea monedelor callatiene pseudo-autonome – L'inventaire du tombeau découvert à Mangalia en 1927 et la datation des monnaies callatiennes pseudo-autonomes	65
MIHAI DIMA și MIHAI VASILE, Tezaurul de la Puiești, jud. Vaslui – The Puiești hoard, Vaslui county	91
MIHAI TUDORICĂ, Tezaurul monetar roman imperial de la Butimanu, jud. Dâmbovița – Le trésor de monnaies romaines impériales de Butimanu, dép. de Dâmbovița	97
EMANUEL PETAC și ISTVAN SANDOR, Monede histriene din perioada romană imperială din colecția Istvan Sandor – Istros coins from the Roman times in the Istvan Sandor collection	103
EMANUEL PETAC și ANTONIA CONSTANTIN, O monedă tarsiană rară din colecția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române – A rare coin from Tarsus in the collection of the Numismatic Department of the Library of the Romanian Academy	109

MIHAELA IACOB, Tezaurul de monede romane târzii de la Argamum (Cap Dolojman, jud. Tulcea) – Le trésor de monnaies romaines du Bas-Empire découvert à Argamum (Cap Dolojman, dép. de Tulcea)	113
THEODOR ISVORANU și GH. POENARU BORDEA, Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” – Byzantine coins from Tomis and its environs in the collection of the Archaeological Institute „Vasile Pârvan”	137
MIHAI CIOCANU și EUGEN NICOLAE, Un tezaur de monede bizantine descoperit la Alcedar, jud. Orhei – Un trésor de monnaies byzantines découvert à Alcedar, dép. d'Orhei	163
EUGEN NICOLAE, Monedele de cupru bătute în Orașul Nou (Șehr al-cedid) – Les monnaies en cuivre frappées dans la Ville Neuve (Șehr al-cedid)	167
VERA PAIUL, O medalie cu chipul lui Atila descoperită la Ustia, jud. Chișinău – Une médaille à l'effigie d'Attila découverte à Ustia, dép. de Chișinău	181
KENNETH M.MACKENZIE, A forger's die for casting 16 th century akches	185
ANA BOLDUREANU, ANA NICULIȚĂ și EUGEN NICOLAE, Tezaurul de la Topala, jud. Lăpușna (sec. XVI) – Le trésor de Topala, dép. de Lăpușna (XVI ^e siècle)	189
MONICA GOGU, Monede medievale și moderne descoperite la Curtea Domnească din Suceava – Medieval and modern coins discovered at the Princely Court from Suceava	201
SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, Sigiliul târgului Peștere – Le sceau de la ville de Peștere	213
VLAD GHIMPU, Sigilii și scrisori din pribegie ale principelui Moldovei Gheorghe Ștefan – The Prince of Moldova Gheorghe Ștefan's seals and letters from exile	223
AUREL VÎLCU și EMIL PĂUNESCU, Noi informații despre tezaurul de monede otomane de la Frumușani, jud. Călărași – Informations nouvelles sur le trésor de monnaies ottomanes de Frumușani, dép. de Călărași	229
ION DRON, Denumirile dangalelor diviziunilor tribale nohaice reflectate în toponime din sudul Basarabiei – Les noms des tamgas des divisions tribales des Nogays reflétés par des toponymes du Sud de la Bessarabie	235
SERGIUS CIOCANU, Sigilii eclesiastice din Basarabia – Sceaux ecclésiastiques de Bessarabie (II)	241
MARIA DUȚU, Sigilii din epoca Unirii – Sceaux de l'époque de l'Union des Principautés Roumaines	245
ADELAIDA CHIROȘCA și IRINA GONCEAROVA, Un jeton rusesc din 1877 – Un jeton russe de 1877	249
RAISA TABUICĂ, Medalii ale expozițiilor agricole din Basarabia – Médailles des expositions agricoles de la Bessarabie	253
VALERIAN L. CIOFU, Câteva medalii mai puțin cunoscute privind istoria Basarabiei – Quelques médailles peu connues concernant l'histoire de la Bessarabie	265
E. PROCA, O probă monetară necunoscută: 100 lei 1964 – Une épreuve monétaire inconnue: 100 lei 1964	271
SILVIU ANDRIEȘ-TABAC, Noile simboluri heraldice ale orașului Ialoveni – Les nouveaux symboles héraldiques de la ville de Ialoveni	277
Lista abrevierilor – Liste des abréviations	285

În zilele de 24-26 septembrie 2002, Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău a avut onoarea de a găzdui o manifestare științifică dedicată împlinirii a 125 de ani de la Proclamarea Independenței României. Este vorba de al treilea simpozion de numismatică, organizat în colaborare cu Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București și cu sprijinul Fundației Culturale „Onisifor și Octavian Ghibu”. În semn de prețuire pentru contribuția colegilor din România și în special a Societății Numismatice Române (care sărbătorește 100 de ani de la înființare în 2003), la relansarea cercetărilor numismatice de la Chișinău, în finalul lucrărilor simpozionului a fost inaugurată activitatea Societății Numismatice din Republica Moldova, întemeiată cu sprijinul Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Volumul de față include o parte a comunicărilor și o serie de studii și note semnate de autori din Chișinău, București, Constanța, Giurgiu, Ploiești, Sfântu Gheorghe, Slobozia, Tulcea și New York. A fost inclusă și o comunicare prezentată la sesiunea Societății de Genealogie, Heraldică și Arhivistică „Paul Gore” din 21 mai 2003, organizată la Muzeul Național de Istorie a Moldovei în cadrul Zilelor Ghibu. Majoritatea lucrărilor tratează probleme de numismatică, dar sunt prezente și aspecte ce țin de medalistică, sigilografie, heraldică, arhivistică și arheologie. Ca și în cazul volumelor precedente, cheltuielile de editare au fost asigurate de Fundația Culturală „Onisifor și Octavian Ghibu”, redacția de un colegiu constituit la Cabinetul Numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, iar publicarea de către Editura Enciclopedică din București, căreia îi exprimăm și aici mulțumirile noastre.

În armonie cu dedicația simpozionului și a volumului, adresăm cele mai bune urări tuturor celor „cu inima română”.

NICOLAE RĂILEANU

Directorul Muzeului Național de Istorie a Moldovei

UN IMPORTANT TEZAU DE MONEDE DE ARGINT ISTRIENE ȘI TETRADRAHME POSTUME FILIP II, ORIGINALE ȘI IMITAȚII FIDELE

ELENA RENȚEA
și GH. POENARU BORDEA

În legătură cu descoperirea în vara anului 1989 a acestui tezaur monetar, în jud. Ialomița, în apropierea râului Ialomița, o primă informație datorată Silviei Marinescu-Bâlcu a fost inserată cu promptitudine în cronica descoperirilor monetare. Se consemna atunci asocierea între monedele istriene de argint (60 ex.) și tetradrahme (20 ex.) pentru moment neprecizate. Din păcate numele localității de proveniență era eronat: Bărcănești, în loc de Borănești, com. Coșereni, cum ar fi fost corect¹. Ceva mai târziu s-a consemnat o altă informație privind o tetradrahmă postumă de tip Filip II emisă la Amphipolis cândva între c. 315/4 și c. 295/4 aflată în posesie particulară, identificată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. Ea făcea parte dintr-un tezaur „descoperit în 1990” pe terenul Întreprinderii Agricole de Stat în valea Ialomiței. Localizarea tezaurului de această dată era corectă, dar în publicație nu se făcea legătura cu informația anterioară și nici corectura de rigoare². Ulterior s-a putut preciza ca tezaurul, aflat într-o „oală” spartă și apoi pierdută, a fost descoperit de doi copii al căror nume nu se mai cunoaște, de la care l-a recuperat I. Barbu și a fost predat autorităților locale. După o călătorie din post în post de la Coșereni la Urziceni și Slobozia monedele au fost predate Muzeului. Descoperirea s-a făcut lângă sediul fermei 2, la intrare, la poalele terasei, urmare a unei surpări a malului, într-un pământ steril, galben lutos. Tezaurul intrase încă din 1990 în colecția Muzeului din Slobozia, unde a fost studiat și apoi comunicat de semnatarii acestui studiu la Slatina, la cel de-al XI-lea Simpozion Național de Numismatică din 19–20 octombrie 1994, figurând printre rezumatele comunicărilor la p. 4–5. Lotul de la Slobozia este format din 63 de emisiuni ale cetății Istros de nominal mare, pentru care în cronica descoperirilor monetare se făceau referiri la numerele din clasicul corpus al lui B. Pick, și din 21 tetradrahme postume de tip Filip II emise la Amphipolis și imitații fidele ale acestora. Se făcea tot atunci legătura între informațiile publicate de care a fost vorba mai sus și se sublinia că lotul recuperat pentru muzeul din Slobozia nu reprezintă integral tezaurul, măcar o monedă intrând, așa cum am arătat mai sus, într-o colecție particulară³. Oricum, descoperirea de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița, fusese precedată, ca structură generală, de tezaurul, tot nord-dunărean, din fostul sat Scărișoara, azi Hotarele, com. Hotarele, jud. Giurgiu⁴.

Inserăm în continuare catalogul monedelor din tezaur.

- Av. Două capete tinere, cel din stânga răsturnat.
Rv. IΣTPIH. Vultur pe delfin spre stânga.
- 1-6. Cu A sub delfin.
κ 5,68 g; 18 mm. ↑ 5,60 g; 17,5 × 16,2 mm. ↑ 5,25 g; 19,2 × 17,5 mm. ↑ 5,10 g; 20 × 16,1 mm. κ 4,87 g; 18,3 × 17,3 mm. ↑ 4,79 g; 18,8 mm.
Pick, 416.
Inv. 591, 592, 595, 593, 596 și 594.
- 7-8. Cu A? sub delfin; cu A sub delfin.
κ 4,67 g; 16,3 mm. ↑ 5,16 g; 17,5 × 17 mm.
Pick, 416?
Inv. 615 și 624.
9. Cu H în câmp dreapta. Ștanța de av. defectă.
↑ 4,67 g; 19,4 × 17,3 mm.
Pick, 429*; A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, MASP, 7, 1971, p. 129, tabelul 3.
Inv. 625.
10. Capul din dreapta răsturnat, cu H în câmp dreapta și Δ sub delfin.
↑ 5,57 g; 17,5 × 16,4 mm.
Pick, 430.
Inv. 612.
11. Cu H în câmp dreapta și Δ sub delfin.
κ 5,19 g; 16,7 mm.
Pick, 431 (1, 3-6, 8-9).
Inv. 613.
- 12-13. Cu Θ în câmp dreapta și ΔI sub delfin.
↑ 5,42 g; 17,4 mm. ↑ 5,19 g; 17 mm.
Ball (Berlin, 5. XII.1932), 1978.
Inv. 609 și 621.
14. Cu ΔI sub delfin.
↑ 5,02 g; 16 mm.
Pick, 440.
Inv. 611.
15. Cu ♠ sub delfin.
→ 5,32 g; 17,7 × 16,8 mm.
Pick, 421 (3-5).
Inv. 614.
16. Cu • • între vultur și delfin (în fața și în spatele picioarelor vulturului) și ♠ (?) sau mai degrabă ⚡ sub delfin.
↑ 5,46 g; 16,8 mm.
Cf. Pick, 436.
Inv. 620.
17. Cu AΠ sub delfin.
κ 5,31 g; 18,7 × 16,8 mm.
Pick, 418 (2-4).
Inv. 597.
- 18-21. Cu ⚡ sub delfin.
→ 5,38 g; 17,3 mm. ↑ 5,28 g; 18,4 × 16,8 mm. ↑ 5,28 g; 17,8 × 16,9 mm. ↑ 5,01 g; 18,6 × 17 mm.
Pick, 417 (2, 4, 8, 10).
Inv. 601, 598, 626 și 627.
- 22-33. Cu ⚡ sub delfin.
→ 5,93 g; 18,2 × 16,6 mm. → 5,64 g; 18,5 × 17,3 mm. ↑ 5,57 g; 18,3 × 16,3 mm. ↑ 5,53 g; 17,5 mm. ↑ 5,40 g; 17,5 × 16,3 mm. ↑ 5,12 g; 17 mm. ↑ 5,08 g; 18 × 16,5 mm. ↑ 5,05 g; 17,4 mm. ↑ 4,95 g; 17 mm. ↑ 4,91 g; 17,2 mm. κ 4,91 g; 17,2 mm. → 4,80 g; 16,3 mm.
Pick, 419 (2) și Pick, 454 (pentru cele de la nr. 23, 25, 26, 27 și 30 pe care este vizibilă numai partea superioară a monogramei), dar acolo ⚡ în loc de Σ.
Inv. 600, 602, 604, 617, 616, 603, 599, 610, 605, 607, 608 și 606.
- 34-50. Cu ΦY sub delfin.
→ 5,95 g; 16,8 mm. → 5,82 g; 17,3 mm. ↘ 5,69 g; 19,3 × 18 mm. ↑ 5,66 g; 16,9 mm. → 5,64 g; 17 mm. ↑ 5,63 g; 19,5 × 17 mm. ↘ 5,62 g; 18,7 mm. → 5,54 g; 16,5 mm. ↑ 5,50 g; 17,6 mm. ↑ 5,50 g; 16,8 mm. ↑ 5,36 g; 18,9 mm. → 5,29 g; 16,4 mm. ↑ 5,25 g; 18,2 × 16,9 mm. → 5,24 g; 16,6 mm. ↑ 5,17 g; 16,5 mm. ↑ 5,00 g; 18,8 × 17 mm. → 3,64 g; 15,9 mm. Nr. 42 pare să aibă un punct sau o siglă neclară în câmp dreapta, poate mai degrabă un accident pe ștanță; nr. 48 este zgâriată pe avers și revers, iar literele de sub delfin nu sunt absolut certe; nr. 50, cu greutate și diametru anormal de mici, are literele neclare, deși certe.
Pick, 425 (3-4).
Inv. 577, 587, 566, 574, 589, 567, 580, 572, 579, 568, 571, 590, 588, 569, 623, 581 și 586.
- 51-60. Capul din dreapta răsturnat, cu ΦY sub delfin.
→ 5,90 g; 16,2 mm. ↑ 5,89 g; 17,4 mm. → 5,70 g; 18,5 × 17 mm. ↘ 5,70 g; 17,5 mm. ↑ 5,63 g; 16,8 mm. → 5,59 g; 17,8 mm. ↘ 5,26 g; 17,5 mm. → 5,22 g; 17,3 mm. → 4,93 g; 16,7 mm. → 4,77 g; 16,8 mm.
Pick, 425 (1-2).
La nr. 56 și 60 litera Φ are forma ⬠, pentru care vezi SNG, IX, The British Museum, I The Black Sea, pl. IX, nr. 256.
Inv. 578, 583, 582, 575, 585, 565, 570, 576, 584 și 573.
61. Capul din dreapta răsturnat, cu I sau H în câmp dreapta și literă indistinctă sub delfin. Legenda aparent corectă are grafia neclară.
↘ 5,37 g; 18 × 17 mm.
Inv. 622.
62. Capul din dreapta răsturnat, sigla de sub delfin în afara flanului.
↑ 5,32 g; 16,7 mm.
Inv. 619.
63. Capul din dreapta răsturnat, literă ? ilizibilă sub delfin și Σ din legenda reversului în formă de <; greutate anormal de mică; imitație?
→ 3,91 g; 17,5 × 16,4 mm.
Inv. 618.

Pl. I. Tezaurul de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița: drahme istriene de etalon eginetic (grupa IV).

Pl. II. Tezaurul de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița:
drahme istriene de etalon eginetic (grupa IV).

Pl. III. Tezaurul de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița:
drahme istriene de etalon eginetic (grupa IV).

Pl. IV. Tezaurul de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița: nr. 61–63, drahme istriene de etalon eginetic (grupa IV); nr. 64–72, tetradrahme postume Filip II și nr. 73–74, „imitații fidele” de tip Filip II.

Pl. V. Tezaurul de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița: „imitații fidele” de tip Filip II.

II. FILIP II

Av. Capul lui Zeus laureat spre dreapta.

Rv. ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Călăreț nud spre dreapta, în alură de paradă, cu o ramură de palmier în mâna dreaptă.

64. ΦΙΛΙΠ-ΠΟΥ, cu protomă de Pegas în câmp dreapta.

⊥ 10,75 g, fragment.

Cf. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II frappé en Macédoine de 359 à 294*, Paris, 1977 (în continuare în catalog Le Rider și apoi G. Le Rider, *Philippe II*), p. 90, nr. 178, Amphipolis, grupa II A, anii c. 348/7 – c. 343/2; vezi însă mai jos notele 47 și 49 și sugestia noastră din text pentru o posibilă dată în grupa IV, la nivelul emisiunilor cu Λ/torță sub cal.

Inv. 647.

65. ΦΙΛΙΠΠ-ΟΥ, cu Ϝ în câmp dreapta și Λ sub cal.

⊥ 14,35 g; 24,30 × 23,9 mm.

Le Rider, p. 124, neilustrat și p. 397, Amphipolis, grupa III, anii c. 318/7–c. 316/5.

Inv. 635.

66. ΦΙΛΙΠ***, cu Ϝ în câmp dreapta și coroană sub cal.

⊥ 13,36 g; 23,5 × 22 mm.

Le Rider, p. 124, pl. 46, 14 și p. 397, Amphipolis, grupa III, anii c. 318/7–c. 316/5.

SNG – ANS, 8 (Hyla A. Troxell), New York, 1994 (în continuare SNG – ANS, 8) pl. 26, nr. 747.

Inv. 644.

67. ΦΙΛΙΠ***, cu Λ/torță sub cal și Ϟ în câmp dreapta.

⊥ 14,56 g; 25,5 × 24,3 mm.

Le Rider, p. 125, pl. 47, 17 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4–c. 299/8.

Inv. 636.

68. ΦΙΛΙΠ-ΠΟΥ, cu Λ/torță sub cal și Ϟ în câmp dreapta.

⊥ 13,11 g; 26,5 × 25 mm.

Ca mai sus.

Inv. 628.

69. ΦΙΛΙΠ-ΠΟΥ, cu Λ/torță sub cal și Ε în câmp dreapta.

⊥ 14,05 g; 25,5 × 24 mm.

Le Rider, p. 125, pl. 47, 21 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4–c. 299/8.

SNG – ANS, 8, pl. 28, nr. 788-789.

Inv. 637.

70. ΦΙΛΙΠΠ-ΟΥ, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.

Fără date tehnice.

Le Rider, p. 125, pl. 48, 1 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4–c. 299/8.

SNG – ANS, 8, pl. 29, nr. 807.

Publicată de Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, Dacia, N.S., 36, 1992, p. 201, nr. 1 și fig. 1/1.

Colecție particulară.

71. ΦΙΛΙΠΠ-ΟΥ, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta. Tăietură pe revers.

⊥ 13,98 g; 24,8 × 23,8 mm.

Ca mai sus.

Inv. 634.

72. ΦΙΛΙΠ-ΠΟΥ, cu sigle neclare în câmp dreapta (?) și sub cal.

→ 13,28 g; 24 × 23,8 mm.

Neprecizată. Ar putea fi eventual o emisiune de la Amphipolis, grupa III, c. 323/2–c. 316/5.

Inv. 645.

III. „IMITAȚII FIDELE“ DE TIP FILIP II

73. ΛΑΠ-Y, cu Λ/torță sub cal și K (în loc de Κ) în câmp dreapta.

⊥ 13,19 g; 23,9 mm.

Cf. Le Rider, p. 125, pl. 47, 23, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4–c. 299/8.

Cf. SNG – ANS, 8, pl. 28, nr. 794.

Inv. 638.

74. Legendă în parte lipsă, cu Λ/torță neclare, sub cal și Κ în câmp dreapta.

⊥ 10,59 g, fragment.

Ștanța de avers defectă; pe reversul prost centrat, crăpături.

Ca mai sus.

Inv. 648.

75. ΦΙΛΙΠΠ-Y, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.

⊥ 13,73 g; 24 mm.

Pe avers, în stânga jos, apare o globulă ovală datorată foarte probabil defectării ștanței.

Cf. Le Rider, p. 125, pl. 48, 1 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4–c. 299/8.

Cf. SNG – ANS, 8, pl. 29, nr. 807.

Inv. 630.

76. ΦΙΛΙΠ-Y, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.

⊥ 13,62 g; 24,5 × 23,4 mm.

Ca mai sus.

Inv. 629.

77. ΦΙΛΙΠ (neclar) - Y, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.

⊥ 13,54 g; 24,7 × 23 mm.

Ca mai sus.

Inv. 633.

78. ΦΙΛΙΠ-Y, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.

⊥ 13,28 g; 24,4 mm.

Pe avers, în stânga jos, apare o ridicătură alungită datorată defectării ștanței. Vezi și mai sus nr. 75 și mai jos nr. 79.

- Ca mai sus.
Inv. 632.
79. ΦΙΑΠ-Y, cu Λ/torță sub cal și delfin în câmp dreapta.
↯ 13,05 g; 25,2 × 24,2 mm.
Pe avers același accident de ștanță ca mai sus.
Pare bătută cu aceleași ștanțe de avers și revers ca și precedenta.
Ca mai sus.
Inv. 631.
80. ΦΙΑΠΠ-OY, cu Λ/torță, doar parțial vizibile, și caduceu în câmp dreapta. Tăietură adâncă pe revers, ce afectează și aversul.
→ 13,56 g; 25 mm.
Cf. Le Rider, p. 125, pl. 48, 2, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4-c. 299/8.
Cf. SNG – ANS, 8, pl. 29, nr. 809.
Deși legenda este corectă ca și siglele de altfel, stilul aversului îndeamnă către o clasificare printre „imitațiile fidele“, cu toată prudența necesară.
Inv. 646.
81. ΦΙΑΠ-OY, cu Λ/torță sub cal.
↯ 13,68 g; 24 × 23,5 mm.

- Cf. Le Rider, p. 125, pl. 47, 17 – pl. 48, 2, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4 – c. 299/8, dar la noi sigla din câmp dreapta lipsește.
Inv. 639.
82. Ι Ι Ι ΠΠ-OY, cu Λ/torță sub cal.
↯ 13,10 g; 24,4 mm.
Ca mai sus.
Inv. 640.
83. +ΙΑΠΠ-OY, cu astru (?) în câmp dreapta.
↯ 13,58 g; 26,2 × 25 mm.
Cf. Le Rider, p. 125, pl. 47, 28, Amphipolis, grupa IV, c. 315/4-c. 299/8, dar la noi lipsă Λ/torță.
Inv. 641.
84. +ΙΑΠΠ-Ι-OY, cu fulger/⚡ sub cal și delfin în câmp dreapta.
↑ 14,20 g; 25 × 24,3 mm.
Cf. Le Rider, p. 126, pl. 48, 4 și 5 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 298/7-c. 295/4.
Cf. SNG – ANS, 8, pl. 29, nr. 812-813.
Inv. 643.
85. ΦΙΑΠΠ-O-V, cu ⚡ sub cal.
↑ 19,22 g; 24,5 × 23,5 mm.
Cf. Le Rider, p. 126, pl. 48, 3-6 și p. 399, Amphipolis, grupa IV, c. 298/7-c. 295/4, dar la noi sub cal lipsă fulgerul și sigla din câmp dreapta.
Inv. 642.

Pentru monedele de argint istriene am consemnat în catalogul nostru greutatea și diametrul. Trimiterile s-au făcut în majoritatea cazurilor la vechiul corpus datorat lui B. Pick și sensibil mai rar ne-am referit la catalogul Ball, pentru nr. 12-13, ori la M. J. Price, SNG IX, 1, pentru o varietate de grafie prezentă pe exemplarele cu nr. 56 și 60. În ce privește axul am indicat oarecum arbitrar poziția sa, el pretându-se la o oarecare ambiguitate⁵, în sensul că am putea avea ↑ sau ↓ ori ↯ sau ↰, ca să dăm doar două exemple, pentru o situație, din păcate, generală. Un studiu mai adâncit decât al nostru, individualizând iconografic capetele — care, oricum am întoarce moneda, rămân în aceeași poziție, adică, de la caz la caz, cel din stânga răsturnat ori cel din dreapta răsturnat —, ar putea elimina una din posibilități, ceea ce nu este întotdeauna ușor de realizat, mai ales atunci când monedele au o uzură accentuată, ceea ce se întâmplă în tezaurul de la Borănești cu mai mult de jumătate dintre ele. Pe majoritatea monedelor literele ori monogramele sunt clare; excepție fac nr. 61-63, între care ultima este foarte probabil o imitație⁶.

În ce privește moneda nr. 16 din catalogul nostru am trimis pentru comparație la Pick, 436, cu globulele clare și monograma sub delfin ⚡ nu absolut certă. Între timp existența reală a acestor monede s-a confirmat (Ball, 1976; vezi și V. Canarache, Pontice, 1, 1968, p. 125, nr. 251, cu observația că există și piese divizionare cu aceleași sigle, Ball, 1989; V. Canarache, *op. cit.*, p. 130, nr. 347), dar au apărut și exemplare, mult mai numeroase, cu cele două globule și ⚡ sub delfin (V. Canarache, *op. cit.*, p. 114, nr. 63-64; p. 116, nr. 93 și 98; p. 119, nr. 142-143; p. 123, nr. 220-221, având capul din stânga răsturnat, ca la noi, sau, mai rar, pe cel din dreapta; cf. Ball, 1946 și 1948).

Toate monedele din tezaurul de la Borănești aparțin grupei IV, spre deosebire de alte acumulări încheiate la nivelul aceleiași grupe, în care există și exemplare emise anterior, din grupa III, asupra cărora vom stărui ceva mai jos. Merită să consemnăm și faptul că deocamdată nu se cunosc tezaure de monede istriene de argint încheiate la nivelul grupei III⁷. Pentru succesiunea emisiunilor din tezaurul de la Borănești am urmat schema propusă de A.G. Zaginajlo și A.A. Nudelman cu ocazia studierii tezaurului de la Dorockoe descoperit în 1965⁸, ocazie cu care au fost implicate și alte acumulări suficient de amănunțit publicate, încheiate la nivelul grupei IV, și anume cele de la Razdjal (1958)⁹, Constanța (1916)¹⁰, Tulcea (1929)¹¹ și Silistra (1940)¹². Ca moment final, emisiunile istriene din tezaurul de la Razdjal le preced pe cele de la Dorockoe, care la rândul lor sunt anterioare celor de la Constanța, ce le preced pe cele de la Tulcea și Silistra, aproximativ contemporane între ele, chiar dacă în cel de la Tulcea avem și o emisiune ce nu apare la Silistra și ar putea să fie ușor posterioară, ceea ce însă nu ne pare, măcar deocamdată, suficient de bine asigurat¹³. Alte două tezaure – cel de la Bălgarka, descoperit în 1961, publicat acum în urmă cu toate datele necesare¹⁴ și cel de la Todorovo, descoperit în 1971, pentru care avem doar un conspect al emisiunilor istriene, asociate cu stateri de aur de tip Alexandru cel Mare asupra cărora vom reveni¹⁵, par să se încadreze în linii mari în același orizont cronologic cu cele de la Tulcea și Silistra. Într-adevăr, la Bălgarka avem, puse în ordinea pe care am urmat-o în catalogul nostru, emisiuni cu A (nr. 2, 4 și 6), cu H (nr. 1), cu H/Δ (nr. 10), cu Δ (nr. 5 și 9), cu I și ΑΠ (nr. 3), cu • și Α (nr. 8) și cu Π, ce ar putea fi echivalent cu Δ (nr. 7). La Todorovo succesiunea ar fi H/Δ (1 ex.), Δ (2 ex.), Δ (16 ex.), I (1 ex.), Α (6 ex.) și eventual ΑΓ, dacă se va confirma (1 ex.), cu Α (9 ex.), cu Α (2 ex.), cu Α (1 ex.)¹⁶, la care se adaugă într-o poziție incertă monograma Π, sigur prezentă în tezaurul de la Tulcea¹⁷.

Majoritatea autorilor consideră monedele istriene de nominal mare din grupa IV drept drahme eginetice cu o greutate teoretică de 6,06 ori 6,07, cu un vârf al diagramei greutateilor la 5,80 g în cazul tezaurului de la Dorockoe și pe ansamblul exemplarelor din acumulări monetare (inclusiv Dorockoe), în număr de 261 (după ce au fost eliminate 16 monede cu greutate anormal de mari sau anormal de mici), ce dau un vârf situat foarte aproape de 5,81 g. Un calcul efectuat pentru monede din grupa IV din afara tezaurelor monetare dă pentru 419 exemplare un vârf al diagramei la 5,41 g¹⁸. Să notăm că la O. Iliescu, care a lucrat pe monede din colecții, fără a ține seama de tezaurele monetare și fără a nominaliza toate tipurile, găsim trei din cele prezente în tezaurul de la Borănești, cu Α (Pick, 417) în seria V, etalon eginetic (6,06), considerate ca emise spre sfârșitul sec. V a.Chr., cu H (Pick, 429) în seria VI, etalon persic (5,64), ce ar data către 350, în timp ce cele cu A sub delfin (Pick, 416) s-ar plasa abia în seria IX, considerată ca fiind ultima, și care ar avea o datare post 260 a.Chr.¹⁹ Chiar dacă ar putea exista, eventual, o reluare a acestei litere ceva mai târziu, dar puțin probabil așa de târziu²⁰, analiza tezaurelor monetare indică pentru cele trei tipuri o ordine inversă, adică A, H și apoi Α, toate în cadrul grupei IV de etalon eginetic, care evident nu poate urca spre sfârșitul sec. V a.Chr.²¹

Singur, regretatul nostru coleg R. Ocheșeanu, cu ocazia unei comunicări privind tezaurul descoperit în 1973, între fosta localitate 6 Martie (acum Sălcioara) și Enisala, jud. Tulcea, pe teritoriul acesteia din urmă, în punctul Călugăra, nepublicat încă în detaliu, a considerat verosimil să susțină, cu titlu de ipoteză, că emisiunile istriene ale

grupele IV n-ar fi drahme eginetice, ci tot didrahme, ca și cele din grupele precedente, reducerea cu circa un gram a greutateii efective de la 6,80 (teoretic 7 g) la 5,80 g, fiind o consecință a schimbării raportului dintre aur și argint²². Ipoteza, fără îndoială ingenioasă, conținând poate și un sâmbure de adevăr, nu este de natură să anuleze echivalarea emisiunilor grupei IV cu drahmele eginetice, cotă la care ele vor fi circulat pe piața epocii, aceasta indiferent dacă în ochii localnicilor ar fi putut, la rigoare, să fie considerate ca și înainte, didrahme.

Emisiunile grupei III, prezente sigur în tezaurele de la Razdjal (6 ex.), Dorockoe (14 ex.), Constanța (10 ex.) și Tulcea (5 ex.), poate și în cel de la Todorovo (exemplarul fără siglă, dacă este de tip Pick, 446), cu litere sub delfin (Δ , Θ , K, Ω) sau în câmp dreapta (I, Y, Φ , X, A), aparțin, ca și cele din grupa precedentă, unui etalon considerat „milesian”²³, cu observația că pentru ele s-au folosit în decursul timpului și alte denumiri²⁴.

Să precizăm că pentru grupa III, pe baza a 58 de monede, s-a stabilit un vârf al diagramei la 6,83 g, ușor inferior celor din grupa II, pentru care 129 ex. au dat un vârf la 6,87 g, ce fără îndoială aparțin aceleiași etalon monetar²⁵.

De curând, o contribuție privind cronologia monedelor de argint istriene din sec. IV a.Chr. a evidențiat o serie de tezaure în care emisiunile cetății sunt asociate cu monede de aur sau de argint regale de tip Filip II, Alexandru cel Mare și Filip III²⁶.

Tezaurele avute în vedere sunt cele de la Razdjal — asociere cu stater de tip Filip II emis la Pella în vremea lui Alexandru cel Mare ori curând după moartea acestuia (340–328 sau 323–315), cel de la Pamidovo, cu tetradrahme de tip Filip II emise la Amphipolis în 342–328 și 320–318, cel de la Scărișoara cu o postumă de tip Filip II emisă la Amphipolis nu în 320–318 ci în 318–315 și o imitație datată de K. Dimitrov în circa 315, și cel de la Todorovo, cu opt stateri, șapte de tip Alexandru cel Mare și unul de tip Filip III, emiși în diferite ateliere începând din 332–327 (Macedonia, Price 180), până în 309–308 (Sidon, Price 3516–3517). Datele de îngropare ar fi către 315 sau ceva mai devreme (Razdjal), către 315 (Pamidovo), pe la 315–310 (Scărișoara) și 305–300 (Todorovo). În concepția colegului nostru bulgar toate tezaurele citate ar aparține vremii dominației lui Lysimach în Thracia, întâi ca satrap apoi ca rege, ceea ce nu ne pare asigurat pentru cel de la Razdjal, sensibil anterior anului 315, atins doar de posibilitatea datării staterului de la Pella la limita inferioară a celei târzii, dar care ar putea fi, și foarte probabil așa stau lucrurile, emis în perioada 340–328, adică spre sfârșitul domniei lui Filip II sau în vremea lui Alexandru cel Mare.

Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, datarea pachetului de monede istriene din tezaurele analizate de K. Dimitrov trebuie să țină seama și de celelalte descoperiri de tezaure monetare, într-o succesiune a cărei completare am încercat-o mai sus. Așa stând lucrurile, numărul variantelor emise sigur înainte de 315 este de completat măcar cu cele reprezentate în tezaurul de la Dorockoe și, foarte probabil, cu cele din tezaurul de la Constanța. La Razdjal avem, din grupa IV, seriile cu cifre de la A (= 1) la Δ (= 4) și eventual E (= 5), dacă în cele cu \approx și E a doua siglă are această semnificație²⁷, în timp ce la Dorockoe le găsim și pe cele cu H (= 8), ori H/ Δ ²⁸. În tezaurul de la Constanța avem și seriile cu Θ (= 9) și I (= 10)²⁹. Evident, în bună metodă, lor li se asociază emisiunile care au sub delfin numai aceleași începuturi de nume de magistrați, ce apar pe unele

exemplare împreună cu sigle numerice. În consecință, siglele care apar pe monede aparținând grupei IV din tezaurele analizate de colegul nostru bulgar, ori în cele de la Tulcea și Silistra³⁰, în măsura în care sunt deja reprezentate la Razdjal, Dorockoe ori Constanța, indică emisiuni mai timpurii, care încep să fie produse, chiar dacă acceptăm ipoteza filiației de la Filip II a capului lui Apollon de pe bronzurile istriene, bătute în paralel cu cele de argint, începând din circa 339 a.Chr.³¹ Dacă într-adevăr așa stau lucrurile și nu ne înșelăm cumva, datările propuse de K. Dimitrov pentru variantele I. , și (inclusiv cele în care cea de a doua monogramă este surmontată de puncte) în 315-310, după care ar veni cele cu H/A abia în 310-305, ne apar cam târzii. Sedus de asocierile cu monede regale din tezaurele analizate, autorul consideră puțin probabil ca varietățile avute în vedere, în număr de nouă³², să se raporteze la scurta perioadă de independență a cetății Istros în 313 înainte de noua sa supunere de către Lysimach, ceea ce este desigur adevărat, și le coboară fără ezitare în timp, neținând seama de posibilitatea ca ele să fi fost emise anterior.

Că Lysimach mergea ca politică monetară generală pe aceeași linie cu Filip II și Alexandru cel Mare ne pare clar³³, dar în cazul special al revoltei cetăților vest-pontice, ne îndoiim că foarte curând după 313, an în care cetatea Istros este scoasă din luptă, se va fi continuat o emiterie masivă de monede de argint, atingându-se chiar un vârf al ritmului de emiterie între 315-310. Poate nu este inutil să arătăm că, după noi, recunoașterea de către Lysimach a autonomiei cetăților în 311 a.Chr. pare să fi rămas doar teoretică, lipsind poate chiar intenția de a o pune în practică, căci imediat după, în 310/309, callatienii reiau ostilitățile, în măsura în care le vor fi întrerupt pentru moment cândva, și își continuă rezistența până în 307/304³⁴. S-ar părea că emisiunile cu și poate cele cu ,³⁵ foarte probabil ultimele din pachetul timpuriu al grupei IV, preced și ele de puțin anul 313, reluarea activității atelierului cu emisiuni având iconografia tradițională producându-se după părerea noastră abia ceva mai târziu, către circa 305-300.

Revenind la tezaurul de la Borănești, merită să examinăm ceva mai de aproape greutatea monedelor din grupa IV istrieană, care sunt destul de uzate³⁶. Apare cât se poate de clar că media pentru cele șase cu A este de 5,21 g, ori 5,14 g dacă le includem și pe cele două nu absolut certe, pentru cele patru cu este de 5,23 g, iar pentru cele 12 cu este de 5,24 g, ca să ne mărginim la emisiunile din care avem un număr mai mare de exemplare. Ansamblul emisiunilor pe care le considerăm relativ timpurii aparținând grupei IV, nr. 1-33 și 61 din catalogul nostru, confirmă situația exemplificată mai sus, printr-o medie generală de 5,21 g. Suntem departe de greutatea teoretică a drahmei eginetice³⁷, dar și de media exemplarelor oferită de tezaure, ca și de vârful diagramei greutateilor de la Dorockoe ori de cea calculată pe acumulările anterior publicate. Diferența este considerabilă, adică de 0,60 g, dacă luăm ca reper punctul culminant al diagramelor de greutate realizate pentru Dorockoe și pentru tezaure în general (5,80-5,81 g)³⁸.

Situația este net diferită pentru exemplarele cu ΦY sub delfin, în număr de 37, pentru care înregistrăm o medie totală de 5,41 g. Să precizăm că cele 17 cu capul din stânga răsturnat dau o medie de 5,38 g, ori dacă îl eliminăm pe cel de 3,64 g obținem pentru cele 16 rămase o medie de 5,49 g, în timp ce la cele 10 cu capul din dreapta răsturnat media se situează la 5,45 g³⁹. Valorile sunt aproximativ egale și, deocamdată măcar, nu permit o distincție certă cronologică între cele două variante ce par a fi

aproximativ dacă nu chiar strict contemporane. Și aici avem o diferență de greutate față de valorile standard ale grupei IV luate în general, dar ea este sensibil mai mică decât la emisiunile precedente, fiind de maximum 0,33 g și indicând, în consecință, existența unei uzuri mai puțin accentuate. Până acum ele nu au apărut decât la noi și în tezaurul de la Scărișoara, asociate în ambele cu originale și imitații de tip Filip II. La Scărișoara, unde au apărut pentru prima oară într-un tezaur, ele sunt mult mai bine conservate și sensibil mai grele (6,13 și 5,65 g)⁴⁰ decât valoarea ponderală medie pe care am indicat-o mai sus, cu observația că și în tezaurul de la Borănești avem câteva exemplare cu greutatea peste 5,65 g, mai exact opt, patru din tipul cu capul din stânga răsturnat și alte patru din cel cu capul din dreapta răsturnat, ceea ce este de natură să certifice că avem de a face tot cu drahme eginetice și că la nivelul lor nu s-a produs vreo reducere a ponderii de natură să le plaseze într-altul din etaloanele ce îi păreau atestate la Istros lui O. Iliescu.

Celelalte tipuri de emisiuni din Istros de la Scărișoara, aparținând toate grupei IV, sunt și ele sensibil mai grele decât exemplarele din tezaurul de la Borănești. În ordinea care ne-a apărut rezonabilă avem două cu A de 5,94 și 5,60 g⁴¹, cu Γ de 5,81 g⁴², cu Θ/Σ de 5,65 g⁴³, cu Δ de 5,57 g⁴⁴, cu Λ de 5,09 g⁴⁵ și cu \mathbf{M} de 6,04 g⁴⁶. Media greutateii lor este de 5,67 g, în timp ce pentru cele cu ΦY media este ceva mai mare: 5,89 g. Decalajul între mediile calculate pentru exemplarele considerate de noi mai timpurii și cele cu ΦY , mai târzii, este și în acest caz de circa 0,20 g, chiar dacă pe exemplare mai puțin uzate decât cele din tezaurul de la Borănești. Abia dacă mai este necesar să subliniem că, admitând chiar că această diferență ponderală ar fi fost evidențiată, ceea ce însă nu a fost cazul, ea putea părea întâmplătoare și nu era de natură să pună problema unui decalaj cronologic între datele de emitere, pentru care doar cercetarea noastră actuală pare să fi oferit temeiuri suficiente.

Venind acum la tetradrahmele de tip Filip II, în număr de 22, din care 21 se păstrează la Muzeul din Slobozia, în timp ce o alta se află într-o colecție particulară, am încercat să departajăm emisiunile originale de cele din categoria imitațiilor fidele, ceea ce nu este întotdeauna prea ușor de realizat. Dacă nu ne înșelăm cumva și cu unele rezerve firești, nouă dintre tetradrahme ar fi emisiuni originale, în timp ce celelalte 13 ar face parte din categoria imitațiilor.

Toate tetradrahmele din prima categorie sunt emisiuni atribuite atelierului din Amphipolis. Una singură, fragmentară, s-ar data poate în vremea domniei lui Filip II, între circa 348/7 și circa 343/2 (nr. 64)⁴⁷, dar o datare sensibil mai târzie pare mai probabilă, în timp ce celelalte opt aparțin categoriei postumelor. Două dintre ele sunt emisiuni databile între circa 318/7 și circa 316/5 (nr. 65-66) și fac parte din grupa III a lui G. Le Rider, pentru care autorul oferă doar o listă, spre deosebire de emisiunile anterioare tratate în regim de corpus. Prima dintre ele este neilustrată și lipsește în colecția de la ANS la care ne-am referit în catalog de câte ori a fost cazul, dar este reprezentată printr-un exemplar de 14,32 g în conspectul de emisiuni oferit de G. Le Rider pentru tezaurul „peonian” și prin trei exemplare în inventarul celui de la Réjantzi (fără indicarea greutateii)⁴⁸. Cea de a doua pare să aparțină unui tip ilustrat de G. Le Rider (14,19 g), reprezentat și la ANS (13,82 g). Următoarele șase exemplare (nr. 67-72) aparțin grupei IV a lui G. Le Rider, datată între circa 315 și 299/8, cu precizarea că este vorba de emisiuni ce se plasează spre sfârșitul ei, având toate sigla Λ /torță sub cal. Pentru primele două (nr. 67-68) avem un exemplar analog în lista lui G. Le Rider (13,51 g), căci

cele de la ANS reprezintă o variantă pe care apare pe lângă Λ /torță în câmp dreapta și o protomă de Pegas sub cal⁴⁹. Cum protoma de Pegas de la nr. 64 de mai sus este în altă poziție față de cele avute în vedere în catalog și în nota 49, adică în câmp dreapta și nu sub cal, ne pare foarte tentant să presupunem existența sub cal a mărcii de control Λ /torță, în ciuda faptului că asemenea emisiuni nu par să fie atestate până acum, aceasta și ținând seama de împrejurarea că în seria cu Λ /torță sub cal se reiau, în faza ei timpurie, o bună parte din monogramele și simbolurile secundare din cea cu Λ /torță în câmp dreapta (H^{r} , H^{p} , H^{m} , trepied). Dacă sugestia noastră se va confirma ar fi vorba în cazul nr. 64 de o emisiune de la același etaj cronologic cu nr. 67–68 din catalogul nostru. Următorul (nr. 69), este reprezentat la G. Le Rider (14,04 g) și la ANS (13,69 și 14,20 g), în timp ce alte două (nr. 70–71), din care primul, cel în posesie particulară, a fost publicat anterior fără indicarea greutății, figurează la G. Le Rider (12,61 g) și la ANS (14,30 g). Ultimul exemplar, considerat ca foarte probabil original (nr. 70), a rămas neprecizat, din cauza siglelor sale neclare, fiind poate o emisiune din grupa III de la Amphipolis.

În ce privește imitațiile, după caz, mai mult sau mai puțin fidele, toate, fără excepție, își au prototipurile în emisiunile grupei IV de la Amphipolis, cu observația că atelierul din Pella nu mai emite după circa 315 a.Chr. Primele două (nr. 73–74), au ca prototip o emisiune care se plasează în ordinea lui G. Le Rider după cele originale reprezentate la noi (nr. 67–68 respectiv 69). Originalele cântăresc 13,94 g (G. Le Rider) și 13,54 g (ANS). Următoarele cinci (nr. 75–79) au ca prototip o emisiune pentru care avem la Borănești și două exemplare originale (nr. 70–71). Caracterul de imitații pare asigurat de lipsa lui O în legendă la nr. 75 și a literelor ПО la următoarele. Între ele, două (nr. 78–79) par a fi fost emise cu aceeași ștanță de revers, dacă nu chiar cu aceeași pereche de ștanțe. Urmează o emisiune cu legendă corectă, ca dealtfel și siglele, chiar dacă cele de sub cal sunt doar parțial vizibile (nr. 80), pe care am considerat-o totuși o imitație, din cauza stilului imaginii de avers, aparent destul de mult degenerat față de cel al originalelor, dacă nu ne înșelăm cumva. Pentru cele originale greutatea sunt de 13,52 g (G. Le Rider) și 14,12 g (ANS). În continuare am clasificat două exemplare cu Λ /torță sub cal (nr. 81–82), pe care însă lipsește monograma sau simbolul din câmp dreapta. La primul lipsește un П din legendă, celălalt are o legendă total barbarizată în partea sa de început, chiar dacă apoi ПП-ОУ sunt clare. După ele, am clasificat o imitație pe care lipsește finalul legendei (ΠΟΥ) și care pare să aibă în câmp dreapta un astru (?), fără nimic sub cal (nr. 83). Prototipul ei, dacă nu ne înșelăm cumva, completat cu Λ /torță, s-ar plasa între cele cu monograme în câmp dreapta și cele, atestate la noi printre originale și imitații, având delfinul ca simbol secundar. Originalul din lista lui G. Le Rider cântărește 14,43 g.

Ultimele două imitații (nr. 84–85) își au prototipul printre cele de la sfârșitul grupei IV de la Amphipolis, pentru care G. Le Rider a propus o datare între circa 298/7 și circa 295/4. Caracterul de imitație al primeia dintre ele pare indicat doar de forma celui de al doilea П din legendă: H^{r} , căci siglele sunt corecte, în timp ce la a doua, absolut cert de imitație, lipsește al doilea П din legendă și din sigle se păstrează doar H^{r} sub cal. Pentru originalele de acest tip greutatea sunt de 13,82 g (G. Le Rider), 13,98 și 14,07 g (ANS).

Fără să zăbovim asupra comparațiilor dintre greutatea individuală a exemplarelor noastre, originale sau imitații, și cele consemnate pentru tetradrahme de același tip sau având același prototip în cazul imitațiilor, toate însă originale din listele lui G. Le Rider și de la ANS, socotim mai util să oferim valorile medii pentru tetradrahmele originale, respectiv pentru cele considerate de noi imitații din tezaurul de la Borănești.

În ce privește prima categorie, neluând în calcul exemplarul fragmentar la care se adaugă cel publicat anterior pentru care nu s-a consemnat greutatea, rămânem cu șapte tetradrahme ce oferă o medie a greutateii de 13,81 g, în timp ce pentru ansamblul celor 12 de imitație, care rămân după ce excludem și aici un exemplar fragmentar, media greutateii este de 13,47 g, ceva mai mică decât a originalelor.

Pentru emisiunile cu Γ , implicate la Borănești prin două exemplare din categoria originalelor, cântărind 14,35 și 13,36 g, medie 13,85 g, avem în lista lui G. Le Rider pentru nouă tetradrahme o medie de 14,12 g, iar la ANS, pentru 21⁵⁰, o medie de 14,10 g. Atunci când tetradrahmele sunt teaurizate imediat sau foarte curând după emiterea lor, cum este cazul celor din tezaurul „peonian“, media greutateilor este la aceste emisiuni (51 exemplare) mult mai înaltă, atingând valoarea de 14,33 g, de considerat ca fiind cea reală⁵¹.

În ce privește emisiunile cu Λ /torță sub cal și o monogramă sau un simbol în câmp dreapta avem în tezaurul nostru patru exemplare originale cu greutatea cunoscută de 14,56; 14,05; 13,98 și 13,11 g, având o medie de 13,92 g, precum și zece imitații ce cântăresc 13,73; 13,68; 13,62; 13,58; 13,56; 13,54; 13,28; 13,19; 13,10 și 13,05 g, având o medie de 13,43 g, cu circa 0,50 g mai mică decât primele. Pentru cele 13 tetradrahme originale din lista lui G. Le Rider media este de 13,98 g, în timp ce la ANS avem pentru 21 de exemplare o medie de 14,06 g⁵², adică valori doar ușor mai înalte față de media originalelor de la Borănești (13,92 g).

Pentru ultima categorie, datată de G. Le Rider între circa 298/7 și circa 295/4, avem în tezaurul nostru numai imitații ce cântăresc 14,20 și 13,22 g și dau o medie de 13,71 g. În vederea comparațiilor să consemnăm că pentru originale în lista lui G. Le Rider avem doar două exemplare la care se indică greutatea cu o medie de 13,64 g, în timp ce la ANS pentru șapte tetradrahme găsim o medie de 13,87 g, cu observația că ultima dintre ele, pentru care se indică „posibil de imitație“, cântărește 14,02 g⁵³. Deși la Borănești avem de a face cu imitații, media greutateii lor este destul de aproape de media originalelor de la ANS și chiar superioară mediei exemplarelor din lista lui G. Le Rider.

Oricum ar sta lucrurile din punct de vedere al greutateilor exemplarelor noastre, pare asigurat că ne aflăm într-o vreme în care imitațiile devin abundente, raportul fiind de 9 originale la 13 imitații. Dacă primele imitații par să fi apărut între circa 328 și 323, când, după G. Le Rider, atât la Pella cât și la Amphipolis nu se produc tetradrahme, ele se vor fi înmulțit după circa 315, când atelierul din Pella încetează să mai emită postume de tip Filip II, și mai ales după 295/4 sau după 294-290/288 sub Demetrios Poliorcetul, când s-ar fi emis după opinia lui Martin Price seria postumelor de tip Alexandru cel Mare, în paralel cu ultimele postume de tip Filip II⁵⁴. Indiferent care va fi până la urmă soluția acestei probleme cronologice, s-ar părea că există bune temeiuri pentru a plasa marea majoritate a imitațiilor într-un moment de după circa 275 a.Chr.⁵⁵ Dacă într-adevăr așa stau lucrurile, îngroparea tezaurului de la Borănești se plasează foarte probabil nu mult mai târziu, poate către 270 sau 265 a.Chr. Evident, această datare este de natură să

explice uzura accentuată și implicit greutatea scăzută a monedelor de argint istriene rămase în circulație multă vreme după momentul în care au fost emise, adică în a doua jumătate a sec. IV, poate mai exact, dar nu absolut sigur, post 339–313 și circa 305–300 a.Chr.

Așa cum am subliniat la locul potrivit, numerarul istrian din tezaurul descoperit la Hotarele, pe teritoriul fostului sat Scărișoara, este mult mai bine conservat, doar monedele emise după părerea noastră până în 313 având o medie ușor sub greutatea standard a grupei IV, spre deosebire de cele cu ΦΥ, care, ținând seama de greutatea lor, par să fi fost abia emise. Ele se aflau asociate cu două tetradrahme de tip Filip II, considerate inițial ca fiind imitații, după care una dintre ele, din păcate la început neilustrată, doar menționată⁵⁶, apoi descrisă⁵⁷, dar în cele din urmă și ilustrată, a fost clasificată ca o postumă originală, ceea ce pare foarte probabil. Ea se plasează între emisiunile grupei III a lui G. Le Rider, la sfârșitul acestora, mai exact între 318/7–316/5⁵⁸. În ce privește imitația, să notăm că dacă aversul se prezintă ca absolut corect, în schimb reversul, cu o legendă aberantă și o globulă sub cal, este foarte departe de aspectul tetradrahmelor originale și nu i se poate stabili prototipul⁵⁹. De curând, K. Dimitrov a observat că ștanța folosită pentru avers este identică cu una reprezentată și evident ilustrată din tezaurul peonian⁶⁰. În ciuda mării degenerări a reversului, imitația s-ar putea plasa printre cele postulate de noi ca apărând după închiderea atelierului din Pella în 315, de natură să producă o limitare a cantității de tetradrahme de tip Filip II⁶¹, resimțită probabil pe piață după circa 310⁶². Dacă avem dreptate, această categorie de imitații le-ar preceda pe cele având prototipuri în grupa IV a lui G. Le Rider, spre sfârșitul ei, mai ales cele cu Λ/torță sub cal dar și cele cu fulger/ ⚡, ce apar sigur după 295/4, dacă nu cumva după 290/288, și care au fost emise abundent după circa 275 a.Chr. Momentul îngropării tezaurului din fostul sat Scărișoara, ținând seama și de greutatea înaltă a emisiunii istriene cu ΦΥ, ar fi de plasat pe la circa 300 sau în primul deceniu al sec. III a.Chr., poate în legătură cu conflictele dintre Dromichaetes și Lysimach, ori nu mult mai târziu⁶³. Aceasta era de altfel limita inferioară a datării propusă de C. Preda, căci cea superioară ne pare, la nivelul actual al informației, de nesuștinut⁶⁴.

Chiar dacă suntem pe deplin conștienți că studiul emisiunilor istriene și ordonarea lor cronologică, fiind de văzut de pildă dacă există și alte emisiuni târzii pe lângă cele cu ΦΥ, va avea mult de câștigat de la contribuții viitoare, ca și problematica pe care o ridică circulația tetradrahmelor postume și a imitațiilor de tip Filip II la nord de Dunăre de altfel, publicarea tezaurului de la Borănești, com. Coșereni, jud. Ialomița, localitate aflată nu foarte departe spre vest de importanta așezare getică de la Crăsani, suplimentează cu elemente de interes major cunoașterea descoperirilor monetare din Muntenia din vremea sec. IV–III⁶⁵.

NOTE

¹ Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 34, 1990, p. 301, nr. 1.

² Ibidem, *Dacia*, N.S., 36, 1992, p. 201, nr. 1 și fig. 1/1.

³ Ibidem, *Dacia*, N.S., 38-39, 1994–1995, p. 459 și 462, nr. 1; tezaurul a fost menționat sumar de C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998 (în continuare *Istoria monedei*), p. 59 și 99, vezi și fig. 2 la p. 58; Gh. Poenaru Bordea, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole*

de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28–30 mai 2000. Comunicări, studii și note, București, 2001 (în continuare *Simpozion Chișinău 2000*), p. 18 și fig. 3 la p. 22; vezi și nr. 15 în lista de la p. 25.

⁴ C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 221–235; cf. Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *op. cit.*, p. 459; vezi acum și C. Preda, *Istoria monedei*, p. 57–59, 99, 101 și 138–139, unde același tezaur apare ca Scărișoara (jud. Ilfov), Scărișoara-Crivăț (com. Hotarele, jud. Giurgiu) sau Scărișoara-Hotarele; să precizăm, cu trimitere la Eliza Ghinea, D. Ghinea, *Localitățile din România. Dicționar*, București, 2000, p. 482, că satul Scărișoara a fost desființat pe 17 februarie 1968 și unificat cu satul Hotarele, com. Hotarele, jud. Giurgiu; pentru Crivăț, inițial considerat ca fiind locul de descoperire, vezi *ibidem*, p. 168.

⁵ Fr. de Callataÿ, *Les monnaies grecques et l'orientation des axes*, în seria Glaux, 12, Milano, 1996, p. 45; pentru emisiunile din grupele I–II, mai ales abolii, vezi Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 2000, p. 285–286.

⁶ Să notăm e.g. prezența a șase imitații din argint cu greutate între 5,75 și 4,76 g în tezaurul relativ timpuriu de la Dorockoe, A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, MASP, 7, 1971, p. 137, nr. 285–290; pentru acest tezaur vezi și A.A. Nudelman, Trudy-Kishinev, 2, 1969, p. 121–128; idem, NSf, 4, 1971, p. 78–82 (IGCH 722); cf. Pick, 454–457, între care una foarte timpurie, cu pătrat adâncit (456).

⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Simpozion Chișinău 2000*, p. 16–17, cu precizarea că discuția privind capul lui Apollo pe bronzuri rămâne valabilă; coborârea datei până la circa 330 sau ceva mai devreme se baza pe paralelizarea monedelor de bronz din tezaurul de la Fedești – B. Mitrea, C. Buzdugan, SCN, 8, 1984, p. 25–36; idem, SCN, 9, 1989, p. 11–22; CH, VII, 1985, p. 11, nr. 36; CH, VIII, 1994, p. 14, nr. 117; Carmen Maria Petolescu, C. Buzdugan, CN, 7, 1996, p. 15–18; W.M. Stancomb, SNG, XI, Londra, 2000, pl. VIII, nr. 154–162 și 164–175, considerat un „similar, separate Hoard from the Fedesti region”, dar după noi ar fi vorba de aceeași descoperire – cu cele de argint din grupa III, vezi și Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 292, ceea ce era o eroare, căci literele de pe didrahmele grupei III, prezente în câmp dreapta ori sub delfin, coincid doar ca poziție, dar sunt net diferite, vezi de ja Pick, 406–415 și mai recent A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 129, tabelul 3 și p. 135, nr. 129–142, fiind vorba de fapt de grupa IV, unde avem sub delfin A și apoi în câmp dreapta, B, Γ, Δ, E, Ξ, H, Θ și I, doar siglele A+B în ligatură și ΔI de pe bronzuri fiind de natură să ridice oarecari semne de întrebare; la C. Preda, *Istoria monedei*, p. 65, găsim și siglele K și P, publicate inițial ca atare, B. Mitrea, C. Buzdugan, SCN, 8, 1984, p. 27, nr. 36 respectiv nr. 38 și 41, nu s-au confirmat și par să fie în realitate cu B, slab sau parțial imprimat, vezi idem, SCN, 9, 1989, p. 13, unde (p. 15) și o încercare de paralelizare cu unele emisiuni de argint; o discuție în legătură cu cronologia propusă de autori, vezi mai jos nota 31; să precizăm însă că acolo este vorba în esență de cifre și nu de „magistrați monetari” (vezi *ibidem*, p. 17).

⁸ Vezi A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 129, tabelul 3, ce ne pare corect ca metodologie, chiar dacă nu este absolut complet, fiind de semnalat câteva omisiuni, cf. mai jos notele 9 și 12; siglelor numerice de la A la I le sunt subsumate, corect după noi, emisiunile pe care cifrele nu apar dar care sunt atestate și împreună cu ele; după părerea noastră nu avem de-a face nici în cazul monedelor de argint, nici în cazul celor de bronz de la Fedești, cu o succesiune anuală a lor, fiind vorba în realitate de numerotarea unor serii de emisiuni în ordine, unele după altele, cf. mai jos pentru cronologia lor aproximativă sugestiile noastre de la nota 31; cf. Hyla A. Troxell, ANSMN, 28, 1983, p. 35–70, care arată că siglele de pe aversul monedelor emise pentru Arsinoe II nu reprezintă data, cum s-a crezut multă vreme, ci o numerotare a seriilor de emisiuni; cf. A. Davesne, G. Le Rider, *Giulnar II. Le trésor de Meydançikkale*, Paris, 1989, p. 179, nr. 2995–4009, p. 228, 284–285 și passim (A. Davesne).

⁹ T. Gerasimov, Izvestija-Sofia, 25, 1962, p. 228; idem, SCN, 5, 1971, p. 17–19 (IGCH, 810), cu observația că la A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *loc. cit.*, lipsesc cele 24 exemplare cu E/Λ de tip Pick, 433, înregistrate doar în celelalte tezaure din tabel.

¹⁰ G. Severeanu, BSNR, 15, 1920, 33–34, p. 20–27; cf. B. Mitrea, StCl, 7, 1965, p. 154–155, nr. 6 (IGCH, 813); A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *loc. cit.*

¹¹ V. Canarache, comunicare la SNR, 24 aprilie 1932, CNA, 10, 1934, 96, p. 31; R. Ball, 5.XII.1932, nr. 1941–1992 și pl. 26; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 159–160, nr. 29 (IGCH 815); A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman,

loc. cit., cu observația că trimiterea din IGCH la V. Canarache, CNA, 1940, p. 230-232 este eronată, fiind vorba acolo de un alt tezaur descoperit la Silistra în 1940, cf. mai jos nota 12.

¹² V. Canarache, CNA, 15, 1940, 117-118, p. 230-232; L. Gattorno, CNA, 16, 1942, 123-124, p. 60-63; B. Mitrea, op. cit., p. 161-162, nr. 32; omis în IGCH, cf. mai sus nota 11; A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, loc. cit., unde lipsesc cele două drahme cu \mathbf{M} , Ball, 1979, din tezaurul de la Tulcea; V. Canarache, Pontice, I, 1968, p. 126, nr. 271.

¹³ Ball, 1977; sub delfin avem Δ I (Pick, 439), în care primele două litere sunt începutul unui nume de magistrat, în timp ce al doilea I nu-și are sensul, decât dacă am avea o coborâre excepțională a literei situată de regulă în câmp dreapta în această poziție, caz în care emisiunea s-ar putea plasa imediat după cele cu Θ/Δ , Δ I, Δ și I, adică înaintea celor cu $\mathbf{I}/\mathbf{A}\Pi$, \mathbf{I}/\mathbf{A} , \mathbf{I}/\mathbf{A} , $\mathbf{A}\Pi$ și \mathbf{A} ; cum monograma din nota 12 este de poziționare deocamdată incertă, ultimele emisiuni, comune ambelor tezaure, par să fie cele cu \mathbf{A} de tip Pick, 419 și 444.

¹⁴ T. Gerasimov, Izvestija-Sofia, 28, 1965, p. 247, sub Brăgma, vechiul nume al localității; idem, SCN, 5, 1971, p. 18-19 (IGCH, 811); E. Băevarov, Numizmatika, 22, 1988, I, p. 19-24.

¹⁵ Jordanka Jouroukova, Arheologija Sofia, 19, 1977, I, p. 68; CH, 4, 1978, p. 12, nr. 28; K. Dimitrov, în *Stephanos nomismatikos. Edith Schinert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 215-219, mai ales p. 219, nr. 4 (XXV); cf. idem, *The Treasure of Lysimachos* (CDROM), Sofia 1996/1997 (*non vidi*); pentru istriene se fac referiri la SNG-Cop și mai ales la SNG, Black Sea (= IX, I).

¹⁶ K. Dimitrov, în *Stephanos nomismatikos*, p. 216, a sesizat o legătură de șanță de avers între \mathbf{A} și \mathbf{A} , strict contemporană cu cele cu \mathbf{A} , \mathbf{A} și \mathbf{A} ; adaugă V. Canarache, Pontice, I, 1968, p. 127, nr. 293 și p. 128, nr. 294 (cu \mathbf{A}) și p. 128, nr. 263 (cu \mathbf{A}).

¹⁷ Vezi mai sus nota 12 și mai jos nota 46.

¹⁸ A.G. Zaginajlo, V.N. Grebenkin, NE, 14, 1984, p. 30-32 și 39, mai ales fig. 4 și 5 la p. 31. Pentru etalonul eginetic în general, cu numeroase exemple și diagrame, Hélène Nicolet-Pierre, *AnnIN*, 47, 2000 (2002), p. 11-35, cf. mai jos notele 36 și 37.

¹⁹ O. Iliescu, în *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique, New-York - Washington, septembre 1973*, Paris-Basel, 1976, p. 91-93.

²⁰ Cf. în general C. Preda, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 77-85 și idem, *Istoria monedei*, p. 42-60; autorul pare și el tentat să considere emisiuni cu A în faza finală a grupeii, vezi acum *Istoria monedei*, p. 50; cf. totuși tezaurul de la Stolniceni (Republica Moldova), Al. Levinschi, Tyragetia, 4-5, 1997, p. 319-324, în care istriene numai cu A apar asociate cu imitații numite la noi de tip Huși-Vovriești; dar o datare post 260 a.Chr. nu credem că se poate susține, după cum nici încercarea de a data drahmele istriene abia în sec. II prin paralelizarea cu bronzurile de tip Fedești, plasate abuziv așa de târziu, V. Mihăilescu-Bîrliaba, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 130, nu are sorți de confirmare; pentru posibilitatea reluării emisiunilor istriene de argint cu iconografia tradițională spre sfârșitul sec. IV a.Chr., eventual și în primele două decenii ale celui următor, Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 67-69, 1973-1975, p. 19; pentru critica datărilor după 280 a.Chr. vezi Mihaela Mănucu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, BSNR, 86-87, 1992-1993 (1996), p. 127; Gh. Poenaru Bordea, în *130 Years since the establishment of the modern Romanian monetary system*, București, 1997, p. 60-63; Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, op. cit., p. 292; Gh. Poenaru Bordea, *Simpozion Chișinău 2000*, p. 16-17.

²¹ Tot drahme eginetice sunt cele din seriile VII și VIII, considerate de O. Iliescu, op. cit., p. 92-93, ca fiind de etalon persic redus sau etalon „babilonian” și, respectiv, euboic-attic; datarea cea mai timpurie avută în vedere pentru începutul emiterii drahmelor eginetice istriene ar fi circa 350 a.Chr., A.G. Zaginajlo, NE, 11, 1974, p. 58, tabelul 9; reluată apoi la A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, op. cit., p. 129 și 131-132; A.G. Zaginajlo, V.N. Grebenkin, op. cit., p. 36; vezi deja Pick, p. 147-148; datele problemei par însă să se schimbe după apariția tezaurului de monede de bronz de la Fedești, mai sus nota 7 și mai jos nota 31.

²² Cf. Pontica, 8, 1975, p. 449, comunicare din octombrie 1974 rămasă inedită privind tezaurul de la Enisala, punctul Călugăra, pentru care vezi deocamdată B. Mitrea, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 23 bis (6 Martie, acum Sălcioara); idem, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 376, nr. 4a (Enisala); CH, 2, 1976, p. 18, nr. 44, unde „didrahme”; cf. Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, op. cit., p. 289, nota 37; Gh. Poenaru Bordea, *Simpozion Chișinău 2000*, p. 16, nota 69.

²³ A.G. Zaginajlo, *op. cit.*, p. 58 și tabelul 8 la p. 57; A.G. Zaginajlo, V.N. Grebenkin, *op. cit.*, p. 30–32 și 38, mai ales fig. 3 și 6 la p. 31 și tabelul de la p. 32; Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 286–293 și Gh. Poenaru Bordea, *Sinpozion Chișinău 2000*, p. 14 și 16.

²⁴ V. Canarache, *op. cit.*, p. 143, eginetic; B. Pick, p. 147, urmat de O. Iliescu, *op. cit.*, p. 90–91, seriile III („etalon eginetic vechi”) și IV („etalon attic de comerț”), cu datări în a doua jumătate a sec. V. a.Chr.; vezi și C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914–1970*, București, 1973, p. 24–25 (C. Preda); C. Preda, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 80; idem, *Istoria monedei*, p. 46, fenician.

²⁵ A.G. Zaginajlo, V.N. Grebenkin, *op. cit.*, p. 30–32 și 38, vezi fig. 2 la p. 30, fig. 6 la p. 31 și tabelul de la p. 32.

²⁶ K. Dimitrov, *op. cit.*, p. 215–219.

²⁷ Mai sus nota 9.

²⁸ A.G. Zaginajlo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 122–137 și mai sus nota 6.

²⁹ Mai sus nota 10.

³⁰ Ușor mai târziu, vezi mai sus notele 11–12; tezaurele de la Bălgarka și Todorovo, pentru care mai sus notele 14 și 15, în măsura în care ordonarea emisiunilor propusă de noi în text este corectă, par să aparțină aceluiași orizont al producției istriene, chiar dacă în cel de-al doilea avem și un stater al atelierului de la Sidon din 309–308.

³¹ Pentru o datare începând din circa 350 a.Chr., mai sus nota 21; pentru circa 330 sau ceva mai devreme, mai sus nota 7; cf. C. Preda, *Istoria monedei*, p. 49–50, plasează grupa III (și ultima) în ± 380–313, ca apoi, p. 65–66, să rețină paralelismul cu bronzurile de tip Fedestii; vezi și B. Mitrea, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 116, unde data 339 a.Chr.; pentru bronzurile respective, B. Mitrea, C. Buzdugan, SCN, 9, 1989, p. 17, propuneau o datare în 339–325, cu observația că limita inferioară ar putea fi ceva prea timpurie; datarea momentului final al tezaurului de la Dorockoe, curând după 340 a.Chr. (Golenko), din IGCH 722, corectă dacă s-ar accepta circa 350 a.Chr. pentru începutul grupei IV, ar apărea prea timpurie, dacă ne referim la circa 339 a.Chr.; pentru emisiunile istriene din grupa IV de la Razdjal ne-am putea gândi la circa 339–330, pentru Dorockoe momentul final ar fi de plasat către 325–320, în timp ce pentru Constanța s-ar putea reține un moment final cândva între 320–315; ultimele emisiuni istriene de la Tulcea, Silistra și, probabil, Bălgarka și Todorovo, ar fi din circa 315–313, cu precizarea că tezaurul de la Todorovo, în care lipsesc cele cu Φ , ar fi de clasat poate mai degrabă curând după încheierea celui de la Constanța; în ce privește tezaurul de la Pamidovo — T. Gerasimov, SCN, 5, 1971, p. 19; IGCH 735; K. Dimitrov, *op. cit.*, p. 216 și 218, nr. 2 (LV), cf. IGCH 736; T. Gerasimov, Izvestija-Sofia, 27, 1964, p. 239 —, în ciuda asocierii cu emisiuni de tip Filip II de la Amphipolis din 340–328 și 320–318, cele două istriene par să fie timpurii, una din grupa III (cu X), cealaltă din a doua serie a grupei IV (cu B).

³² La cele mai sus menționate s-ar adăuga cele cu Θ/Σ și ΦY din fostul sat Scărișoara (azi inclus în Hotarele, jud. Giurgiu), din care prima este reprezentată deja în tezaurul de la Constanța, doar a doua fiind emisă post 313 a.Chr., așa cum vom încerca să argumentăm în continuare.

³³ G. Le Rider, *Deux trésors de monnaies grecques de la Propontide*, Paris, 1963; C.M. Kraay, *Greek Coins and History. Some current problems*, Londra, 1969, p. 15–17; G. Le Rider, RN⁶, 13, 1971, p. 143–151; O. Picard, CRAI, 1985, p. 764–770, idem, RÉG, 103, 1990, p. 1–15; cf. Helen S. Lund, *Lysimach. A study in early Hellenistic kingship*, Londra, New York, 1992, p. 37–38, cu datare pentru istrienele de argint „c. 410 BC to c. 310 BC”, cu observația că data de început ne pare a fi în realitate sensibil mai timpurie, vezi în ultimă analiză Vasilica Lungu, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 282–300, cu precizările noastre de mai sus — nota 7, în timp ce data finală c. 310 (în fapt 313 după noi) este de prelungit printr-o serie ceva mai târzie, în legătură cu care vezi acum argumentele noastre de mai jos, cf. și mai sus nota 20.

³⁴ Pentru aceste evenimente vezi D.M. Pippidi, *I Greci nel Basso Danubio dell'età arcaica alla conquista romana*, Milano, 1972, p. 92–95; Gh. Poenaru Bordea, Dacia, 18, 1974, p. 112–115; D.M. Pippidi, *Parerga. Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne*, București–Paris, 1984, p. 160–163; Al. Avram, în *Istoria românilor, I. Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 597–599, unde și prezentarea conflictelor între Lysimach și Dromichaite dateate în 300 și 292 a.Chr.; cf. C. Preda, în EAIVR, II, D–L, p. 84, unde evenimentele sunt plasate în 297 și 293; vezi acum și analiza lui Al. Vulpe, în *Istoria românilor, I*, p. 461–463.

³⁵ Cele cu sunt prezente în tezaurul nostru (nr. 22–33) și în cele de la Tulcea și Silistra, mai sus notele 11 și 12, iar cele cu apar la Tulcea (omisă în conspectul de la A.G. Zagajlo, A.A. Nudelman, p. 129) și la Todorovo, K. Dimitrov, *op. cit.*, p. 219, nr. 4 și mai sus nota 15; pentru opinia noastră că el ar fi sau aproximativ contemporan cu cele de la Silistra și Tulcea, ori ușor mai timpuriu, cu emisiuni precedând anul 313, vezi mai sus textul nostru la nivelul notelor 16–17 și nota 31.

³⁶ Dacă inițial problema era de a stabili greutatea standard a emisiunilor plecând de la greutățile reale din tezaure conținând monede foarte bine conservate și anume de la vârful diagramelor, vezi G.F. Hill, NC³, 4, 1924, p. 76–85, mai ales p. 80–82 (+ 1%) și P. Naster, în *Nunismatique antique, Problèmes et méthodes*, Nancy-Louvain, 1973, p. 73–74 și idem, RBN, 120, 1974, p. 3–17 (+ 1,5%); cf. G. Le Rider, *Philippe II*, p. 346, unde și părerea lui Hill, *op. cit.*, după care drahmele de la Istros ar fi avut o greutate dominantă sau modală de 5,525 g, clar depășită de cercetările recente, mai sus nota 18 și mai jos nota 38; pentru problema uzurii în circulație observații pertinente, extrem de instructive la P. Naster, PACT, 5, 1981, p. 71–74 (= idem, *Scripta nummaria. Contribution à la méthodologie nunismatique*, Wetteren, 1983, p. 89–92); acum în urmă s-au făcut importante progrese privind rata anuală de pierdere în greutate în cazul tezaurelor îngropate sensibil mai târziu, A. Davesne, G. Le Rider, *op. cit.*, p. 243–258 și 316–322; cf. G. Le Rider, în *Mélanges de la bibliothèque de la Sorbonne offerts à André Tuilier*, Paris, 1988, p. 69–83 (*non vidi*); vezi, în general, F. Delamare, *Le frais et ses lois, circulation et usure des monnaies* (în seria Cahiers Ernest Babelon, 5), Paris, 1994.

³⁷ Hélène Nicolet-Pierre, *op. cit.*, p. 70–71, ridică întrebarea dacă noțiunea de greutate teoretică este antică sau modernă; în ce privește drahmele de etalon eginetic, p. 22 și 33–34, fig. 14–15, vârful diagramei se plasează la Chios la circa 6,20, în timp ce la Paros avem pentru acesta o valoare situată între 6 și 6,09 g.

³⁸ Mai sus nota 18.

³⁹ Vezi în catalog nr. 34–50 și respectiv nr. 51–60.

⁴⁰ C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 222, nr. 4–5 și p. 223, pl. I/4–5.

⁴¹ *Ibidem*, p. 222, nr. 1–2 și p. 223, pl. I/1–2.

⁴² *Ibidem*, p. 222, nr. 6 și p. 223, pl. I/6.

⁴³ *Ibidem*, p. 224, nr. 7, unde însă eronat „sous le dauphin et au-dessus de la queue de l'aigle Θ“ și p. 223, pl. I/7.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 222, nr. 3 și p. 223, pl. I/3.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 222, nota 4; C. Preda, SCN, 4, 1968, p. 442, nr. 1 și fig. I/1.

⁴⁶ Idem, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 222, nota 4; idem, SCN, 4, 1968, p. 442, nr. 2 și fig. I/2.

⁴⁷ Simbolul protomă de Pegas reapare însă la nivelul emisiunilor Λ /torță, vezi mai jos nota 49.

⁴⁸ G. Le Rider, *Philippe II*, p. 303, nr. 83 și, respectiv, p. 308, nr. 717–719.

⁴⁹ G. Le Rider, *op. cit.*, p. 125, pl. 47/15; SNG-ANS, 8, pl. 28, nr. 778–779, unde însă protoma de Pegas este plasată sub cal și nu în câmp dreapta, mai exact între membrele anterioare ale acestuia ca la noi, loc unde se află pe exemplarele citate Λ /torță, legate printr-o ștantă de avers de cele cu Γ și Λ /torță, în poziție inversă față de exemplarele noastre, Le Rider, pl. 47/11; merită să notăm aici apariția a două tetradrahme noi cu călărețul „olimpic“ având simbolul protomă de Pegas sub cal și scut rotund în câmp dreapta prima, cu protomă de Pegas sub cal și proră în câmp dreapta a doua, G. Le Rider, *Monnayage et finances de Philippe II. Un état de la question*, în seria MEΛETHMATA, 23, Atena, 1996, p. 18–19, nr. 6 și 7, ilustrate pl. IV/9 și pl. IV/8, cu comentariul de la p. 24–25, unde se subliniază legătura strânsă între grupa I cu călărețul regal (Filip II); idem, *Philippe II*, p. 84–86, nr. 122–143 cu protomă Pegas-arc și grupa IIA cu călărețul „olimpic“ și protomă de Pegas sub cal.

⁵⁰ G. Le Rider, *Philippe II*, p. 124 și pl. 46/19; SNG-ANS, 8, pl. 26–27, nr. 736–756.

⁵¹ Pentru ansamblul grupei III din tezaurul „peonian“, G. Le Rider, *op. cit.*, p. 352, constată că 46 din 71 ex. cântăresc între 14,29 și 14,39 g, sensibil sub norma de $\pm 14,50$ g, cât au cele din vremea domniei lui Filip II și cele emise până în 328, conchizând „La réduction, sans être très considérable, apparaît néanmoins comme assez sensible“.

⁵² G. Le Rider, *op. cit.*, p. 125, pl. 47/17 – pl. 48/2; SNG-ANS, 8, pl. 28–29, nr. 778–809; G. Le Rider, *op. cit.*, p. 354, constată pentru emisiunile din c. 315/4–295/4 „une relative concentration (13 exemplaires sur 38) apparaît de 14,18 à 14,26 g. D'autre part, les poids montrent une dispersion assez caractéristique et ils peuvent descendre jusqu'aux environs de 13 g. Il est visible qu'à cette époque l'atelier d'Amphipolis accorde des soins moins attentifs à la production des tétradrachmes au nom et aux types de Philippe II, ce que traduit aussi la médiocrité fréquente du style“.

⁵³ G. Le Rider, *op. cit.*, p. 126, pl. 48/3-6; SNG-ANS, 8, pl. 29, nr. 810-816.

⁵⁴ M.J. Price, *The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus. A British Museum Catalogue*, Zürich, Londra, 1991, p. 138, nr. 498-503 și 504-508 cu date c. 294-c. 290 BC, vezi la p. 131 discuția cu argumentarea autorului pentru datarea în vremea stăpânirii lui Demetrios Poliorketul în Macedonia între 294-288 a.Chr.

⁵⁵ Virginia Joyce Hunter, ANSMN, 13, 1967, p. 17-40 (IGCH 458); G. Le Rider, *op. cit.*, p. 442-443; vezi pentru reconstituirea integrală a tezaurului citat și definirea tipului Jakukovac (după locul de descoperire, necunoscut autoarei publicației inițiale) de imitații Filip II. P. Popović, Numizmatičar, 5, 1982, p. 13-39; pentru imitațiile cunoscute la noi sub numele de Huși-Vovriești, vezi acum Ute Wartenberg, J.H. Kagan, în *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, Londra, 1999, p. 395-407, mai ales p. 395-397 și 400-402, cu bibliografia acolo citată; ne pare de asemenea demn de reținut că micile contramărci apar și pe tetradrahme emise în numele lui Alexandru cel Mare, Lysimach, Demetrios Poliorketul, Seleucos I, Antiochos I și Eumenes I.

⁵⁶ C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 222 și 227-228.

⁵⁷ Idem, SCN, 4, 1968, p. 442, nr. 3 (cu II).

⁵⁸ Idem, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 36, nr. 19 și pl. III/10 unde citim „după avers pare să fie o imitație, iar după rv. probabil o postumă”; vezi însă acum idem, *Istoria monedei*, p. 101, unde tetradrahma este definită ca postumă cu trimitere la G. Le Rider, *op. cit.*, pl. 46/17, Amphipolis, anii 323-315; să precizăm că descrierea este de corectat în [7], la care de altfel se face trimiterea.

⁵⁹ C. Preda, Dacia, N.S., 10, 1996, p. 224, nr. 8 și p. 223, pl. I/8; idem, *Monedele geto-dacilor*, p. 36, nr. 19 și pl. III/11; idem, *Istoria monedei*, p. 138, fără detalii.

⁶⁰ K. Dimitrov, *op. cit.*, p. 218, nr. 3 și nota 11, cu referire la G. Le Rider, *op. cit.*, p. 303, nr. 139 și pl. 52/139, care o consideră de imitație; să notăm aici că trimiterea pentru cea originală la G. Le Rider, *op. cit.*, pl. 46/8 este eronată, vezi mai sus nota 58.

⁶¹ Imitațiile apar atât în tezaurul peonian, G. Le Rider, *op. cit.*, p. 303-304, nr. 138-139, cât și în cel de la Réjantzi, nepuse în evidență în catalog, *ibidem*, p. 304-309, vezi însă p. 443, îngropate ambele curând după 315.

⁶² Emisiunile mai timpurii ale grupei IV, databile curând după 315/4, ne par a nu fi fost foarte abundente și, până la proba contrarie, avem impresia că nu au generat imitații, care reapar la nivelul emisiunilor cu Λ/τοῦτᾶ și fulger/ Ξ sub cal; vezi C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, p. 27-47 și pl. I-IV.

⁶³ Acum în urnă C. Preda, *Istoria monedei*, p. 136-139, consideră că, în general, primele imitații se datează „în primele decenii ale sec. III î.Hr.”; cf. mai sus notele 60-61.

⁶⁴ Idem, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 228-231, unde, la p. 230, citim „La présence des deux imitations dans ce trésor nous font incliner plutôt pour la partie finale de cette période à savoir les dernières trois décennies du IVe siècle et éventuellement la première du IIIe siècle avant notre ère”, cu preferință ca dată de îngropare pentru 300 și 292; vezi și idem, *Monedele geto-dacilor*, mai ales p. 33-34, unde cronologia pentru începutul imitațiilor ar fi spre sfârșitul secolului IV, poate mai curând circa 300 a.Chr. și se subliniază că ele continuă apoi vreme îndelungată până la mijlocul secolului III, când își fac apariția tipurile monetare de ecou, ce se pot defini ca atare, fie ele geto-dacice, ori celtice.

⁶⁵ Mulțumim numismatului Adrian Popescu, care ne-a asistat în mod eficace cu ocazia examinării preliminare a tezaurului, și arheologului Nikolaus Boroffka, care a fotografiat monedele cu pasiune artistică și înaltă pricepere, asigurând ilustrația contribuției noastre.

UN IMPORTANT TRÉSOR DE MONNAIES EN ARGENT D'ISTROS ET DE TÉTRADRACHMES POSTHUMES DE PHILIPPE II, ORIGINAUX ET „IMITATIONS FIDÈLES“

RÉSUMÉ

On publie le trésor découvert en 1990 à Borănești, comm. de Coșereni, dép. de Ialomița. Les monnaies se trouvent à une exception près dans les collections du Musée

de Slobozia. Dans le trésor il y a 63 drachmes d'Istros, dont une imitation et 21 tétradrachmes de type Philippe II, 20 au Musée de Slobozia et un dans une collection privée.

En ce qui concerne les émissions d'Istros elle appartient toutes au groupe IV d'étalon éginétique de la deuxième moitié du IVe siècle av. J.-C.; tenant compte aussi des autres trésors monétaires d'Istros publiés d'une manière suffisamment détaillé et du parallélisme avec les monnaies en bronze de cette cité au type Fedești à la tête d'Apollon/aigle sur le dauphin, en acceptant l'hypothèse de la filiation de l'effigie du droit de celle des émissions de Philippe II, normalement des bronzes plutôt que des statères, 36 de nos pièces, dont une incertaine et une imitation (n°s 1–33 et 61–63) pourraient se dater entre environ 339 et 313. En d'autres termes ces émissions seraient à placer entre le conflit de Philippe II avec le roi scythe Atéas et le moment de la défaite d'Istros par Lysimaque, dans le contexte de la révolte des cités du Pont Gauche contre le futur roi macédonien de la Thrace. Dans ce trésor ces drachmes ont une moyenne des poids située à 5,21 g, à environ 0,60 g plus bas que le pic des diagrammes du trésor de Dorockoe et des trésors bien conservés appartenant selon les auteurs à la période d'avant 313 av. J.-C. La situation est tout à fait différente pour les émissions avec ΦΥ (n°s 34–50 et 51–60) beaucoup plus lourdes et, après l'élimination d'une pièce de 3,64 g, leur moyenne se situe à 5,49 g pour les premières et 5,45 g pour les secondes, à environ 0,33 g des poids qu'on a pris comme repère. Présente aussi dans le trésor de Hotarele (anc. Scărișoara), cette émission semble la seule plus tardive que le paquet précédant 313 av. J.-C. et elle pourrait dater d'environ 305–300. D'après les auteurs c'est la seule pour le moment qu'on devrait retenir de celles que K. Dimitrov, se fiant d'une manière exclusive aux associations avec les émissions royales de Macédoine, plaçait entre 315 et 305 av. J.-C.

En ce qui concerne les tétradrachmes au types de Philippe II les auteurs ont essayé de départager les posthumes de leur „imitations fidèles“. Même si le classement n'est pas tout à fait sûr, dans la première catégorie il y aurait neuf pièces, deux (n°s 65–66), datables en 318/7–316/5 (groupe III de G. Le Rider), six en 315/4–299/8 (groupe IV de G. Le Rider) appartenant à la catégorie plus tardive ayant Λ/torche sous le cheval (n°s 67–71 et probablement, si on ne s'abuse pas, le n° 64), tandis qu'une autre reste non-précisée (n° 72, groupe III ?). Dans la deuxième il y aurait 13 pièces ayant des prototypes dans le groupe IV avec Λ/torche sous le cheval, 11 ex. (n°s 73–81 et peut être aussi n° 82) et deux (n°s 84–85) avec foudre/⚡ (c. 298/7–c. 295/4). Le moment final de ce trésor devrait être placé après c. 275 av. J.-C. quand l'on considère que les imitations de cette catégorie deviennent abondantes peut-être vers 270 ou 265 av. J.-C. à la différence de celui de Hotarele (anc. Scărișoara) qui le précède et serait enterré vers 300 ou dans la première décennie du IIIe siècle.

EXPLICATION DES PLANCHES

Pl. I–III. Trésor de Borănești, comm. de Coșereni, dép. de Ialomița: drachmes d'Istros d'étalon éginétique (groupe IV).

Pl. IV. Trésor de Borănești, comm. de Coșereni, dép. de Ialomița: n°s 61–63, drachmes d'Istros d'étalon éginétique (groupe IV); n°s 64–72, tétradrachmes posthumes de Philippe II et n°s 73–74, „imitations fidèles“ de type Philippe II.

Pl. V. Trésor de Borănești, comm. de Coșereni, dép. de Ialomița: „imitations fidèles“ de type Philippe II.

Parcurgând inventarul colecției numismatice a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, am descoperit patru monede de argint bătute la Histiaea, în Eubeea, insulă cunoscută prin numeroasele centre producătoare de material amforic¹. Trei dintre emisiuni au făcut parte inițial din colecția particulară Băcăoanu, constituită din material monetar recoltat din orașul Constanța și imediatele împrejurimi². Cea de a patra nu are un loc cert de descoperire, fiind integrată la Dobrogea passim.

În teritoriul românesc mai sunt cunoscute două exemplare monetare ale aceleași cetăți. Primul, păstrat în colecțiile Muzeului de Istorie din Piatra Neamț, a făcut parte la început dintr-o colecție particulară (Cârdei) și este un octobol de argint integrat crono-logic intervalului 313–265 a.Chr.³. Al doilea exemplar nu are o proveniență certă și se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie din Brașov⁴.

CATALOG

1. AR diobol ↑ 1,45 g; 10,9 mm.

Av. Capul nimfei Histiaia spre dreapta, împodobit cu ciorchini de viță-de-vie.

Rv. ΙΣΤ / (Ι) ΑΙΕΩΝ; nimfă pe jumătate nuda, stând spre dreapta, pe o proră de corabie.

SNG Sweden⁵, pl. 39 tip general, anii 196–146 a.Chr.

MINAC inv. 884; Dobrogea passim.

2. AR triobol ⚡ 2,08 g; 11 mm.

Ca mai sus.

SNG Sweden, pl. 39, nr. 1442 ?, anii 196–146 a.Chr.
MINAC inv. 889; Constanța și împrejurimi.

3. AR triobol → 2,20 g; 11 mm.

Ca mai sus, dar pe rv. trident.

SNG Sweden, pl. 39 tip general, anii 196–146 a.Chr.

MINAC inv. 874; Constanța și împrejurimi.

4. AR triobol ⚡ 2,39 g; 12 mm.

Ca mai sus.

SNG Sweden, pl. 39, nr. 1439, anii 196–146 a.Chr.

MINAC inv. 898; Constanța și împrejurimi.

Publicarea materialului monetar de față am considerat-o de un interes aparte prin datele pe care le oferă privind procesul difuziunii monedei grecești în Dobrogea, alta decât cea a centrelor urbane de pe malul dobrogean al Pontului Euxin, în ultimile două secole ale mileniului I a.Chr. Moneda grecească s-a constituit ca o componentă importantă a vieții economice și comerciale, cu rol fundamental în reglarea piețelor locale în funcție de necesitățile existente. S-a afirmat mai demult că eventuala circulație

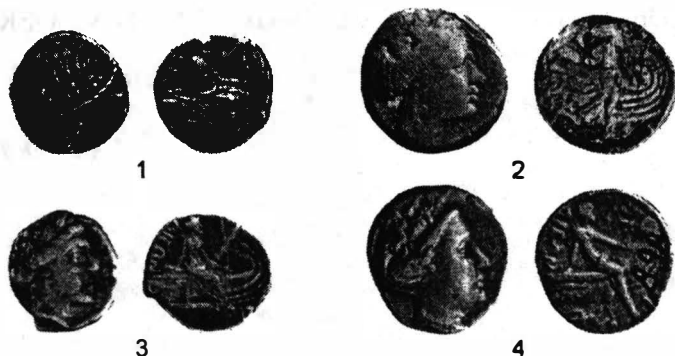

Fig. 1. Monede emise de Histiaea.

monetară din epocă a fost influențată în sens negativ o dată cu sfârșitul sec. II și începutul sec. I a.Chr. de evenimentele politice și decăderea accentuată din punct de vedere economic a cetăților elene dobrogene⁶. Totuși, analizând cronologia timbrelor amforice descoperite la Tomis, s-a constatat o activitate comercială intensă în intervalul 220–70 a.Chr., cu mici regresii în perioadele 180–150 a.Chr. și 150–70 a.Chr.⁷.

Analizându-se existența relațiilor economice și comerciale între diverse centre grecești, se atrăgea atenția asupra dificultății stabilirii naturii lor, fiind clasificate ca pătrunderi directe sau mijlocite, cu raporturi economice și politice sau cu circulație de oameni⁸. În cazul monedelor noastre, nu credem că descoperirea lor reflectă, pentru Dobrogea, legături directe cu orașul emitent, ci mai degrabă mijlocite⁹. Probabil că apariția monedelor grecești „străine” se înscrie în contexte și condiții locale monetare și comerciale, fiind aduse de corăbieri și negustori. Ele rămân de o importanță documentară deosebită, dovedind o mobilitate aparte pe fondul unui interes comun privind activitățile comerciale. Pornind de la descoperirile din Dobrogea, asistăm cu precădere pe litoral la o situație diferită din punct de vedere monetar față de alte zone de interes pentru cercetarea numismatică românească. Aici se vehiculează, datorită piețelor și mecanismelor monetare evolute, un număr important de emisiuni aparținătoare de diferite centre grecești, indicând o penetrare comercială dinamică, cu precădere în secolul IV a.Chr.¹⁰. Transformările economice de pe piețele polisurilor dobrogene au condus la amplificarea relațiilor comerciale, la stabilirea de contacte cu diverse centre din epocă.

În concluzie, demersul nostru se înscrie în efortul general de valorificare ritmică și pe cât posibil totală a materialului numismatic, care, alături de informațiile arheologice și istorice, poate contribui la cunoașterea realităților specifice teritoriului dintre Dunăre și Mare în sec. II–I a.Chr. și nu numai.

NOTE

¹ Y. Garlan, *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, N. S., 21, Paris, 2000, p. 50.

² R. Ocheșeanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 77, nr. 1–2 și 4–5, p. 78, nr. 6–7; Antoaneta Vertan, G. Custurea, *Pontica*, 21–22, 1988–1989, p. 380, nr. 13–27.

³ V. Mihăilescu-Bîrliaba, *SAA*, 1, 1983, p. 182; idem, *Dacia Răsăriteană în secolele VI–I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 147, nr. 257, moneda fiind descoperită, probabil, în Moldova.

⁴ *Ibidem*.

⁵ SNG, Sweden II, *The Collection of the Royal Coin Cabinet, National Museum of Monetary History Stockholm*, 2, Stockholm, 1980.

⁶ E. Oberländer-Târnoveanu, *Pontica*, 11, 1978, p. 71.

⁷ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 50, 61.

⁸ Gh. Poenaru Bordea, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 133.

⁹ C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperiri monetare 1914–1970*, București, 1973, p. 48; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 93.

¹⁰ G. Talmațchi, *CCDJ*, 18, 2001, p. 45.

EIN PAAR HISTIAEANISCHE MÜNZEN AUS DER DOBRUDSCHA

ZUSAMMENFASSUNG

In der numismatischen Sammlung des Nationalmuseums für Geschichte und Archäologie Constanța befinden sich vier Silbermünzen (3 Triobole und 1 Diobol), die auf der Insel Eubee, in Histiaea geprägt wurden. Drei deren, die in Constanța oder in ihrer nächsten Umgebung gefunden wurden, gelangten ursprünglich in die Sammlung C. Băcăoanu. Die Fundumstände der vierten sind vollkommen unbekannt. Alle vier Stücke datieren sich 196–146 v. Chr. und gehören dadurch in die Blütezeit der Stadt Tomis.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Histiaeanische Münzen.

TEZAUURUL DE MONEDE DE TIP VÂRTEJU-BUCUREȘTI DESCOPERIT LA RÂFOV, JUD. PRAHOVA

ELISABETA SAVU

Colecția numismatică a Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova conține un valoros lot de emisiuni geto-dacice de tip Vârteju-București, în mare parte inedit. Bibliografia de specialitate consemnează până în prezent doar patru descoperiri ale acestui tip monetar pe teritoriul jud. Prahova, la Budureasca (Vadu Săpat), Ocina, Tinosu și Târgșor¹. Dintre descoperirile inedite de acest tip din județ, în patrimoniul muzeului se află: trei piese provenind din descoperiri izolate de la Budureasca (Vadu Săpat), Măneciu-Ungureni și Păulești, și un tezaur găsit la Râfov, cuprinzând 53 de exemplare, care face obiectul acestui articol².

Tezaurul de la Râfov (inv. 922065/1–53), prin mărime și particularitățile pieselor, este cea mai valoroasă descoperire monetară de tip Vârteju-București din jud. Prahova, în care a mai fost identificat un tezaur similar, în dava geto-dacică de la Tinosu³. Tezaurul are o componență unitară, toate monedele fiind didrahme geto-dacice de tip Vârteju-București. Nu se păstrează date privind condițiile descoperirii, motiv pentru care nu putem ști dacă tezaurul a fost recuperat integral.

CATALOG

Av. Cap uman, schematizat, derivat din efigia lui Zeus, spre dreapta. Caracteristicile fizionomiei sunt redată astfel: fruntea, un dreptunghi ușor reliefat, având deasupra șase linii, paralele, oblice; părul, prin două unghiuri, unul cu vârful în sus, altul cu vârful în jos, fiecare având câte o liniuță paralelă cu una din laturi. Cele două unghiuri sunt departajate de un oval alungit, unghiul dispus sub acesta având latura superioară ușor arcuită; sub ovalul alungit se află un oval mai mic, conturat îngroșat, cu o liniuță oblică dedesubt. Nasul este redat printr-o linie oblică iar ochiul și gura, prin una respectiv două globule.

Rv. Cal schematizat, la trap, spre stânga, cu piciorul drept, anterior, ridicat. Corpul are următoarea reprezentare: grumazul, de formă cvasirectangulară, este departajat de crupa discoidală, printr-un unghi; capul este îngroșat, aplatizat, cu extremitățile rotunjite; picioarele sunt compuse din linii și globule; coada este ușor arcuită, cu trei ramificații terminale. Călărețul este redat prin trei globule, dispuse în forma unui triunghi cu vârful în sus.

Preda, pl. XLIV, nr. 7 (variantă apropiată).

1–5. AR ↑ 6,58 g; 22,2 × 23,6 mm. ↑ 6,58 g; 21,7 × 22,6 mm. ↗ 6,20 g; 22,3 × 23,1 mm. ↑ 6,15; 21,6 × 22,7 mm; pe av. fruntea și liniile de

deasupra ei sunt șterse aproape în totalitate, iar pe rv. globulele ce marchează călărețul sunt complet șterse. ↑ 6,13 g; 22,3 × 23,1 mm. Bătute cu aceleași ștanțe.

Ca mai sus, dar pe av. unghiul de sub ovalul mare are laturile drepte, ambele ovale au forme diferite și liniuța de sub ovalul mic și o globulă ce marchează gura sunt șterse, iar pe rv. gâtul este marcat de o linie oblică.

6. AR ↑ 6,18 g; 22,6 × 23,2 mm.

Ca mai sus.

7–10. AR ↑ 6,60 g; 21,3 × 21,9 mm; pe av. liniuța de sub ovalul mic și globula ce marchează gura sunt vizibile. ↑ 6,65 g; 21,9 × 23 mm; sunt șterse liniile de deasupra frunții de pe av. și unghiul ce departajează corpul calului de pe rv. ↑ 6,50 g; 21,8 × 22,7 mm; sunt șterse liniile de deasupra frunții de pe av. și unghiul ce departajează corpul calului de pe rv. ↑ 5,84 g; 21,3 × 22 mm; pe rv., marginal, două crăpături și o mică protuberanță. Bătute cu aceleași ștanțe.

Ca mai sus, dar pe av. linia nasului este altfel poziționată și cele două ovale au forme diferite și contururi îngroșate, iar pe rv., marginal, sunt două mici crăpături.

Preda, pl. XLII, nr. 7, pentru av. și pl. XLIV, nr. 7, pentru rv. (variantă apropiată).

11–12. AR ↓ 6,82 g; 21,5 × 22 mm. ↓ 6,49 g; 22,2 × 23 mm; pe av. liniile celor două unghiuri sunt parțial șterse.

Ca mai sus, dar pe av. cele două ovale au forme diferite și sunt conturate îngroșat, iar cele două unghiuri ce marcau părul, complet șterse; pe rv. corpul calului este diferit reprezentat în zona pieptului și a grumazului, iar unghiul ce departajează corpul este șters aproape în întregime, coama puternic răsrântă formând un arc deasupra întregului corp.

Preda, pl. XLII–XLVI, tlp general.

13. AR → 6,29 g; 21,4 × 22,3 mm; marginal, o crăpătură mică.

Ca mai sus, dar pe av. cele două ovale, conturate îngroșat, au forme diferite, iar lângă frunte este un unghi.

14. AR ↓ 6,29; 20,9 × 21,8 mm.

Ca mai sus, dar pe av. fără unghiul de lângă frunte. 15. AR ↓ 5,82 g; 21 × 22,3 mm.

Ca mai sus, dar pe av. cele două unghiuri care marchează părul sunt parțial șterse.

16. AR → 5,65 g; 20,1 × 23 mm.

Ca mai sus, dar pe rv. sub grumaz este o linie oblică.

17. AR ↓ 5,83 g; 21 × 21,7 mm; marginal, o crăpătură.

Ca nr. 16 (av.) și 17 (rv.), dar pe av. forma unghiului de sub ovalul mare este diferită (latura inferioară a acestuia este prelungită dincolo de vârf) și ovalul mic prezintă pe ambele laturi două fine protuberanțe.

18–19. AR ↓ 6,27 g; 21 × 21,8 mm. ↑ 6,02 g; 21,2 × 22,7 mm; pe marginea rv. sunt două crăpături.

Ca mai sus, dar pe av. cele două globule ce marchează gura sunt șterse, ovalul mic și liniuța de sub el sunt parțial șterse, iar pe rv. în locul călărețului se disting două globule.

20. AR → 6,26 g; 20,8 × 21,4 mm.

Ca mai sus, dar pe rv. în locul călărețului se disting trei globule.

21. AR → 6,13 g; 20,8 × 21,7 mm.

Ca mai sus, dar pe av. liniuța de sub ovalul mic și o globulă ce marchează gura sunt șterse, iar pe rv. în locul călărețului se disting două globule.

22. AR → 6,02 g; 20,8 × 22 mm.

Ca mai sus.

23–28. AR ↑ 6,22 g; 21,9 × 22,7 mm; pe rv. fără nici o globulă în locul călărețului. → 6,30 g; 20,1 × 21,3 mm; pe av. liniuța de sub ovalul mic nu se distinge datorită baterii imaginii foarte aproape de marginea monedei, iar pe rv. în locul călărețului se distinge o globulă. ↑ 6,22 g; 19,7 × 21,9 mm; aceleași observații. → 6,05 g; 20,5 × 22,3 mm; aceleași observații. ↗ 6,22 g; 21,1 × 22,6 mm; pe av. deasupra corpului calului este o proeminență îngroșată. → 5,62 g; 20,5 × 21,5 mm; pe av. ovalul mic, liniuța adiacentă și o globulă ce marca gura, sunt șterse. Bătute cu aceleași ștanțe.

Ca mai sus, dar pe rv. în locul călărețului se disting trei globule.

29. AR → 6,44 g; 21,4 × 22 mm.

Ca nr. 24 (av.) și 28 (rv.), dar pe av. unghiul de deasupra ovalului mare este șters, iar pe rv. capul și gâtul calului sunt slab perceptibile.

30. AR → 5,54 g; 22,1 × 23,5 mm; o crăpătură marginală profundă.

Ca nr. 24, dar pe rv. în locul călărețului se disting două globule.

1

3

5

7

9

11

13

2

4

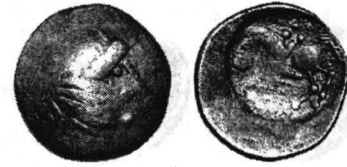
6

8

10

12

14

Pl. I. Tezaurul de la Râfov.

15

17

19

21

23

25

27

16

18

20

22

24

26

28

Pl. II. Tezaurul de la Râfov.

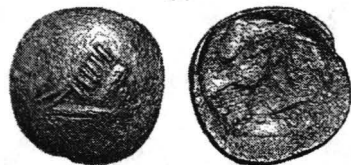
29

31

33

35

37

39

41

30

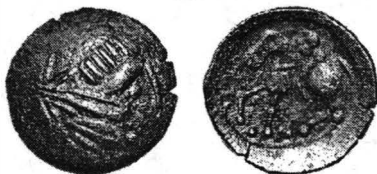
32

34

36

38

40

42

Pl. III. Tezaurul de la Râfov.

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

Pl. IV. Tezaurul de la Râfov.

31. AR → 5,88 g; 19,7 × 20,8 mm; crăpături marginale.

Ca mai sus, dar pe av. liniile de deasupra frunții sunt complet șterse, iar pe rv. în locul călărețului se disting trei globule și picioarele anterioare ale calului sunt slab perceptibile.

32. AR ↗ 5,67 g; 20,2 × 21,7 mm.

Ca nr. 32 (av.) și 31 (rv.), dar pe av. liniile de deasupra frunții sunt vizibile.

33. AR → 6,07 g; 22,2 × 22,4 mm.

Ca nr. 32, dar pe av. imaginea este reprezentată foarte aproape de marginea monedei, iar pe rv. întreaga imagine este slab perceptibilă.

34. AR → 5,34 g; 20,2 × 22,1 mm.

Ca mai sus, dar reprezentările sunt foarte șterse.

35. AR → 6,09 g; 20,9 × 22,3 mm.

Ca nr. 33, dar pe av. ambele unghiuri ce marchează părul sunt complet șterse, iar pe rv. imaginea calului este incompletă, gâtul și coama fiind șterse.

36. AR → 6,10 g; 20,9 × 22,9 mm; crăpată.

Ca nr. 36 (av.) și 29 (rv.), dar pe av. unghiurile ce marchează părul sunt parțial șterse.

37. AR → 6,12 g; 20,6 × 22 mm.

Ca nr. 17 (av.) și 11 (rv.), dar pe av. linia nasului este ușor arcuită iar pe rv. calul are capul mai îngust, aplatizat, conturat în forma unui cioc de pasăre, coada scurtă și fără ramificații terminale, gâtul despărțit de piept printr-o linie oblică și piciorul drept anterior cu jumătatea inferioară dublată.

Preda, pl. XLIV, nr. 3 (variantă foarte apropiată).

38. AR ↓ 6,04 g; 22,4 × 23,1 mm; marginal, trei crăpături.

Ca mai sus, dar fără crăpături.

39. AR ↓ 6,01 g; 21,2 × 22,8 mm.

Ca mai sus, dar pe av. părul de deasupra frunții este reprezentat de cinci linii și linia nasului este altfel poziționată, iar pe rv. piciorul drept anterior nu este dublat.

40. AR → 6,12 g; 22,3 × 23,1 mm; marginal, trei crăpături.

Ca mai sus, dar pe av. cu mici deosebiri în reprezentarea frunții și a nasului, la terminația căruia se

afăă o liniuță perpendiculară, iar pe rv. picioarele anterioare ale calului sunt slab perceptibile.

41. AR ↓ 6,11 g; 20,9 × 21,9 mm; marginal, două crăpături.

Ca nr. 41 (av.) și 40 (rv.), dar pe av. dreptunghiul prin care este reprezentată fruntea este mai îngust, linia nasului este îngroșată și nu are liniuța perpendiculară în terminație, iar pe rv. capul calului este mai îngust, conturat rotunjit și piciorul drept anterior nu este dublat.

Preda, pl. XLIV, nr. 7 (variantă apropiată).

42–46. AR → 6,19 g; 21,6 × 22,6 mm; ambele globule ce marchează gura sunt vizibile. → 5,99 g; 21 × 22,7 mm. → 5,97 g; 21 × 22,3 mm. → 5,94 g; 21,4 × 22 mm; nu este vizibilă o globulă ce marchează gura. → 5,73 g; 19,5 × 21 mm.

Ca mai sus (av.) și 11 (rv.).

47–48. AR ↑ 5,96 g; 20,9 × 21,9 mm; ↑ 4,53 g; 20,7 × 22 mm. Bătute cu aceeași ștanțe.

Ca mai sus, dar pe av. (bătut cu aceeași ștanță) liniuța de sub ovalul mic și o globulă ce marchează gura nu sunt vizibile, iar pe rv. piciorul stâng anterior al calului este șters.

49. AR ↑ 6,35 g; 21,3 × 23 mm.

Ca nr. 47–49 (av. bătut cu aceeași ștanță) și 42–46 (rv.), dar pe rv., marginal, o protuberanță și o fisură de mari dimensiuni.

50. AR → 6,23 g; 21,2 × 22,2 mm.

Ca nr. 47–48, dar pe av. ovalul mic și liniuța adiacentă nu sunt vizibile, iar pe rv. picioarele anterioare ale calului sunt slab perceptibile.

51. AR ↑ 6,20 g; 21,3 × 23,4 mm; pe margine, o crăpătură pronunțată.

Ca nr. 51 (av. bătut cu aceeași ștanță) și 50 (rv.), dar pe av. ovalul mic, liniuța adiacentă și cele două globule ce marchează gura sunt șterse, iar pe rv. picioarele calului sunt slab perceptibile.

52. AR ↑ 6,10 g; 21,6 × 23,3 mm; marginal, mici crăpături.

Ca nr. 52 (av. bătut cu aceeași ștanță) și 38 (rv.), dar pe av. cele două globule au forme diferite, iar pe rv. capul calului în formă de cioc de pasăre, dar mai lătit decât la celelalte exemplare similare.

Preda, pl. XLIV, nr. 7 (variantă apropiată) pentru av. și pl. XLV, nr. 7, pentru rv.

53. AR ↖ 6,05 g; 20,9 × 22,2 mm.

Observațiile de natură stilistică au evidențiat faptul că nici o piesă componentă a tezaurului de la Râfov nu este identică cu exemplarele cunoscute în bibliografia de specialitate. Monedele nr. 1–10 și 38–53 sunt doar variante apropiate de cele publicate. Calitatea de variante noi a pieselor prezentate este susținută de prezența în mod constant, pe aversul monedelor, a unei singure liniuțe sub ovalul mic, aceasta deosebindu-le de majoritatea exemplarelor cunoscute, care au trei liniuțe. O semnificație similară are și aspectul reversului pieselor nr. 13–37. Detaliile de reprezentare ale imaginilor principale cât și ale elementelor secundare permit identificarea în cadrul celor 53 de exemplare a 9 variante ale aversului și 5 ale reversului. Există, de asemenea, și grupe de monede realizate cu aceleași ștanțe, cum sunt cele de la numerele 1–5, 7–10, 23–28 și 47–48.

Starea de conservare a majorității pieselor indică atât o circulație intensă a lor cât și uzura ștanțelor. În context, facem precizarea că întreg tezaurul a fost restaurat în anul 1994 în cadrul laboratorului de specialitate din Craiova. Tot ca o consecință din timpul realizării monedelor semnalăm și faptul că multe piese prezintă fisuri marginale sau profunde, asociate în unele cazuri cu protuberanțe fine.

Modulul pieselor este puțin schifat, cu reversul concav, diametrul înscrindându-se între 21–23 mm. Dacă în privința diametrului, monedele din tezaurul de la Râfov se înscriu în parametrii cunoscuți, nu aceeași situație se constată în privința greutateii. O piesă cântărește 4,53 g, 15 cântăresc între 5,34 și 5,99 g, iar celelalte 37 au o greutate cuprinsă între 6,01–6,65 g. Greutatea totală a tezaurului este de 322,89 g, un exemplar cântărind în medie 6,09 grame. Se constată că toate piesele au o greutate sub media celei întâlnite la majoritatea tezaururilor publicate până în prezent⁴, din acest punct de vedere, situația apropiindu-se, în linii generale, de parametrii de greutate ai pieselor din tezaurul geto-dacic de la Tinosu⁵.

Greutatea monedelor de tip Vârteju-București le conferă acestora denumirea de didrahme, termen acceptat convențional de majoritatea specialiștilor în domeniu⁶. Greutatea mult scăzută a pieselor din tezaurul prezentat, diferențiată față de cele din alte loturi publicate, este însă în concordanță cu titlul argintului. Analiza monedelor, în cadrul Serviciului de metale prețioase al Băncii Naționale a României, Sucursala Prahova, a stabilit un titlu al argintului de sub 700 ‰⁷, acest fapt conferindu-i tezaurului de la Râfov un aspect deosebit.

Locul de descoperire al tezaurului este situat în una din zonele de maximă răspândire a tipului monetar Vârteju-București, respectiv în Muntenia centrală. În stadiul actual al cercetărilor nu se poate face o legătură directă între locul descoperirii și un nivel de locuire geto-dacic, bine precizat. Nu lipsesc însă astfel de vestigii în jurul localității, la Ploiești, Chițorani, Târgșoru Vechi, Șirna, Tinosu⁸.

Datarea tipului monetar Vârteju-București, cea mai reprezentativă emisiune geto-dacică, în ultimele 2–3 decade ale sec. II î. Chr. și primele două decenii ale sec. I Chr., coincide în plan economic cu o perioadă de maximă dezvoltare.

Lotul descoperit la Râfov se adaugă celor 21 de tezaure⁹ ale tipului Vârteju-București cunoscute, ilustrând intensitatea și diversitatea producției monetare geto-dacice.

NOTE

¹ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p.189–191.

² Piese sunt expuse în cabinetul de numismatică al muzeului. Moneda tip Vârteju-București, provenind de la Păulești, a fost achiziționată în toamna anului 2002; ofertantul a afirmat că a descoperit-o în anul 1972.

³ C. Preda, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 11-18.

⁴ C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 235; idem, *Istoria monedei...*, p. 187; Veronica Predoi, *Tezaurul de monede geto-dacice descoperit la Schitu Poienari (jud. Teleorman)*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 25.

⁵ C. Preda, BSNR, 77-79 (1983-1985), 1986, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 16-17, cu prezentarea întregii probleme privind acceptarea acestui termen.

⁷ Mulțumim domnului inspector Petru Damian pentru solitudinea.

⁸ Informații preluate din lista siturilor arheologice din județul Prahova existentă în cadrul muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, întocmită de colegii de la secția arheologie.

⁹ C. Preda, *Istoria monedei...*, p. 188.

LE TRÉSOR DE MONNAIES DE TYPE VÂRTEJU-BUCUREȘTI DÉCOUVERT À RÂFOV, DÉP. DE PRAHOVA

RÉSUMÉ

On présente un trésor monétaire découvert à Râfov, près de la ville de Ploiești, dans des conditions inconnues, et appartenant à la collection du Musée d'Histoire et d'Archéologie du dép. de Prahova.

Il s'agit de 53 monnaies géto-daces d'argent de type Vârteju-București (fin du IIe-début du Ier siècle av. J.-C.), la plus importante découverte de cette catégorie dans le dép. de Prahova. Par rapport à la bibliographie consultée, ce sont de nouvelles variantes ayant un poids réduit et le titre au-dessous de 700‰. Il y a de groupes de pièces frappées avec les mêmes coins: n°s 1-5, 7-10, 23-28 et 47-48.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I-IV. Le trésor de Râfov.

EMANUEL PETAC
și STAN STOICA

În vara anului 1994, Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române a achiziționat un lot de monede format din nouă denari romani republicani. Pieseile au fost aduse de către cel de al doilea semnatar al articolului. Potrivit acestuia, ele fac parte dintr-un tezaur cu mult mai mare, descoperit în anul 1990 în satul Plopi, com. Drăcșenei, jud. Teleorman. Satul este așezat în partea nord-vestică a județului, în zona cuprinsă între râurile Teleorman și Vedea. Regiunea delimitată, în linii mari, de cursurile inferioare ale râurilor Olt, la vest, și Vedea, la est, face parte dintr-o importantă și tradițională arie de locuire getică. Aceasta din urmă este caracterizată de prezența unor situri cu caracter divers¹, aparținând unor etape cronologice diferite². Ar fi de amintit așezările fortificate de la Albești, com. Vedea, jud. Teleorman³, Milcov, jud. Olt⁴, Orbeasca de Sus, com. Orbeasca⁵, Pleșov, com. Lonea⁶, Roșiori de Vede, toate în jud. Teleorman⁷, Sprâncenata⁸ și Vâlcele, jud. Olt⁹. Zimnicea, jud. Teleorman¹⁰ (chiar dacă ceva mai îndepărtată, situată pe malul stâng al Istrului) și enumerarea ar putea continua¹¹.

Tezaurul descoperit în satul Plopi a fost găsit întâmplător de doi copii, Adina și Vasile Osman. Ei au practicat în joacă o groapă în șanțul din fața curții vecinilor, dând la iveală un depozit monetar format din circa 200 de piese care, după spusele copiilor, nu erau depuse în nici un vas, ele aflându-se așezate direct în pământ. Privite ca simple curiozități și ca materie primă pentru obiecte de podoabă, monedele au fost împărțite între trei familii (Năstase, Osman și Ștefan), doar una dintre ele păstrând o parte dintre exemplare. În aceste condiții, cel de al doilea semnatar al acestui articol a reușit recuperarea a numai nouă denari romani republicani (nr. 1, 2, 3, 4, 7, 8, 11, 14 și 16), pe care i-a pus la dispoziția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, unde se află în prezent¹², realizând, totodată, estampaje după alte șapte piese (nr. 5, 6, 9, 10, 12, 13, 15 în catalog).

CATALOGUL MONEDELOR

M. BALBIVS Q. f. TAMPILVS

L. MINVCCI

1. Denar ⚡ 3,85 g; 17 mm.

Sydenham, p. 59, nr. 489, Roma, anul 120 a.Chr.

Crawford, p. 268, nr. 236/I f, Roma, anul 137 a.Chr.

2. Denar ⚡ 3,86 g; 18 mm.

Sydenham, p. 59, nr. 470. Italia, anii 133–126 a.Chr.

M. FABIVS PICTOR

3. Denar ↑ 3,81 g; 16 mm.

Sydenham, p. 64, nr. 517 a, Roma, anul 110 a.Chr.

Crawford, p. 292, nr. 268/1 b, Roma, anul 126 a.Chr.

M. PORCIVS LAECA

4. Denar ↓ 3,80 g; 18 mm.

Sydenham, p. 63, nr. 513, Roma, anii 119–110 a.Chr.

Crawford, p. 293, nr. 270/1, Roma, anul 125 a.Chr.

M. CALID Q. MET., CN. FOVL.

5. Denar.

Sydenham, p. 69, nr. 539, Italia de Nord sau Gallia Cisalpină, anii 109–100 a.Chr.

Crawford, p. 300, nr. 284/1 a, Roma, anii 117–116 a.Chr.

CN. DOMI., Q. CVRTI., M. SILA

6. Denar.

Sydenham, p. 68, nr. 535, Italia de Nord sau Gallia Cisalpină, anii 109–100 a.Chr.

Crawford, p. 300, nr. 285/1, Roma, anii 116–115 a.Chr.

TIBERIVS QVINCTIVS

7. Denar ↓ 3,76 g; 18 mm.

Sydenham, p. 62, nr. 505, Roma, anii 119–110 a.Chr.

Crawford, p. 311, nr. 297/1, Roma, anii 112–111 a.Chr.

CN. BLASIO CN. F.

8. Denar ↓ 3,88 g; 18 mm.

Sydenham, p. 75, nr. 561, Italia de sud (Rhegium ?), anii 109–100 a.Chr.

Crawford, p. 309, nr. 296/1 d, Roma, anii 112–111 a.Chr.

9. Denar.

Sydenham, p. 80, nr. 582 a, Roma, anii 100–91 a.Chr.

Crawford, p. 324, nr. 318/1 b, Roma, anul 104 a.Chr.

Pe revers, *A:

C. VIBIVS C.F. PANSA

10. Denar.

Sydenham, p. 105, nr. 684, Italia, anii 90–85 a.Chr.

Crawford, p. 346, nr. 242/5 b, stilul C, Roma, anul 90 a.Chr.

GARGILIVS OGVLNIVS VERGILIVS

11. Denar ↓ 3,86 g; 17,5 mm.

Sydenham, p. 113, nr. 721, Roma, anii 85–83 a.Chr.

Crawford, p. 366, nr. 350 A/2, Roma, anul 86 a.Chr.

12. Denar.

Sydenham, p. 114, nr. 723, Roma, anii 85–83 a.Chr.

Crawford, p. 366, nr. 350 A/2, Roma, anul 86 a.Chr.

13. Denar.

Sydenham, p. 116, nr. 732, Italia, anii 85–83 a.Chr.

Crawford, p. 370, nr. 354/1, Roma, anul 84 a.Chr.

14. Denar → 3,75 g; 18,5 mm.

Sydenham, p. 119, nr. 747, Italia, anii 82–79 a.Chr.

Crawford, p. 379, nr. 364/1 d, Roma, anii 83–82 a.Chr.

A. POST. A.F.S.N. ALBIN

15. Denar.

Sydenham, p. 120, nr. 746, Italia, anii 82–79 a.Chr.

Crawford, p. 389, nr. 372/2, Roma, anul 81 a.Chr.

TIBERIVS CLAVDIVS NERO

16. Denar ↓ 3,76 g; 18,5 mm.

Sydenham, p. 126, nr. 370, Italia, anii 78–77 a.Chr.

Crawford, p. 398, nr. 383/1, Roma, anul 79 a.Chr.

Cel mai timpuriu dintre denarii recuperați este o emisiune a lui M. Balbius Q.F. Tampilus din anul 137 a.Chr., piesa care încheie seria celor 16 monede fiind bătută la Roma de Tiberius Claudius Nero în anul 79 a.Chr. Fragmentul de tezaur recuperat se alătură unei serii de depozite monetare, formate mai ales din denari, dar incluzând pe alocuri și drahme din Dyrrhachium sau tetradrahme thasiene¹³, descoperite în cuprinsul aceluiași ansamblu teritorial. Împreună cu descoperirile de la Alexandria¹⁴ respectiv Suhaia, jud. Teleorman¹⁵, el se înscrie într-un orizont de teaurizare reprezentat și de cele de la Bălănești, com. Mărunței, jud. Olt¹⁶ și Gliganu de Jos, com. Rociu, jud. Argeș¹⁷. Întreaga câmpie munteană mai cunoaște doar alte două tezaure a căror ultimă monedă se

Fig. 1. Denari romani republicani din tezaurul de la Plopi.

plasează în deceniul al treilea al sec. I a.Chr.: București¹⁸ și Mihai Bravu, jud. Giurgiu¹⁹. Cu excepția depozitului monetar descoperit în anul 1905 în regiunea Bucureștiului²⁰, pentru care informația existentă nu permite includerea sa într-un orizont de teaurizare precis delimitat²¹, toate celelalte formează ansamblul cunoscut în literatura de specialitate sub numele de Muntenia I²². În alcătuirea acestuia nu au fost luate în considerare acele descoperiri din care s-au recuperat prea puține monede pentru ca anul de emisie al celui mai recent denar să ofere un *terminus post quem* apt pentru a fi introdus în discuție²³. În aceeași situație se află și acele depozite – recuperate, la rândul lor, doar parțial – care fie că prin data ultimei piese nu pot constitui singure un orizont de teaurizare, fie că nu pot fi atribuite cu certitudine uneia sau alteia dintre grupele de descoperiri definite în urmă cu peste două decenii²⁴, deși formal ar putea fi atașate aceloră din intervalul cronologic în discuție²⁵. În condițiile în care gradul de recuperare

al tezaurelor din orizontul amintit este foarte variat, o parte dintre ele fiind caracterizate de un indice de reprezentativitate a cărui valoare coboară către limita inferioară admisă²⁶, anul de emisie al ultimei monede recuperate nu poate constitui un indiciu ferm al datei de îngropare a depozitelor respective²⁷. Ca urmare, limitele cronologice ale grupului de tezaure Muntenia I (anii 80–71 a.Chr.) nu au o legătură necesară cu momentul ascunderii tezaurelor, ele fiind mai degrabă formale²⁸.

Revenind la descoperirea de la Plopi, constatăm că nouă din 16 piese sunt emisiuni ce aparțin sec. II a.Chr., și anume două deceniului șapte, două deceniului opt, patru deceniului nouă și doar una singură ultimei decade a perioadei amintite. Alte șase monede sunt emise în anii 80 ai sec. I a.Chr., ultimul exemplar fiind bătut la Roma la începutul celui de al treilea deceniu al aceluiași veac (anul 79 a.Chr.). Cifrele amintite oferă imaginea unei acumulări monetare a cărei structură se aliniaza trăsăturilor definitorii ale grupului de tezaure Muntenia I. Avem o valoare de 12,50% pentru primele două dintre segmentele cronologice reprezentate, frecvențele relative dublându-se în intervalul 120–111 a.Chr. Această evoluție ascendentă este urmată de o reducere drastică a valorii volumului de monedă în ultimul deceniu al sec. II a.Chr., ca și în primul al celui următor (tabelul I), vârful principal al acumulării fiind atins în anii 80 (37,50%). Tendința generală a tezaurelor din orizonturile Muntenia I²⁹ și Muntenia II de a adăuga un volum redus de monedă pe ultimul segment reprezentat³⁰ se regăsește și în tezaurul de la Plopi (6,25%), în condițiile în care lotul recuperat nu cuprinde monede ulterioare anului 79 a.Chr. Aceasta echivalează cu o pondere de 56,25% din total pentru piesele emise în ultima parte a sec. II a.Chr. respectiv 43,75% pentru monedele din deceniile doi și trei ale secolului următor. Remarcăm, pe de o parte, ponderea foarte importantă a emisiunilor din ultimii 40 de ani ai sec. II a.Chr. – mai mare decât aceea întâlnită în cazul celor mai multe dintre tezaurele din orizontul Muntenia I³¹, fără a depăși, totuși, limita maximă dată de abaterea standard a tezaurului-tip (tabelul I). Potrivit datelor statistice furnizate de tezaurele descoperite în câmpia getică și încheiate cu monede din anii 70 ai sec. I a.Chr., vârful principal al acumulării ar trebui să corespundă deceniului doi al aceluiași secol, punctul de maxim al frecvențelor relative aparținând emisiunilor din sec. II a.Chr. urmând a fi observat în intervalul 120–111³². Dacă primul dintre acestea se regăsește în lotul recuperat din depozitul monetar descoperit în satul Plopi, volumul emisiunilor dintre anii 120–111 depășește limita maximă permisă de abaterea standard pentru tezaurul tip. Această din urmă situație ar putea fi generată de eventuale distorsiuni provocate de recuperarea parțială a tezaurului de la Plopi³³, ca și de lipsa de omogenitate a orizontului Muntenia I din punctul de vedere al gradului de recuperare și dimensiunilor descoperirilor monetare care-l alcătuiesc³⁴. Cu excepția intervalului amintit, căruia i se alătură primul deceniu al sec. I a.Chr., nereprezentat în tezaurul de la Plopi, valorile obținute se încadrează în parametri statistici ai tezaurului tip.

Raritatea și, pe alocuri, chiar absența pieselor din prima jumătate a sec. II a.Chr. (descoperirile de la Alexandria și Plopi), sunt elemente ce caracterizează tezaurele din orizontul Muntenia I³⁵. În cinci depozite găsim numai șapte piese din anii 211–150, dintr-un total de 133 monede (5,26% din populația statistică cercetată). Prezența în depozitele vremii a denarilor de la sfârșitul sec. III și prima jumătate a celui următor este într-o măsură importantă aleatorie, situație confirmată de valorile reduse ale indicatorilor statistici ai volumului de monedă emisă la Roma³⁶.

În condițiile în care tezaurul monetar descoperit la Plopi în anul 1990 pare a reflecta tendințele majore ale dinamicii numerarului roman republican de la sfârșitul

Tabelul I. Structura tezaurului de la Plopi în raport cu abaterea standard a tezaurului tip Muntenia I.

Anii	Alexandria		Bălănești		Gliganul de Jos		Mihai Bravu		Suhaia I		Tezaur—tip		Plopi	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Media	(±) AS	Nr.	%
211—195	—	—	1	10,00	—	—	2	3.57	—	—	2.71	3.11	—	—
194—190	—	—	—	—	—	—	1	1.79	—	—	0.36	0.61	—	—
189—180	—	—	—	—	—	—	1	1.79	—	—	0.36	0.61	—	—
179—170	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
169—158	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
157—151	—	—	—	—	1	9.09	—	—	1	4.17	2.65	2.91	—	—
150—141	—	—	—	—	—	—	2	3.57	2	8.33	2.38	2.63	—	—
140—131	3	9.37	1	10,00	1	9.09	6	10.71	1	4.17	8.67	3.90	2	12.50
130—121	1	3.12	—	—	2	18.18	7	12.50	2	8.33	8.43	5.86	2	12.50
120—111	6	18.75	—	—	2	18.18	10	17.86	4	16.67	14.29	7.81	4	25.00
110—101	2	6.25	1	10,00	2	18.18	4	7.14	3	12.50	10.81	5.28	1	6.25
100—91	2	6.25	1	10.00	—	—	3	5.36	—	—	4.32	3.41	—	—
90—81	14	43.75	5	50.00	2	18.18	15	26.79	9	37.50	35.24	16.44	6	37.50
80—71	4	12.50	1	10.00	1	9.09	5	8.93	2	8.33	9.77	4.04	1	6.25
TOTAL	32	99.99	10	100.00	11	99.99	56	99.99	24	100.00	100.00		16	100.00

sec. III și până în al treilea deceniu al sec. I a.Chr., considerăm că există posibilitatea reală a apartenenței acestei descoperiri la orizontul încheiat cu emisiuni aparținând anilor 70 a.Chr.

NOTE

¹ Vezi C. Preda, *Geto-dacii din bazinul Olului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, București, 1986, p. 107–109 și 118–120.

² De o cronologie relativ ridicată se poate vorbi în cazul descoperirilor de la Albești și Orbeasca de Sus. La Milcov, așezarea ia ființă către sfârșitul sec. II a.Chr. și încetează să mai existe după începutul veacului următor. Dăvele de la Pleașov și Sprâncenata își prelungesc existența până în prima jumătate a sec. I a.Chr. În schimb, așezarea fortificată de la Zimnicea pare a-și încheia perioada de vârf către sfârșitul sec. II a.Chr. și începutul celui următor, ultimul nivel, caracterizat de o locuire sporadică, pe o suprafață mică, atestând o existență precară până la începutul sec. I p.Chr.; cf. R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 22–23, S. Morintz, D. Șerbănescu, *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 1–2, p. 28, C. Preda, *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 1–2, p. 90 și idem, *Geto-dacii...*, București, 1986, p. 108, 113–114 și 122.

³ D. Berciu, E. Moscalu, *SCIV*, 23, 1972, 4, p. 633–639; E. Moscalu, *CA*, 3, 1979, p. 339–349; C. Preda, *op. cit.*, p. 107; C. Preda, în *EAIVR*, I, p. 53, Albești, nr. 2.

⁴ Florentina Preda, la I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj-Napoca, 1983, p. 52, nr. 4; C. Preda, *Geto-dacii...*, București, 1986, p. 113–114; idem, în *EAIVR*, II, p. 72, sub voce.

⁵ Mioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 76 și p. 161, nr. 138; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 52, nr. 5; C. Preda, *Geto-dacii...*, București, 1986, p. 107.

⁶ C. Preda, *Thraco-Dacica*, 6, 1985, 1–2, p. 90; idem, *Geto-dacii...*, București, 1986, p. 78 și p. 118–119.

⁷ Mioara Turcu, *op. cit.*, p. 65, nr. 165; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 52, sub voce.

⁸ C. Preda, M. Butoi, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 15–17; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 52, nr. 9; C. Preda, *Geto-dacii...*, București, 1986.

⁹ I. Glodariu, *op. cit.*, p. 52, nr. 11; C. Preda, *op. cit.*, p. 117.

¹⁰ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 21; Mioara Turcu, *op. cit.*, p. 76; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 53, nr. 12.

¹¹ C. Preda, *op. cit.*, p. 110–117.

¹² Cf. *Registrul Inventar al CNBAR, anii 1994–*, p. 12.

¹³ În tezaurul de la Alexandria se află patru tetradrahme thasiene și alte trei imitații după piese de același tip, iar din tezaurul Suhaia I provin zece drahme dyrrhachiene.

¹⁴ B. Mitrea, *SCN*, 2, 1958, p. 151–154; M.H. Crawford, *Roman Republican Coin Hoards*, Londra, 1969, p. 102, nr. 295; Maria Chițescu, *RRCD*, p. 93, nr. 2.

¹⁵ Maria Chițescu, *SCN*, 4, 1968, p. 453–454; idem, *RRCD*, p. 280, nr. 190.

¹⁶ B. Mitrea, *op. cit.*, p. 154–156, nr. 4; M.H. Crawford, *op. cit.*, p. 100, nr. 280; Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 113, nr. 13; C. Preda, în *EAIVR*, I, p. 169–170, Bălănești, nr. 3.

¹⁷ V. Teodorescu, I. Rizea, V. Dupoi, *SCPitești*, 2, 1969, p. 101–108; Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 177, nr. 85.

¹⁸ R. Ocheșeanu, *CAB*, 3, 1981, p. 56–92.

¹⁹ B. Mitrea, *SCN*, 4, 1968, p. 373–379; Maria Chițescu, *op. cit.*, p. 216, nr. 130.

²⁰ Cf. nota 18.

²¹ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 79.

²² *Ibidem*, p. 64.

²³ *Ibidem*, p. 60.

²⁴ Maria Chițescu, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 249–250; R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 64.

²⁵ În această situație se află depozitele monetare descoperite la București (R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 79) și Zimnicea, jud. Teleorman, cf. A. Popescu, *BSNR*, 86–87 (1992–1993), 1996, 140–141, p. 305–307.

²⁶ R. Ocheșeanu, CAB, 4, 1992, p. 121.

²⁷ Idem, CAB, 3, 1981, p. 60; K. Lockyear, SCN, II (1995), 1997, p. 86.

²⁸ Pentru o situație semnificativă, vezi depozitul monetar de la Sfințești, jud. Teleorman (B. Mitrea, *Materiale*, 1, 1953, p. 507–522) care, deși încheiat cu o emisiune din anii 60 ai sec. I a.Chr., prezintă trăsăturile caracteristice tezaurului tip Muntenia I; cf. R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 71.

²⁹ Deși rearanjarea tezaurului în discuție potrivit cronologiei propuse de M.H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974, fusese deja operată de R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 64, nota 2 și p. 68, tab.III-A, am considerat necesar să procedăm la reexaminarea structurii depozitelor monetare care alcătuiesc tezaurul tip Muntenia I. Am constatat astfel că în cazul descoperirii de la Alexandria fusese scăpată din calcul o piesă (așa încât totalul monedelor distribuite pe decenii nu corespunde cu cel general), un al doilea exemplar fiind înregistrat la deceniul opt al sec. II a.Chr., deși face parte dintre emisiunile deceniului nouă al aceluiași secol. Nu am integrat în calcule datele furnizate de tezaurul provenind din regiunea Bucureștiului, atâta timp cât chiar editorul său consideră că structura sa nu îl face asimilabil familiei de tezaure aflate în discuție (cf. R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 79).

³⁰ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 63; Gh. Poenaru Bordea, Maria Cojocărescu, SCN, 8, 1984, p. 71.

³¹ Nu întâmplător, aceasta nu este depășită decât de cea înregistrată în tezaurul de la Gliganu de Jos (63,63 %). Deși recuperat integral, el este format doar din 11 monede, consecința cea mai importantă constând în „dispariția” acelor piese cu reprezentare aleatoare sau în genere redusă în depozitele monetare și prezența uneori „excesivă” a emisiunilor unor etape cronologice de regulă bine reprezentate.

³² R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 65.

³³ Idem, CAB, 4, 1992, p. 121.

³⁴ Din cei 83 de denari ai tezaurului de la Alexandria au fost recuperați 32 (38,55 %); în cazul descoperirii de la Bălănești, gradul de recuperare este de 50 %, fiind salvate zece monede din 20 găsite; depozitul monetar de la Gliganu de Jos este recuperat integral, el având însă doar 11 denari; într-o situație mai bună se află descoperirea de la Mihai Bravu, recuperată de asemenea integral și numărând 56 denari. Lotul provenind de la Suhaia I, format din 24 monede, reprezintă aproximativ 10% din descoperirea inițială, ce număra cam 200 piese.

³⁵ R. Ocheșeanu, CAB, 3, 1981, p. 65, p. 71 și p. 79; Gh. Poenaru Bordea, Maria Cojocărescu, *op. cit.*, p. 69.

³⁶ M.H. Crawford, *op. cit.*, p. 642–671 (tabelul I).

UN FRAGMENT DU TRÉSOR DE DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS DÉCOUVERT À PLOPI, COMM. DE DRĂCȘENEI, DÉP. DE TELEORMAN

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un fragment récupéré d'un trésor de deniers romains républicains découvert à Plopi, comm. de Drăcșenei, dép. de Teleorman. Il s'agit de 16 pièces d'un nombre initial d'environ 200 exemplaires. La dernière monnaie a été frappée par Tiberius Claudius Nero (Crawford 383/1, année 79 av.J.-C.). Suivant la date de l'exemplaire le plus récent et la structure du fragment récupéré, il semble que le trésor s'inscrive dans l'horizon de thésaurisation nommé Munténie Ier.

EXPLICATION DES FIGURES

Tableau 1. La structure du trésor de Plopi rapportée à la déviation standard du trésor type Munténie Ier.
Fig. 1. Monnaies du trésor de Plopi.

UN TEZAU DE LA ÎNCEPUTUL SEC. II P.CHR. DESCOPERIT LA RÂFOV, JUD. PRAHOVA

MIHAI DIMA
și THEODOR ISVORANU

De pe teritoriul comunei Râfov, jud. Prahova, provin două tezaure de monede antice, descoperite cu mult timp în urmă. Primul dintre acestea, pe care îl prezentăm cu toate datele necesare acum, a fost semnalat în literatura de specialitate, dar cu diferențe de structură și fără a se preciza datarea ultimei monede¹. Întâmplarea face ca și cel de-al doilea tezaur de la Râfov, ca dată a descoperirii, alcătuit din monede geto-dacice de tip Vârteju-București, necunoscut până de curând², să fie publicat detaliat tot în acest volum.

La data de 1 iunie 1940, familia Bărbuceanu din com. Râfov, aflată la lucrul câmpului, a descoperit, pe șoseaua Ploiești-Râfov, în dreptul km 2, un tezaur monetar alcătuit din denari romani republicani și imperiali. Fiind sesizate autoritățile, au putut fi recuperate 15 piese din 16, câte declaraseră descoperitorii că au găsit. Monedele au ajuns la MNA, iar în prezent se păstrează la Cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, inv. 107 (B. Mitrea).

Tezaurul are următoarea structură: denari republicani 3, Vitellius 1, Vespasian 5 (Titus 1, Domitian 1), Titus 1 (Domitian), Traian 5. Din păcate, în anul 1944, la evacuare, cei trei denari republicani, aflați în expoziția MNA, s-au amestecat în marea masă a colecției, nemaiputând fi reperați ulterior. Identificarea lor a fost făcută pe baza notelor lui H. Metaxa, care nu cuprind datele tehnice.

Dintre monedele imperiale, doar cele emise în sec. I sunt puțin uzate, restul, bătute în timpul domniei lui Traian, fiind necirculate. Acest fapt ne îndreptățește să considerăm că tezaurul a fost ascuns nu mult după data la care au fost emise cele mai recente piese, respectiv anul 108.

Q. TITI

1. Fără date tehnice.

Crawford, p. 344, nr. 341.1, Roma, anul 90 a.Chr.

L. LENTVLVS, C. MARC COS

2. Fără date tehnice.

Crawford, p. 462, nr. 445.1b, Apollonia-Asia, anul 49 a.Chr.

M. CATO PROPR

3. Fără date tehnice.

Crawford, p. 473, nr. 462.1c, Africa, anii 47–46 a.Chr.

Vitellius

4. AR K 3,25 g; 17,2 × 18,9 mm.

RIC, I, p. 231, nr. 8, Gallia, anul 69.

Vespasian

5. AR ⚡ 3,21 g; 17,5 × 18,5 mm.
RIC, II, p. 16, nr. 10, Roma, anii 69–71.
6. AR ⚡ 3,17 g; 17,5 × 18,9 mm.
RIC, II, p. 19, nr. 42, Roma, anii 72–73.
7. AR ⚡ 3,06 g; 17,9 × 18,8 mm.
RIC, II, p. 24, nr. 90, Roma, anul 75.

Vespasian: Titus

8. AR ⚡ 3,34 g; 17,2 × 19,1 mm.
RIC, II, p. 38, nr. 206, Roma, anul 79.

Vespasian: Domitian

9. AR ⚡ 3,23 g; 17,1 × 18 mm.

RIC, II, p. 43, nr. 241, Roma, anii 77–78.

Titus: Domitian

10. AR ⚡ 3,27 g; 16,9 × 17,8 mm.
RIC, II, p. 122, nr. 50, Roma, anul 80.

Traian

11. AR ⚡ 3,50 g; 17,2 × 17,6 mm.
RIC, II, p. 258, nr. 212, Roma, anii 103–111, dar la noi pe av. bust laureat, drapat pe umărul stâng, spre dreapta; Hill, p. 135, nr. 196, Roma, anul 104.
12. AR ⚡ 3,21 g; 18,3 × 19,4 mm.

Fig. 1. Denarii imperiali din tezaurul Je la Râfov.

RIC, II, p. 253, nr. 127, Roma, anii 103–111, dar la noi pe av. bust laureat, drapat pe umărul stâng, spre dreapta; Hill, p. 140, nr. 469, Roma, anul 107.

13. AR ↓ 3,33 g; 16,7 × 18,6 mm.

RIC, II, p. 252, nr. 119, Roma, anii 103–111; Hill, p. 140, nr. 480, Roma, anul 108.

14. AR ⚡ 3,23 g; 17,3 × 19 mm.

RIC, II, p. 252, nr. 119, Roma, anii 103–111; Hill, p. 140, nr. 480, Roma, anul 108.

15. AR ⚡ 3,54 g; 18 × 19,5 mm.

RIC, II, p. 253, nr. 129, Roma, anii 103–111, dar la noi pe rv. Victorie mergând spre stânga; Hill, p. 140, nr. 485, Roma, anul 108.

NOTE

¹ B. Mitrea, SCN, 2, 1958, p. 167–168, unde nu se precizează că monedele lui Domitian au fost emise înainte de anul 81, dar se menționează că Traian poartă, pe unii dintre denari, titlul de Dacicus; idem, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 374, nr. 76; idem, CH, 6, 1981, p. 25, nr. 97, unde este dată structura corectă și se sugerează ca moment posibil al îngropării anul 117.

² Elisabeta Savu, CN, 8, 2002, p. 63.

A HOARD FROM THE BEGINNING OF THE 2nd CENTURY A.D. DISCOVERED AT RÂFOV, PRAHOVA COUNTY

ABSTRACT

The authors present a hoard of 15 Roman republican and imperial denarii found in 1940 at Râfov, Prahova county. The hoard comprises: Roman republican denarii 3, Vitellius 1, Vespasian 3, Vespasian: Titus 1, Vespasian: Domitian 1, Titus: Domitian 1, Trajan 5.

The coins are preserved in the numismatic collection of the Institute of Archaeology from Bucharest.

The latest coin of this hoard was struck in A.D. 108 (Hill, p. 140, no. 485).

EXPLANATION OF THE FIGURE

Fig. 1. The Roman imperial denarii from the Râfov hoard.

EMISIUNILE MONETARE CALLATIENE CU EFIGIA LUI ANTONINUS PIUS

STELUȚA GRAMATICU
și VIRGIL IONIȚĂ

Emisiunile monetare ale cetății Callatis, destul de puțin cunoscute în zilele noastre, continuă să ne surprindă prin apariția unor piese rare sau inedite. Urmărind monedele bătute de atelierul callatian cu efigia lui Antoninus Pius, vom observa că sunt doar câteva piese menționate sau publicate în literatura de specialitate. De aceea, ne-am propus să analizăm aici exemplarele pe care le avem la dispoziție și anume nouă din colecția lui Virgil Ioniță și unul donat de dr. George Severeanu împreună cu întreaga sa colecție Cabinetului Numismatic al Muzeului Municipiului București.

Monedele au fost ordonate în funcție de ștanța de avers în trei mari tipuri. Am optat pentru această clasificare pentru a menține o autonomie a fiecărui tip – grup de ștanțe, ce au fost expuse aici într-o ordine aleatorie până la descoperirea unor argumente de ordin istoric, arheologic sau stilistic care să permită situarea lor cronologică precisă.

Tipul I

1. A1–R1 Av. AYTO • K – • CEB • ANTONI. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.
Rv. K în câmp stânga. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.
- a. AE ↓ 5,11 g; 19,8 × 20,6 mm; col. V. Ioniță. Moneda este uzată și, de aceea, legenda de avers este lizibilă parțial: AYTO • K – • CEB [• ANTONI], iar litera K de pe revers abia se distinge. Pl. I/1.
- b. AE ↓ 5,04 g; 20,7 × 22,4 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/2.
- c. AE ↓ 4,92 g; 20,2 × 21,2 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/3.
- d. AE ↓ 4,15 g; 20,1 × 21 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/4.

L. Ruzicka descrie două piese de bronz ale atelierului callatian cu efigia primului Antonin¹. Monedele de cca 22 mm cântăresc 6,09 respectiv 3,85 g. Una dintre ele, probabil cea mai grea, este ilustrată, și în baza acestei fotografii le-am încadrat la tipul I.1. Din fotografie reiese că piesa ilustrată are aceleași ștanțe de avers și de revers ca și monedele enumerate mai sus. Pentru cea de-a doua, nu ne putem pronunța cu certitudine în lipsa ilustrației. Modul în care autorul a descris piesele, citind parțial legenda de pe

avers și descriind eronat bustul drapat al împăratului, este explicabil datorită probabil stării precare de conservare a monedei sale.

O altă emisiune de la acest împărat a fost publicată de C. Preda în 1958: AE 4,77 g; 22 mm. Moneda, descoperită în săpăturile arheologice de la Mangalia din anul 1949 și păstrată astăzi în colecția numismatică a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, aparține de asemenea tipului I.1, fiind bătută cu aceleași tipare, așa cum reiese din desenul piesei respective². Și această monedă este slab conservată, determinând o descriere incompletă a legendei de avers; nu se sesizează laurii eroului de pe revers și nici litera specifică în câmp stânga. Autorul folosește ca referință pentru această piesă articolul lui L. Ruzicka.

În fondul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța se păstrează o monedă callatiană cu bustul acestui împărat: AE ↓ 4,79 g; 19 × 20,3 mm; nr. inv. 497. Deși nu are o stare de conservare foarte bună, se poate observa că piesa aparține acestui prim tip³.

2. A1–R2 Av. Ca mai sus.

Rv. Aceeași imagine, diferită stilistic.

a. AE ↓ 5,21 g; 21,2 mm; col. G. Severeanu, nr. inv. 1508. A fost semnalată de C. Preda, SCN, 2, 1958, p. 119. Pl. I/5.

3. A1–R3 Av. Ca mai sus.

Rv. [K] ? Aceeași imagine, diferită stilistic. Starea slabă de conservare a monedelor avute la dispoziție ne împiedică să stabilim cu certitudine poziția literei K pe revers.

a. AE ↓ 4,33 g; 19,5 × 20,4 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/6.

b. AE ↓ 2,80 g; 21,1 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/7. Nu este exclus ca poziția literei K, neidentificată în câmp, să fie diferită de cea a piesei precedente și deci moneda să aibă o altă ștanță de revers.

Tipul II

1. A1–R1 Av. AVTO • K • CEB • – [ANTONI]. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.
Rv. K în câmp dreapta. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

a. AE ↓ 4,62 g; 20 × 21 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/8.

b. AE ↓ 3,83 g; 20,3 mm; col. V. Ioniță. Piesa slab păstrată nu permite decât o citire parțială a legendei de avers, [AJVTO • K • CEB • – [ANTONI]. Pentru revers, deși mai avem încă îndoieli în ce privește identitatea sa cu cel al piesei precedente, preferăm să îl încadrăm aici, până la confirmarea unei alte ștanțe de revers. Litera K este redată în câmp dreapta. Pl. I/9.

Tipul III

1. A1–R1 Av. AVTO • K • CEB • ANTONI. Bust drapat spre dreapta. Cerc perlat.
Rv. K în câmp dreapta. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

a. AE ↓ 4,40 g; 20,7 × 22,3 mm; col. V. Ioniță. Pl. I/10.

După cum reiese din catalog, atelierul cetății callatiene a bătut emisiuni cu chipul împăratului cu trei ștanțe de avers, reprezentând trei tipuri de emisiuni. Prima din

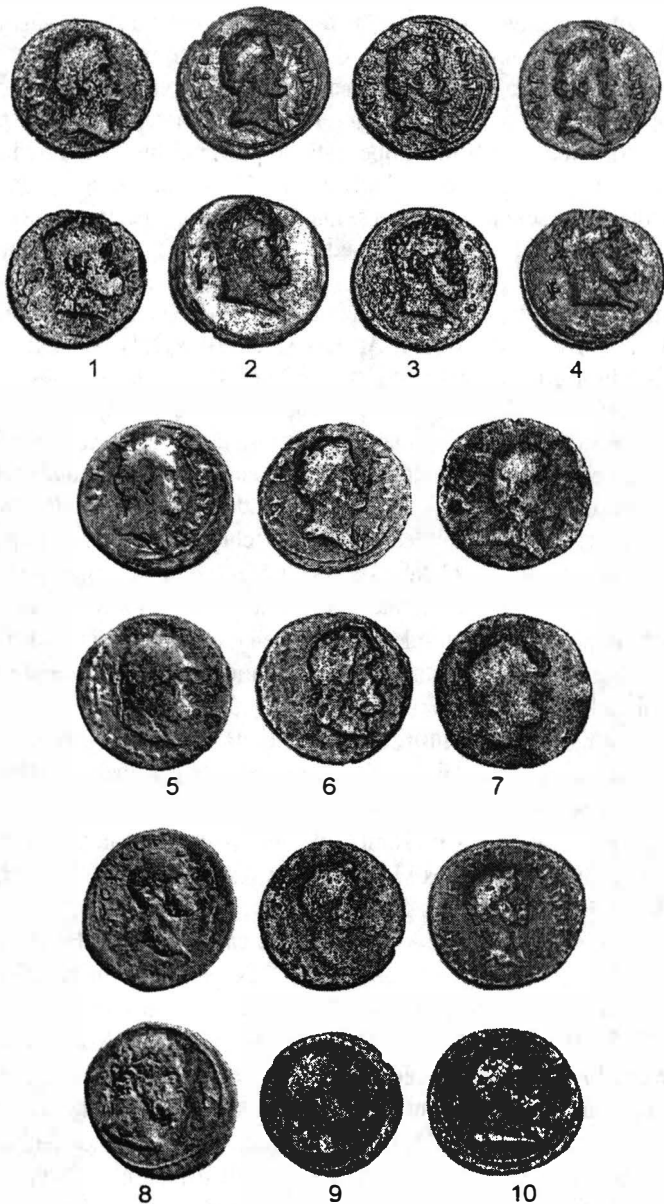

Fig. 1. Monede callatiene cu efigia lui Antoninus Pius de tip I (nr. 1-4 cu R1; nr. 5 cu R2; nr. 6-7 cu R3), II (nr. 8-9) și II (nr. 10).

clasificarea noastră este și cea mai bogată, cu trei reversuri deosebite (R1, R2, R3), în vreme ce celelalte, reprezentate de câte unul sau două exemplare, sunt realizate cu o singură pereche de ștanțe. Din punct de vedere stilistic, ordinea emiterii lor ar putea fi ușor modificată: I cu A1-R3, A1-R2, A1-R1, urmat de II și III, dar rămâne însă ca aceasta să fie confirmată de descoperirile arheologice. Trebuie precizat că nu există între aceste tipuri nici o șanță de revers comună, care să evidențieze o oarecare legătură între ele sau care să permită o ipotetică distribuire a lor în timp. Acest fapt nu face decât să ne convingă că sunt

mult mai multe ștanțe de avers și revers, astfel că în vremea lui Antoninus Pius atelierul callatian a bătut un număr însemnat de emisiuni cu chipul împăratului.

Pe monedele avute la dispoziție deocamdată se observă următoarele caracteristici: în legenda de pe avers forma inversată a literei omega, cu brațele în sus, iar pentru revers, lipsa titulaturii complete a cetății, compensată de prezența literei K în câmp și redarea consecventă a aceleiași imagini: capul laureat al lui Herakles. Litera omega, cu brațele în sus, este evidentă pe piesele primului tip și mai puțin vizibilă pe cel din urmă, scrierea ei rămânând să fie confirmată sau nu de monedele tipului II, pe care nu s-a putut observa o parte din legenda de avers.

Imprimarea pe revers doar a inițialei numelui cetății și nu a acestuia, abreviat sau întreg (KAA, KAAA, KAAATIA, KAAATIANΩN) poate fi explicată prin existența emisiunilor pseudo-autonome cu efigiile Atenei (Pick 270–271), Demetrei (Pick 279–280, 286, 288) și a lui Herakles (Pick 277/1) însoțite de această literă, a cărei semnificație era binecunoscută și nu mai putea fi pusă la îndoială. Aceste emisiuni, în cea mai mare parte anterioare lui Antoninus Pius, au creat o tradiție a redării numelui cetății sub forma unei inițiale, tradiție ce va fi consolidată de monedele acestui împărat.

În ceea ce privește imprimarea exclusivă a chipului lui Herakles pe revers, este într-adevăr o situație inedită, explicabilă poate și prin faptul că sunt cunoscute destul de puține piese. În literatura de specialitate este editată încă o monedă callatiană cu efigie atribuită acestui împărat, dar cu totul deosebită de cele din catalogul nostru⁴. Având pe avers capul împăratului spre dreapta, iar pe revers un arc și o tolă de săgeți însoțite de prescurtarea numelui orașului în partea superioară (KAAA), această piesă „rău conservată” și din nefericire neilustrată este atribuită de autori cu o oarecare îndoială primului dintre Antonini. Deși privim cu toată rezerva această atribuire până la o viitoare confirmare a ei, nu este exclus să mai apară și alte tipuri monetare de la acest împărat. În cetățile vecine, la Dionysopolis și Tomis, în vremea lui Commodus sunt emise piese având pe revers capul lui Herakles sau al lui Serapis (Ruzicka, p. 101, nr. 374a; Pick-Regling 2692–2695), dar și alte imagini.

Dacă analizăm monedele pseudo-autonome callatiene, constatăm că au pe avers capul laureat al lui Herakles însoțit de litera K. Se cunosc două tipuri de revers: cu măciucă, arc și tolă și prescurtarea KAA, atestat de două piese de cca 14 mm din colecția M.C. Sutz⁵ respectiv măciucă, spice de grâu și KAAATIA, întâlnit la exemplare de cca 17–20 mm⁶. C. Preda ilustrează o monedă de acest tip, având pe avers litera K în câmp stânga, spre deosebire de restul pieselor cunoscute, care au de obicei litera respectivă în dreapta⁷. În DID, I, este prezentă fotografia unei alte piese care pare a avea litera K în câmp dreapta, dar este înrudită stilistic cu cele ce nu poartă această literă.⁸ Dacă la monedele imperiale era necesară redarea literei respective ca fiind însemnul cetății, pentru cele pseudo-autonome imprimarea ei nu era o regulă. Probabil că au fost bătute emisiuni cu efigiile lui Herakles, ale Atenei și Demetrei având această literă pe avers concomitent sau urmate la scurt timp de monede lipsite de acest însemn.

Oricât de tentați am fi să plasăm aceste monede în vremea lui Antoninus Pius, mai precis în perioada anilor 138–150 p.Chr., știut fiind faptul că după această dată ar începe baterea emisiunilor pseudo-autonome de tip KTICTHC, numărul redus de piese, cu o mare varietate a ștanțelor de avers, imaginile diferite de pe revers, nominalurile diverse, lipsa ilustrației pentru cele mai multe dintre piesele deja editate, dar mai ales lipsa unei asocieri de ștanțe între reversul unei emisiuni de la Antoninus Pius și aversul unei

monede pseudo-autonome de acest tip ne împiedică să tragem încă vreo concluzie în acest sens. Pe de altă parte, există posibilitatea ca aceste piese pseudo-autonome, care din punct de vedere stilistic par mai timpurii, să fi fost emise într-o perioadă anterioară domniei lui Antoninus Pius, tipul de avers fiind ulterior împrumutat și adaptat pentru reversul emisiunilor lui.

În ceea ce privește monedele prezentate mai sus, trebuie să evidențiem că toate au aceeași orientare a axului și dimensiuni cuprinse între 19,5 și 22,4 mm. Media de greutate se situează la peste 4,50 g.

Tabelul I. Repartiția greutăților monedelor callatiene de la Antoninus Pius.

2-3 g	3-4 g	4-5 g	5-6 g	6-7 g
2,80	3,83	4,15	5,04	6,09
	3,85	4,33	5,11	
		4,40	5,21	
		4,62		
		4,77		
		4,79		
		4,92		
1	2	7	3	1
Total 14 monede				

NOTE

¹ L. Ruzicka, ZfN, 30, 1-2, 1913, p. 302, nr. 296b (1, 2) și pl. VIII, 15.

² C. Preda, SCN, 2, 1958, p. 113, nr. 8 și pl. II, 8.

³ Îi mulțumim colegului nostru de la MINAC, Gabriel Talmațchi, pentru informațiile oferite și posibilitatea de a vedea piesa respectivă.

⁴ C. Moisil, CreștCol., oct.-dec. 1912 (Col. Sutz, I), p. 250, nr. 61; M.C. Sutz, AARMSI, 35, 1913, 13, p. 365, nr. 21.

⁵ M.C. Sutz, BSNR, 4, 1907, p. 5, nr. 5 (AE 1,45 g); C. Moisil, *op. cit.*, p. 248, nr. 44 (AE 1,45 g; 14 mm); M.C. Sutz, AARMSI, 35, 1913, 13, p. 363, nr. 10 (cu descrieri asemănătoare și greutate identice, ceea ce ne determină să bănuim că ar putea fi vorba de una și aceeași monedă). Până la editarea și ilustrarea completă a colecției M.C. Sutz, vom păstra o oarecare rezervă în ceea ce le privește.

⁶ Pick, nr. 277/1, pl. II/6 (AE 18 mm); C. Moisil, *op. cit.*, p. 248, nr. 45 (AE 3,88 g; 17 mm); Ruzicka, p. 90, nr. 277b (AE 3,25 g; 16 mm); SNG, *The British Museum. The Black Sea*, IX, Oxford, 1993, nr. 216 (AE 3,44 g); SNG, *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, XI, Oxford, 2000, nr. 861 (AE 4,91 g; 20 mm).

⁷ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, pl. III, nr. 12.

⁸ DID, I, pl. III, nr. 13 și pl. VI, nr. 16 (revers).

LES ÉMISSIONS MONÉTAIRES DE CALLATIS AVEC L'EFFIGIE D'ANTONIN LE PIEUX

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent neuf monnaies de la collection Virgil Ioniță et une pièce du Cabinet des Médailles du Musée de la Ville de Bucarest, qui portent sur l'avvers le

buste drapé d'Antonin le Pieux et sur le revers la tête laurée de Héraclès et la lettre K dans le champ. Selon les coins d'avvers, elles sont ordonnées dans trois types: I avec R1, R2, R3; II et III. L'image de Héraclès, accompagnée de l'initiale du nom de la cité, est présente sur l'avvers des monnaies pseudo-autonomes, mais elles est d'un style différent.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Monnaies callatiennes avec l'effigie d'Antonin le Pieux de type I (nos 1–4 avec R1; n° 5 avec R2; nos 6–7 avec R3), II (nos 8–9) et III (n° 10).

Tableau I. Répartition des poids des monnaies callatiennes d'Antonin le Pieux.

INVENTARUL MORMÂNTULUI DESCOPERIT LA MANGALIA ÎN 1927 ȘI DATAREA MONEDELOR CALLATIENE PSEUDO-AUTONOME

LIANA OȚA
și STELUȚA GRAMATICU

În luna septembrie a anului 1927, la Mangalia, la circa 3 km de porțile cetății, în dreapta zonei denumite în perioada interbelică „viile nemțești”, niște muncitori care extrăgeau lut pentru confecționarea de cărămizi au descoperit un mormânt antic. Mormântul era alcătuit dintr-o cameră funerară, orientată N-S, închisă cu o lespede de piatră, în care se afla scheletul unei femei înconjurat de mai multe obiecte: opaițe de lut și de bronz, fragmente de vase de ceramică și de sticlă, un colier de aur și cinci monede de bronz; la această cameră se ajungea printr-un puț lat de un metru și adânc de patru metri, acoperit de asemenea cu patru plăci mari tăiate în piatră. Inventarul funerar a fost achiziționat în întregime de dr. George Severeanu și a constituit obiectul unui interesant studiu apărut în anul 1929, în care obiectele au fost descrise sumar, fără specificarea dimensiunilor, dar însoțite parțial de desene care se dovedesc foarte utile în cazul pieselor azi inaccesibile¹.

Reconstituirea inventarului funerar editat de G. Severeanu a reprezentat un demers dificil încă de la început, deoarece nu aveam certitudinea păstrării intacte a componentei acestuia de-a lungul a peste 75 de ani de la descoperire. Totuși, se pare că ilustrul colecționar a donat cea mai mare parte a obiectelor din depozitul respectiv în 1939 Muzelui Municipiului București, cu excepția unui fragment de „farfurie”, a unei caise uscate, a unui număr de șase gеме descrise sumar². Ulterior, dintr-un registru-inventar al expoziției permanente organizate în Colecția „Maria și dr. G. Severeanu”, realizat în anul 1974 de către Virgilia Crăciunescu și Gheorghe Astancăi, rezultă că în sala IV, în vitrina cu opaițe și vase romane, pe raftul III al acesteia, erau expuse 19 obiecte constituind inventarul mormântului de la Mangalia: cele cinci monede de bronz, un opaiț de bronz, fragmente de vase de bronz și de sticlă, aplice sau cuie de fier³. Nu excludem însă o rătăcire a informațiilor referitoare la acesta, pentru că în vitrina respectivă nu se aflau toate obiectele enumerate de G. Severeanu. De pildă, cele două opaițe de lut din mormânt, precum și colierul de aur au fost identificate în colecție grație desenelor din studiul său, desene care ne-au permis și verificarea obiectelor din registru. Deși există încă mici îndoieli asupra apartenenței vreunei piese la inventarul funerar, în

linii mari informațiile referitoare la acesta s-au păstrat atât în timpul vieții lui Severeanu, cât și după donația colecției sale numismatice și arheologice până astăzi.

Reluarea studiului inventarului mormântului, cu descrieri detaliate și precise, se justifică prin descoperirile arheologice făcute între timp, care au clarificat multe aspecte legate de problematica necropolelor de la Callatis în particular și din Moesia Inferior în general. Chiar dacă unele piese nu au mai putut fi regăsite în inventarul Muzeului Municipiului București, analiza restului inventarului funerar poate prilejui noi observații și implicit comentarii.

Catalogul nostru debutează cu micul depozit monetar (nr. 1–5) rămas inedit și continuă cu obiectele arheologice din mormânt, pentru care s-a alcătuit o fișă-tip, cu următoarele observații: piesa, materialul, forma, decorul (dacă este cazul), starea de conservare, intervenții antice sau contemporane asupra piesei, dimensiuni și numărul de inventar.

Piese de inventar care se regăsesc în registrul-inventar din 1974 și/sau în studiul lui Severeanu:

1–5. Monede:

Av. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. În exergă, KAAΛ[A]. În stânga măciucă și în dreapta trei spice de grâu în mănunchi. Cerc perlat.

1. AE ↑ 2,97 g; 19,7 mm; inv. 1479. Pl. I, 1.

Pick, -.

Ilustrul colecționar argumentează datarea depozitului funerar pe baza unei monede necunoscute lui B. Pick, care ar fi fost emisă la Callatis în vremea lui Antoninus Pius. Singura monedă, ce nu apare în corpusul emisiunilor callatiene, care ar corespunde acestei descrieri și care ar permite confuzia cu o monedă de la acest împărat este prima piesă din catalogul nostru. Foarte asemănătoare cu aceasta sunt două piese de cca 23 mm menționate de L. Ruzicka: capul laureat al lui Herakles pe avers, o măciucă și trei spice de grâu în mănunchi pe revers, cu numele prescurtat al cetății în exergă (KAAΛA). Prima dintre ele (6,58 g), pe care o și ilustrează, provine din fondul Muzeului Național de Antichități din București, iar cea de-a doua din propria sa colecție (4,68 g)⁴. Trebuie să precizăm că ștanța de avers a piesei noastre, aflată într-o slabă stare de conservare, este diferită de cea a monedei ilustrate de numismatul citat. În ce privește reversurile, asemănătoare într-o oarecare măsură ca tehnică, se observă mici deosebiri de ordin stilistic. Se pare că o altă monedă, de tipul celor publicate de L. Ruzicka, ar fi fost descoperită la Pecineaga (jud. Constanța) și s-ar afla astăzi în colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța: AE ↓ 5,66 g; 21 mm; tocită; inv. 578⁵. Nefiind ilustrată și neavând acces la această piesă, noi am amintit-o aici în virtutea referinței bibliografice a autorilor. Greutatea piesei noastre de numai 2,97 g, în comparație cu cea a monedelor menționate se explică prin starea ei de conservare. Media de greutate a monedelor menționate se situează în jurul valorii de 5,00 g.

Av. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. În câmp sus, KAAA / ATIA. În stânga trei spice de grâu răsfirate și în dreapta măciucă. Cerc perlat.

2. AE ↑ 5,01 g; 21 mm; inv. 1480. Pl. I, 2.

Pick, - . Ruzicka, p. 90, nr. 277c și pl. 27.

Cea de-a doua monedă din depozitul funerar, cu o mai bună stare de conservare decât prima, păstrează pe revers cele trei spice de grâu răsfirate în câmp stânga și o măciucă în câmp dreapta, având o altă distribuție a legendei în câmpul superior. Aceasta aparține unei emisiuni callatiene cunoscute printr-un mai mare număr de exemplare. Ștanțele monedei noastre sunt comune cu ale unei piese din colecția L. Ruzicka, la care am făcut trimitere mai sus: AE 22 mm; 4,84 g. De asemenea, M.C. Sutzcu descrie două monede cu greutate mult deosebite, dar cu aceleași trăsături după cum reiese din planșa anexată, care par să aibă ștanțe comune de avers și de revers cu piesa noastră: AE 5,30 g; 21 mm și 3,90 g; 19 mm⁶. Ulterior, după donarea colecției Sutzcu Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, C. Moisil le reia, așa cum deducem din greutatele aproape identice și trimiterea autorului, adăugându-le alte două piese, dar de data aceasta neilustrate: AE 7,00 g; 23 mm și 4,14 g; 20 mm⁷.

O monedă de 4,93 g, cu ștanța de avers comună cu piesa noastră, dar cu reversul diferit stilistic este oferită spre vânzare de către o casă de licitație din Basel și datată de autorii catalogului în sec. III p.Chr.⁸ Pe de altă parte, în DID, I, este ilustrată o piesă care pare să aibă reversul identic cu cel al monedei din depozitul nostru, dar cu tiparul aversului deosebit, fapt care ne determină să credem că sunt mai multe variante ale aceleiași emisiuni⁹. În colecția dr. Severeanu, sunt prezente două monede de acest tip, foarte asemănătoare cu cea din depozit, dar datorită stării lor de conservare precare nu ne putem pronunța în privința identității ștanțelor. Oricum, aversurile (cel puțin unul dintre ele) par ușor diferite, în vreme ce reversurile sunt foarte șterse: AE ↓ 5,48 g; 20,4 × 21,3 mm (inv. 119/1508); AE ↑ 4,41 g; 19 × 20 mm (inv. 7067/1522).

Tot aici, în virtutea atributelor și a distribuirii legendei de pe revers, situăm o monedă fără ilustrație cu rezerva că ar putea proveni dintr-o matriță diferită de avers sau de revers. Aceasta a fost editată de O. Iliescu cu o trimitere generală la catalogul lui Pick 277: AE 20 mm; 3,97 g; inv. I/60/2¹⁰. Dacă adunăm greutatele pieselor enumerate din această emisiune, cunoscute pentru un număr de 10 exemplare, am avea o medie de cca 4,89 g.

Av. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KAA — AA — TIANQN. Zeița cetății șezând pe tron spre stânga, ține în mână dreaptă o mică Nike ce plutește spre stânga, având în mâini o cunună și o ramură, și brațul stâng sprijinit pe spătarul tronului. Cerc perlat.

3. AE ⚭ 6,29 g; 20 mm; inv. 1505. Pl. I, 3.

Pick, 289/5 și pl. II/11. Gramaticu, Ioniță¹¹ – grupa I/3.

Din această emisiune (grupa I/3, cu A1–R3) se cunosc deocamdată patru exemplare: o monedă din fondul muzeului de la Viena, ilustrată de Pick în pl. II/11, care însă nu precizează în text că este vorba de o altă ștanță de revers, o alta de la Sofia, înseriată fără date tehnice de N. Mușmov în catalogul său¹², precum și alte două piese descrise de L. Ruzicka în 1922¹³. Acesta menționează o monedă din propria sa colecție

(5,02 g) și una din colecția muzeului din Viena, cu nr. 7805, fără să știm dacă este aceeași cu cea semnalată de Pick sau un exemplar diferit.

Cu ocazia efectuării unor săpături de salvare în Constanța, în necropola romană, a fost descoperită o monedă de acest tip, depusă într-un mormânt simplu de înhumare, în zona capului¹⁴. Nu ni se dau nici un fel de informații tehnice; aceasta a fost încadrată de noi aici în virtutea referinței la pl. II/11 din catalogul lui Pick. În ceea ce privește greutatea pieselor acestei emisiuni, nu avem date decât pentru moneda din depozitul nostru, de 6,29 g și cea din colecția L. Ruzicka, de 5,02 g. Oricum, analiza greutateilor unui eșantion de 16 piese, reprezentând grupa I de emisiuni de tip KTICTHC sugerează o medie de greutate situată de cca 5,13 g.

Av. K – T – I – CTHC. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. KAAAA – TIANΩN. Cybele cu coroană murală mai puțin evidentă, șezând pe tron spre stânga, ține în mâna dreaptă o pateră și brațul stâng sprijinit pe spătarul tronului și tympanon. Cerc perlat.

4. AE ↓ 5,42 g; 20,6 × 21,4 mm; nr. inv. 1507. Pl. I, 4.

Pick, 294. Gramaticu, Ioniță – grupa II/1.

Monedele de acest tip (grupa II/1, cu A1 – R1) sunt destul de puține, celei din depozitul nostru, editată deja în articolul mai sus menționat, alăturându-i-se o piesă înregistrată de Pick 294 de la München, reluată ulterior în SNG München¹⁵, 7, nr. 247, AE ⚭ 4,01g; 20 mm, o a doua din colecția M. C. Sutz¹⁶ și alte trei exemplare din colecția V. Ioniță cu diametrul de peste 21 mm și greutate de 5,71; 5,07 și 4,66 g¹⁷. Media greutateilor grupei se situează la un nivel ușor inferior celei precedente, de cca 4,97 g.

Av. Începând din dreapta sus, KTIC – THC. Capul lui Herakles laureat spre dreapta. Cerc perlat.

Rv. Începând din stânga mijloc, citindu-se invers, din interior. KAAAT – IA – NQN Hermes nud, călare pe un berbec ce aleargă spre stânga, ține în mâna dreaptă o pungă cu bani și pe brațul stâng kerykeionul. Cerc perlat.

5. AE ⚭ 4,68 g; 19,4 × 20,3 mm; inv. 1510. Pl. I, 5.

Pick, 296 și pl. II/13. Gramaticu, Ioniță – grupa III/3.

Pentru ultima emisiune din depozit, cu un revers destul de puțin întâlnit în iconografia monetară a atelierelor grecești vest-pontice, avem o piesă la Pick 296, ilustrată în pl. II/13, AE 5,00 g; 21 mm, o alta în catalogul lui N. Mușmov, fără date tehnice¹⁸, o monedă din colecția lui L. Ruzicka, AE 4,27 g; 17 × 20 mm și alte două exemplare din colecția V. Ioniță: AE ⚭ 4,05 g; 18,7 mm și 3,98 g; 18,5 mm. Media de greutate a acestora (grupa III/3, cu A1–R3), ca și a pieselor din întreaga grupă se situează sub nivelul celei precedente, la cca 4,50 g.

În studiul despre inventarul mormântului de la Mangalia, referirile lui G. Severeanu la depozitul monetar sunt în general vagi, neprecizând detaliile tehnice ale pieselor, pe care le amintește numai pentru a-i susține argumentația datării mormântului în vremea domniei lui Antoninus Pius. Din fericire, cele cinci monede din depozit s-au păstrat ca un tot unitar în inventarul Cabinetului Numismatic, fiind donate cu restul colecției în 1939 și expuse ulterior în Expoziția Numismatică începând cu anul 1956 alături de celelalte obiecte arheologice descoperite în mormânt.

Autorul precizează că „une obole de Kallatis“ a fost descoperit în gura scheletului, iar alte patru piese de bronz emise de același atelier, în jurul acestuia, aceasta fiind o practică funerară destul de răspândită în necropolele romane timpurii¹⁹. G. Severeanu afirmă în repetate rânduri că piesele respective sunt emise de atelierul callatian în vremea lui Antoninus Pius, mai precis în intervalul anilor 140–150 p.Chr. Argumentul său decisiv este o monedă inedită, necunoscută lui B. Pick, autorul corpusului emisiunilor monetare callatiene, care după părerea domniei sale ar fi fost bătută de Callatis sub Antoninus Pius²⁰. Pentru celelalte patru piese, se face observația că par a fi gravate de același artist. În virtutea acestui fapt, G. Severeanu consideră că întreaga serie de monede de bronz descrisă de B. Pick la nr. 267–296, adică emisiunile pseudo-autonome cu efigiile Atenei (nr. 267–268, 270–274²¹), ale lui Herakles (nr. 275–278), ale Demetrei (nr. 279–288), cele de tip KTICTHC (nr. 289–296), s-ar situa în perioada romană imperială fără să poată preciza împăratul în perioada căruia au fost emise²². În ceea ce privește cronologia depozitului funerar, probabil pe baza monedei identificate ca fiind de la Antoninus Pius, G. Severeanu îl datează în vremea acestui împărat, la cca 150 p.Chr. Totuși, acesta nu exclude o datare mai târzie a inventarului funerar, dacă ținem seama de observațiile lui în ceea ce privește gemele provenite de la inele de bronz și de fier deteriorate. Cele șase pietre prețioase nu au fost din păcate desenate, ci numai sumar descrise ca fiind gravate cu imaginile unor divinități – Atena (2), Nike, Asklepios, sau animale – o vulpe ce mănâncă fructele unui arbust și un leu. Ilustrația lor ar fi fost revelatoare pentru monede și ar fi constituit un argument pentru datarea emisiunilor respective. G. Severeanu observă că modul de reprezentare a leului mergând spre dreapta de pe una dintre pietre este comun cu cel de pe monedele callatiene de la Lucilla și chiar de la succesorii săi, susținând că este vorba de mâna aceluiași artist. Chiar dacă inventarul funerar al mormântului în discuție a fost achiziționat în întregime, așa cum afirmă la un moment dat G. Severeanu, probabil că aceste obiecte nu au mai fost donate în totalitate, ci fie s-au mai pierdut, cum este cazul fragmentului de vas sau a caisei, fie au fost redat comerțului de antichități, în ce privește cele șase gеме.

Legându-ne de prezența primelor două monede din depozitul nostru, vom încerca să schițăm câteva trăsături ale emisiunilor callatiene pseudo-autonome de tip Herakles anterioare domniei lui Antoninus Pius. Monedele pseudo-autonome cu capul lui Herakles pe avers, nr. 275–278 în catalogul lui B. Pick, sunt menționate în literatura de specialitate în nenumărate variante stilistice, uneori ilustrate sau desenate, fără a exista deocamdată posibilitatea de a le situa din punct de vedere cronologic. Numărul mic de piese cunoscute în acest moment, lipsa ilustrației de cele mai multe ori și varietatea stilistică a celor editate până acum nu permit decât o grupare relativă a acestor emisiuni.

Nu avem deocamdată nici un indiciu de datare, dar putem afirma că au fost bătute înainte de domnia lui Antoninus Pius. Din punct de vedere stilistic, urmând îndeaproape ordinea convențională a lui Pick până la stabilirea ei pe argumente istorice și arheologice, monedele callatiene pseudo-autonome de tip Herakles pot fi clasificate în funcție de atributele de pe revers în mai multe grupe de emisiuni și anume: cu o măciucă, un ciorchine de strugure și o tolă de săgeți cu arc (Pick 275)²³; cu o măciucă și o tolă de săgeți (Pick 276²⁴; 278²⁵); cu o măciucă și spice de grâu (Pick 277)²⁶. Acestea li se adaugă o emisiune mult mai timpurie, datată într-un catalog de licitație de pe internet în sec. I–II p.Chr., având pe avers capul lui Herakles acoperit cu pielea leului din Nemea

spre dreapta și pe revers cu un scut rotund în centru decorat cu un vultur (stând pe un șarpe sau nu) spre dreapta, având în stânga un arc și o tolă de săgeți și în dreapta o măciucă²⁷.

Totuși, pentru completarea acestei scheme generale, trebuie să remarcăm faptul că G. F. Hill a publicat în 1922 o monedă care are pe revers o tolă cu săgeți în câmp stânga, două spice de orz (cum le numește autorul) în mijloc și măciuca lui Herakles în dreapta, cu legenda KAΛΛΑΤΙΑ sus în câmp: AE 7 3,85 g; 19 mm²⁸. Nefiind ilustrată, nu putem decât să bănuim că aceasta, singura cunoscută în literatură, ar reprezenta o emisiune intermediară între Pick 276 și 277. Din punct de vedere stilistic, ea ar fi urmată de monede al căror revers păstrează numai spicele de grâu și măciuca lui Herakles, cunoscute într-o multitudine de variante, având sau nu litera K pe avers²⁹. Este de amintit însă o monedă din colecția M. C. Sutz, care are pe revers alături de atributele respective „o stea cu cinci raze” în exergă³⁰, rămasă singulară până astăzi. Cea de-a doua piesă din depozitul nostru, care provine dintr-o emisiune cunoscută într-un mai mare număr de exemplare (10 menționate aici) nu a fost emisă imediat după prima monedă. Probabil, între cele două emisiuni, ajunse întâmplător în mica ofrandă ca urmare a unei îndelungate circulații, dar și între acestea și lotul omogen de tip KTICTHC au avut loc multe alte bateri de monede în atelierul callatian. O dovadă în acest sens o constituie și structura depozitului funerar de la Neptun–Mangalia Nord, jud. Constanța, în care piese de la Vespasian și Antoninus Pius sunt prezente alături de emisiuni coloniale de la Commodus.

Ultimele trei piese ale depozitului oferă un reper important în ordonarea emisiunilor de tip KTICTHC. În funcție de structura acestuia, au fost recent propuse grupele I (Pick 289/5), II (Pick 294) și III (Pick 296) ale emisiunilor de tip KTICTHC, urmate de Pick 293, care devine cea de-a patra grupă, în virtutea existenței unor ștanțe comune de revers (R1, R2) cu ultima grupă din depozit. Din fericire, monede din grupa a IV-a au fost descoperite într-un depozit funerar de la Neptun – Mangalia Nord, jud. Constanța, alături de monede romane timpurii (Vespasian, Antoninus Pius) și piese tomitane de la Commodus³¹, impunând astfel o limită cronologică pentru cele din depozitul respectiv și indirect pentru piesele din discuția noastră. De aceea, inventarul funerar editat de G. Severeanu alcătuit din monede pseudo-autonome anterioare lui Antoninus Pius (nr. 1–2), din epoca acestui împărat (nr. 3) și a succesorilor săi (nr. 4–5) poate fi datat în vremea domniei lui Marcus Aurelius, probabil în a doua jumătate a acesteia. Alte argumente ar fi observațiile lui G. Severeanu referitoare la gema, modul de reprezentare a lui Hermes pe berbec de pe reversul ultimei piese, care este foarte asemănător cu cel al lui Artemis Tauropolos călare pe un taur de pe monedele de la Amphipolis din vremea Faustinei a II-a³². Cu excepția primei piese, care este și cea mai uzată, restul monedelor sunt destul de bine conservate, cu greutăți semnificative în cadrul grupelor lor.

6. Opaiț, argilă roșie-maronie, firmis maroniu.

Forma: corp rotund, disc concav, mărginit de două cercuri incizate, între care se află un brâu lis, în relief, umeri înclinați, fund rotund, plat, mărginit de un cerc incizat, cioc scurt, cordiform, delimitat de disc prin doi butoni mici, în relief, toarta inelară, ușor turtită în partea superioară. **Decor:** mici alveole imprimate pe umeri și taur în picioare, spre dreapta, în relief, pe disc. Pe fund este incizată litera Δ, ușor strâmbă. **Stare de conservare:** bună, cu excepția unei mici spărturi pe umăr, a unei mici zgârieturi pe fund

și a tocirii uneia dintre coarnele taurului; urme ușoare de ardere secundară în jurul orificiului ciocului, pe partea exterioară stângă; două linii incizate, oblice, pe spatele opaițului, între toartă și fund. **Dimensiuni:** L 7,2 cm, H (fără toartă) 2,7 cm, H (cu toartă) 4,3 cm, diam. corp 5,5 cm, diam. cioc 1,5 cm, diam. fund 2,7 cm, diam. toartei 2,4 cm; inv. 19008. Pl. I, 6 și II, 6.

În clasificarea propusă de C. Iconomu, opaițul poate fi încadrat în tipul XX (opaițe cu ciocul cordiform). Acestea reprezintă unul dintre tipurile cele mai răspândite în Dobrogea, unde se întâlnesc sute de exemplare, datate larg în sec. II-III p.Chr.³³ Aria lor de răspândire este însă mult mai largă. Opaițele cu ciocul cordiform reprezintă tipul cel mai comun în Grecia epocii antonine, atrage Vessberg atenția³⁴. În tipologia propusă de Loeschcke, ele aparțin tipului VIII, în timp ce Bailey le clasifică în tipurile P-Q³⁵. Aceste două tipuri din urmă constituie descendentă din sec. II-III ale tipului O (aceiași cu Loeschcke VIII sau Broneer XXV³⁶), datat în principal în a doua jumătate a sec. I p.Chr. Opaițele de tipul O reprezintă o formă foarte populară în acele provincii în care nu au predominat *Firmalampen*, deci ele pot fi întâlnite în majoritatea zonelor mediteraneene, dar cu precădere în nordul Africii și în zonele vorbitoare de limbă greacă, unde anumite variante se perpetuează până în sec. V p.Chr.³⁷ Opaițul din mormântul de la Callatis este însă asemănător ca formă cu lucernele încadrate de Bailey în tipul Q, socotit o dezvoltare a tipului standard P, cu origine italică centrală și datare la sfârșitul sec. I p.Chr. și în prima jumătate a celui următor. Principala deosebire între tipul P și Q o constituie reintroducerea umerilor decorați și popularitatea ciocurilor cordiforme³⁸. Opaițele cu ciocul cordiform sunt încadrate de D. Iványi în tipul VII, tip a cărui dată de început se plasează în timpul împăraților Claudius și Nero, iar maxima lor răspândire se datează la mijlocul sec. I p.Chr.³⁹. Decorul de pe umerii opaițului se întâlnește atât la exemplarele din sec. I p.Chr.⁴⁰, dar și pe un exemplar datat la mijlocul sec. II p.Chr. sau puțin mai devreme⁴¹.

Taurul este un motiv decorativ destul de des întâlnit pe opaițe. În încercarea sa de clasificare a repertoriului decorativ al opaițelor, Bailey încadrează reprezentările de tauri în grupa IV (animale), subgrupa (a) XIV⁴². Și în agora ateniană se întâlnesc opaițe decorate cu tauri în diverse poziții, între care una asemănătoare cu cea de pe opaițul callatian — taur în picioare, spre dreapta, dar diferit ca amănunte iconografice. Opaițul respectiv a fost datat în prima jumătate a sec. III p.Chr.⁴³. Iconomu datează variantele cu taur, numeroase în Dobrogea, în sec. II-III p.Chr. și atrage atenția că aceste opaițe au de foarte multe ori pe fund inscripția ΔΙ, pe care o interpretează ca fiind numele lui Zeus la dativ⁴⁴. Părerea lui Iconomu (preluată și de alți specialiști) ridică însă mai multe semne de întrebare. Opaițele cu reprezentarea taurului ar fi singura excepție de la regula bine cunoscută a inscripționării pe fundul piesei fie a numelui producătorului sau atelierului, fie a mărcii sale distinctive. O altă nedumerire este legată de plasarea dedicației către divinitate, dacă s-ar accepta interpretarea propusă de Iconomu, pe fundul opaițului, deci într-un loc ascuns la o primă vedere. Nici legătura între zeul suprem al panteonului grec și taur nu este una absolută, cel puțin în epoca romană. Răpirea Europei de către Zeus transformat în taur⁴⁵ este doar un episod care nu pare a avea preponderență asupra celorlalte momente din lunga istorie a transformărilor zeului suprem. Departate de a fi doar simbolul stăpânului Olimpului, taurul mai apare în alte legende ca asociat unor divinități diferite, ca de exemplu Poseidon⁴⁶. Supărat pe Minos, zeul apelor a trimis un taur cu care

Pasifae, soția regelui Cretei s-a însoțit, zămisbind Minotaurul⁴⁷, ucis apoi de Theseus. În epoca romană, sub influența religiilor orientale, taurul este asociat legendei unor zeități străine panteonului grec sau roman, ca de exemplu Mithras. Leul care zdrobește cu laba capul unui taur, prezent pe două sarcofage de la Tomis⁴⁸, este un motiv cu încărcătură simbolică, a cărui origine este însă greu de stabilit cu precizie. Pot fi luate în discuție atât spațiul oriental (ținând de reprezentarea celor două animale ca arhetip al tauroctoniei)⁴⁹, cât și cel central-european (statui de lei care țin între labele din față un cap de taur au fost găsite în *mithraea* de la Heddernheim I și II, Königshofen sau Carnuntum I)⁵⁰. Taurul încadrat într-o clădire cu două coloane este reprezentat pe câteva reliefuri mithriace central-europene⁵¹, iar pe frontonul unui sarcofag descoperit la Galați, jud. Galați⁵² taurul este folosit ca decor al unei edicule. Ar fi poate exagerat de atribuit simbolismul prezent în arta sarcofagelor și reprezentărilor de pe discurile de opaițe, intenția fiind doar aceea de a sublinia lipsa de teme a asocierii exclusive a taurului cu Zeus.

Opaite decorate cu taur, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cel discutat în rândurile de față, se întâlnesc în alte 13 morminte din Moesia Inferior. Identice sunt piesele din mormântul nr. 3 de la Velikovo, datat cu o monedă de la Antoninus Pius⁵³, dintr-un mormânt larg datat în sec. II–III din necropola orașului Tomis⁵⁴, din cenotaful A334 bis de la Beroe⁵⁵ și dintr-un alt mormânt de la Callatis, și el datat cu o monedă din epoca Antoninilor⁵⁶. Tot identice, dar diferite ca tip de execuție, în sensul că sunt mai puțin îngrijit lucrate decât exemplarul de la Callatis, sunt cele trei opaite⁵⁷ dintr-un mormânt cu 35 de schelete de la Tomis, dintre care 30, printre ale căror obiecte de inventar se numărau și opaitele amintite, aparțin cronologic sec. III p.Chr. Un alt tip de reprezentare a taurului (pe un postament) și de decor pe umerii opaîului se poate observa la piesele dintr-un mormânt datat în sec. III de lângă Odessos⁵⁸ și dintr-un altul de la Marcianopolis⁵⁹. Nefiind ilustrate deloc sau dintr-un unghi ce face imposibilă orice apreciere, nu pot fi decât enumerate ca fiind decorate tot cu taur exemplarele de la Balčik⁶⁰, din două morminte de la Tomis⁶¹ și trei, dintre care unul datat cu monedă de la Antoninus Pius emisă în anul 139 p.Chr., de la Callatis⁶². Merită a fi amintite și observațiile privitoare la ștampilele opaîelor discutate. Doar trei dintre opaite decorative cu taur (două de la Callatis și unul de la Tomis) au pe fund ștampila ΔI, sau Δ în cazul opaîului analizat în rândurile de față, alte două piese (dintre care una provenită de la Callatis și cealaltă de la Balčik) poartă monograma A, iar un alt exemplar are ștampilată o frunză de iederă (mormântul de lângă Odessos). Restul de nouă opaite nu au nici un semn pe fund sau autorul nu face referire. Neclară rămâne, din păcate, și situația a patru exemplare de la Tomis⁶³, asupra cărora autorul atrage atenția că au incizate literele ΔI, dar nu dă de înțeles dacă sunt sau nu decorate cu taur.

În urma discuției din rândurile de mai sus, pot fi trase câteva concluzii. Ipoteza că literele Δ(I) reprezintă o dovadă a ofrandei opaîelor către Zeus trebuie privită cu maximă prudență și chiar abandonată în cazul inventarului funerar. În epoca romană, legătura iconografică dintre divinitatea supremă a panteonului greco-roman și reprezentările de tauri nu este în nici un caz intrinsecă, datorită răspândirii religiilor orientale, mai ales a celei mithriace, caracterizată iconografic la rândul ei de același animal. Însăși prezența în morminte a opaîelor ștampilate Δ(I), opt la număr, se opune unei astfel de interpretări, căci inventarul unui mormânt nu reprezintă o ofrandă adusă unei divinități, care nici măcar nu are legătură cu lumea funerară, ci reprezintă bunuri menite să-l ajute

pe cel decedat să-și continue o altă formă de existență. Literele Δ(I) sunt deci de interpretat mai degrabă ca prescurtarea numelui unui producător, probabil din Moesia Inferior, având în vedere lipsa analogiilor de decor sau de șampilă cu opaițe din alte provincii romane. Tot ca prescurtarea numelui producătorului interpretează J. Perlzweig literele Δ de pe fundul unui opaiț datat în sec. IV descoperit în agora Atenei⁶⁴. Deocamdată nu se poate ști numele sau repertoriul decorativ al acestui producător, dar este cert faptul că reprezentările de tauri pe opaițe nu sunt în nici un caz apanajul său exclusiv, acestea fiind folosite și de ateliere cu alte șampile.

Opaițele cu reprezentări de taur pe disc pot fi date în Moesia Inferior începând cu epoca Antoninilor și continuă în tot secolul următor.

7. Opaiț, argilă roșie-portocalie, finis cărămiziu.

Forma: corp sferic, disc concav, mărginit de două cercuri concentrice incizate, între care se află un brâu lis, în relief, umeri înclinați, cioc rotunjit, fund rotund, plat, toarta inelară, ușor turtită în partea superioară dreaptă, orificiu rotund lângă crater, în stânga. **Decor:** reprezentarea unui crater, în relief, pe disc. **Stare de conservare:** bună, cu excepția unei spărturi lângă orificiul ciocului; urme ușoare de ardere secundară (în urma cărora finisul a devenit negru), lângă cioc, pe exterior. **Dimensiuni:** L 7,8 cm, H (fără toartă) 2,6 cm, H (cu toartă) 4,4 cm, diam. rezervorului 6 cm, diam. ciocului 1,7 cm, diam. fundului 3,3 cm, diam. toartei 2,5 cm; inv. 18999. Pl. I, 7 și II, 7.

Deși îi lipsește semnul în formă de inimă care încadrează orificiul ciocului celuilalt opaiț din mormânt, și această a doua *lucerna* poate fi atribuită aceluiași tip, deci Iconomu XX⁶⁵, Bailey Q (Loeschke VIII, Broneer XXV)⁶⁶ sau Bruneau ⁶⁷.

Vase de tip crater, fără a fi însă identice cu cel de pe opaițul discutat în rândurile de față, decorează discurile a trei opaițe din colecția British Museum, date în ultima treime a sec. II p.Chr. sau în intervalul cronologic 175–225 p.Chr.⁶⁸. Ele au fost încadrate în grupa III (viață cotidiană), subgrupa (a) IV — lucruri, obiecte neînsuflite din tipologia întocmită de D. Bailey, care totodată atrage atenția că reprezentări de vase apar pe opaițele de tip P și Q în sec. II-III p.Chr.⁶⁹

C. Iconomu distinge pentru teritoriul dobrogean două categorii de opaițe fără marcă, în special pentru cele decorate cu cocoș, strugure, crater și scoică: opaițe care nu se deosebesc esențial de cele cu șampila EUCTEMON și care pot fi puse pe seama succesorilor acestuia și opaițe cu relief ornamental neclar, cu incizii circulare slab impri-mate sau inexistente, fabricate din lut grosolan și prost ars. Această a doua categorie de opaițe poate fi considerată drept rezultat al activității meșteșugarilor tomitani, dacă nu cumva același lucru se poate spune și despre opaițele din prima categorie⁷⁰.

Reprezentările de crater sunt mai frecvente decât cele cu taur pe opaițele descoperite în mormintele din Moesia Inferior. 22 de complexe funerare, în afara celui descoperit în 1927 la Callatis, au dat la iveală 25 de opaițe decorate cu crater. Datorită conservării parțiale sau lipsei ilustrațiilor, nu se pot face alte aprecieri asupra pieselor din mormintele de la Kardam — două opaițe⁷¹, Histria⁷², Independența (jud. Constanța)⁷³, Callatis (M 8 și 16)⁷⁴, ca și asupra a opt opaițe din necropola tomitană⁷⁵. Doar opaițul dintr-un mormânt de la Odessos datat cu o monedă de la Claudius⁷⁶ diferă esențial ca tip și reprezentare de exemplarul de la Callatis. Restul opaițelor provenite din mormintele din Moesia Inferior sunt fie identice ca reprezentări ale craterului, ca de exemplu opaițul

dintr-un mormânt de la Tomis, datat la începutul sec. III, în care s-au descoperit 10 monede, începând cu emisiuni din primul secol p.Chr. și sfârșind cu exemplare de la Caracalla⁷⁷, fie diferă foarte puțin în amănunte precum reprezentări ale fructelor, schematizate pe piesa de la Callatis, realist redată în celelalte cazuri, reprezentări ale toartelor vasului sau ale canelurilor care împodobesc partea inferioară sau superioară a craterului. Opaitele cu minime deosebiri provin, cu două excepții de la Noviodunum⁷⁸ și Callatis (M 6)⁷⁹, exclusiv din morminte de la Tomis⁸⁰. Ar mai fi de remarcat și faptul că opaitele decorate cu crater din mormintele de la Tomis aparțin în covârșitoarea lor majoritate aceluiași tip ca cel descoperit în mormântul de la Callatis. Doar patru dintre opaitele decorate cu crater din mormintele epocii romane timpurii din Moesia Inferior sunt fie ștampilate cu numele EUCTEMON — două exemplare din același mormânt de la Tomis⁸¹, fie au pe fund incizată litera K, tot la Tomis⁸², sau o rozetă în M 6 de la Callatis⁸³. Restul pieselor, inclusiv cea din mormântul care face obiectul prezentului studiu nu au nici un semn care să indice atelierul.

Abstracție făcând de opaitul din mormântul de la Odessos, ce aparține altui tip și altei epoci decât restul exemplarelor, lucernele decorate cu crater din mormintele Moesiei Inferior se pot data fie pe baza monedelor în cazul a opt morminte, fie pe baza comparațiilor cu alte piese cu ștampila EUCTEMON — un mormânt cu două opaite. Cea mai timpurie monedă cu valoare de datare este o emisiune a împăratului Hadrian (117–138 p.Chr.), iar cea mai târzie îi aparține lui Gordian III (238–244 p.Chr.). Opaitele decorate cu crater și ștampilate EUCTEMON au fost atribuite cronologic mijlocului sau celui de-al treilea sfert al sec. II p.Chr.⁸⁴.

8. Opaît, bronz.

Forma: corpul sferic, ușor turtit pe partea dreaptă, umeri puțin înclinați, fund inelar, cioc alungit, rotund, dar tot ușor turtit pe partea dreaptă, romb mic perforat în partea inferioară a ciocului, două volute de o parte și cealaltă a ciocului, toarta inelară. **Decor:** deasupra toartei, în formă de semilună; cu defecte de fabricație, vizibile în ciocul și volutele asimetrice și corpul care nu este perfect sferic. **Stare de conservare:** bună, urme de coroziune doar pe fund, fundul tocit, peretele interior al ciocului cu spărturi în suprafață. **Dimensiuni:** L 6,6 cm, H (fără toartă) 2 cm, H (cu toartă și decor) 3,5 cm, diam. rezervorului 3 cm, diam. ciocului 1,8 cm, diam. fundului 1,7 cm, diam. toartei 1,8 cm; inv. 19777. Pl. II, 8 și III, 8.

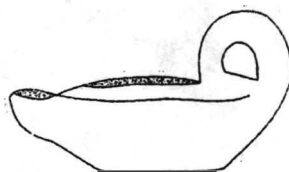
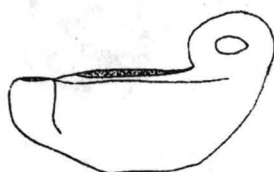
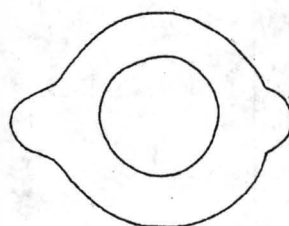
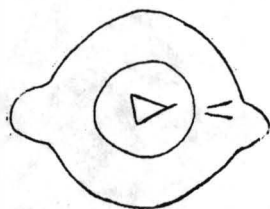
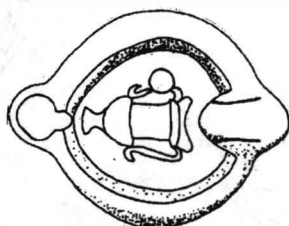
Poate fi încadrat în tipul XXX Iványi, datat în sec. I p. Chr.⁸⁵.

9. Candelabru, bronz.

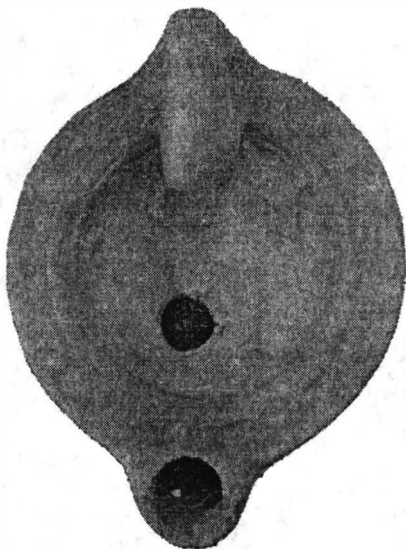
Forma: secțiune rotundă, capătul superior subțiat, baza cu trei picioare, terminate în partea superioară în formă de frunză lanceolată, iar în partea inferioară cu imitații ale unor labe de animal. **Decor:** tija neornamentată; cu defect de fabricație – tija nu este verticală, ci înclinată, terminațiile picioarelor nu sunt identice ca dimensiuni. **Stare de conservare:** bună. **Dimensiuni:** H totală 17,7 cm, diam. tije 0,7 cm (la partea superioară), 1 cm (la mijloc) și 1,4 cm (la partea inferioară), H picioarelor 2,7 cm (două dintre ele) și 2,9 cm (celălalt), grosimea picioarelor 0,9 cm; inv. 19772. Pl. III, 9.

10. Verigă, bronz, cu rol de fixare a opaîtului pe plăcuța din partea superioară a tije.

Forma: circulară, dar cu fețele aplatizate prin batere. **Stare de conservare:** foarte bună. **Dimensiuni:** diam. exterior 3–3,1 cm, grosime 0,4 cm; inv. 19764. Pl. III, 10.

Pl. I. Piese din inventarul mormântului: monede (1-5) și opaite de lut (6-7, dimensiuni 50%).

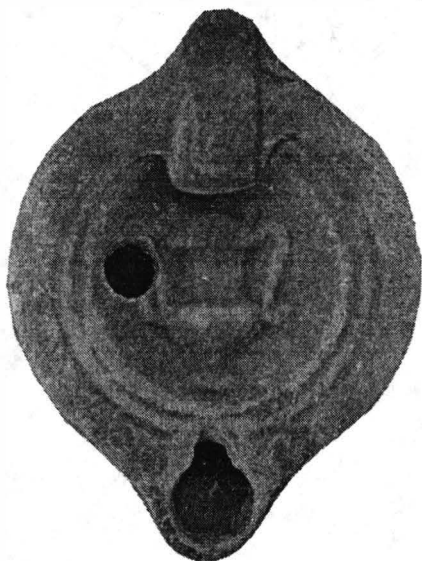
6

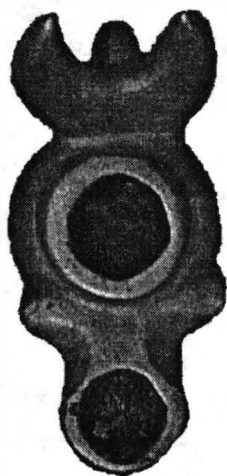
19

19

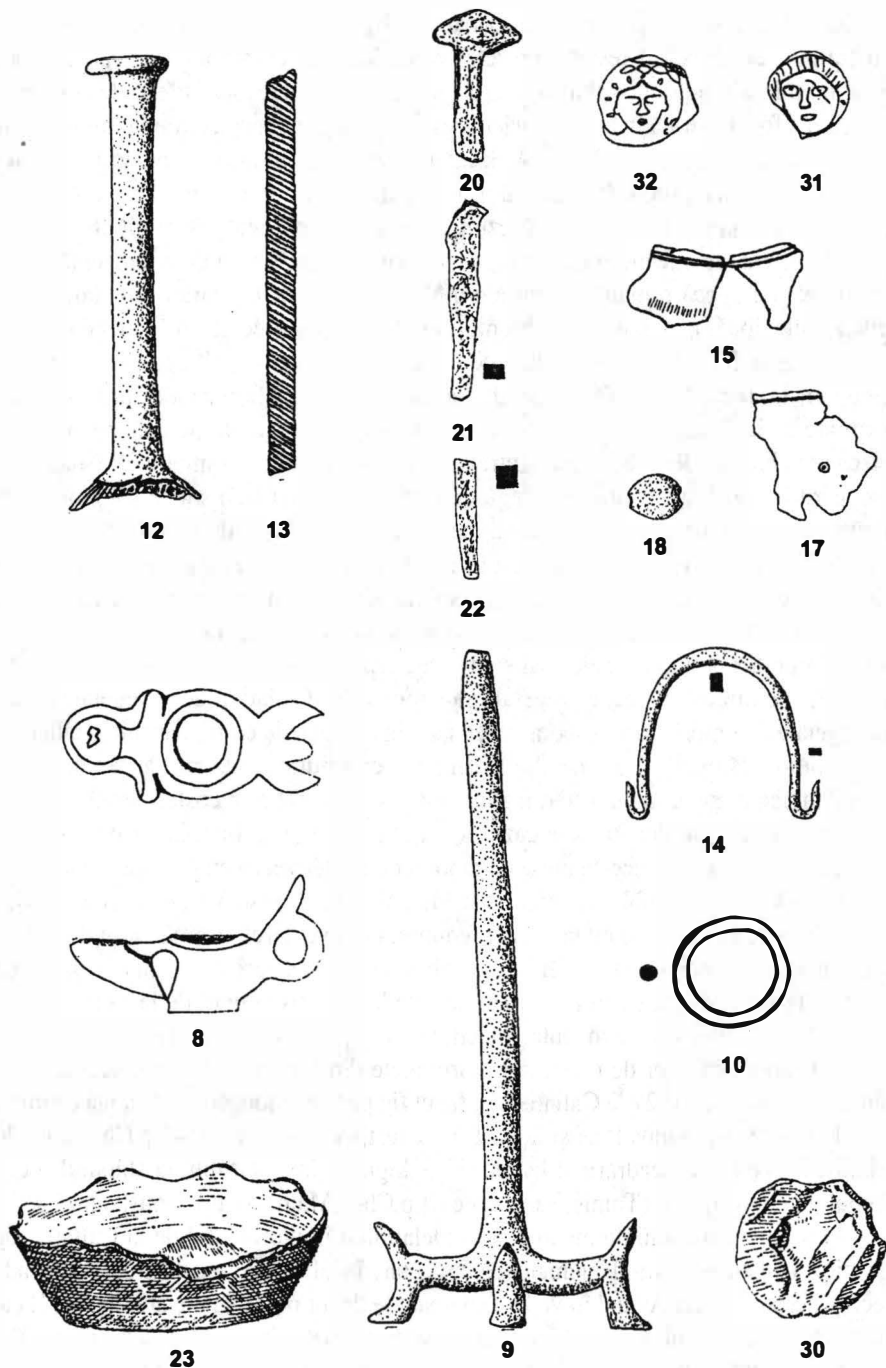

7

8

Pl. II. Piese din inventarul mormântului: opaie de lut (6-7) și de bronz (8)
și colierul de aur cu medalion (19, după G. Severeanu).

Pl. III. Piese din inventarul mormântului: opaiț de bronz (8), candelabru de bronz (9) cu veriga de prindere a opaițului (10), fragmente de unguentarium (12), de baghetă de sticlă (13) și de vase de bronz (14, 15, 17), mărgea de sticlă (18), cuie de fier (20–22); aplice de lut cu proveniență îndoielnică (31–32), cu dimensiuni 50%; fragmentul de vas (23) și caisa uscată (30) (după G. Severeanu).

11. Plăcuță care se fixa pe partea superioară a tijei și pe care stătea opaițul de bronz (de alt tip însă decât cel al restului pieselor care alcătuiau ansamblul descris, constatare prilejuită, în absența unor analize metalografice, de modul total diferit de coroziune); așa cum a fost ilustrată în articol, plăcuța este în întregime reconstituirea lui Severeanu, căci de fapt nu se mai păstrează decât un fragment minuscul, puternic atacat de coroziune. **Dimensiunile** fragmentului: L 1,2 cm, lat. max. 1,1 cm, gros. 0,2 cm (care nu era însă cea inițială, ci este cea rezultată în urma coroziunii); inv. 19686.

Opaițele de metal, prevăzute sau nu cu candelabre, sunt o prezență rară în mormintele de epocă romană timpurie din Moesia Inferior. În afara exemplarului de la Callatis, alte două opaițe, unul din bronz și unul de argint, fiecare cu candelabru, provin din două ansambluri funerare tot din necropola callatiană⁸⁶. Un alt opaiț de bronz a fost descoperit la Tomis⁸⁷, iar alte două, din același metal, dar fără candelabru, provin din morminte de la Tomis⁸⁸ și Mamaia (jud. Constanța)⁸⁹. Fiecare dintre cele cinci opaițe și trei candelabre se deosebesc atât între ele, cât și față de ansamblul din mormântul descoperit în 1927 la Callatis. Pe lângă deosebirile tipologice, opaițele au și ornamente diferite deasupra toartei — o mască feminină (Mamaia, jud. Constanța), o pasăre (Callatis), o frunză simplă sau o frunză încadrată într-un cerc (Tomis), sau sunt lipsite de mâner și de decor, ca la Callatis. Cele trei candelabre din bronz sunt piese mult mai elaborat lucrate decât candelabru analizat în rândurile de față. Pe lângă absența imperfecțiunilor de turnare, ele mai sunt caracterizate și de prezența unui decor rafinat executat, combinând elemente vegetale sau zoomorfe (Callatis), doar vegetale (Tomis) sau vegetale, zoomorfe și antropomorfe, cu aluzii evidente la cultul bacchic (Callatis). În afara faptului că opaițele de metal, ca elemente constitutive ale unui ansamblu funerar sunt un indicator sigur al unei stări materiale deosebite, atât prin costul piesei în sine, cât și prin prisma asocierilor în toate cazurile cu alte piese deosebite, inclusiv bijuterii din metal prețios, se pare că aceste piese de mobilier caracterizează cu precădere mormintele feminine. Doar în ansamblul funerar de la Mamaia (jud. Constanța), opaițul a fost depus lângă scheletul masculin și nu lângă cel feminin, iar inventarul mormântului de la Tomis care conținea un opaiț de metal fără candelabru nu permite aprecieri asupra sexului celui decedat. Toate celelalte patru morminte, trei de la Callatis și unul de la Tomis, aparțin, judecând după obiectele de inventar specifice, unor persoane de sex feminin.

Datarea opaițelor de metal din mormintele din Moesia Inferior (exceptând mormântul descoperit în 1927 la Callatis) s-a făcut fie pe baza monedelor — nouă exemplare de la Traian la Antoninus Pius și două *Diva Faustina*, anii 141 și 147 p.Chr., ambele la Callatis, fie pe baza încadrării stilistice și tipologice a inventarului, la sfârșitul sec. I și începutul celui următor (Tomis) sau în sec. II p.Chr. (Mamaia, jud. Constanța).

Prezența opaițului de metal și a candelabrului în mormântul de la Callatis supus discuției, constituie primul element de inventar, în afara monedelor, ce poate aduce precizări cronologice. Având în vedere că opaițele de lut pot fi datate atât în sec. II cât și în cel următor, opaițul de metal, aparținând unui tip datat în sec. I p.Chr. și unei mode funerare ce caracterizează sec. I-II p.Chr., poate restrânge datarea întregului mormânt doar la intervalul sec. II p.Chr.

O ultimă precizare: reconstituirea plăcuței-suport pentru opaiț ilustrată de Severeanu nu pare a-și găsi temei prin prisma celorlalte ansambluri de opaițe și candelabre din Moesia Inferior, ale căror plăcuțe-suport sunt mai mici decât lungimea opaițelor.

12. Unguentariu, sticlă translucidă verzuie, fără irizație.

Forma: gât lung, cilindric, buza îngroșată, rășfrântă, mai lungă într-o parte și mai groasă în cea opusă. **Stare de conservare:** păstrat parțial (doar gâtul, buza și puțin din umeri); în jumătatea inferioară a gâtului, dar mai ales pe umeri, se mai păstrează o substanță care s-a coagulat, devenind ca o rășină, cu reflexe castanii. **Dimensiuni:** H păstrată 11,7 cm, diam. gurii 2,2 cm, diam. gâtului 1,1 cm; inv. 19773. Pl. III, 12.

Judecând după caracteristicile fragmentului păstrat, unguentariul este de încadrat în tipul XLV propus de M. Bucovală — unguentarii tip candelă (*candlestick*), varianta b, cu corpul conic și gâtul cilindric, înalt și subțire⁹⁰. Unguentariile tip candelă apar începând din sec. II p.Chr. și nu depășesc, la Tomis, limita superioară a secolului următor⁹¹. *Candlestick unguentarium* reprezintă, în clasificarea propusă de C. Isings, forma 82, iar piesa din mormântul de la Callatis aparține sigur variantei B, unguentarii fără sugrumare la baza gâtului, și, cu prudența dictată de conservarea fragmentară a corpului, subvariantei B 2, a cărei producție începe în sec. I p.Chr., dar se datează cu precădere în a doua jumătate a sec. II sau la sfârșitul sec. II și prima jumătate a sec. următor. Tot C. Isings a observat că forma 82 se dezvoltă mai ales în centrele estice⁹².

Unguentarii tip candelă s-au găsit într-un număr mare de morminte din Moesia Inferior — 77 până în prezent, fără a pune la socoteală și mormântul de la Callatis. Numărul pieselor depuse într-un mormânt este variabil. Marea majoritate a mormintelor (52) au dat la iveală doar un singur vas de acest tip, dar se întâlnesc și câteva complexe funerare în care numărul unguentariilor este mult mai mare: cinci la Bărgănu (com. Mereni, jud. Constanța)⁹³, la Tomis⁹⁴, la Tutrakanci⁹⁵, șase la Tomis⁹⁶ sau chiar zece, tot într-un mormânt din necropola tomitană⁹⁷. Datarea unguentariilor de sticlă tip candlestick acoperă întregul interval al primelor trei secole p.Chr., dar trebuie menționat că majoritatea exemplarelor din mormintele provinciei Moesia Inferior aparțin cronologic sec. II și primei jumătăți a sec. următor. În ciuda numărului mare de morminte cu unguentarii ca piese de inventar funerar, numărul exemplarelor de tip XLV b (deci același cu cel analizat în rândurile de față) este mult mai mic. Cele mai multe exemplare aparținând tipului menționat provin din șase morminte de la Tomis⁹⁸. Patru unguentarii tip XLV b dintr-un total de șase unguentarii erau asociate cu o monedă de la Antoninus Pius într-unul din mormintele tomitane mai sus enumerate, iar alt unguentariu provenea dintr-un mormânt datat cu o monedă de la Geta. Același tip de unguentarii provine și din alte necropole: Callatis — mormânt datat cu o monedă din epoca Antoninilor⁹⁹, lângă Odessos, dintr-un mormânt cu o monedă de la Hadrian¹⁰⁰, Pčelnik (două exemplare)¹⁰¹, Štípsko — mormânt datat cu monede emise de împărații Domitian și Traian¹⁰² și Tutrakanci — două piese într-un mormânt cu o monedă posibil de la Marcus Aurelius¹⁰³.

În ceea ce privește datarea unguentariilor tip XLV b provenite din morminte, se poate observa că piesele menționate nu par, până în prezent, a depăși limita sec. II p.Chr. Acest fapt ar putea constitui un alt argument, în afară de opaițe, care sprijină o datare similară a mormântului de la Callatis.

Unguentarii tip candlestick în interiorul cărora s-au mai păstrat urme ale conținutului se mai întâlnesc, în afara mormântului descoperit în 1927 la Callatis, în două complexe funerare: la Štípsko și la Tomis¹⁰⁴.

13. Baghetă torsadată de sticlă transparentă, fără irizație.

Stare de conservare: ruptă la ambele capete. **Dimensiuni:** L păstrată 10,6 cm, diam. 0,7 cm; inv. 19770. Pl. III, 13. Bagheta alcătuia probabil un ansamblu cu unguentariul de sticlă.

Baghetele torsadate de sticlă descoperite în alte șase morminte din Dobrogea (unul la Callatis, unul la Bărgănu, com. Mereni, jud. Constanța, patru la Tomis), permit reconstituirea formei exemplarului din mormântul publicat prima dată de Severeanu și reluat în rândurile de față. Lungimea piesei putea varia între 20 și 24 cm, un capăt putea fi circular, precum la Callatis¹⁰⁵, la Tomis¹⁰⁶ sau Bărgănu (com. Mereni, jud. Constanța)¹⁰⁷ sau semicircular, precum în două morminte din necropola tomitană¹⁰⁸. Celălalt capăt se putea termina într-un mic buton, precum la Bărgănu (com. Mereni, jud. Constanța) sau Callatis sau, mai elaborat, cu reprezentarea unui kantharos sau a unei păsări stilizate, ca la Tomis¹⁰⁹.

Datarea unora dintre mormintele cu astfel de piese de inventar din Moesia Inferior este posibilă prin monedele descoperite în trei cazuri la Bărgănu (com. Mereni, jud. Constanța), Callatis sau Tomis¹¹⁰. Monedele amintite permit o încadrare cronologică în sec. I, eventual primii ani ai secolului următor a mormântului de la Bărgănu (com. Mereni, jud. Constanța) și în sec. II pentru celelalte două morminte, fără a putea fi exclusă și o încadrare cronologică largă, sec. II-III, bazată pe analiza inventarului funerar al celor trei morminte fără monede.

14. Toartă de vas, bronz.

Forma: aplatizată, capetele întoarse. **Stare de conservare:** foarte bună, doar două puncte de coroziune pe partea superioară. **Dimensiuni:** H 4,5 cm, gros. 0,2–0,3 cm, lat. max. 0,4 cm; inv. 19778. Pl. III, 14.

Forma este analoagă cu cea a toartelor de *situlae* (găleți)¹¹¹, dar dimensiunile mai mici sugerează mai degrabă recipiente de tipul paharelor cu toarte, ca de pildă exemplarul descoperit într-un mormânt de la Stara Zagora¹¹². Nu poate fi exclusă nici o posibilă proveniență a toartei de la o casetă de toaletă din lemn, cu accesorii de metal¹¹³.

15. Vas, foaie de bronz.

Decor: două caneluri între gât și umăr și liniute verticale pe umăr. **Stare de conservare:** se mai păstrează doar un mic fragment din umărul și gâtul vasului; suprafața metalului corodată. **Dimensiuni:** gros. foi 0,1 cm, L fragment aproximativ 4,6 cm, lat. fragment 2,1 cm; inv. 19774. Pl. III, 15.

Profilul fragmentului păstrat duce cu gândul mai degrabă spre o cană. Partea lor superioară este adesea decorată cu caneluri, ca și în cazul de față¹¹⁴.

16. Vas, foaie de bronz.

Stare de conservare: se mai păstrează doar un fragment din corpul vasului. Este foarte posibil să facă parte din același vas cu nr. 15 (după compoziție); doar un mic punct de coroziune pe suprafață. **Dimensiuni:** gros. foi 0,3 mm, L fragment aproximativ 3 cm, lat. fragment aproximativ 1,2 cm; același nr. inv. ca precedentul.

17. Vas, foaie subțire de bronz.

Decor diferit, constând doar dintr-o canelură între gât și umăr, absența liniuțelor verticale. **Stare de conservare:** se mai păstrează un mic fragment din gâtul și corpul vasului; provine de la un alt vas decât fragmentele 15–16. Observația, în lipsa unor

analize metalografice, se bazează pe aspectul fragmentului (are reflexe verzui mult mai puternice decât ale celorlalte fragmente și pare a fi fost lustruit, deși este posibil ca aspectul de lustruire să provină de la descoperitori, care au încercat să verifice dacă nu cumva era lucrat din metal prețios); puncte de coroziune pe suprafața exterioară. **Dimensiuni:** gros. foi 0,3 mm, L fragment 3,4 cm, lat. fragment 3,1 cm; același nr. inv. ca precedentul. Pl. III, 17.

18. Mărgea, pastă de sticlă verde închis.

Forma: ovală. **Stare de conservare:** un mic defect de fabricație pe diametrul maxim, tot pe diametrul maxim o mică spărtură din antichitate; puțin ciobită recent lângă unul dintre orificii. **Dimensiuni:** L 1,4 cm, diam. 1,2 cm, diam. perforației 3,5 mm; inv. 19768. Pl. III, 18.

19. Colier, aur și cornalină.

Neavând acces la piesa originală, descrierea și dimensiunile sunt preluate în principal după studiul scris de M. Gramatopol și V. Crăciunescu¹¹⁵, dar și după lucrarea lui G. Severeanu. **Descriere:** verigi din fir de aur, legând opt mărgel de cornalină și un medalion. După fig. VII/11 par a fi două tipuri de verigi: unele în forma literei 8, din fir dublu, și altele compuse din două cercuri la capete, unite prin două tije mici, îndoite. Sistemul de închidere, tot conform fotografiei, constă din verigă și cârlig, ambele cu capetele înfășurate. Cele opt mărgel de cornalină au forma rectangulară, aplatizată. Medalionul central, realizat din foaie de aur, este de formă circulară și încadrat pe margine de un fir de aur sudat, între două fire pseudogranulate, tot sudate. Medalionul este decorat prin impresiune cu un bust feminin, văzut din față, având de o parte și de alta două cercuri sudate, mărginite fiecare de câte un fir de aur perlat, și cu centrul emailat verde. **Dimensiuni:** L totală 40 cm, greutate totală 25,56 g, diam. medalion 19 mm, titlu 900 ‰; inv. 20905. Pl. II, 19 (după G. Severeanu).

În tipologia colierelor propusă de L. Ruseva-Slokoska, piesa de la Callatis nu-și găsește un loc exact. Lanțul colierului de la Callatis combină verigi cu precădere de tipul II, dar și câteva de tipul I¹¹⁶. Ambele tipuri de verigi se întâlnesc în cazul colierelor de lanț simple. Lanțurile alcătuite din verigi de tipul II sunt răspândite mai ales în epoca elenistică în a doua jumătate a mileniului I a.Chr., dar sunt preluate și de romani. Sub influență răsăriteană, se răspândește în lumea romană moda decorării acestor lanțuri cu pendantsive sau medalioane cu pietre prețioase sau semiprețioase, dar și cu mărgel de aur, care joacă rolul de bucle de legătură. Colierul de la Callatis preia unele caracteristici ale tipului II (verigile, pendantsivul), dar combinația dintre lanțurile de aur și mărgel de piatră, sticlă sau os este o trăsătură definitorie a tipului IV — lanțuri mixte de tip *hormoi*¹¹⁷.

Utilizarea unor tipuri mixte de verigi de legătură (dar nu aceleași cu cele descrise mai sus) se mai poate observa și în cazul altor două coliere de la Ratiaria¹¹⁸. Ambele coliere au fost datate în sec. III p.Chr.

Colierele lungi pe mijlocul cărora a fost atașat un medalion oval sau rotund se pot observa pe portretele de la Fayum și Palmyra, iar moda lor acoperă intervalul cronologic cuprins între mijlocul sec. II și mijlocul celui următor¹¹⁹.

Pendantsivul poate fi încadrat tipologic în grupa III, a pendantsivelor-medalion (*bullae*), varianta b — medalion cu ornamente în relief. Pendantsivele-medalion intră în

folosință odată cu sec. II p.Chr., și tot din secolul amintit se răspândește moda folosirii pseudo-granulației și pseudo-filigranului¹²⁰, ultima dintre ele folosită și în cazul pandantivului de la Callatis. Pandantive identice ca formă și cu același tip de ornamentație în tehnica pseudo-filigranului pe margine, dar cu alt decor central s-au mai descoperit în Moesia Inferior la Velikovo¹²¹ și Odessos¹²² și au fost datate în sec. II–III p.Chr.

Tipul de închidere (laț și cârlig) al colierului din mormântul de la Callatis este unul cu răspândire largă. Pot fi citate ca analogii lanțul simplu de aur dintr-un mormânt de la Noviodunum¹²³, dar și colierele care combină mărgelile și verigi de aur de la Noviodunum¹²⁴, Pavlikeni¹²⁵, Montana¹²⁶ sau Durostorum¹²⁷. Verigi și închizătoare de același tip cu ale colierului de la Callatis se întâlnesc în cazul unei piese de la Nikolaevo, datată în sec. III p.Chr.¹²⁸, dar este de subliniat și faptul că exemplarul de la Backworth-Northumberland, datat în sec. II p.Chr.¹²⁹ conține verigi de tipul II. Același tip de mărgelile plate se observă pe colierele descoperite în trei morminte de la Tomis, în care s-au descoperit 10 monede cu datări diverse, între sec. I p.Chr. și domnia lui Caracalla¹³⁰, Noviodunum¹³¹ și Pietreni (com. Deleni, jud. Constanța)¹³². În afară de cele șapte morminte menționate mai sus, alte cinci complexe funerare din Moesia Inferior conțineau ca inventar coliere mixte din aur și mărgelile, aparținând însă unor tipuri diferite: Tomis (nu este sigur lucrat din aur, căci nu s-a mai păstrat decât urma lăntșorului metalic pe mărgelă)¹³³, Callatis — trei coliere¹³⁴, două morminte de la Pleven¹³⁵ și unul de la Almus¹³⁶.

20. Cui, fier

Forma: capăt semicircular, tija cu secțiune pătrată. **Stare de conservare:** tija ruptă, la fel o parte a capătului semicircular, ruginit. **Dimensiuni:** L păstrată 3,9 cm, gros. tijă 0,7 cm, L capăt păstrată 2,4 cm; inv. 19765. Pl. III, 20.

21. Cui, fier.

Stare de conservare: s-a păstrat doar un fragment din tija cu secțiune dreptunghiulară, ruginită. **Dimensiuni:** L păstrată 5,1 cm, gros. tijei 0,4–0,5 cm; inv. 19767. Pl. III, 21.

22. Cui, fier.

Stare de conservare: s-a păstrat doar un fragment din tija cu secțiune dreptunghiulară.

Dimensiuni: L păstrată 3,1 cm, gros. tijei 0,6 cm; inv. 19766. Pl. III, 22.

Cuiele sunt prezente frecvente în mormintele de epocă romană (130 de morminte doar în Moesia Inferior). Astfel de piese caracterizează atât mormintele de incinerare, cât și cele de înhumare, și pot fi resturi fie ale sicriului sau tărgii care a adăpostit sau transportat la rug defunctul, fie resturi ale inventarului funerar propriu-zis, ca de pildă casete de lemn ce conțineau diverse obiecte de toaletă. Cuiele nu au nici o valoare ca element de datare, iar o enumerare a tuturor mormintelor din Moesia care au conținut cuie ar fi inutilă. Pot fi reținute totuși două observații: în cazul mormântului de la Callatis cuiele proveneau probabil, în lipsa altor indicii, de la sicriu, iar morminte cu același ritual funerar, înhumare în firdă și care au dat la iveală cuie sunt frecvente în necropola orașului Callatis¹³⁷.

**Piese de inventar publicate de Severeanu,
dar care nu au mai fost găsite în depozitele MMB:**

23. Partea inferioară a unui vas, lut.

Termenul folosit de Severeanu în descrierea piesei este cel de farfurie, cu circumferința octogonală. În absența piesei, toate observațiile ce se pot face au o marjă de eroare lesne

de înțeles. Totuși, ar fi de remarcat că desenul sugerează mai degrabă partea inferioară a unui vas cu marginile rupte, decât un vas finit. Lipsa dimensiunilor face imposibilă încercarea de identificare a tipului vasului respectiv. Pl. III, 23 (după G. Severeanu).

24–29. Șase geme, care, din păcate, nu au fost găsite în depozitele MMB și nu au fost nici ilustrate în publicația inițială.

Absența celor șase geme nu permite decât formularea unor observații cu caracter general. Un număr mare de inele cu geme, semn al unei situații materiale deosebite, a fost documentat și în alte două morminte din Moesia Inferior: unul de la Tomis — cu 7 inele¹³⁸ și unul de la Odessos, tot cu șapte inele¹³⁹. Este totuși de subliniat că în cele două morminte amintite, inelele erau lucrate din aur, ceea ce nu pare a fi cazul la complexul funerar callatian, unde gemele au fost presupuse de Severeanu ca fiind montate în inele de fier sau bronz, din care au mai rămas câteva urme. Afirmatia trebuie totuși privită cu oarecare prudență, prin prisma ilustrației ce însoțește articolul inițial (unde doar în fig. 16 par a fi urme susceptibile a fi atribuite verigilor a maximum două inele, iar fig. 10 pare mai degrabă a ilustra fragmente din cel puțin două vase de metal, dintre care o parte au fost regăsite).

Decorul celor șase geme, așa cum a fost el descris de Severeanu, își găsește analogii printre exemplarele din morminte de la Callatis (Victoria înaripată)¹⁴⁰, Madara și Histria (un leu)¹⁴¹, Odessos, Tropaeum Traiani și două morminte tomitane (Minerva)¹⁴². Fără analogii în lumea funerară din Moesia Inferior rămân două reprezentări — Asclepios și animalul ce mănâncă fructe dintr-un pom. Este totuși de amintit faptul că inele decorate cu Asclepios se întâlnesc, deși mai rar, în alte provincii ale Imperiului, și au fost datate, cu o singură excepție, posibil mai timpurie, în cursul sec. II p.Chr.¹⁴³

30. Caisă uscată.

Lipsa fructului împiedică iarăși orice discuție detaliată. Trebuie observat însă că, în absența unei analize paleobotanice, afirmația lui Severeanu ridică un semn de întrebare. Identificarea fructului este, chiar în absență, de abandonat, căci fructele amintite au pătruns pe scară largă în Europa ca rezultat al schimburilor comerciale din timpul și ulterioare cruciadelor¹⁴⁴.

Surprinzătoare este chiar prezența unui fruct într-un mormânt de înhumatie. Mormântul de la Callatis ar fi până în prezent singurul mormânt de înhumatie din cele 21 de morminte din Moesia Inferior care a conținut fructe. Toate celelalte 20 de morminte erau de incineratie, 19 chiar de incineratie pe loc. Fructele, fără excepție arse odată cu defunctul, erau nuci, curmale, smochine sau alune, uneori asociate cu semințe de floarea-soarelui. Pl. III, 30 (după G. Severeanu).

Piese trecute în registrul-inventar din 1974 ca provenind din mormântul de la Callatis, dar care nu au fost publicate de Severeanu și a căror apartenență la mormântul de la Callatis este mai mult decât îndoielnică

31. Aplică, bronz, cu nit de fixare din fier pe spate, în centru.

Descriere: reprezintă un cap posibil feminin, cu coafura redată prin incizii, și poate părul strâns spre creștet într-o bentiță, dacă nu cumva se datorează rupturii piesei, ochii incizați, inegali ca mărime, fața ovală, nasul turtit, gura redată printr-o linie dreaptă

incizată. A fost ruptă probabil de pe un vas de metal; urmele rupturii sunt vizibile pe partea inferioară a feței și spre creștet, orificiu rombic sub nitul de fier de pe spatele piesei. **Dimensiuni:** 2,3 × 2 cm; inv. 19763. Pl. III, 31.

Capul feminin înconjurat de o palmetă este un motiv îndrăgit în toreutica atelierelor capuane. Cu timpul însă, vasele de metal, ornamentate sau nu, încep să fie produse în provinciile Imperiului, ceea ce a dus la o degenerare a motivului decorativ al capului feminin, redus la o mică mască rotundă¹⁴⁵. Dimensiunile mici ale fragmentului conservat fac imposibilă orice încercare de presupunere a vasului căruia i-a aparținut atașul, vas ce putea fi cană cu o toartă, găleată (*situla*) sau pateră¹⁴⁶.

32. Aplică, lut negru, cu multe paiete de mică, firmis negru lucios care imită metalul.

Descriere: reprezintă tot un cap feminin, cu coafura bogată, cu cărare pe mijloc, poate cu cunună, fața ovală, ochi adânciți, nas turtit, gura mică redată în relief, tot în relief redată și urechea stângă. A fost ruptă probabil de pe un vas, are spatele plat.

Dimensiuni: 2,4 × 2,6 cm; inv. 19762. Pl. III, 32.

În paralel cu serviciile standard compuse din două vase de metal (cană cu o toartă și suport), au început să circule imitațiile lor din lut¹⁴⁷. Aplica de lut putea proveni de la o astfel de imitație, deși nu ar putea fi exclusă nici apartenența la un vas decorat de tipul celui descoperit într-un mormânt de la Tomis¹⁴⁸.

Reluarea discuției asupra mormântului descoperit în 1927 la Callatis și publicat de G. Severeanu conduce la câteva concluzii, care le completează pe cele așternute pe hârtie cu ocazia primei publicări a complexului funerar.

Prima observație este aceea că mormântul a aparținut, așa cum a scris și G. Severeanu, unei femei. Determinarea de sex se bazează pe prezența în inventarul mormântului a colierului, căci, așa cum s-a mai subliniat, relația între o femeie și bijuteriile ei era destul de strânsă pentru a fi continuată și în mormânt, podoabele fiind îngropate ca o componentă esențială a corpului feminin¹⁴⁹.

Colierul de aur exprimă însă și alte particularități ale familiei căreia i-a aparținut defuncta din mormântul de la Callatis, ceea ce conduce și la alte concluzii.

Lațurile lungi de aur aveau nu numai funcția de podoabă, ci se înscriau și într-un cod simbolic, menit să marcheze distincția socială sau materială¹⁵⁰. Despre starea socială a familiei callatiene din care provenea defuncta, colierul nu oferă dovezi certe. Sigur el exprimă doar bogăția, atât prin prisma valorii sale în sine, datorată materialului din care a fost lucrat, aur, cât și prin prisma asocierii cu alte obiecte de inventar care marchează averea (cele șase geme sau opaițul de metal cu candelabru).

Un posibil indicator al stării sociale îl constituie tipul de mormânt construit pentru a adăposti pe defunctă, împreună cu toate obiectele ce o însoțeau. Conform descrierii celor care au descoperit mormântul, acesta se încadra în categoria destul de frecvent întâlnită la Callatis, și anume aceea a mormintelor cu coridor de acces și cameră funerară¹⁵¹. Până în prezent a fost descoperit un număr mare de astfel de morminte — 91, dar trebuie subliniat că frecvența numerică nu se asociază și cu o răspândire teritorială la fel de mare. Mormintele de înhumatie în ansamblu constructiv alcătuit din cameră funerară și coridor se concentrează de fapt doar în două necropole de pe teritoriul provinciei Moesia Inferior, Tomis și Callatis. Complexele funerare de acest tip au fost socotite de origine orientală¹⁵², dar în încercarea de căutare a originii lor, rămasă deocamdată necu-

noscută, nu se poate face abstracție și de un alt fapt. Este vorba de îndelungata tradiție cronologică pe care o au mormintele cu cameră pe teritoriul locuit de traci, fiind folosite mai ales de către aristocrație¹⁵³. Mormintele aparținând tipului amintit erau tumulare, ceea ce este posibil să fi caracterizat și mormântul de la Callatis care constituie subiectul rândurilor de față, ca și celelalte morminte din aceeași categorie descoperite în necropola callatiană¹⁵⁴. Dacă mormântul descoperit la începutul secolului trecut la Callatis a fost tumular, această caracteristică este de natură să certifice, după toate probabilitățile, și un rang social deosebit, alături de avere.

O datare precisă și minuțioasă a mormântului de la Callatis nu se poate face doar pe baza inventarului funerar, exceptând monedele. Datele pe care le furnizează ofrandele funerare sunt contradictorii la prima vedere. Majoritatea pieselor cu valoare cronologică (cele două opaițe, colierul cu pandantiv) pot fi larg date în sec. II-III p.Chr. Opaițul de metal se datează ca tip în sec. I p.Chr., în timp ce unguentariile de sticlă asemănătoare cu exemplarul descoperit în mormântul de la Callatis se încadrează în limita sec. II p.Chr. Având în vedere toate aceste date, datarea mormântului de la Callatis poate fi circumscrisă acestui secol. Depozitul monetar ce conține monede pseudo-autonome callatiene anterioare lui Antoninus Pius, precum și emisiuni din vremea acestui împărat și a succesorilor săi, restrânge datarea mormântului la epoca lui Marcus Aurelius, probabil în a doua jumătate a domniei acestuia. Aparenta contradicție dintre datarea generală a mormântului și datarea opaițului de metal poate fi rezolvată dacă se ia în considerare faptul că opaițele de metal sunt piese care nu au o largă circulație, în sensul că nu aparțin categoriei mobilierului de uz comun. Moda depunerii opaițelor de metal în mormintele de pe teritoriul provinciei Moesia Inferior caracterizează în mod egal primele două secole p.Chr. și nu este exclus ca în mormântul de la Callatis să se fi depus o piesă mai veche din patrimoniul familiei, care, datorită imperfecțiunilor vizibile de execuție, putea să nu fi avut o valoare ieșită din comun ca obiect decorativ.

O ultimă observație privește influențele diverse ce se pot discerne în analiza inventarului și ritului mormântului publicat inițial de G. Severeanu. În general, mormintele cu obiecte de podoabă bogate se consideră că trădează o puternică influență orientală¹⁵⁵, iar răspândirea ritului funerar al înhumăției pe teritoriul Imperiului a fost pusă pe seama aceleiași influențe¹⁵⁶. Ceea ce pune sub semnul întrebării siguranța încercării de depistare a originii etnice este tradiția tracică a mormintelor cu cameră funerară, care este posibil să fi supraviețuit și în epoca romană. În legătură cu atribuirea etnică a mormântului analizat merită însă a fi reținută împletirea elementelor orientale și eventual tracice într-un mormânt din necropola unui oraș de origine grecească aflat pe teritoriul Imperiului roman, Imperiu care a știut și a reușit să preia și să faciliteze combinarea tuturor acestor tradiții culturale diferite.

NOTE

¹ G. Severeanu, BSNR, 24, 1929, p. 1-10, cu 18 figuri.

² Atât fragmentul de „farfurie” și caisa uscată, desenate în articolul lui G. Severeanu, cât și gemele descrise sumar au fost căutate în întreaga colecție donată, dar nu am găsit nici un indiciu cu privire la intrarea lor în fondul Muzeului Municipiului București sau expunerea lor ulterioară, ceea ce conduce la concluzia că,

dacă primele obiecte au fost pierdute sau rătăcite, gemele cu siguranță au fost antrenate în comerțul cu anti-chități înainte de anul 1939.

³ Erau expuse 14 obiecte cu nr. inv.: 19686, 19762–19768, 19770, 19772–19774, 19777–19778 și cele cinci monede cu nr. inv. 1479, 1480, 1505, 1507, 1510.

⁴ Ruzicka, p. 90, nr. 277a, pl. 27.

⁵ Maria Munteanu, R. Ocheșeanu, Pontica, 8, 1975, p. 194, nr. 34, cu trimitere la Ruzicka, p. 90, nr. 277a, pl. 27.

⁶ M.C. Sutzu, BSNR, 4, 1907, p. 4–5, nr. 3–4, fig. 2–3.

⁷ C. Moisil, CreștCol, 21, oct.–dec. 1912 (Col. Sutzu, I), p. 248, nr. 46–47.

⁸ *Auktionen A.G. Gesellschaft für Kunstversteigerungen (Sammlung J.-P. Righetti, II)*, Auktion 29, 12 und 13 Juni 2003, Basel, 2003, p. 18, nr. 151.

⁹ DID, I, pl. III, nr. 13 și pl. VI, nr. 16 (revers). Poate fi o părere subiectivă deoarece fotografia nu este foarte reușită. Din ilustrație reiese că ar putea fi imprimată litera K în câmp dreapta și de aceea nu ne putem pronunța cu certitudine.

¹⁰ O. Iliescu, Elena Isăcescu, M. Gramatopol, Constanța Popescu, CreștCol, 19, ian.–martie 1967, p. 7, nr. 19.

¹¹ Steluța Gramaticu, V. Ioniță, BSNR, 92–97, 1998–2003, în curs de apariție, în care se discută ordonarea și cronologia grupelor de emisiuni callatiene pseudo-autonome de tip KTICTHC.

¹² Mușmov, p. 23, nr. 214 și pl. I/16.

¹³ L. Ruzicka, VHAD, N.S., 15, 1922, p. 228, nr. 289/2.

¹⁴ M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 25, 1992, M 6, p. 245 și p. 271, nr. 2.

¹⁵ SNG Deutschland. *Staatliche Münzsammlung München*, 7, Berlin, 1985.

¹⁶ C. Moisil, CreștCol, 31–34 (1920–1933), 1936 (Col. Sutzu, II), p. 32, nr. 291, cu inv. 656, 2044.

¹⁷ Steluța Gramaticu, V. Ioniță, *op. cit.*, sub tipar.

¹⁸ Mușmov, *op. cit.*, p. 25, nr. 255*, pl. I/22.

¹⁹ G. Severeanu, *op. cit.*, p. 1.

²⁰ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 2–3.

²¹ La nr. 269 se pare că este vorba de o divinitate masculină încă neidentificată.

²² G. Severeanu, *op. cit.*, p. 3.

²³ Piese de acest tip au fost editate și de C. Moisil, CreștCol, oct.–dec. 1912 (Col. Sutzu I), p. 248, nr. 42; Mușmov, p. 23, nr. 226, pl. II/20; Ruzicka, p. 90, nr. 275a, cu redarea greșită a numelui cetății; idem, ZfN, 30, 1–2, 1913, p. 301, nr. 275a.

²⁴ Serie cu un mare număr de variante, cu sau fără litera K pe avers, de diferite nominaluri, așa cum reiese de la D. Tachella, RN, 1903, p. 203, nr. 2; C. Moisil, *op. cit.*, p. 248, nr. 43; M.C. Sutzu, BSNR, 4, 1907, p. 5, nr. 5; idem, AARMSI, 35, 1913, 13, p. 363, nr. 10, preluată de la C. Moisil, *op. cit.*, p. 248, nr. 44; Ruzicka, p. 90, nr. 276b–276c, pl. 27; idem, ZfN, 30, 1–2, 1913, p. 301, nr. 276a; P.O. Karișkovski, NSfr, 2, 1965, p. 58; O. Iliescu, Elena Isăcescu, M. Gramatopol, Constanța Popescu, CreștCol, 19, ian.–martie 1967, p. 7, nr. 18; Elena Bărlădeanu-Zavatin, Pontica, 10, 1977, p. 128–152, M 4, cu două monede tip Pick, 276; R. Ocheșeanu, P.I. Dicu, BSNR, 75–76 (1981–1982), 1983, p. 443, nr. 12; SNG *The Royal Collection of Coins and Medals Danish National Museum*, vol. 2, *Thrace and Macedonia*, New Jersey, 1982, nr. 180; SNG *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, XI, Oxford, 2000, nr. 862–863.

²⁵ Se pare că este vorba de o singură emisiune mai târzie, barbarizată, vezi și Mușmov, p. 24, nr. 233, pl. VI/1.

²⁶ Dacă la Pick, 277/1 piesa ilustrată are litera K pe avers, la 277/2 această literă nu este sigură, reprezentând deja o altă emisiune. Pentru cele cu litera respectivă pe avers, vezi C. Moisil, *op. cit.*, p. 248, nr. 45; Ruzicka, p. 90, nr. 277b; SNG *The British Museum. The Black Sea*, IX, Oxford, 1993, nr. 216; SNG *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, XI, Oxford, 2000, nr. 861.

²⁷ M.C. Sutzu, AARMSI, 35, 1913, 13, p. 365, nr. 20; Jean Elsen s.a., Auction 71, 20–21 septembrie 2002, nr. 845 (www.jeanelsen.be/auction71).

²⁸ G.F. Hill, NC, 1922, p. 153, nr. 9. Autorul dă ca referințe bibliografice Pick, 277 și L. Ruzicka, p. 90, nr. 277a, b, c, precizând că toate piesele menționate au pe revers câte trei spice în loc de două și nu au redată tolba de săgeți.

- ²⁹ M.C. Sutz, AARMSI, 35, 1913, 13, p. 363, nr. 11; Ruzicka, p. 90, nr. 277b; Maria Munteanu, R. Ocheșeanu, Pontica, 8, 1975, p. 194, nr. 33, cu trimitere la Pick, 277/2; SNG *The British Museum. The Black Sea*, IX, Oxford, 1993, nr. 215.
- ³⁰ M.C. Sutz, BSNR, 26, 1915, p. 159, nr. 2, fig. 5.
- ³¹ R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 370–371, nr. 193–200, cu ilustrație la p. 372.
- ³² SNG *The Collection of the American Numismatic Society. Part 7. Macedonia I: Cities, Thracomacedonian Tribes, Paeonian Kings*, New York, 1987, nr. 190.
- ³³ C. Ionomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 18–20.
- ³⁴ O. Vessberg, *Opuscula Atheniensia*, 1, 1953, p. 126.
- ³⁵ D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, II. Roman Lamps made in Italy*, Londra, 1980, p. 293.
- ³⁶ Pentru toate încadrările tipologice, vezi nota precedentă.
- ³⁷ D.M. Bailey, *loc. cit.*
- ³⁸ *Ibidem*, p. 336.
- ³⁹ Dóra Iványi, *Die pannonischen Lampen*, în *Dissertationes Pannonicae*, 2, Budapesta, 1935, p. 13.
- ⁴⁰ *Ibidem*, pl. XXVII, nr. 10.
- ⁴¹ D. M. Bailey, *op. cit.*, Q 1328, p. 341.
- ⁴² *Ibidem*, p. 79.
- ⁴³ J. Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, în *The Athenian Agora*, 7, Princeton–New Jersey, 1961, nr. 905, pl. 20.
- ⁴⁴ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 20.
- ⁴⁵ J. Escher, s.v. *Europe*, RE, VI, 1909, col. 1291–1292.
- ⁴⁶ Poland, s.v. *Minos*, RE, XV, 1932, col. 1899.
- ⁴⁷ Poland, s.v. *Minotauros*, RE, XV, 1932, col. 1928.
- ⁴⁸ Maria Alexandrescu-Vianu, RĚSEE, 8, 1970, 2, p. 284–285, nr. 7 și 286, nr. 8.
- ⁴⁹ R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București, 1998, p. 252–253 și 259.
- ⁵⁰ L.A. Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology*, în seria EPRO, 11, 1968, p. 288.
- ⁵¹ E. Will, *Le relief culturel gréco-romain*, Paris, 1955, p. 366–369 și 380.
- ⁵² Maria Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 294–295, nr. 27.
- ⁵³ I. Vasilčin, *Izvestija Varna*, 26(41), 1990, p. 43–45, fig. II/8.
- ⁵⁴ C. Ionomu, *op. cit.*, nr. 441.
- ⁵⁵ A. Petre, *La romanité en Scythie Mineure*, București, 1987, p. 15, fig. 27 b.
- ⁵⁶ Elena Bârlădeanu-Zavatin, Pontica, 10, 1977, p. 128–129, M 1, fig. V/1.
- ⁵⁷ V. Lungu, C. Chera, Pontica, 18, 1985, p. 215–234, fig. I/1–3.
- ⁵⁸ Maria Čičikova, *Antični lampi s marki ot Odessos*, în *Issledovanija v pamet na K. Škorpil*, Sofia, 1961, p. 307–318, nr. 7; G. Kuzmanov, *Antični lampi*, Sofia, 1992, p. 29, nr. 174.
- ⁵⁹ A. Angelov, *Izvestija Varna*, 21(36), 1985, p. 55–59, fig. V/3.
- ⁶⁰ Gorana Tončeva, *Izvestija Varna*, 9, 1953, p. 119–121, fig. 146.
- ⁶¹ C. Ionomu, *op. cit.*, nr. 472; C. Chera-Mărgineanu, V. Lungu, Pontica, 17, 1984, p. 114, M 9 fig. IV/37.
- ⁶² Elena Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 130–131, M 3; p. 137, M 10 și p. 139–140, M 15.
- ⁶³ C. Ionomu, *op. cit.*, nr. 442, 452, 453, 455.
- ⁶⁴ J. Perlzweig, *op. cit.*, p. 31.
- ⁶⁵ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 18–20.
- ⁶⁶ Pentru toate aceste încadrări, vezi D.M. Bailey, *op. cit.*, p. 293.
- ⁶⁷ Ph. Bruneau, *Les lampes*, în *Delos*, 26, Paris, 1965, p. 116.
- ⁶⁸ D.M. Bailey, *op. cit.*, p. 360, Q 1374, p. 367, Q 1391, p. 374, Q 1418.
- ⁶⁹ *Ibidem*, p. 48.
- ⁷⁰ C. Ionomu, *op. cit.*, p. 20.
- ⁷¹ I. Vasilčin, *Izvestija Varna*, 19(34), 1983, p. 88–90, fig. IV/3, 5.
- ⁷² P. Alexandrescu, *Necropola tumulară*, în *Histria*, II, 1966, p. 224.
- ⁷³ M. Irimia, Pontica, 20, 1987, p. 127–129, fig. 6/13, 9/3.
- ⁷⁴ Elena Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 135–136 și 140–141.

- ⁷⁵ M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 25, 1992, p. 258 (M 29), pl. 4; C. Chera, V. Lungu, Pontica, 18, 1985, p. 206, pl. II/10; M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 21–22, 1988–1989, p. 124 și 150 (M 1); idem, Pontica, 24, 1991, p. 191 (M 2), p. 203 (M 5), p. 211 (M 20); C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 384–385.
- ⁷⁶ Gorana Tončeva, *Izvestija Varna*, 12, 1961, p. 32–34, M 1, fig. 17.
- ⁷⁷ M. Bucovală, Dacia, N.S., 35, 1991, p. 189–199, fig. 12 c.
- ⁷⁸ G. Simion, Dacia, N.S., 38–39, 1994–1995, p. 131, fig. 9 a.
- ⁷⁹ Elena Bărlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 132–133, fig. V/3.
- ⁸⁰ M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 24, 1991, p. 223, M 21, fig. II și p. 203, M 6, fig. I; C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 346; C. Iconomu, C. Bordeianu, Pontica, 14, 1981, p. 269–276, fig. 1a, 3a–b; V. Lungu, C. Chera, *op. cit.*, p. 215–234, fig. I/4–6.
- ⁸¹ C. Iconomu, C. Bordeianu, *op. cit.*, p. 269–276, fig. 16, 26.
- ⁸² C. Iconomu, *op. cit.*, nr. 346.
- ⁸³ Elena Bărlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 132–133, fig. V/3 b.
- ⁸⁴ C. Iconomu, C. Bordeianu, *op. cit.*, p. 275.
- ⁸⁵ Dóra Iványi, *op. cit.*, p. 23, pl. LIX/2.
- ⁸⁶ A. Rădulescu, E. Coman, C. Stavru, Pontica, 6, 1973, p. 247–265, pl. V/2; Zaharia Covacef, *Goldhelm, Schwert und Silberschätze*, Frankfurt/Main, 1994, p. 202–209, fig. 63.23, greșit indicată ca fiind de la Tomis, în timp ce candelabrul de la Tomis a fost ilustrat la mormântul de la Callatis, fig. 80.8 și C. Preda, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 233–251, fig. 4, 11/2, 12/2.
- ⁸⁷ Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 184–191, fig. 80.8.
- ⁸⁸ M. Bucovală, Pontica, 15, 1982, p. 247–248, fig. 22–24.
- ⁸⁹ M. Davidescu, *RevMuz*, 1, 1965, p. 88–89; M. Irimia, *Bronzuri figurate*, Constanța, 1966, p. 38, nr. 25.
- ⁹⁰ M. Bucovală, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p. 99–103.
- ⁹¹ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 146.
- ⁹² C. Isings, *Roman Glas from dated Finds*, Groningen–Djakarta, 1957, p. 97–99.
- ⁹³ M. Irimia, Pontica, 20, 1987, p. 117–126, fig. 3/5–7, 4/4–5.
- ⁹⁴ V. Barbu, *StCl*, 3, 1961, p. 213, fig. 12; M. Bucovală, *op. cit.*, nr. 150–153 și 255.
- ⁹⁵ L. Lazarov, N. Mitkov, *Izvestija Varna*, 29(44), 1993, p. 64–76, fig. IV/6–9.
- ⁹⁶ V. Barbu, *op. cit.*, p. 211, fig. 7; M. Bucovală, *op. cit.*, nr. 183–185, 192, 203–204.
- ⁹⁷ Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 184–191, fig. 63.26–28 și 63.30.
- ⁹⁸ V. Barbu, *op. cit.*, fig. 7; M. Bucovală, *op. cit.*, nr. 183–185, 192, 190, 187, 195, 186; M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 25, 1992, p. 249–252, M 22, pl. 5 și 9.
- ⁹⁹ Elena Bărlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 140–141, M 16, fig. VII/8.
- ¹⁰⁰ M. Mirčev, *Izvestija Varna*, 5(20), 1969, p. 228–231, M 3, fig. 9.
- ¹⁰¹ Idem, *Izvestija Varna*, 4(19), 1968, p. 219–220, fig. 3.
- ¹⁰² *Ibidem*, p. 220–223, fig. 4.
- ¹⁰³ L. Lazarov, N. Mitkov, *op. cit.*, p. 64–76, fig. IV/9.
- ¹⁰⁴ Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 190–191, fig. 63.30.
- ¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 202–209, fig. 80.12.
- ¹⁰⁶ A. Panaitescu, Pontica, 10, 1977, p. 339–343, fig. 4/2.
- ¹⁰⁷ M. Irimia, *op. cit.*, p. 117–126, fig. 4/6.
- ¹⁰⁸ M. Bucovală, Cecilia Pașca, Pontica, 24, 1991, p. 185, M 21, fig. 12; Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 197, fig. 73.4.
- ¹⁰⁹ A. Panaitescu, *op. cit.*, fig. 4/2; Zaharia Covacef, *op. cit.*, fig. 73.4.
- ¹¹⁰ M. Bucovală, Cecilia Pașca, *op. cit.*, p. 215, M 10.
- ¹¹¹ A. Radnóti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*, în *Dissertationes Pannonicae*, Budapest, 1938, pl. XXXII/6 sau XXXV/7–8.
- ¹¹² B. Raev, *BerRGK*, 58, 1977, pl. 33/4.
- ¹¹³ Vezi, de ex., la Noviodunum, T. XXX, M 1, cf. G. Simion, Dacia N.S. 38–39, 1994–1995, fig. 10/f.
- ¹¹⁴ A. Radnóti, *op. cit.*, p. 137.
- ¹¹⁵ M. Gramatopol, V. Crăciunescu, *Revue roumaine d'histoire de l'art*, 4, 1967, nr. 159, p. 150, fig. VII/11.

- ¹¹⁶ Ljudmila Ruseva-Slokoska, *Roman Jewellery*, Londra, 1991, p. 96.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, p. 44–55.
- ¹¹⁸ *Ibidem*, p. 141–142, nr. 103–104, cu alte analogii în Imperiu.
- ¹¹⁹ M.S. Ruxer, J. Kubczak, *Greek Necklace of the Hellenistic and Roman Ages*, Varșovia-Poznań, 1972, p. 205.
- ¹²⁰ Ljudmila Ruseva-Slokoska, *op. cit.*, p. 11.
- ¹²¹ I. Vasilčin, *Izvestija Varna*, 26(41), 1990, p. 33–39, fig. III/2, 2a.
- ¹²² Ljudmila Ruseva-Slokoska, *op. cit.*, nr. 131.
- ¹²³ G. Simion, *Peuce*, 9, 1984, p. 81–82, fig. IX/4.
- ¹²⁴ *Ibidem*, fig. IX/2.
- ¹²⁵ Janka Nikolova, *Izvestija Târnovo*, 2, 1964, p. 83–84, fig. 1a.
- ¹²⁶ A. Milčev, D. Pekov, *Arheologia* (Sofia), 7, 1965, 3, p. 46–51, fig. 5.
- ¹²⁷ C. Mușețeanu, *SCIVA*, 33, 1982, 1, p. 127, fig. 2/2.
- ¹²⁸ M.S. Ruxer, J. Kubczak, *op. cit.*, p. 261, pl. L/3.
- ¹²⁹ *Ibidem*, J. Kubczak, *op. cit.*, p. 271, pl. LXVIII/1.
- ¹³⁰ M. Bucovală, *Dacia*, N.S., 35, 1991, p. 189–199, fig. 2.
- ¹³¹ G. Simion, *op. cit.*, p. 78, fig. IX/2.
- ¹³² T. Papasima, *Pontica*, 20, p. 345–352, fig. III/4, IV/5.
- ¹³³ M. Bucovală, Cecilia Pașca, *op. cit.*, p. 221 și 223, M 21.
- ¹³⁴ A. Rădulescu, E. Coman, C. Stavru, *op. cit.*, p. 247–265, pl. VI/4 a-c; Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 202–209, pl. 80.3–5.
- ¹³⁵ Teodora Kovačeva, *Arheologia* (Sofia), 15, 1973, 2, p. 49–53, fig. 3; Ljudmila Ruseva-Slokoska, *op. cit.*, nr. cat. 105.
- ¹³⁶ A. Milčev, T. Filipov, *Arheologia* (Sofia), 8, 1966, 3, p. 17, fig. 4.
- ¹³⁷ Elena Bărlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 128–142, M 1, 3, 4, 6–10, 12, 14, 15–17.
- ¹³⁸ Zaharia Covacef, *op. cit.*, p. 184–191, fig. 63.15–21.
- ¹³⁹ Al. Minčev, *Izvestija Varna*, 17(32), 1981, p. 64–74, fig. III/1,3, IV/1–4, V/2.
- ¹⁴⁰ Elena Bărlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, M 13, fig. VIII/3.
- ¹⁴¹ Ljudmila Ruseva-Slokoska, *op. cit.*, nr. 247; E. Condurachi et al., *Materiale*, 4, 1957, p. 50–53, M 16, fig. 37/3.
- ¹⁴² Al. Minčev, *op. cit.*, fig. V/2 (Odessos); A. Panaitescu, *op. cit.*, p. 207–208, fig. 2/3 (Tropaeum Traiani); M. Bucovală, Cecilia Pașca, *Pontica*, 25, 1992, p. 246, M 11 și pl. 11; Zaharia Covacef, C. Chera, *Pontica*, 10, 1977, nr. 5, p. 193, fig. 1/4 (Tomis).
- ¹⁴³ M. Henig, *The Lewis Collection of Engraved Gemstones in Corpus Christi College, Cambridge*, BAR, Suppl. Ser. I, 1975, p. 27–28, nr. 77–79; A. Krug, *BerRGK*, 61, 1980, p. 228, nr. 308 (deși asociat cu Hygieia în ultimul caz).
- ¹⁴⁴ Florentina Căzan, *Cruciadele*, București, 1990, p. 148.
- ¹⁴⁵ A. Radnóti, *op. cit.*, p. 111–112.
- ¹⁴⁶ *Ibidem*, pl. XXXI/3, XL/3a, XLI/3 sau XLIII/3a (vase de metal decorate cu capete masculine sau feminine); C. Preda, *op. cit.*, fig. 8 (pateră decorată cu cap masculin); M. Bucovală, *Pontica*, 1, 1968, p. 294–302, fig. 20 (cană cu o toartă decorată cu cap feminin).
- ¹⁴⁷ H.U. Nuber, *BerRGK*, 53, 1972, p. 78.
- ¹⁴⁸ M. Bucovală, *op. cit.*, p. 285–289, fig. 14–15 — vas decorat cu motive legate de cultul bacchic, datat la sfârșitul epocii elenistice sau între sec. I a.Chr.–I p.Chr.
- ¹⁴⁹ R. Berg, *Wearing Wealth. Mundus Muliebris and Ornatus as Status Markers for Women in Imperial Rome*, în *Women, Wealth and Power in the Roman Empire* (volum colectiv), Acta Instituti Romani Finlandiae, 25, Roma, 2002, p. 24.
- ¹⁵⁰ R. Berg, *op. cit.*, p. 41 și 46.
- ¹⁵¹ G. Severeanu, *op. cit.*, p. 2 și 4.
- ¹⁵² V. Barbu, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 54, le atribuie unei influențe siriene, părere preluată de V. Lungu, C. Chera, *Pontica*, 15, 1982, p. 184.
- ¹⁵³ Camerele funerare de pe teritoriul locuit de traci sunt, este drept, construite din piatră. Ele au o tradiție cronologică ce începe din sec. V a.Chr. și continuă până în sec. I p.Chr., ritul funerar practicat fiind

atât incinerarea, cât și înmormântarea — vezi G. Kazarow, s.v. *Thrake*, RE, VI A 1, 1936, col. 536–544 sau mormântul de la Cetățeni la Al. Vulpe, *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 208.

¹⁵⁴ G. Severeanu, *op. cit.*, p. 5, pentru mormântul descoperit în 1927; Elena Bârlădeanu-Zavatin, *op. cit.*, p. 143 pentru restul mormintelor de acest tip de la Callatis.

¹⁵⁵ R. Berg, *op. cit.*, p. 51, nota 186.

¹⁵⁶ A. Audin, *Latomus*, 19, 1960, 3, p. 518–532.

L'INVENTAIRE DU TOMBEAU DÉCOUVERT À MANGALIA EN 1927 ET LA DATATION DES MONNAIES CALLATIENNES PSEUDO-AUTONOMES

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent l'inventaire d'un tombeau antique découvert à Mangalia en 1927, qui a été publié par George Severeanu. L'inventaire funéraire contient cinq monnaies pseudo-autonomes callatiennes, avec l'effigie de Héraclès sur l'avvers, deux lampes en terre cuite, un candélabre avec lampe en bronze, fragments d'*unguentarium* et d'une baguette en verre, fragments de vases en bronze, un collier en or avec médaillon et trois clous en fer. Le dépôt avait appartenu à la collection de G. Severeanu, qui l'avait publié en 1929, avant de le donner au Musée de la Ville de Bucarest (1939). Par rapport à la publication initiale, les auteurs n'ont pas pu réexaminer un fragment de vase en terre cuite, un abricot desséché et six intailles avec de représentations de divinités (Athéna, Asclépios, Victoire) et d'animaux (probablement un renard et un lion).

Les monnaies portent sur l'avvers la tête laurée de Héraclès à droite et au revers des différentes images: une massue et trois épis de blé (1–2, émises avant d'Antoninus Pius), la déesse de la cité (3, Antoninus Pius), Cybèle et Hermès sur un bélier (4–5, Marcus Aurelius). Les premières deux sont de type Ruzicka, p. 90, nr. 277a et 277c. Les autres trois, émissions de type KTICTHC, appartiennent aux types Pick 289/5, 294 et 296. En vertu de la structure de ce dépôt, on peut ordonner les premières trois groupes de monnaies pseudo-autonomes callatiennes de type KTICTHC. L'existence d'un coin commun aux types Pick 296 et Pick 293 et la découverte d'un dépôt monétaire à Neptun – Mangalia Nord (dép. de Constanța), qui permet de situer les pièces de type Pick 293 au temps de Commodus, confirment la datation de l'inventaire du tombeau analysé à l'époque de Marcus Aurelius.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Pièces de l'inventaire du tombeau: monnaies (1–5) et lampes en terre cuite (6–7, dimensions 50%).

Pl. II. Pièces de l'inventaire du tombeau: lampes en terre cuite (6–7) et en bronze (8) et collier en or à médaillon (19, d'après G. Severeanu).

Pl. III. Pièces de l'inventaire du tombeau: lampe en bronze (8), candélabre en bronze (9) avec anneau pour fixer la lampe (10), fragments d'*unguentarium* (12), d'une baguette de verre (13) et de vases en bronze (14, 15, 17), perle en verre (18), clous en fer (20–22), appliques en terre à provenance douteuse (31–32), dimensions 50 %; fragment de vase (23) et abricot desséché (30, d'après G. Severeanu).

În luna martie a acestui an am avut ocazia să studiem un lot de 37 de monede emise în sec. I–II p.Chr., a cărui structură trăda apartenența la un tezaur. Piesele ne-au fost puse la dispoziție de către domnul Mihai Raportaru din București, care a ajuns în posesia lor prin preluarea unei proprietăți, moștenire de familie. Deși inițial nu avea cunoștință de proveniența monedelor, la sugestia noastră, domnia sa a reușit să obțină de la o rudă mai în vârstă câteva informații foarte utile. Am putut afla astfel că piesele fuseseră achiziționate cu ocazia unui târg, în localitatea Puiești, jud. Vaslui, prin anii 1938–1939, de către un unchi, nimeni altul decât viitorul mitropolit al Bucovinei din anii 1940 și 1941–1944, Tit Simedrea, la acea dată episcop al Hotinului. Monedele au fost oferite spre vânzare de un țăran din localitate, care le-ar fi găsit la arat.

Din fericire, în foarte scurt timp, informațiile obținute s-au dovedit corecte. Confirmarea a venit din partea domnului Costel Giurcanu din Bârlad, care întreprinsese, în anii 1960, o anchetă personală cu scopul de a afla cât mai multe amănunte cu privire la descoperirea de la Puiești¹ și care păstrează în propria colecție 25 de piese din acest depozit monetar.

Tezaurul de la Puiești, alcătuit inițial din circa 1000 de monede, a ieșit la lumină în anii '30 ai secolului trecut și, cel puțin în parte, a fost pus în vânzare sub forma unor loturi de câte 100 de exemplare. După 1950, un număr neprecizat de piese dispersate din acest tezaur au ajuns la muzeul din Bârlad, dar în prezent ele nu mai pot fi identificate în colecție.

Lotul de monede aflat la dispoziția noastră cuprinde 34 de denari imperiali emiși la Roma între anii 69/71–183/184 p. Chr., o imitație barbară după un denar de la Traian, o drahmă cu efigia Sabinei bătută la Amisus și o drahmă partică din timpul lui Vologases III (105–147)². Denarii au fost bătuți de Vespasian 5 (Titus 1, Domitian 1), Titus 2 (Domitian 1), Domitian 1, Nerva 1, Traian 6, Hadrian 3, Antoninus Pius 13 (Diva Faustina 6, Marcus Aurelius 1, Faustina II 1), Marcus Aurelius 1 și Commodus 2 (Divus M Antoninus Pius 1). Lotul se încheie cu o monedă din anii 183–184, dacă nu cumva emisiunea comemorativă care poartă efigia lui Marcus Aurelius, datată sub semnul întrebării în anul 180, este mai recentă³.

Descoperirea de la Puiești se încadrează foarte bine în orizontul de tezaure de la sfârșitul sec. al II-lea p. Chr., pus în evidență de mai multă vreme pentru teritoriul Moldovei, dar care poate fi surprins și în zonele învecinate, mai mult sau mai puțin apropiate Imperiului. Mai mult decât atât, localitatea din care provine tezaurul este situată în zona cu densitate maximă de acumulări monetare pentru perioada menționată.

Vespasian

1. AR ⚡ 2,92 g; 15,8 × 18,7 mm.
RIC, II, p. 16, nr. 10, Roma, anii 69–71.
2. AR ⚡ 3,18 g; 16,3 × 17,9 mm.
RIC, II, p. 20, nr. 52, Roma, anii 72–73.
3. AR ⚡ 3,20 g; 17,4 × 19,2 mm.
RIC, II, p. 25, nr. 94, Roma, anul 75 (COS VI) sau
RIC, II, p. 25, nr. 100, Roma, anul 76 (COS VII).

Vespasian: Titus

4. AR ⚡ 2,92 g; 17,7 × 18,2 mm.
RIC, II, p. 39, nr. 218, Roma, anii 78–79.

Vespasian: Domitian

5. AR ↑ 2,88 g; 18,3 × 19,6 mm.
RIC, II, p. 41, nr. 232, Roma, anul 73.

Titus

6. AR ↑ 3,00 g; 18,5 × 19,7 mm.
RIC, II, p. 119, nr. 26 b, Roma, anul 80.

Titus: Domitian

7. AR ⚡ 3,13 g; 17 × 19 mm.
RIC, II, p. 121, nr. 46, Roma, anul 80.

Domitian

8. AR ⚡ 3,02 g; 17,8 × 18,6 mm.
RIC, II, p. 176, nr. 192, Roma, anii 95–96.

Nerva

9. AR ⚡ 3,28 g; 17 × 17,5 mm.
RIC, II, p. 224, nr. 15, Roma, anul 97.

Traian

10. AR ⚡ 3,03 g; 17,2 × 18 mm.
RIC, II, p. 250, nr. 88, Roma, anii 103–111; Hill,
p. 134, nr. 169, Roma, anul 103.
11. AR ⚡ 2,97 g; 17,7 × 18,8 mm.
RIC, II, p. 256, nr. 169, Roma, anii 103–111; Hill,
p. 137, nr. 294, Roma, anul 107.
12. AR ⚡ 3,14 g; 17,4 × 19 mm.
RIC, II, p. 256, nr. 184, Roma, anii 103–111; Hill,
p. 138, nr. 347, Roma, anul 107.
13. AR ⚡ 3,24 g; 16,7 × 18,1 mm.

RIC, II, p. 253, nr. 142, Roma, anii 103–111; Hill,
p. 140, nr. 489, Roma, anul 109.

14. AR ⚡ 2,82 g; 18 × 19 mm.
RIC, II, p. 264, nr. 291, Roma, anii 112–114, dar
la noi pe av. bust laureat, drapat pe umărul stâng,
spre dreapta; Hill, p. 143, nr. 581, Roma, anul
113.

15. AR ⚡ 2,99 g; 18,4 × 20,4 mm.
RIC, II, p. 263, nr. 269, Roma, anii 112–114; Hill,
p. 144, nr. 617, Roma, anul 114.

Hadrian

16. AR ⚡ 2,97 g; 17,6 × 19,1 mm.
RIC, II, p. 355, nr. 129, Roma, anii 119–122; Hill,
p. 157, nr. 205, Roma, anul 121.
17. AR ⚡ 3,29 g; 17,7 × 19,9 mm.
RIC, II, p. 359, nr. 161, Roma, anii 125–128; Hill,
p. 159, nr. 274, Roma, anul 125.
18. AR ⚡ 3,26 g; 18,3 × 19,7 mm.
RIC, II, p. 362, nr. 201, Roma, anii 125–128; Hill,
p. 161, nr. 346, Roma, anul 128.

Antoninus Pius

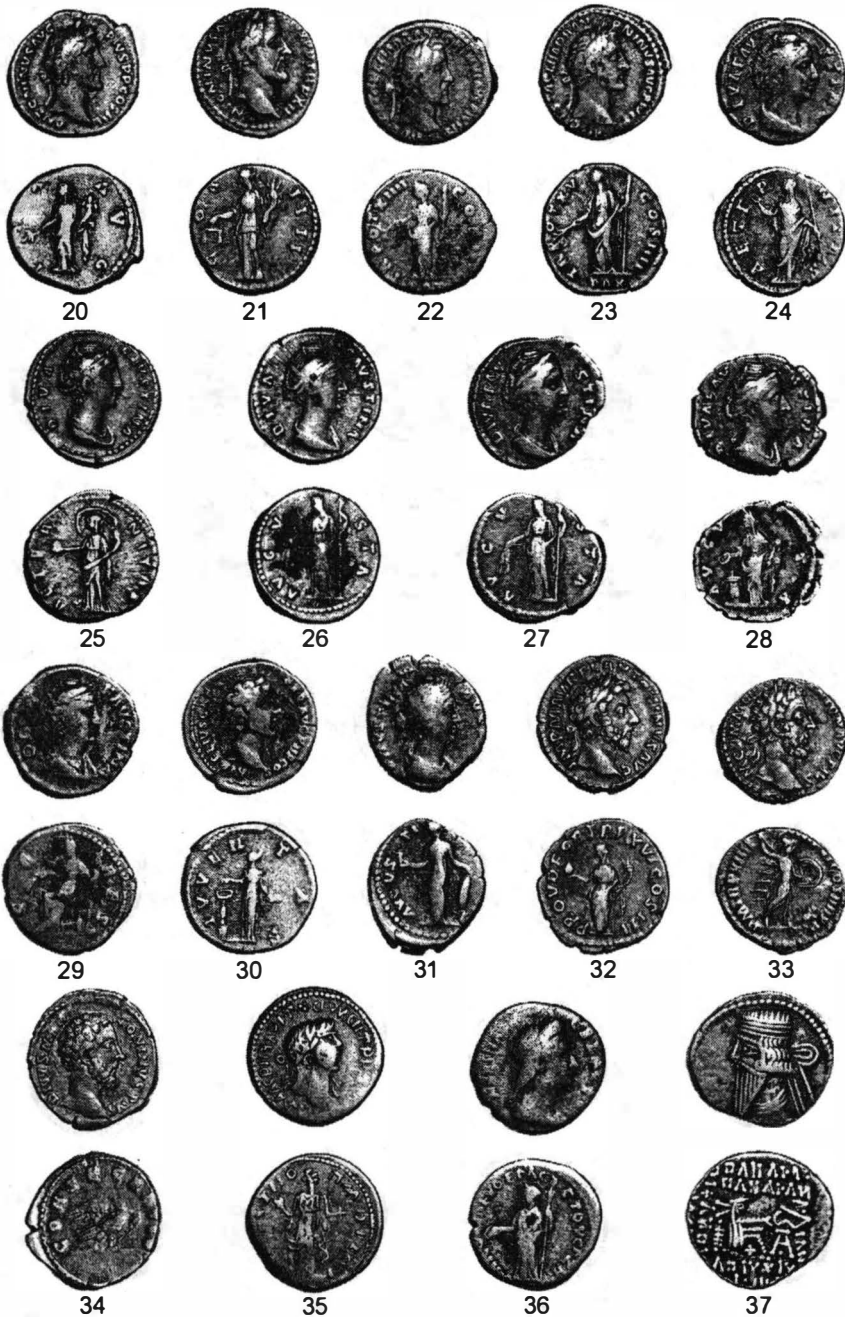
19. AR ⚡ 3,52 g; 16,7 × 18,2 mm.
RIC, III, p. 33, nr. 62 a, Roma, anii 140–143; Hill,
p. 192, nr. 583, anul 144.
20. AR ⚡ 3,12 g; 17 × 18,9 mm.
RIC, III, p. 35, nr. 78 b, Roma, anii 140–143; Hill,
p. 192, nr. 587, anul 144.
21. AR ↑ 3,35 g; 17,4 × 17,7 mm.
RIC, III, p. 48, nr. 177, Roma, anii 148–149.
22. AR ⚡ 3,26 g; 16,7 × 18,2 mm.
RIC, III, p. 50, nr. 200 c, Roma, anii 150–151.
23. AR ⚡ 2,94 g; 17,1 × 18,4 mm.
RIC, III, p. 52, nr. 216^a, Roma, anii 151–152.

Antoninus Pius: Diva Faustina

24. AR ⚡ 3,49 g; 16,9 × 17,7 mm.
RIC, III, p. 69, nr. 344, Roma, după anul 141.
25. AR ⚡ 3,27 g; 17,6 × 18,6 mm.
RIC, III, p. 70, nr. 351, Roma, după anul 141.
- 26–27. AR ⚡ 3,25 g; 17,6 × 18,3 mm;
⚡ 2,63 g; 16,7 × 18,6 mm.
RIC, III, p. 71, nr. 360, Roma, după anul 141.

Pl. I. Monede din tezaurul de la Puiești.

Pl. II. Monede din tezaurul de la Puiești.

28. AR $\nless 3,27$ g; 16,1 \times 18,4 mm.
RIC, III, p. 72, nr. 370, Roma, după anul 141.
29. AR \uparrow 3,07 g; 17,1 \times 18,1 mm.
RIC, III, p. 72, nr. 379, Roma, după anul 141.

Antoninus Pius: Marcus Aurelius

30. AR $\nless 2,94$ g; 17,4 \times 18,5 mm.
RIC, III, p. 79, nr. 423 a, Roma, anii 140–144;
Hill, p. 192, nr. 571, anul 143.

Antoninus Pius: Faustina II

31. AR $\nless 3,26$ g; 15,7 \times 18,2 mm.
RIC, III, p. 93, nr. 495 a, Roma, nedatată.

Marcus Aurelius

32. AR $\nless 3,02$ g; 17,3 \times 18,3 mm.
RIC, III, p. 217, nr. 51, Roma, anii 161–162.

Commodus

33. AR \uparrow 2,46 g; 16 \times 17,6 mm.
RIC, III, p. 373, nr. 72, Roma, anii 183–184.

Commodus: Divus M Antoninus Pius

34. AR $\nless 3,57$ g; 17,1 \times 18,7 mm.
RIC, III, p. 397, nr. 264, Roma, anul 180 (?).

Imitație barbară după un denar de la Traian

35. AR \uparrow 3,04 g; 17,9 \times 18,3 mm.

Amissus
Hadrian: Sabina

36. AR, drahmă, $\nless 2,85$ g; 17,3 \times 18,1 mm.
Av. CABEINA – CEBACTH; bust spre dreapta.
Rv. AMICOV EAEVΘEPAC – ETOVC PZH;
Demetra, cu pateră și torță verticală, spre stânga.
SNG Cop., pl. 5, nr. 187, anul PZH = 136–137.

Regatul part

Vologases III (anii 105–147)

37. AR, drahmă, $\nless 3,75$ g; 17,7 \times 19,5 mm.
Av. Bustul lui Vologases III spre stânga, cu barbă lungă, părul din trei undulații, purtând diademă cu trei benzi și buclă dublă în spate; cerc perlat.
Rv. Arsaces I tronând spre dr., cu arcu în mâini; sub tron, monograma $\overline{\text{A}}$. Împrejur, legendă în limba greacă, dar cu caractere specifice. Sus, pe primul rând al acesteia, $\overline{\text{OIAIA}}\cdot\Lambda\text{C}$, iar pe al doilea $\overline{\text{OIAIA}}\cdot\Lambda\text{H}$; în dreapta, $\text{AI}-\text{IAN}$; jos, $[\text{IV}]\text{HFI}[\text{TOV}]\text{ΔIXAIOV}$; în stânga, citind dinspre exterior, $[\text{I}]\text{HII}+\Lambda\text{HIOV}[\text{C}]\text{H}[\text{+IA}]\text{HAA}[\text{HXOC}]$

În textul grecesc observăm următoarele forme specifice ale unor litere: Λ = A și O; \square = B și O; I° = E; N = K și N; H = N; X = K și N; I = E, P și Σ ; C = Σ ; + = Φ . De observat redarea specifică a literei E, care apare pe primele două rânduri în forma I° în loc de I.

Sellwood, p. 250, nr. 78.4, Ecbatana, anii 105–147 p.Chr.

Tabelul 1. Structura tezaurului de la Puiești.

Domnle	Număr de exemplare	% din total	Emitent	Număr de exemplare	% din total
Vespasian	5	13,51	Vespasian	3	8,10
			Titus	1	2,70
			Domitian	1	2,70
Titus	2	5,40	Titus	1	2,70
			Domitian	1	2,70
Domitian	1	2,70	Domitian	1	2,70
Nerva	1	2,70	Nerva	1	2,70
Traian	6	16,21	Traian	6	16,21
Hadrian	4	10,81	Hadrian	3	8,10
			Sabina	1	2,70
Antoninus Pius	13	35,13	Antoninus Pius	5	13,51
			Diva Faustina	6	16,21
			Marcus Aurelius	1	2,70
			Faustina II	1	2,70
Marcus Aurelius	1	2,70	Marcus Aurelius	1	2,70
Commodus	2	5,40	Commodus	1	2,70
			Divus M Antoninus Pius	1	2,70
Altele	2	5,40	Imitații	1	2,70
			Vologases III	1	2,70
Total	37	—	—	—	—

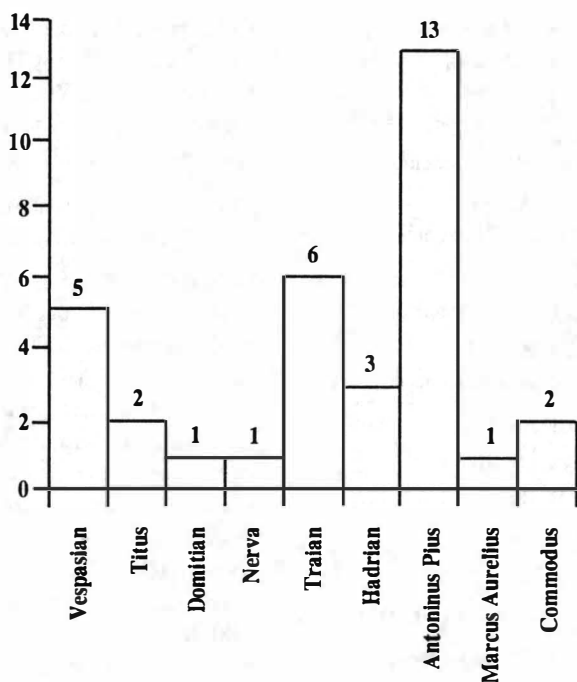

Fig. 1. Structura lotului de denari romani imperiali din tezaurul de la Puiesti.

NOTE

¹ Informațiile au fost primite de la domnul Costel Giurcanu cu ocazia celui de-al XX-lea Simpozion Național de Numismatică, Brăila, 22–24 mai 2003, unde a fost prezentat lotul de monede pe care îl publicăm acum.

² Mulțumim colegului Emanuel Petac, căruia i se datorează fișa acestei monede.

³ Piesele din colecția Costel Giurcanu se eșalonează, de asemenea, de la Vespasian la Commodus. Nu știm, deocamdată, dacă printre ele se găsesc imitații sau emisiuni grecești.

THE PUIEȘTI HOARD, VASLUI COUNTY

ABSTRACT

The authors present 37 silver coins from a hoard discovered in the 30's of the last century at Puiesti, Vaslui county. The batch of coins comprises 34 Roman imperial denarii struck in Rome between 69/71–183/184 AD, a barbarian imitation, a drachm of Amissus and a drachm of the Parthian king Vologases III (105–147 AD).

Other 25 coins from this hoard, still unpublished, are preserved in a private collection in Bârlad (Vaslui county).

EXPLANATION OF THE FIGURES

Table 1. The structure of the Puiesti hoard.

Fig. 1. The structure of the batch of Roman imperial denarii from the Puiesti hoard.

Pl. I–II. Coins from the Puiesti hoard.

TEZAUROL MONETAR ROMAN IMPERIAL DE LA BUTIMANU, JUD. DÂMBOVIȚA

MIHAI TUDORICĂ

În anul 1957 în colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” au intrat 82 monede de argint cedate de Ministerul de Finanțe¹. În cadrul lotului se aflau și 11 denari romani imperiali în dreptul cărora B. Mitrea a notat că ar face parte dintr-un tezaur monetar². Pe baza numărului de borderou acesta a cerut acces în luna decembrie la procesele verbale și documentele aflate la Ministerul de Finanțe unde a găsit specificarea Butimanu³, iar în urma investigațiilor întreprinse ulterior a aflat că piesele au fost recuperate de la Emilia Constantinescu⁴, fără alte amănunte importante cum ar fi condițiile exacte de descoperire și numărul total al monedelor. Depozitul monetar la care se referă articolul de față nu s-a bucurat de o publicare amănunțită⁵, deși în literatura de specialitate a fost deseori menționat⁶.

CATALOGUL MONEDELOR

VESPASIAN: DOMITIAN

1. AR ⚔ 3,20 g; 18,5 × 18,6 mm.

RIC 238; BMC 193, anul 76.

2–3. AR ⚔ 3,09 g; 17,1 × 15,5 mm; ⚔ 294 g; 17,8 × 17,6 mm.

RIC 242; BMC 234–236, anii 77–78.

TITUS

4. AR ⚔ 3,02 g; 19,5 × 17,7 mm.

RIC 8; BMC 7, anul 79.

NERVA

5. AR ⚔ 3,10 g; 17,7 × 16,7 mm.

RIC 13; BMC 24, anul 97.

HADRIAN

6. AR ⚔ 3,06 g; 17,8 × 16,9 mm.

RIC 230; BMC 601, anii 134–138. Hill 574, anul 135.

7. AR ⚔ 3,39 g; 18,2 × 16,4 mm.

RIC 310; BMC 857–859, dar la noi pe revers N-ILVS, anii 134–138. Hill 638, anul 136.

ANTONINUS PIUS: MARCUS AURELIUS

8. AR ⚔ 3,41 g; 18,8 × 17,2 mm.

RIC 417a; BMC 155; Hill 319; anul 140.

ANTONINUS PIUS: DIVA FAUSTINA⁷

9. AR ⚔ 3,41 g; 17,3 × 15,8 mm.

RIC 373; BMC 449, după 141, dar la noi pe av. DIV-A FAVSTINA, iar pe rv. AV-GV-STA.

LUCIUS VERUS

10. AR ⚔ 2,79 g; 19 × 16,8 mm.

RIC 574; BMC 295; anii 166 (decembrie)–167 (decembrie).

COMMODUS: DIVUS M ANTONINUS PIUS

11. AR ⚔ 2,85 g; 18,1 × 17 mm.

RIC 275; BMC 27, dar la noi pe rv. CONSEC-RATIO; anul 180.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Pl. I. Monede din tezaurul de la Butimanu.

După cum rezultă din catalogul prezentat, piesele din tezaurul de la Butimanu se eşalonează din punct de vedere cronologic între domnia lui Vespasian (anul 76 p.Chr.) și cea a lui Commodus (anul 180 p.Chr.), lotul recuperat având următoarea structură: Vespasian (Domitian) 3, Titus 1, Nerva 1, Hadrian 2, Antoninus Pius 2 (Marcus Aurelius Caesar 1, Diva Faustina 1), L. Verus 1, Commodus 1 (Divus Marcus Aurelius 1). Toți cei 11 denari au fost emiși la Roma. Monedele emise în intervalul 76–98 p.Chr. sunt cel mai bine reprezentate în lotul recuperat (45,45%). Repartiția pe emitenți arată ponderea superioară deținută de monedele emise în timpul lui Vespasian (27,27%) în comparație cu piesele celorlalți doi principii, Titus și Nerva, care reprezintă fiecare 9,09% din numerarul tezaurizat. Următoarea etapă (98–161 p.Chr.) furnizează patru monede, adică 36,36% din piesele tezaurizate. Observăm absența monedelor având efigia lui Traian și ponderea identică deținută de piesele emise în timpul domniilor lui Hadrian și Antoninus Pius (18,18% — 2 exemplare). Emisiunile din timpul ultimilor doi Antonini dețin o pondere egală, de 18,18%, ca și cele din vremea lui Lucius Verus și Commodus, de 9,09% (tabel 1).

Tipurile monetare sunt cunoscute din cataloagele citate, diferențele înregistrându-se la distribuirea legendelor unora dintre denari, deosebiri pe care le-am menționat. Un caz aparte îl reprezintă piesa emisă de Antoninus Pius pentru Diva Faustina, care are legendele de pe avers și revers identice cu cele înregistrate în BMC, IV, nr. 440, dar iconografia de la nr. 449. Starea de conservare a monedelor este relativ bună, în ciuda faptului că două au fost deteriorate probabil de cei care au descoperit tezaurul: nr. 1 din catalog are aversul pilit, iar nr. 10 este perforată și are de asemenea aversul pilit. Greutățile variază între 2,79 g și 3,41 g, cu o medie de 3,11 g, inferioară ponderii standard a denarului, care din timpul lui Nero are 3,41 g⁸. Constatăm că trei piese cântăresc sub 3 g, șase între 3,02 și 3,39 g, iar două exemplare ating greutatea standard.

Depozitul de la Butimanu aduce o contribuție la cercetarea numerarului tezaurizat din Muntenia, unde s-au descoperit alte trei tezaure monetare, cu ultimele emisiuni din timpul lui Commodus: Gura Ialomiței, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Ialomița⁹, Lungulețu, jud. Dâmbovița¹⁰ și Săhăteni, jud. Buzău¹¹.

În cazul tuturor depozitelor monetare încheiate în timpul lui Commodus în zona locuită de dacii liberi dintre Carpați și Dunăre, constatăm dispariția denarului republican și a monedelor emise de monetăria itinerantă a lui Marcus Antonius, încă prezente într-un singur depozit din timpul lui Marcus Aurelius, cel de la Homești, com. Grebănu, jud. Buzău¹². Dinastia iulio-claudiană este de asemenea absentă în aceste tezaure. Monedele emise în intervalul 68–98 p.Chr. înregistrează pe ansamblul aceluiași tezaure o medie de 10,25%. Valorile obținute sunt diferite: 2,15% la Gura Ialomiței, 15,74% la Săhăteni și 45,45% la Butimanu. Prezența masivă și neobișnuită a monedelor flaviene, nespecifică nici măcar depozitelor contemporane din provincia Dacia¹³, sugerează selecționarea materialului. Emisiunile perioadei 98–161 p.Chr. oferă o medie de 73,22%, dar singurele tezaure cu valori apropiate sunt cele de la Lungulețu (66,66%) și Săhăteni (66,14%) celelalte depozite oferind cifre diferite ca valoare: 36,36% la Butimanu și 86,02% la Gura Ialomiței. Piesele ultimilor doi Antonini oferă pe ansamblu o medie de 16,52%, apropiată de ponderea înregistrată de monedele perioadei în tezaurele de la Butimanu 18,18%, Gura Ialomiței 11,82% și Săhăteni 18,11%, dar diferită de cea din depozitul de la Lungulețu 33,33%, care necesită verificări¹⁴.

Împărat/Etapă	Nr. denari	% din total
Vespasian	3	27,27
Titus	1	9,09
Domitian	–	–
Nerva	1	9,09
69–98 p.Chr.	5	45,45
Traian	–	–
Hadrian	2	18,18
Antoninus Pius	2	18,18
98–161 p.Chr.	4	36,36
Marcus Aurelius	1	9,09
Commodus	1	9,09
161–192 p.Chr.	2	18,18
Total	11	100,00

Tabelul 1. Structura lotului recuperat din tezaurul de la Butimanu.

Având în vedere patina verde de grosime egală¹⁵, faptul că piesele au fost recuperate de la aceeași persoană, gradul și modalitatea de recuperare ale depozitului și ponderile relativ unitare valoric în ultima etapă menționată, putem considera că cei 11 denari reprezintă un fragment dintr-un tezaur care cuprindea inițial un număr mai mare de monede. Îngroparea tezaurului de la Butimanu a fost probabil cauzată de pătrunderea sarmaților în regiunea dintre Carpați și Dunăre la sfârșitul sec. II și începutul sec. III¹⁶.

NOTE

¹ Nota de inv. 800/33–43 (B. Mitrea). Mulțumim domnilor Gh. Poenaru Bordea și E. Nicolae pentru permisiunea de a publica piesele.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, cu adnotațiile ulterioare întocmirii notei de inventar.

⁴ *Ibidem*.

⁵ B. Mitrea, *RevMuz*, 15, 1978, 5, p. 65.

⁶ B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 366, nr. 29 (unde lipsește moneda emisă de Antoninus Pius: Marcus Aurelius Caesar); idem, *Dacia*, N.S., 23, 1979, p. 373, nr. 41; Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 64, nr.11 (menționează doar 10 monede); C. Preda, *SCN*, 9, 1989, p. 31 (menționate doar 10 monede).

⁷ Piesa bătută pentru Faustina I nu apare în lucrarea lui Ph.V. Hill, *The dating and arrangement of the undated coins of Rome, A.D. 98–148*, Londra, 1970.

⁸ H. Mattingly, *Roman Coins from the Earliest to the Fall of the Western Empire*, Londra, 1967, p. 122–124.

⁹ I. Mititelu, *SCN*, 1, 1957, p. 134–147; C.C. Petolescu, *Apulum*, 7/1, 1968, p. 451–459; idem, *Apulum*, 10, 1972, p. 192, nr. 3; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 65, nr. 17. C. Preda, *SCN*, 9, 1989, p. 31–32.

¹⁰ B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 605, nr. 8; idem, *SCIV*, 10, 1959, 1–2, p. 158, nr. 8; C. Preda, *SCN*, 3, 1960, p. 487–491; C.C. Petolescu, *Apulum*, 7/1, 1968, p. 451–459; idem, *Apulum*, 10, 1972, p. 192, nr. 4; V. Drob, *Valachica*, 10–11, 1978–1979, p. 126; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 64, nr. 10; C. Preda, *SCN*, 9, 1989, p. 29, 31–34.

¹¹ N. Simache, *Din activitatea muzeelor noastre. Studii, referate, documente*, Ploiești, 1956, p. 120; B. Mitrea, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 539, nr. 44; idem, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 222, nr. 44; idem, *Dacia*, N.S.,

8, 1964, p. 384, nr. 78; idem, SCIV, 15, 1964, 4, p. 580, nr. 78; C.C. Petolescu, Apulum, 7/1, 1968, p. 451–459; idem, Apulum, 10, 1972, p. 192–193, nr. 7 și 12.; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 64–65, nr. 14–15; B. Mitrea, Dacia, N.S., 29, 1–2, 1985, p. 172, nr. 15; C. Preda, SCN, 9, 1989, p. 31–33; Elisabeta Savu, M. Dima, Simpozion Chișinău 2001, p. 33–63.

¹² B. Mitrea, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 412, nr. 62; idem, SCIV, 24, 1973, 1–2, p. 148, nr. 62; V. Drîmboceanu, SCN, 6, 1975, p. 219–222; B. Mitrea, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 290, nr. 85; Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 65, nr. 18; C. Preda, SCN, 9, 1989, p. 31–33.

¹³ R. Ardevan și E. Petac, Simpozion Chișinău 2000, p. 77.

¹⁴ C. Preda, SCN, 3, 1960, p. 491.

¹⁵ B. Mitrea, RevMuz, 15, 1978, 5, p. 65, nota 2.

¹⁶ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 97–98; C. Preda, SCN, 9, 1989, p. 34–35.

LE TRÉSOR DE MONNAIES ROMAINES IMPÉRIALES DE BUTIMANU, DÉP. DE DÂMBOVIȚA

RÉSUMÉ

On présente 11 deniers romains impériaux appartenant aux collections de l'Institut d'Archéologie „Vasile Pârvan“ récupérés en 1957 et provenant d'un trésor découvert à Butimanu, dép. de Dâmbovița. La structure du lot est la suivante: Vespasien (Domitien) 3, Titus 1, Nerva 1, Hadrien 2, Antonin le Pieux 2 (Marc Aurèle César 1, Diva Faustina I 1), Lucius Verus 1, Commode (Divus Marc Aurèle) 1. La monnaie la plus récente est datée en 180 ap. J.-C.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Pl. I. Monnaies du trésor de Butimanu.

Tableau I. La structure du trésor de Butimanu.

MONEDE HISTRIENE DIN PERIOADA ROMANĂ IMPERIALĂ DIN COLECȚIA ISTVAN SANDOR

EMANUEL PETAC
și ISTVAN SANDOR

Prezentăm în cele ce urmează câteva tipuri monetare ale cetății Istros din perioada romană imperială care au calitatea de a spori substanțial reprezentarea unor emisiuni până acum cunoscute numai prin unul sau două exemplare sau chiar de a îmbogăți iconografia numismatică histriană. Pieseile fac parte din colecția celui de al doilea semnatar al acestui articol. Proveniența lor este dobrogeană, dar locul exact de descoperire nu se cunoaște. Lotul cercetat este alcătuit din opt monede. Cinci dintre acestea au pe avers capul zeului fluvial Istros, pe revers aflându-se vulturul pe glob (3) respectiv Hermes cu pungă și kerykeion (2). Alte două au ca reprezentări capul Atenei (av.) și Dionysos cu kantharos și thyrsos (rv.), în vreme ce ultima se înscrie în seria pieselor cu efigie imperială — Caracalla (av.) — și Atena cu pateră și lance (rv.).

I. Monede cu capul zeului Istros pe avers

a. Rv. cu vultur pe glob

Av. ICT — POC. Capul zeului fluvial Istros, cu barbă și coarne, purtând cunună, spre dr. Cerc perlat.

Rv. ICTPI — [I]H — NΩN. Vultur în picioare, din față, cu aripile desfăcute și capul întors spre st., ținând cunună în cioc și stând pe glob. Cerc perlat.

1. AE ↑ 2,70 g; 17 mm.

Av. Ca mai sus.

Rv. ICTPI — IH — NΩN. Ca mai sus.

2. AE ↑ 2,45 g; 15 mm.

Av. Ca mai sus.

Rv. [ICTPI] — IH — NΩN. Ca mai sus.

3. AE ↑ 1,75 g; 14 mm.

b. Rv. cu Hermes ținând pungă și kerykeion

Av. IC — TPOC. Ca mai sus.

Rv. ICTPI — HNΩN. Hermes nud, în picioare spre st., ținând în mâna dr. întinsă punga, iar în st. kerykeionul. Cerc perlat.

4–5. AE ↑ 5,47 g; 20 mm; ↑ 3,15 g; 17 mm.

II. Monede cu capul Atenei pe avers

Av. Capul Atenei spre dr., purtând coif corintic. Cerc perlat.

Rv. CIC — TP — HNΩ[N]. Dionysos nud, în picioare, din față, capul spre st., ținând în mâna dr. întinsă un kantharos, iar în st. thyrsos cu partea superioară treflată. Cerc perlat.

6. AE ↓ 2,75 g; 18 mm.

Av. Ca mai sus.

Rv. CIC — TP — HNΩ[N]. Ca mai sus, dar în mâna st. thyrsos cu partea superioară dreaptă. Cerc perlat.

7. AE ↓ 2,74 g; 17 mm.

III. Monede cu efigie imperială pe avers Caracalla

Av. ... V... — ΩNЄINΩ — C. Capul lui Caracalla, laureat, spre dr.

Rv. CIC — [T]P — HNΩN. Atena în picioare, din față, în mâna dr. pateră (?), iar în st. sulită.

8. AE ↑ 5,40 g; 21 mm.

I. a. Cel dintâi dintre tipurile menționate, necunoscut până acum câțiva ani, a constituit subiectul unor comunicări¹, un studiu aflându-se sub tipar². Erau cunoscute până de curând doar două exemplare, unul aparținând colecției doctorului I. Donoiu din București — piesă aflată astăzi în proprietatea domnului Istvan Sandor (nr. 1), celălalt descoperit la Murighiol, jud. Tulcea. Seria lor ajunge acum la patru monede, toate fiind realizate cu aceeași pereche de ștanțe. Prezența aceleiași erori de redare a legendei reversului prin dublarea celui de al doilea I la toate cele patru exemplare constituie o probă relevantă. Emisiunea nu putea fi, prin urmare, decât una restrânsă numeric, pusă probabil în circulație cu o ocazie aparte. Dacă acceptăm că iconografia reversului a fost inspirată de emisiunile similare bătute în capitala imperiului³ — și acest fapt ni se pare greu de contestat — rămânem, totuși, la părerea că nu a fost preluată și semnificația originară a acesteia⁴, la Roma tipul în cauză fiind prezent exclusiv pe monede de serie mică bătute cu ocazia deificării împăratului defunct⁵. Această opinie este întărită de recenta apariție a unei piese cu un revers similar iconografic, dar diferit stilistic, bătută la Nicopolis ad Istrum pentru Commodus⁶ și care nu are, prin urmare, la rândul ei, nici o legătură cu apoteoza imperială. Existența acestei din urmă piese ne determină să anticipăm apariția unor exemplare histriene cu sau fără capul zeului Istros pe avers, dar având pe revers vulturul pe glob redat într-o manieră diferită de cea cunoscută în prezent.

I. b. Cel de al doilea grup de monede nu reprezintă, la rândul său, o apariție în premieră. Un exemplar similar tipologic se afla la începutul sec. XX în colecția lui D.G. Ionescu din Tulcea⁷, distribuirea legendelor fiind și de această dată aceeași cu a pieselor din colecția Istvan Sandor. Deși nu există o fotografie a primului exemplar semnalat, desenul fidel transmis de R. Netzhhammer⁸ și W. Knechtel⁹ sugerează convingător că toate cele trei piese sunt realizate cu aceeași pereche de ștanțe. Ne aflăm din nou în prezența unei serii monetare reduse cantitativ, tipul în cauză fiind monetizat probabil o perioadă de timp relativ scurtă. În schimb, este evidentă diferența de stil dintre reprezentările zeului Istros pe aversurile celor două tipuri monetare (a și b), legendele fiind la rândul lor diferit distribuite. Datele existente nu furnizează deocamdată vreo dovadă a contemporaneității celor două serii prezentate, mai ales că exemplarele cu Hermes pe revers au o greutate superioară celor cu vultur pe glob. Toate acestea ne fac să presupunem o anumită anterioritate a primeia. Acceptând că tipul histrian cu vultur pe glob datează din vremea dinastiei Severilor¹⁰, ar rezulta că emisiunea aceleiași cetăți cu Istros și Hermes este pre-severiană, datând probabil de la mijlocul sau a doua jumătate a sec. II p. Chr.¹¹

Existența unor tipuri histriene distincte stilistic, iconografic și cronologic, având pe avers capul zeului fluvial Istros, ne determină să considerăm că ele pot fi încadrate în aceeași familie cu emisiunile tomitane, callatiene sau ale Byzantionului pe ale căror aversuri se află efigiile lui Tomos¹², Ktistes¹³ respectiv Byzas¹⁴.

II. Monedele histriene cu capul Atenei pe avers respectiv Dionysos cu kantharos și thyrsos pe revers nu sunt o noutate pentru repertoriul imagistic al cetății. Un exemplar având pe avers bustul Atenei cu coif și aegis și un revers cu iconografia menționată era semnalat de B. Pick (nr. 483), el aparținând colecției Iversen¹⁵. Aici însă asemănările tipologice se opresc, atâta timp cât piesele din colecția I. Sandor au pe avers capul zeiței, iar la picioarele lui Dionysos nu se regăsește pantera. Pe de altă parte, legenda reversului nu numai că are o altă distribuie decât cea a monedei publicate de Pick¹⁶, dar prezintă o

Pl. I. Monede histriene din colecția Istvan Sandor.

formă inedită, numele cetății fiind precedat de litera C, iar al doilea I fiind omis în ambele cazuri. Un singur alt exemplu poate fi adus în discuție, și anume o monedă histriană din vremea lui Commodus — cunoscută de B. Pick dintr-o colecție budapestană neprecizată — pe al cărei revers legenda cu numele cetății era precedată de litera B¹⁷. Acest lucru era remarcat la data respectivă de numismatul german și era interpretat corect ca un semn de valoare neobișnuit plasat¹⁸. În cazul nostru considerăm că este vorba despre abrevierea unui epitet atribuit cetății, pe care nu-l putem preciza. Posibilitatea unui semn de valoare (€) defectuos gravat pare a fi infirmată. Apariția unei aceleiași erori în cazul unor piese realizate cu ștanțe diferite este puțin probabilă. Pe de altă parte, greutatea monedelor în discuție (2,75 respectiv 2,74 g) pune în evidență apartenența acestora la o categorie metrologică (un assarion) foarte îndepărtată de cele 11–12 g obișnuite pentru exemplarele marcate cu semnul €.

În sfârșit, pentru realizarea celor două piese din colecția Sandor s-au folosit perechi de ștanțe distincte. Deși aversurile sunt foarte asemănătoare, totuși în cazul piesei nr. 6 terminația inferioară a coifului Atenei este evident mai scurtă decât la exemplarul următor. Pe de altă parte, moneda nr. 7 prezintă în cadrul legendei de pe revers o poziție specifică a unei litere (Ϝ) iar partea superioară a thyrsos-ului ținut de Dionysos este dreaptă, spre deosebire de forma treflată prezentă pe reversul celei precedente.

Reperul furnizat de Pick 483 rămâne important pentru încadrarea cronologică a pieselor noastre. Utilizarea unei ștanțe de revers cu o iconografie similară, dar o altă distribuire a legendei pentru baterea exemplarului Pick 507¹⁹, având pe avers efigia lui Caracalla, îi furniza numismatului german un argument de netăgăduit, care-i permitea să afirme că putem atribui fără greș piesa Pick 483 aceleiași perioade²⁰. Credem că același raționament funcționează și în cazul celor două monede publicate de noi.

III. Ultima piesă din lotul prezentat are pe avers bustul lui Caracalla, iar pe revers pe Atena, cu pateră (?) și sulică, legenda fiind din nou CIC — [T]P — HΝΩΝ. Ea constituie o noutate pentru registrul tematic histrian, completând repertoriul iconografic al cetății. Greutatea sa (5,40 g) o plasează într-o categorie ponderală (2 assaria?) distinctă de a pieselor precedente, dar și de un eventual pentassaria, eliminând, credem, posibilitatea unui semn de valoare (€) greșit realizat. Pe de altă parte, ea furnizează și argumentul decisiv care confirmă — prin prezența aceleiași legende de revers — datarea propusă pieselor precedente, cu Dionysos ținând kantharos și thyrsos, pe baza analogiei cu varianta cunoscută de B. Pick.

NOTE

¹ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *Al XIII-lea Simpozion Național de Numismatică, București, 6–8 decembrie 1996. Rezumatele comunicărilor*, București, 1996, p. 2; I. Donoiu, M. Cârlan, *Al XV-lea Simpozion Național de Numismatică, Alexandria, 12–14 mai 1998. Rezumatele comunicărilor*, Alexandria, 1998, p. 13; E. Petac, *Al XIX-lea Simpozion Național de Numismatică, Reșița, 16–18 mai 2002. Rezumatele comunicărilor*, Reșița, 2002, p. 3.

² E. Petac, BSNR, 92–97, 1998–2003 (2003), sub tipar.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, notele 41–42.

⁶ Informație Mihai Dima, căruia îi mulțumim pentru amabilitate.

⁷ R. Netzhammer, *Revista Catolică*, 1912, p. 357; W. Knechtel, *BSNR*, 12, 1915, 23, p. 4, nr. 1; L. Ruzicka, *NZ*, 50, 1917, p. 106, nr. 483 a.

⁸ R. Netzhammer, *op. și loc.cit.*

⁹ W. Knechtel, *op. și loc.cit.*

¹⁰ E. Petac, *op.cit.*

¹¹ Piesa era corect considerată de W. Knechtel ca fiind de epocă imperială, fără a se propune însă o încadrare cronologică mai restrânsă; cf. W. Knechtel, *op. și loc.cit.* E. Petac, *op.cit.*, p. 000 atribuie seria histriană cu capul lui Istros pe avers și Hermes cu pungă și kerykeion pe revers cel mai devreme mijlocului sec. II p.Chr., așa cum sugerează exemplarele cu același tip de revers bătute în această vreme la Tomis și Perinthos; cf. K. Regling, în B. Pick, K. Regling, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2, Berlin, 1910, p. 688, nr. 2642 și următoarele respectiv Edith Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Perinthos*, Berlin, 1965, p. 158, nr. 394.

¹² K. Regling, *op.cit.*, p. 667–673, nr. 2547–2575.

¹³ B. Pick, *Die Antiken Münzen Nord-Griechenlands, I. Die Antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin 1899, p. 110–111, nr. 289–296.

¹⁴ Edith Schönert-Geiss, *Die Münzprägung von Byzantion, II. Kaiserzeit*, Berlin-Amsterdam, 1972, p. 140–146, nr. 2032–2074.

¹⁵ B. Pick, *op.cit.*, p. 170, nr. 483 și pl. III, nr. 7.

¹⁶ ICTP — IHNQN, cf. *supra*.

¹⁷ B. Pick, *op. cit.*, p. 172, nr. 488.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 175, nr. 507.

²⁰ *Ibidem*, p. 170, nr. 483.

ISTROS COINS FROM THE ROMAN TIMES IN THE ISTVAN SANDOR COLLECTION

ABSTRACT

The authors present eight bronze coins struck at Istros during the Roman period. Five of them have on the obverse the head of Istros and eagle on globe (nrs. 1–3) or Hermes standing, keeping purse and kerykeion (nrs. 4–5) on the reverse. Two others (nrs. 6–7) illustrate the head of Athens (obv.) and Dionysos with kantharos and thyrsos (rev.). The last of them (nr. 8) is a Greek imperial coin having the head of Caracalla on the obverse and Athens with patera and spear on the reverse.

The first type is known by only four coins (1 from Murighiol, Tulcea county and 3 from the Istvan Sandor collection), all of them struck with the same pair of dies. The similar Roman issues struck for the deified emperors probably inspired them. The authors suppose that this coin type was struck in the Severan period.

The second type — with Hermes — is represented until now by three coins (1 D.G. Ionescu collection, 2 Istvan Sandor collection). Again all of them were struck with the same dies. Taking into account the fact that these coins are heavier than „eagle on globe“ series and observing the stylistic differences between the head of Istros on the two series, the authors suggest that the „Hermes“ series was struck at the middle or in the second half of the IInd century A.D.

The last three coins published are almost sure contemporary. Since they don't have the same obverses — the head of Athens (2) and the head of Caracalla (1) — and also different reverses (Dionysos with kantharos and thyrsos, 2 and Athens standing with patera and spear, 1), all of them present the same specific and unknown reverse legend: CIC — TP — HNΩ[N] or CIC — TP — HNϚ[N]. Their attribution to the time of Caracalla is also sustained by the coins Pick 483 (obv. the bust of Athens) and Pick 507 (obv. the head of Caracalla), which have the same reverse type, Dionysos with kantharos, thyrsos and panther. but the legend ICTP — IHNΩN.

O MONEDĂ TARSIANĂ RARĂ DIN COLECȚIA CABINETULUI NUMISMATIC AL BIBLIOTECII ACADEMIEI ROMÂNE

EMANUEL PETAC
și ANTONIA CONSTANTIN

Prezentăm în cele ce urmează o monedă de billon bătută la Tarsus pentru Caracalla. Ea a fost achiziționată în anul 1995 de Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, de la doamna Aspasia Alma Bucur din București. Piesa era inclusă într-un lot monetar care mai cuprindea 99 denari și antoninieni¹. Structura grupului de emisiuni romane, care cuprinde piese purtând efiigiile lui Septimius Severus (2 denari), Iulia Domna (12; nouă tipuri diferite), Caracalla (11), Geta (4), Elagabal (19), Iulia Soaemias (5; două tipuri), Iulia Maesa (20; șapte tipuri), Orbiana (1), Iulia Mamaea (14; șase tipuri), Otacilia Severa (8 antoninieni; trei tipuri) și Filip II (3), sugerează o selecție efectuată pe baza unor criterii specifice alcătuirii unei colecții, monedele provenind foarte probabil în cea mai mare parte de pe piața de antichități din perioada interbelică. Reprezentarea atât de consistentă a exemplarelor cu efigii de împărătese (60 %) ar fi altfel greu de explicat, ca și absența pieselor unor împărați în general bine reprezentați în tezaure, cum sunt Severus Alexander și Gordian III. Această convingere este întărită de prezența neașteptată a emisiunii tarsiene, nefiind, totuși, de exclus în totalitate posibilitatea ca o parte dintre aceste monede să fi făcut parte dintr-un tezaur descoperit în perioada interbelică în regiunea Hunedoarei², identitatea lor fiind însă imposibil de stabilit. Piesa se prezintă astfel:

Tarsus : Caracalla

Av. AVT KM•AVP•CEOVHPOC ANTΩNEIN[OC AVΓ] – •Π•Π•

Bustul lui Caracalla, radiat, drapat și cuirasat, spre dr.

Rv. KΙΑΙΚΑΡΧ ΤΑΡΧΕ – ΑΠΟ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Personaj feminin (Kilikarchia) drapat, în picioare, din față, capul spre st., purtând coroană radiată, sacrificând deasupra unui altar aprins; deasupra capului, titulatura orașului, ΑΚΓΜ.

Billon ↑ 4,83 g; 21 mm.

M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, BSFN, 38, 1983, 3, p. 298, grupa F (var.).
SNG France, 2. Cabinet des Médailles, Cilicie, nr. 1494 (var.).

Interesul generat de această piesă este deosebit, atâta timp cât știm că orașul menționat din Cilicia Campestris a bătut tetradrahme pentru Augustus, Tiberius, Domitian, Traian și Hadrian și un grup de nominaluri mai mici pentru Caracalla și Macrinus³. Acestea din urmă apar într-un context politic aparte, după anul 214, când Caracalla monetizează argint sau billon într-un număr mare de orașe grecești din Orientul roman, unele căpătând în premieră calitatea de emitent (Seleucia din Pieria, Hierapolis, Cyrrhus, Edessa, Carrhae, Emesa, Damasc, Tripoli, Berytus), fiind deja atestate peste 30 astfel de cazuri⁴. Responsabile pentru această evoluție sunt campania partică și prezența efectivă în zonă a împăratului, Iuliei Domna, curții imperiale și a unei importante armate⁵. Astfel, după ce petrece iarna dintre anii 214–215 la Nicomedia, Caracalla pleacă în primăvara lui 215, trecând prin Prusias, Ancyra, Tyana, oprindu-se pentru mai mult timp la Tarsus (unde se afla încă la începutul verii), înainte de a merge la Antiohia, moment de care se leagă redeschiderea atelierului tarsian⁶. Piese rezultate, purtând efigia lui Caracalla (radiat sau laureat) respectiv a Iuliei Domna, alcătuiesc două serii monetare, fiecare dintre ele alcătuită din exemplare considerate, potrivit greutateii lor, a fi didrahme (sau pseudoantoninieni) respectiv tridrahme⁷. Importanța lor a fost sesizată de multă vreme, dar raritatea acestora a împiedicat mult timp înregistrarea unor progrese semnificative în cercetare. Astfel, deși un prim studiu consacrat încadrării metrologice a exemplarelor celor două serii apărea în 1927⁸, numărul foarte redus al acelor cunoscute la acea dată împiedica formularea unor concluzii ferme. O jumătate de secol mai târziu, M. Amandry, J.-N. Barrandon și M. Dhénin realizau o repertoriere a monedelor aparținând celor două serii (18 radiate, 15 laureate), urmată de o clasificare tipologică și o analiză a titlului (27 % pentru seria radiată și 24 % pentru cea laureată)⁹. Au rezultat astfel nouă grupe (A–I), șapte dintre acestea purtând pe avers efigia împăratului, iar două pe a Iuliei Domna, grupele rezultate fiind reprezentate doar prin câteva exemplare.

Piesa înregistrată și descrisă de M. Amandry și colaboratorii săi în dreptul grupei F aparține colecției de la Cabinet des Médailles al Bibliotecii Naționale din Paris¹⁰. Descrierea făcută de autorii citați pune în evidență anumite lacune, ținând unele de situarea excentrică a ștanței față de pastila monetară (așa încât legenda — oricum incomplet citită — nu a putut fi întregită de editorii piesei), dar și de erori umane, nefiind observată titulatura orașului (AKMΓ), situată deasupra capului personajului feminin de pe revers¹¹; mai apoi aceasta a fost eronat editată (AMKΓ), cu toate că era vizibilă în fotografia publicată¹².

Deși editorii piesei considerau că exemplarul parizian era singurul cunoscut până la acea dată, o monedă de același tip fusese publicată cu doi ani înainte, într-un catalog al unei case de licitație vieneze (Dorotheum), beneficiind de o lectură completă a legendei și prezentând o variantă de redare a titulaturii orașului (AMKΓ)¹³.

În sfârșit, o altă piesă aparținând grupei F fusese publicată de F. Imhoof-Blumer în anul 1908¹⁴, lectura legendei fiind însă eronată, ca și întregirea ei ulterioară de către W.A. Kubitschek¹⁵. Nu putem preciza care era modalitatea de redare a titulaturii orașului.

În ceea ce privește moneda noastră, ea beneficiază de o conservare excelentă — cea mai bună dintre exemplarele menționate — și de o încadrare perfectă a ștanței în pastila monetară, așa încât descrierea ei corectă și completă nu comportă elemente de nesiguranță. Este vorba despre o nouă variantă aparținând grupei F, titulatura orașului prezentând forma ΑΚΓΜ. Așadar, cele trei exemplare lizibile cunoscute până acum și aparținând grupei F a seriei radiate bătute de Tarsus pentru Caracalla sunt toate variante ale aceluiași tip, fiind vorba, prin urmare, de ștanțe diferite, cel puțin pentru revers¹⁶. Din punct de vedere metrologic, piesa se încadrează în palierul cel mai bine reprezentat al seriei radiate (4,61–5,00 g)¹⁷, deși greutatea ei (4,83 g) este sensibil mai mică decât aceea a piesei pariziene (5,41 g), fiind apropiată de cea a exemplarului vienez (4,74 g)¹⁸.

Pe de altă parte, există cel puțin două monede, incluse de M. Amandry în grupa I a seriei radiate, cu un revers similar celor prezentate până acum, dar având pe avers efigia Iuliei Domna¹⁹ (bust drapat și diademat, pe o semilună — element specific anilor 215–217 chiar în monetăria Romei²⁰ — spre dreapta și legenda IOVΛΙΑ ΔΟΜ — ΝΑ CEBACTH). Un exemplar (4,70 g; 22 mm) se afla în anul 1869 în colecția lui A.G. Sutz, care i-a remarcat raritatea când l-a publicat în același an²¹, dar pe care nu îl mai avea în momentul în care a donat colecția sa Academiei Române. Descrierea făcută de Sutz nu integrează titulatura orașului, pe care acesta a confundat-o cu coroana radiată a personajului feminin de pe revers. Cealaltă piesă (5,18 g; 19 mm) aparține colecției E. Levante²², forma în care este redată titulatura orașului fiind ΑΚΜΓ, la fel ca în cazul piesei din Cabinet des Médailles, fără însă ca reversurile să fi fost bătute cu aceeași ștanță. În ceea ce privește ștanțele pieselor cu efigia lui Caracalla, dacă în privința reversurilor nu încapе îndoială că avem de-a face cu trei ștanțe diferite, cel puțin în două cazuri — piesele de la Paris și București — aversurile sunt și ele realizate cu ștanțe distincte. Nu ne putem pronunța în ceea ce privește aversul piesei vândute la Dorotheum, pentru care nu dispunem de o fotografie suficient de bună.

Toate aceste date tehnice ne determină să considerăm că volumul acestor emisiuni ar putea fi, de fapt, apreciabil, varietatea ștanțelor fiind altfel greu de explicat²³, cu excepția situației în care inițiativa ar fi avut un caracter efemer, monetizarea noului nominal încetând tot atât de brusc ca și apariția lui. Nu avem însă datele necesare unor asemenea considerații. Ne limităm, de aceea, să subscriem observației lui M. Amandry legată de semnificația acestei inițiative locale, care a generat, într-un context politic aparte, apariția la Tarsus a unei serii monetare grecești radiate, din billon, cu greutate de didrahmă, în același moment în care la Roma era lansat un nominal nou de argint, antoninianul²⁴.

NOTE

¹ Inv. M. 21 / 26.

² Informație Bucur Aspasia Alma.

³ G.F. Hill, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia*, Londra, 1910, p. LXXXVII, nota 3; B.V. Head, *Historia Numorum*, Oxford, 1911, p. 734; K. Butcher, *Roman Provincial Coins*, Londra, 1988, p. 91.

⁴ H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum, V. Pertinax to Elagabalus*, Londra, 1950, p. XVI–XVII.

⁵ *Ibidem*.

⁶ M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *BSFN*, 38, 3, 1983, p. 296; A. Johnston, *Historia*, 32, 1983, p. 58; R. Ziegler, *Städtisches Prestige und kaiserliche Politik. Studien zu Festwesen in Ostkilikien im 2. und 3. Jahrhundert n.Chr.*, Düsseldorf, 1985, p. 81–82.

⁷ M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *op. cit.*, p. 298; R. Ziegler, *op. cit.*, p. 84, nota 120.

⁸ A. Barb, *Mitteilungen Numismatisches Gesellschaft Wien*, 1927, p. 34–37.

⁹ M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *op. cit.*, p. 297.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Vezi în acest sens R. Ziegler, *op. și loc.cit.*

¹² SNG France, 2. Cabinet des Médailles, Cilicie, pl. 75, nr. 1494. Aducem cuvenitele mulțumiri domnului Michel Amandry, care ne-a acordat întreaga asistență necesară.

¹³ Catalog Dorotheum, 403, 1980, p. 18, nr. 38 și pl. 2; mulțumim domnului Michael Beckers de la casa de licitație Dorotheum, care ne-a pus la dispoziție fotografia piesei respective.

¹⁴ F. Imhoof-Blumer, *Schweizerischen Numismatischen Gesellschaft*, 8, 1908, p. 324, nr. 3.

¹⁵ W.A. Kubitschek, *NZ, N.F.*, 2, 1909, p. 266.

¹⁶ Pentru o situație similară vezi cistoforul publicat de A. Popescu, *BSNR*, 92–97, 1998–2003 (2003), 146–151, p. 000–000.

¹⁷ M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *loc. cit.*

¹⁸ Catalog Dorotheum, 403, 1980, p. 18, nr. 38.

¹⁹ M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *op. cit.*, p. 299.

²⁰ H. Mattingly, *op. cit.*, p. CXCVI.

²¹ A.G. Sutz, *RN*, 14, 1869–1870, p. 183, nr. 47 și pl. VIII, nr. 47.

²² SNG Switzerland, I, Levante-Cilicia, nr. 1031 și pl. 65.

²³ Vezi nota 16.

²⁴ D.R. Walker, *The Metrology of the Roman Silver Coinage*, III, *BAR Suppl. Ser.*, 40, 1978, p. 62–63; M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *op. cit.*, p. 298.

A RARE COIN FROM TARSUS IN THE COLLECTION OF THE NUMISMATIC DEPARTMENT OF THE LIBRARY OF THE ROMANIAN ACADEMY

ABSTRACT

The authors present a billon didrachm struck at Tarsus for Caracalla (obv. AVT KM•AVP•CEOVHPOC ANTΩNEIN[OC AVΓ] – •IT•II•, bust of Caracalla, radiate, draped, to right; rv. KIAIKAPX TAPCE – AΠO TOV EΘNOVC, Kilikarchia standing front, head left, sacrificing over a lighted altar, over her head AKΓM; M. Amandry, J.-N. Barrandon, M. Dhénin, *BSFN*, 38, 1983, 3, group F var.). The coin was bought in 1995 by the Numismatic Department of the Romanian Academy from a private collection.

Until now we know only a few such coins. F. Imhoof-Blumer published the first of them in 1908. The Dorotheum Auction House from Vienna sold the second in 1980. Another one belongs to the collection from Cabinet des Médailles of Bibliothèque Nationale in Paris. The last one was bought by the Romanian Academy from Bucharest. Only the last three of these coins offer complete information. The authors observe that each of them was struck using a distinct die. They conclude that the origin project took into account a massive radiate issue for Caracalla that probably never happened observing the rarity of this coin type.

So, the authors subscribe to the conclusion that this radiate didrachm was struck at Tarsus in 215 as an equivalent for the new Roman silver denomination, the *antoninianus*.

TEZAUURUL DE MONEDE ROMANE TÂRZII DE LA ARGAMUM (CAP DOLOJMAN, JUD. TULCEA)

MIHAELA IACOB

Tezaurul ce face obiectul discuției de față a fost descoperit în campaniile arheologice din anii 2000 și 2001 în sectorul *extra muros* al cetății Argamum¹, în interiorul locuinței nr. 1 (I₁), din clădirea situată la aproximativ 50 m de al doilea val de apărare al cetății romano-bizantine și la nord de calea de acces dinspre necropolă către cetate².

Tezaurul a fost recuperat în două etape: în campania din vara anului 2000 au ieșit la iveală, în cursul săpăturii, 203 piese, iar în campania din anul următor, după demantelarea martorilor din interiorul locuinței, alte 24 de piese. Monedele au fost găsite împrăștiate pe o suprafață de peste 1 m², de la nivelul vegetalului și până la adâncimea de 0,40–0,50 m, corespunzătoare nivelului de locuire reprezentat de un pavaj din piatră³. Nu avem date despre modul în care a fost depozitat tezaurul: în zonă nu am găsit fragmente de la vreun vas ceramic sau de metal și nici pe monede nu s-au putut observa urme de la vreo țesătură.

Din totalul de 227 de monede au fost identificate 214; dintre acestea, pentru 108 cunoaștem deopotrivă emitentul și atelierul, pentru 51 numai emitentul, iar pentru 10 numai monetăria. Multe dintre piese sunt într-o stare proastă de conservare; faptul că pentru baterea unor monede s-au folosit pastile mai mici decât ștanța — în special la nivelul pieselor *Securitas Reipublicae* — a făcut ca numele emitentului sau al monetăriei să nu se imprime integral și în consecință multe dintre piesele respective nu pot fi atribuite.

Monedele din tezaur sunt toate din bronz, de modul AE 3 sau AE 4. Pentru identificarea lor am folosit cataloagele LRBC I, II și RIC, vol. VII, VIII și IX. Majoritatea pieselor sunt emisiuni înregistrate în cataloage, dar avem și câteva excepții, emisiuni și *officinae* neatestate în aceste volume și chiar o imitație.

Astfel, prin piesa înregistrată la noi în catalog cu nr. 5 avem o atestare, la monetăria din Antiochia, a funcționării officinei 14 (EI) pentru baterea monedelor de tip *Gloria Exercitus* (1 standard) în perioada lui Constantius II, officină pentru care RIC nu cunoaște exemplare. Tot ca o noutate față de RIC, apare funcționarea officinei H pentru tipul *Fel Temp Reparatio* — FH cu efigia lui Constantius II, la monetăria din Nicomedia

(nr. 19). La nivelul acestui din urmă tip monetar am identificat o variantă la LRBC II, 2313 în maniera de notare a literei din câmp: •M• (nr. 20).

Piesa cu nr. 39 demonstrează faptul că atelierul din Siscia emite monedă tip *Spes Reipublice* și pentru Iulian Caesar, nu numai pentru Constantius II, așa cum apare în LRBC II, 1245 și, în același timp, atestă officina A ca loc de emitere a acestui tip, fapt neînregistrat de RIC VIII. Pentru aceeași etapă, moneda nr. 48, necunoscută de LRBC, confirmă o piesă descoperită la Sardes pentru care nu se cunoaște officina⁴.

Cele mai multe noutăți apar în legătură cu emisiunile din perioada 364–378. Pentru atelierul de la Thessalonica atât LRBC, cât și RIC, înregistrează pentru emisiunile în numele lui Valentinian I, cu exerga •TESΓ• și stea în câmpul drept, doar emisiuni tip *Gloria Romanorum* (8); piesa noastră cu nr. 80 demonstrează că în atelierul în discuție au fost emise și monede tip *Securitas Reipublicae* cu datele de mai sus. Diferită față de LRBC II este și moneda nr. 86 — o emisiune de la Thessalonica pentru Gratian, prin siglele din câmp.

Pentru atelierul de la Heraclea, exemplarul cu nr. 91 din tezaur demonstrează că tipul *Securitas Reipublicae* a fost emis pentru Valens și în officina B, fapt neînregistrat de RIC IX, iar moneda nr. 92 constituie, prin semnele din câmp, o emisiune inedită (în LRBC nu este înregistrată, iar la RIC IX n-o putem raporta decât ca tip general).

Inedită este și moneda cu nr. 95 emisă la Constantinopol în numele lui Valentinian I: în LRBC nu este înregistrat tipul fără litere sau semne în câmp pe revers. O atestare a baterii tipului *Securitas Reipublicae*, cu punct în câmpul stâng, în officinele B și Δ pentru Valentinian I — fapt necunoscut pentru RIC IX — se realizează prin intermediul pieselor cu nr. 101 și 102. Și tot pentru atelierul din capitala orientală a Imperiului avem o modalitate ciudată — dacă nu e vorba cumva de o imitație — de notare a numelui monetăriei: [C]ONZB (nr. 111).

Emiterea monedelor tip *Securitas Reipublicae* pentru Valens și în officina A — fapt neînregistrat de RIC IX pentru atelierul nicomedian, este documentată de piesele cu nr. 118 și 119 din tezaurul argamens.

Ultimele două „noutăți” se referă la emisiuni ale atelierului din Antiochia: una necunoscută de RIC IX, cu punct în câmpul stâng pe revers (nr. 134) și a doua cu numele împăratului din legenda de pe avers scris în maniera VALEN-S, neatestată de cele două cataloage de referință pentru tipul *Gloria Romanorum* (8) (nr. 135).

În sfârșit, avem în tezaur și o imitație, destul de bine conservată, care are pe avers imaginea împăratului ușor schematizată și chiar caricaturală și legenda COSTINVS IVNIO, iar pe revers imaginea lupoaicei alăptându-i pe cei doi gemeni, de asemenea schematizată. Piesa în discuție imită o monedă bătută la Roma, dat fiind că în exergă apar literele *PR*, în fapt o inversiune a literelor prin care se prescurta monetăria din Roma, *officina prima* (RP). Imitații după piese din sec. IV găsim și în tezaurele de la Beștepe, com. Mahmudia, jud. Tulcea⁵ și Ulmetum (astăzi Pantelimon, jud. Constanța)⁶.

Prezentăm, în continuare, structura tezaurului pe etape cronologice (tabelul I). Tezaurul debutează cu o piesă colonială din sec. III p.Chr. și se încheie cu emisiuni din perioada 364–378. De aceea am încercat să analizăm tezaurul argamens pe etape cronologice, dar și în relație cu alte câteva tezaure încheiate la aceeași dată descoperite în puncte de pe teritoriul fostelor provincii Scythia Minor, Moesia Secunda, Thracia și Haemus: Tatlageac (în apropiere de Eforie Sud), jud. Constanța⁷, Nalbant, jud. Tulcea⁸.

Straja, com. Cumpăna, jud. Constanța⁹, Dobrogea passim¹⁰, Topraichioi I (Babadag, jud. Tulcea, punctul „podul de la Topraichioi”)¹¹, Novae (astăzi Stăklen, Bulgaria)¹², Ovčarovo¹³, Lozen¹⁴, Popinci¹⁵, Arčar¹⁶, Roman¹⁷, Sofia¹⁸, Mihajlovgrad-Villa 2¹⁹, Karanovo²⁰ și cu lotul de descoperiri monetare de la Argamum, recent publicat²¹.

Am amintit deja că piesa cea mai timpurie din tezaur este o emisiune de la Niceea pentru Elagabal, piesă ce, cu siguranță, a circulat mult timp după data emiterii²². Seria emisiunilor din sec. IV începe cu o monedă a lui Crispus, tip *Providentiae Caess*, emisă la Arelate în anii 324–330 (LRBC) sau 324–325 (RIC). La nivelul acestei etape au fost înregistrate 5 ex. corespunzând unui coeficient monede/ani de 0,83, coeficient destul de redus ca valoare, sub media coeficienților²³. Pentru etapa următoare, anii 330–336, nu avem nici o piesă în tezaur. Ca o observație, pentru cele două etape nu sunt cunoscute monede nici în tezaurile de la Straja²⁴, Dobrogea passim²⁵ și Topraichioi I²⁶; doar tezaurul de la Mihajlovgrad-Villa 2²⁷ debutează cu piese din această etapă.

Trei piese — una tip *Constantinopol / Victoria pe prova* emisă la Arelate (nr. 3) și alte două *Gloria Exercitus* (1 standard) bătute pentru Constantius II la Constantinopol (nr. 4) și, respectiv, Antiochia (nr. 5) — sunt înregistrate pentru etapa 336–341. Ele reprezintă 1,40% din totalul monedelor identificate²⁸, valoare ceva mai mare decât cea înregistrată pentru lotul Dobrogea passim (1,09%) și aproape triplă față de valoarea pentru Straja (0,53%), dar sub cea din tezaurul Topraichioi I (1,67%)²⁹. La nivelul lotului argamens avem pentru această etapă 14 ex. și un coeficient de monede/ani de 5,20, al doilea în ierarhia valorilor coeficienților.

În tezaur urmează o monedă tip *Victoriae dd avgg q nn*, pentru Constans, emisă într-un atelier neprecizat (nr. 6) și alte două piese tip *Vota* bătute pentru Constantius II la Antiochia (nr. 7 și 8), acestea reprezentând 1,40 % din totalul pieselor identificate, valoare, de această dată, mult sub cele înregistrate pentru această etapă (341–348) în tezaurile Straja (2,80%) și Dobrogea passim (3,29%), dar aproape egală cu cea cunoscută pentru Topraichioi I. În lotul argamens avem din această etapă 20 de piese, reprezentând 7,40% din totalul monedelor identificate și un coeficient de 2,85 monede/ani.

La nivel constant ca număr de piese (3 ex.) și, implicit, ca procent din totalul pieselor identificate (1,40%) ne situăm, cu tezaurul de la Argamum, și în etapa următoare (348–354): trei emisiuni *Fel Temp Reparatio* — *FH 3–FH 4* — cu efigia lui Constantius II bătute la Thessalonica (nr. 9), Constantinopol (nr. 10) și Nicomedia (nr. 11). Curios este faptul că din toate cele trei tezaure dobrogene — Topraichioi I, Straja și Dobrogea passim — lipsesc emisiunile pentru această etapă. În lotul argamens sunt cunoscute pentru această etapă nouă monede, corespunzând unui coeficient monede/ani de 1,50, situat sub media coeficienților.

Debutul propriu-zis al teaurizării se face în toate cele patru tezaure în discuție în etapa 354–358: 27 de piese (12,66% din total) în tezaurul de la Argamum, 107 ex. (14,32%) la Straja, 22 ex. (22,17%) în tezaurul Dobrogea passim și 57 ex. (19,40%) la Topraichioi I. Pe piața dobrogeană și, în special, la Argamum, se înregistrează acum cea mai ridicată valoare în ceea ce privește intrarea de numerar — un coeficient de 9,25 monede/ani. Situația se repetă la Noviodunum (coeficient 9)³⁰, Tropaeum Traiani (18,75)³¹, Dobrogea de Nord (9,25)³². Majoritatea pieselor din această etapă din tezaurul argamens poartă efigia lui Constantius II, fiind bătute la Constantinopol (nr. 12–15),

Nicomedia (nr. 16–19), Cyzic (nr. 21–24), Antiochia (nr. 25), Alexandria (nr. 26) sau cu atelierul neprecizat (nr. 27–34). O singură piesă are efigia lui Constantius Gallus, cu atelier neprecizat (nr. 35), iar pentru trei exemplare nu cunoaștem nici atelierul, nici emitentul (nr. 36–38). Un număr destul de mare de piese — 10 ex. — poartă litera M în câmp, fiind emise în 357/8.

O creștere se observă pentru etapa următoare, 358–361, din care avem în tezaur 35 de piese tip *Spes Reipublice*, reprezentând 16,41% din volum. Sunt atât emisiuni pentru Constantius II (28 ex.), cât și pentru Iulian Caesar (7 ex.). La nivelul acestei etape, piața unde s-a constituit tezaurul era alimentată cu monedă emisă deopotrivă în atelierele balcanice — Siscia (nr. 39), Sirmium (nr. 40), Thessalonica (nr. 41–44), propontidice — Heraclea (nr. 45), Constantinopol (nr. 46–48), Nicomedia (nr. 49–50), Cyzic (nr. 51–55) și orientale — Antiochia (nr. 56–57). La nivelul acestei etape lotul de monede argamens are valori mult mai mici — 14 ex. respectiv 5,18% din numărul de piese și un coeficient monede/ani de 4,66. Valori apropiate de cota emisiunilor acestui tip din tezaurul de la Argamum întâlnim la Topraichioi I (16,66% din total), ceva mai mici pentru Dobrogea passim (12,08%) și superioare la Straja (24,05%).

Iovian, destul de rar atestat în Dobrogea, este prezent în lotul nostru cu o piesă tip *Vota*, emisă la Constantinopol, piesă ce face tranziția către perioada de maximă acumulare, dar și de încheiere a tezaurului — aceea a împăraților Valens și Valentinian I. Emisiuni ale etapei 361–363 găsim la Straja (2 ex.) și la Topraichioi I (3); ele nu lipsesc nici din lotul argamens (2).

Pentru etapa 364–378 avem 139 ex. — reprezentând 65% din volumul de monedă, valoare foarte apropiată de cea înregistrată pentru tezaurele de la Straja (66,8%), Dobrogea passim (59,34%) și Topraichioi I (59,18%). În lotul argamens numărul de piese intrate în această etapă reprezintă numai 20%, ceea ce înseamnă un coeficient monede/ani de 3,60, deasupra mediei. Piese teaurizate în această perioadă la Argamum sunt emisiuni pentru toți cei trei împărați asociați, dominând de departe însă cele cu efigia lui Valens (72 ex.); ceilalți doi împărați sunt cunoscuți printr-un număr mult mai mic de piese: Valentinian I (29 ex.) și Gratian (2). Găsim în această ultimă etapă tipurile monetare *Securitas Reipublicae* (75 ex.), *Gloria Romanorum* (8) (62), dar și *Restitutor Reip* (2). Monedele sunt emise la Siscia (nr. 75–76), Thessalonica (nr. 77–86), Heraclea (nr. 87–94), Constantinopol (nr. 95–113), Nicomedia (nr. 114–120), Cyzic (nr. 121–126), Antiochia (nr. 127–138), Alexandria (nr. 139–147); restul pieselor au atelierul neprecizat (nr. 148–213). Utilizarea unor pastile mai mici decât ștanța pentru unele piese de tip *Securitas Reipublicae* din tezaurul argamens constituie un fenomen constatat, pentru a doua parte a sec. IV, și în tezaurul de la Beștepe³³.

În această perioadă se încheie alte câteva tezaure descoperite pe teritoriul actual al Bulgariei (în antichitate provinciile Moesia Secunda, Haemus și Thracia). Pentru perioada de început a domniei împăraților Valens și Valentinian I avem depozitul I/1979 de la Arčar (Ratiaria)³⁴ — care conține piese emise în această etapă în proporție de 13,63% din volumul de monede identificate, tezaurele de la Novae³⁵, Sofia³⁶, Mihajlovgrad-Villa 2³⁷, Karanovo³⁸, acestea două din urmă cu cele mai recente piese din anii 363–364. Către sfârșitul domniei, în preajma sau imediat după dezastrul de la Adrianopol au fost ascunse tezaurele de la Ovčarovo³⁹, Roman⁴⁰, Lozen⁴¹ și depozitele Arčar II/1979⁴², Topola⁴³, Popovič⁴⁴.

Tabelul I. Tezaurul de la Argamum.
Repartiția monedelor pe etape.

Etapa	nr. de monede	% din total	% din identificate (214)	nr. anilor etapei	coeficient monede/ani
ante sec. IV	1	0,44	0,46		
324—330	1	0,44	0,46	6	0,16
330—336				6	
336—341	3	1,32	1,4	5	0,6
341—348	3	1,32	1,4	7	0,42
348—354	3	1,32	1,4	6	0,5
354—358	27	11,89	12,61	4	6,75
358—361	35	15,41	16,35	3	11,66
361—364	1	0,44	0,46	2	0,5
364—378	139	61,23	64,95	15	9,26
imitații	1	0,44	0,46		
neprecizate	13	5,72			
Total	227				

O încercare de cartare a tuturor acestor descoperiri de tezaure și depozite monetare, în stadiul actual al informațiilor noastre despre tezaurele din Bulgaria, nu ne poate oferi date concludente pentru a jalona un traseu urmat de trupele romane și de cele gotice în conflict sau localizarea unor teatre de acțiune. Descoperirile de tezaure sunt din zone extreme: Vidin (pe Dunăre), Serdica, nordul Dobrogei, limesul pontic, sudul Thraciei.

În ceea ce privește reprezentarea monetăriilor în tezaurul argamens avem, pentru întregul lot (tabelul IV), o dominație netă a atelierului din Constantinopol: 29 piese, reprezentând 24,78%. Urmează Antiochia — 18 piese respectiv 15,38% și pe locul III, la egalitate, Thessalonica, Nicomedia și Cyzic cu câte 15 piese și un procent de 12,82%. Locul IV este ocupat de Alexandria — 10 piese și un procent de 8,54%, urmată, foarte aproape, de Heraclea cu 9 ex. și 7,69%. Pe locurile VI, VII și VIII se situează Siscia (3 ex., 2,56%), Arelate (2 ex., 1,70%) și Sirmium (1 ex., 0,85%). Lotul argamens prezintă o altă ierarhie a locurilor II–IX, în sensul că după Constantinopol urmează Nicomedia, Cyzic, Heraclea și abia apoi Thessalonica, atelierul de la Siscia are valori mult mai ridicate, iar atelierul de la Alexandria e reprezentat de doar două piese.

Atelierul din Constantinopol deține primul loc și în tezaurele Topraichioi I (26,6%), Dobrogea passim (33,33%), Ovčarovo (30,55%) și Tatlageac (36,70%), locul secund în tezaurele de la Novae și Roman, locul trei la Straja (unde locurile I și II sunt deținute de atelierele de la Cyzic și respectiv Antiochia), locul V la Mihajlovgrad și abia locul VI la Karanovo. Oarecum surprinzător este procentul înregistrat de atelierul din Alexandria în tezaurul de la Argamum, procent situat pe poziția I raportat la procente

Tabelul II. Repartiția monedelor din tezaurele de la Argamum, Straja, Topraichioi I și Dobrogea passim pe etape.

Etapa	Argamum		Straja		Dobrogea passim		Topraichioi I	
	Nr. de monede	% din identificate	Nr. de monede	% din identificate	Nr. de monede	% din identificate	Nr. de monede	% din identificate
ante sec. IV	1	0,46					1	0,34
324—330	1	0,46						
330—336								
336—341	3	1,4	4	0,53	1	1,09	5	1,7
341—348	3	1,4	21	2,8	3	3,29	4	1,36
348—354	3	1,4						
354—358	27	12,61	107	14,28	22	24,17	57	19,38
358—361	35	16,35	114	15,26	11	12,08	49	16,66
361—364	1	0,46	2	0,26			3	1,02
364—378	139	64,95	499	66,62	54	59,34	174	59,18
imitații	1	0,46	2	0,26			1	0,34
Total	214		749		91		294	

Tabelul III. Repartiția monedelor din tezaurul de la Argamum pe etape și monetării.

Etapa	Arelate		Siscia		Sirmium		Thessalonica		Heraclea		Constantinopol		Nicomedia		Cyzic		Antiochia		Alexandria		Total
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.
324–330	1	100																			1
330–336																					
336–341	1	33,33									1	33,33					1	33,33			3
341–348																	2	100			2
348–354							1	33,33			1	33,33	1	33,33							3
354–358											4	26,66	5	33,33	4	26,66	1	6,66	1	6,66	15
358–361			1	5,26	1	5,26	4	21,05	1	5,26	3	15,78	2	10,52	5	26,31	2	10,52			19
361–364											1	100									1
364–378			2	2,73			10	13,69	8	10,95	19	26,02	7	9,58	6	8,21	12	16,43	9	12,32	73
Total	2	1,7	3	2,56	1	1,7	15	12,82	9	7,69	29	24,78	15	12,82	15	12,82	18	15,38	10	8,54	117

Tabelul IV. Reprezentarea monetărilor în tezaurele de la Argamum (a), Straja (b), Topraichioi I (c), Dobrogea passim (d), Ovčarovo (e), Novae (f), Tatlageac (g), Roman (h), Karanovo (i) și Mihașlovgard (j).

	Lugd.	Arelate	Roma	Ticinum	Aquileu	Siscia	Sinnium	Thess.	Herac.	Cons.	Nicom.	Cyzic	Antiochia	Alex.	Total
a		2				3	1	15	9	29	15	15	18	10	117
		1,7%				2,56%	0,85%	12,82%	7,69%	24,78%	12,82%	12,82%	15,38%	8,54%	
b	1	3	12		3	3	1	33	13	86	51	102	95	37	440
	0,22%	0,68%	2,72%		0,68%	0,68%	0,22%	7,5%	2,95%	19,54%	11,59%	23,18%	21,59%	8,4%	
c	1		1		1	10	4	16	11	28	7	11	10	1	101
	0,91%		0,91%		0,91%	9,17%	3,66%	18,34%	10,09%	26,6%	7,33%	11,92%	9,17%	0,91%	
d			1					2	1	9	5	3	4	2	27
			3,7%					7,4%	3,7%	33,33%	18,51%	11,11%	14,81%	7,4%	
e					1	1		3	5	11	6	7	2		36
					2,77%	2,77%		8,33%	13,88%	30,55%	16,66%	19,44%	5,55%		
f			1		1	12	8	26	11	16	5	15	1	1	97
			1,03%		1,03%	12,37%	8,24%	26,8%	11,34%	16,49%	5,15%	15,46%	1,03%	1,03%	
g							1		7	29	26	16			79
							1,26%		8,86%	36,7%	32,91%	20,25%			
h			10		4	19	5	46	6	30	7	21	8	4	160
			6,25%		2,5%	11,97%	3,12%	28,75%	3,75%	18,75%	4,37%	13,12%	5%	2,5%	
i		7	10	12	8	113	5	164	429	76	127	413	33	2	1399
		0,50%	0,71%	0,85%	0,57%	8,07%	0,35%	12,72%	30,66%	5,43%	9,07%	10,22%	2,35%	0,14%	
j			1		2	56	67	64	10	14	1	28	1	1	245
			0,4%		0,81%	22,85%	27,34%	26,12%	4,08%	5,71%	0,4%	11,42%	0,4%	0,4%	

celor zece tezaure analizate în tabelul IV. Valori apropiate găsim la Straja și Dobrogea passim, în timp ce restul tezaurelor au în componență monede alexandrine în procente foarte joase — între 2,5% și 0,4%.

O repartitie a monedelor din tezaurul de la Argamum pe etape cronologice și monetării (tabelul III) ne permite câteva observații importante. Astfel se observă prezența atelierului de la Arelate doar până la nivelul etapei 336–341, o distribuție „la egalitate” a pieselor între atelierele Arelate, Constantinopol, Antiochia în etapa 336–341 și Thessalonica, Constantinopol, Nicomedia în anii 348–354 și o „selecție” a monedelor tip *Fel Temp Reparatio-FH* emise în ateliere din partea orientală a imperiului, trei din atelierele din Propontida — atelierul din Heraclea lipsește cu desăvârșire — dominând numerarul acestei perioade. În etapa următoare distribuția monedelor pe ateliere este ceva mai echilibrată: chiar dacă dominante rămân atelierele din Propontida (11 ex.), bine reprezentate sunt și cele balcanice (6), dar nu lipsesc nici atelierele orientale (2). Pentru perioada Valens–Valentinian I cele 73 de monede cu atelierul precizat se distribuie astfel: Constantinopol 19 ex., Antiochia 12, Thessalonica 10, Alexandria 9, Heraclea 8, Nicomedia 7, Cyzic 6, Siscia 2. Pe regiuni avem situația următoare: atelierele din Propontida 40 ex. (54,79%), atelierele orientale 21 (28,76%), atelierele balcanice 12 (16,43%).

Pe măsura publicării unor loturi cât mai reprezentative de descoperiri monetare din Dobrogea și a coroborării datelor numismatice cu cele arheologice se vor putea face aprecieri mult mai precise referitoare atât la circulația monetară, cât și la evenimentele politico-militare al căror teatru de acțiune a fost Scythia Minor.

CATALOG

Pentru a marca poziția siglelor în câmp s-au folosit semnele > (pentru stânga, cu sigla în stânga) și < (pentru dreapta, cu sigla în dreapta).

Niceea: Elagabal ?

1. AE ↓ 2,87 g; 15 × 18 mm.
NI ...

342–330

Arelate

Crispus

2. AE ↓ 0,63 g; 16,5 × 13,5 mm.
Tip PROVIDENTIAE CAESS; [?]★AR
LRBC I, 279, anii 324–330.
RIC VII, p. 263, nr. 270, tip general, anii 324–325.

336–341

Arelate

Constantinopolis

3. AE ↑ 1,06 g; 15 × 15,7 mm.
Tip Victoria pe provă; ○ >; [?]P)CONST
LRBC I, 415, anii 335–337.

RIC VII, p. 279, nr. 416, anul 337.

Constantinopol

Constantius II

4. AE ↑ 1,29 g; 14 × 14,6 mm.
Tip GLORIA EXERCITVS (I standard); CONSZ
LRBC I, 1055, anii 337–341.
RIC VIII, p. 450, nr. 43, anii 337–340.

Antiochia

Constantius II

5. AE ↑ 1,57 g; 14 × 14,2 mm.
Tip GLORIA EXERCITVS (I standard);
[S]MANEI
LRBC I, 1381, anii 337–341.
Cf. RIC VIII, p. 515, nr. 49, anii 9 sept.
337–sfârșitul lui 347 (pentru officina a 14-a nu se cunosc exemplare).

341–348

Atelier neprecizat

Constans

6. AE ↙ 1,32 g; 12,5 mm.
Tip VICTORIAE DD AVGVQNN, anii 341–346.

Antiochia
Constantius II

7-8. AE ↓ 0,99 g; 15 × 15,6 mm. ↑ 0,86 g; 14,3 mm.

Tip VOT/XX/MVLT/XXX; [S]MANB și SMANE

LRBC I, 1398, anii 341-346.

RIC VIII, p. 521, nr. 113, anii 347-348.

348-354
Thessalonica
Constantius II

9. AE ↓ 1,43 g; 16,6 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); E >; SMTS

LRBC II, 1681, anii 351-354.

RIC VIII, p. 419, nr. 189, anii 25 dec. 350-6 nov. 355.

Constantinopol
Constantius II

10. AE ⚡ 1,89 g; 17,2 × 18,3 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); X >; CONSS

LRBC II, 2046, anii 351-354.

Cf. RIC VIII, p. 458, nr. 123, anii 15 martie 351-6 nov. 355 (în RIC nu se cunosc exemplare pentru officina S).

Nicomedia
Constantius II

11. AE ↑ 1,52 g; 16,7 × 17,5 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); Δ >; SMN[?]

LRBC II, -.
RIC VIII, p. 482, nr. 109, anii 6 nov. 355-6 nov. 361.

354-357/8
Constantinopol
Constantius II

12. AE ⚡ 2,02 g; 14,7 × 15,9 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); CONS[A sau Δ]

LRBC II, 2039, anii 351-354.

RIC VIII, p. 458, nr. 118 sau 119, anii 15 martie 351-6 nov. 355.

13-14. AE ⚡ 1,84 g; 13,5 × 13,8 mm (ruptă de jur împrejur). ⚡ 1,23 g; 16,7 × 18,2 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); CONSS• și CONSΘ•

LRBC II, 2041, anii 351-354.

RIC VIII, p. 460, nr. 135, anii 6 nov. 355-3 nov. 361.

Constantius II ?

15. AE ↑? 0,92 g; 12 × 12,5 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); •M• >; [CON]SB

LRBC II, 2049, anii 355-361.

RIC VIII, p. 460, nr. 139, anii 6 nov. 355-3 nov. 361.

Nicomedia
Constantius II

16-18. AE ↑ 2,32 g; 15,6 × 15,8 mm. ↓ 1,78 g; 16,6 × 17,3 mm. ↓ 1,63 g; 16 mm (ruptă).

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); SMN[.]

LRBC II, 2309 sau 2311, anii 351-354 sau 355-361.

RIC VIII, p. 479, nr. 96 sau p. 481, nr. 104, anii 15 martie 351-6 nov. 355 sau 6 nov. 355-3 nov. 361.

19. AE ↓ 1,54 g; 14,6 × 15 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); M >; SMNH
LRBC II, 2313, anii 355-361.

Cf. RIC VIII, p. 482, nr. 110, anii 6 nov. 355-3 nov. 361 (nu e menționată officina H).

20. AE ⚡ 1,23 g; 14,8 × 15,5 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); •M• >; SMN[.]

Cf. LRBC II, 2313, anii 355-361, dar la noi cu siglă în câmp.

RIC VIII, p. 482, nr. 110, tip general, anii 6 nov. 355-3 nov. 361.

Cyzic
Constantius II

21-24. AE ⚡ 2,42 g; 15,7 × 16,7 mm. ↓ 2,18 g; 16,7 mm. ↓ 1,00 g; 15,8 mm. ↓ 0,95 g; 12,5 × 13,8 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); SMKB (nr. 21 și 22), SMKΓ și SMKΕ

LRBC II, 2496 sau 2498, anii 351-354 sau 355-361.

RIC VIII, p. 498, nr. 104, anii 15 martie 351-6 nov. 354.

Antiochia
Constantius II

25. AE ↑ 1,64 g; 14,6 × 16,6 mm.

Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); M >; AN[Θ?]

LRBC II, 2637, anii 355–361.
RIC VIII, p. 528, nr. 191, anii 6 nov. 355–3 nov. 361.

Alexandria
Emitent neprecizat

26. AE ↑ 1,80 g; 12,5 × 13,8 mm.
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH); ALE[.]
LRBC II, 2496 sau 2498, anii 351–354 sau 355–361.
RIC VIII, p. 498, nr. 104, anii 15 martie 351–6 nov. 354.

Atelier neprecizat
Constantius II

- 27–29. AE ⚭ 1,39 g; 16,5 × 16,1 mm (pastilă alunecată). ⚭ 1,01 g; 14,8 × 15,4 mm. ⚭ 0,80 g; 15,2 mm (ruptă).
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 354–357/8.
30. AE ↑ 1,40 g; 15,4 × 14,8 mm.
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 357/8; M>; [S]M[...].
31–33. AE ⚭ 1,83 g; 16,5 × 16,8 mm. ⚭ 1,58 g; 15,6 × 15,8 mm. ⚭ 1,18 g; 13,5 × 14 mm.
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 357/8; M>
34. AE ⤴ 1,65 g; 15,3 mm (ruptă).
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 357/8; •M>; [...?] Θ sau Ε

Constantius Gallus

35. AE ⚭ 1,62 g; 13,7 × 14,4 mm.
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 357/8; M>

Emitent neprecizat

- 36–38. AE ⚭ 1,27 g; 18,8 mm (ruptă). ⤴ 1,17 g; 13,5 × 13,9 mm. ⚭ 0,58 g; 12 × 13,2 mm (ruptă).
Tip FEL TEMP REPARATIO (FH), anii 354–357/8.

358–361
Siscia
Iulian Caesar

39. AE ↓ 1,52 g; 15 × 17,2 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; ASIS•
Cf. LRBC II, 1245, anii 355–361 (numai pentru Constantius II).

Cf. RIC VIII, p. 378, nr. 394, anii 6 nov. 355–vara lui 361 (nu se cunosc exemplare pentru officina A).

Sirmium
Iulian Caesar

40. AE ↑ 1,70 g; 14,3 × 15,4 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; BSIRM
LRBC II, 1616, anii 355–361.
RIC VIII, p. 390, nr. 81, anii 6 nov. 355–vara lui 361.

Thessalonica
Constantius II

- 41–42. AE ↓ 2,12 g; 14,9 × 15,4 mm. ↑ 1,92 g; 14,6 × 15,3 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; SMTSA și SMT[S.]
LRBC II, 1689, anii 355–361.
RIC VIII, p. 422, nr. 213, anii 6 nov. 355–vara lui 361.
43. AE ↑ 1,71 g; 15,2 × 16 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; * >; [S]MTSB
LRBC II, 1691, anii 355–361.
RIC VIII, p. 422, nr. 215, anii 6 nov. 355–vara lui 361.

Iulian Caesar

44. AE ⤴ 1,50 g; 14,9 × 15,4 mm.
Tip SPES REIPVBLICE
LRBC II, 1692, anii 355–361.
RIC VIII, p. 422, nr. 216, anii 6 nov. 355–vara lui 361.

Heraclea
Constantius II

45. AE ⚭ 1,42 g; 14,2 × 15,5 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; [SM]HΓ
LRBC II, 1905, anii 355–361.
RIC VIII, p. 437, nr. 93, anii 6 nov. 355–3 nov. 361.

Constantinopol
Constantius II

46. AE ↑ 1,45 g; 15 × 15,4 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; CONSB
LRBC II, -.
RIC VIII, p. 461, nr. 149, anii 6 nov. 355–3 nov. 361.
47. AE ⚭ 1,20 g; 15 × 17,3 mm.
Tip SPES REIPVBLICE; * >; [CON]SH•
LRBC II, -.

RIC VIII, p. 461, nr. 149, anii 6 nov. 355–3 nov. 361.

48. AE ↓ 0,85 g; 14,9 × 16,7 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; * >; CONSIA
LRBC II, -.

Cf. RIC VIII, p. 461, nr. 155, anii 6 nov. 355–
3 nov. 361 (nu e atestată în catalog).

Nicomedia
Constantius II

49. AE ↓ 2,02 g; 15,6 × 16,2 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; SMNS
LRBC II, 2315, anii 355–361.

Cf. RIC VIII, p. 482, nr. 112, anii 6 nov. 355–
3 nov. 361.

Julian Caesar

50. AE ↑ 1,09 g; 14,3 × 15,5 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; SMNB
LRBC II, 2316, anii 355–361.

RIC VIII, p. 482, nr. 113, anii 6 nov. 355–3 nov.
361.

Cyzic
Constantius II

51–53. AE ↗ 1,82 g; 14,7 × 15 mm. ↗ 1,66 g; 16 ×
16,5 mm. ↑ 1,30 g; 15 × 15,5 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; SMK[.], SMKA Δ și
[S]MKS

LRBC II, 2504, tip general, anii 355–361.

RIC VIII, p. 499, nr. 117, tip general, anii 6 nov.
355–3 nov. 361.

54. AE ↓ 1,35 g; 15,6 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; *S>; SMKΓ
LRBC II, 2506, anii 355–361.

RIC VIII, -.

Julian Caesar

55. AE ↘ 0,95 g; 14,6 × 15,2 mm.

Tip SPES REIPVBLICE; [SM]KΓ
LRBC II, 2316, anii 355–361.

RIC VIII, p. 499, nr. 112, anii 6 nov. 355–3 nov.
361.

Antiochia
Constantius II

56. AE ↑ 0,63 g; 13,3 × 14,7 mm (ruptă).

Tip SPES REIPVBLICE; [A]NΘ
LRBC II, 2638, anii 355–361.

RIC VIII, p. 528, nr. 193, anii 6 nov. 355–3 nov.
361.

Julian Caesar

57. AE ↘ 1,25 g; 15 mm (ruptă).

Tip SPES REIPVBLICE; ANH
LRBC II, 2639, anii 355–361.

RIC VIII, p. 528, nr. 194, anii 6 nov. 355–3 nov.
361.

Atelier neprecizat
Constantius II

58–69. AE ↘ 1,74 g; 11,7 × 14,3 mm (ruptă). ↑
1,73 g; 14,2 × 15 mm. ↓ 1,54 g; 14 × 14,5 mm. ↘
1,48 g; 13,7 mm. ↑ 1,46 g; 13,7 × 14,4 mm. ↑
1,43 g; 15,6 mm. ↓ 1,42 g; 15,9 × 16,6 mm. ↓
1,37 g; 14,8 × 15,4 mm. ↑ 1,06 g; 13,7 × 14,6
mm. ↑ 1,06 g; 12,7 × 13 mm. ↓ 1,05 g; 12,6 ×
13,8 mm. ↑ 1,02 g; 15,3 × 16 mm.

Tip SPES REIPVBLICE, anii 358–361; [S]M[...]
(nr. 60), SM[...] (nr. 65) și [...]B (nr. 66).

Julian Caesar

70. AE ↗ 0,74 g; fragm.

Tip SPES REIPVBLICE, anii 358–361; [...]Δ

Emitent neprecizat

71–73. AE ? 2,01 g; 14,8 × 15,4 mm (ruptă). ↓ 0,99
g; 16 mm (ruptă). ↓ 0,60 g; 16 mm (fragm).

Tip SPES REIPVBLICE, anii 358–361; SM[...]
(nr. 72).

361–364
Constantinopol
Iovian

74. AE ↗ 1,16 g; 17,5 × 19,6 mm.

Tip VOT / V / MVLT / X

LRBC II, 2064, anii 363–364.

RIC VIII, p. 465, nr. 179, anii 27 iunie 363–
16 feb. 364.

364–378
Siscia
Valens

75. AE ⅂ 1,76 g; 15,4 × 16 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ASISC
LRBC II, 1271, anii 364–367.

RIC IX, p. 146, nr. 5(b), anii 25 feb. 364–24 aug.
367.

76. AE ↓ 2,14 g; 17 × 18,9 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; */A >;
ΔHSISC

LRBC II, 1297, anii 364–367.

RIC IX, p. 146, nr. 7(b) (vii), anii 25 feb. 364–
24 aug. 367.

Thessalonica
Valentinian I

77. AE ↓ 1,90 g; 15,6 × 16,8 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); < B; TES
LRBC II, 1728, anii 367–375.
RIC IX, p. 178, nr. 26(b)/viii, anii 24 aug. 367–
17 nov. 375.
78. AE ↑ 2,40 g; 14,6 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); •><•/A; TES
LRBC II, 1741, anii 367–375.
RIC IX, p. 178, nr. 26(a)/xiii, anii 24 aug. 367–17
nov. 375.
79. AE ∽ 1,83 g; 15,7 × 17,2 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; TESA
LRBC II, 1706, anii 364–367.
RIC IX, p. 176, nr. 18(a)/(i), anii 25 feb. 364–24
aug. 367.
80. AE ⚭ 1,65 g; 16,7 × 18,3 mm.
Av. DN VA[] – ANVS PF AVG
Rv. SECVRITAS – REIPV[BLIC]AE; < [*];
•TESΓ•
LRBC II, — cf. 1717 pentru GLORIA
ROMANORVM (8), anii 364–367.
RIC IX, — cf. p. 168/IV.

Valens

- 81–82. AE ⚭ 2,56 g; 16,8 × 17,7 mm. ↓ 1,92 g; 16
× 17,9 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); TES[Γ?] și
TESΓ
LRBC II, 1705, anii 364–367.
RIC IX, p. 18, nr. 16(b)/i, anii 25 feb. 364–24 aug.
367.
83. AE ↓ 2,03 g; 16 × 16,8 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); ⚭ ><•/Δ; TES
LRBC II, 1763, anii 367–375.
RIC IX, p. 178, nr. 26(b)/xxii, anii 24 aug. 367–
17 nov. 375.
84. AE ↑ 1,87 g; 16,4 × 17,7 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); ○ ><•/Δ; TES
LRBC II, 1786, anii 367–375.
RIC IX, p. 178, nr. 26(b)/xxi, anii 24 aug. 367–
17 nov. 375.
85. AE ⚭ 2,42 g; 16,3 × 17 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); TESΓ
LRBC II, — cf. 1705, anii 367–375 (la noi
legenda de pe av. DN VALENS- PF AVG)
Cf. RIC IX, p. 176, nr. 16(b)/i, anii 25 feb. 364–24
aug. 367.

Gratian

86. AE ↑ 2,02 g; 16,7 × 17,4 mm.
Av. DN GRATIANVS PF AVG

Rv. SECVRITAS – REIPVBLICAE; •M ><•;
TES

LRBC II, - anii 364–367.

RIC IX, —, cf. p. 178, nr. 26(c) și p. 170/xviii, anii
24 aug. 367–17 nov. 375.

Heraclea
Valens

- 87–88. AE ↓ 1,24 g; 15,9 × 16,6 mm. ↑ 1,28 g;
16,1 × 17,5 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMHA și
SMHΓ
LRBC II, 1920 sau 1933, anii 364–365 sau
366–367.
RIC IX, p. 192, nr. 3(c)/I, anii 25 feb. 364–
24 aug. 367.
89. AE ↓ 1,55 g; 16,2 × 17 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; SMHA
LRBC II, 1922 sau 1935, anii 364–365 sau
366–367.
RIC IX, p. 192, nr. 5(b)/I, anii 25 feb. 364–
24 aug. 367.
90. AE ⚭ 1,79 g; 17,2 × 18,2 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; Γ >; SMHA
LRBC II, 1925, anii 364–365.
RIC IX, p. 192, nr. 5(b)/8, anii 25 feb. 364–
24 aug. 367.
91. AE ∽ 1,72 g; 17,2 × 18,5 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; Γ >; SMHB
LRBC II, 1925, anii 364–365.
Cf. RIC IX, p. 192, nr. 5(b)/8, anii 25 feb. 364–
24 aug. 367 (officina B nu apare în catalog).

Emitent neprecizat

92. AE ↑ 1,37 g; fragm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); ⚭ >< [⚭];
SMH [?]
LRBC II, -.
RIC IX, p. 193–194, nr. 9, tip general, 24 aug.
367–17 nov. 375.
93. AE ↑ 1,43 g; 15,3 × 15,9 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; [S]MH[?]
LRBC II, 1922 sau 1935, anii 364–365 sau
366–367.
RIC IX, p. 192, nr. 5(b), tip general, anii 25 feb.
364–24 aug. 367.
94. AE ↓ 0,78 g; 16,3 mm (fragm.).
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; * >< ⚭ ;
[SM]H[A?]
LRBC II, -.
RIC IX, p. 194, nr. 10, tip general, anii 24 aug.
367–17 nov. 375.

Constantinopol
Valentinian I

95. AE \mathfrak{N} 0,97 g; 14,7 × 15,7 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); CON[S.?] LRBC II, -.
RIC IX, p. 214, nr. 16(a)/4, tip general, anii 24 feb. 364–24 aug. 367.
96. AE \uparrow 1,78 g; 15 × 16 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); [\mathfrak{R}] > < \mathfrak{M} ; CON[S.?] LRBC II, 2098, anii 367–375.
RIC IX, p. 219, nr. 41(a/2), tip general, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
- 97–98. AE \uparrow 2,08 g; 15,3 × 16 mm. \downarrow 1,71 g; 15,5 × 17,2 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; * > ; [C]ONSA și C[ON]S[A] LRBC II, 2087, anii 366–367.
RIC IX, p. 215, nr. 21(a)/4, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.
- 99–100. AE \downarrow 2,23 g; 16,8 × 17,8 mm. \downarrow 2,17 g; 17 × 18,5 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; • > ; CONS[A sau Δ] și CONSA LRBC II, 2109, anii 367–375.
RIC IX, p. 221, nr. 42(a)/8, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
- 101–102. AE \uparrow 2,04 g; 16,7 × 17,2 mm. \nearrow 1,71 g; 17,6 × 18,5 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; • > ; CONS[B?] și CONSA LRBC II, 2109, anii 367–375.
Cf. RIC IX, p. 221, nr. 42(a), anii 24 aug. 367–17 nov. 375 (nu se cunosc emisiuni pentru oficinele B și Δ).
103. AE \mathfrak{N} 2,15 g; 15 × 15,7 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; \mathfrak{R} > < * ; CONST LRBC II, 2094, anii 367–375.
RIC IX, p. 221, nr. 42(a)/3, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.

Valens

104. AE \mathfrak{L} 2,34 g; 17,3 mm (ruptă).
Tip GLORIA ROMANORVM (8); CONSP[?] LRBC II, 2609, anii 364–365.
RIC IX, p. 214, nr. 16(b), tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.
105. AE \downarrow 2,11 g; 16,4 × 17 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); <• ; CO[NS.?] LRBC II, 2086, anii 366–367.

- RIC IX, p. 220, nr. 41(b)/8, tip general, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
106. AE \nearrow 2,16 g; 17 × 18 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; CONSP[Γ?] LRBC II, 2073, anii 364–365.
RIC IX, p. 216, nr. 21(c)/3, anii 24 feb. 364–24 aug. 367.
- 107–108. AE \nearrow 2,07 g; 16,2 × 17,3 mm. \uparrow 2,86 g; 16,5 × 17 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; • > ; CONSS LRBC II, 2110, anii 367–375.
RIC IX, p. 221, nr. 42(b)/3, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
109. AE \downarrow 1,58 g; 17 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; \mathfrak{M} > < \mathfrak{R} ; CONS[A] LRBC II, 2102, anii 367–375.
RIC IX, p. 221, nr. 42(b)/5, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.

Emitent neprecizat

110. AE \uparrow 2,10 g; 14,2 × 16 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); <• ; CO[NS.?] LRBC II, 2108, tip general, anii 367–375.
RIC IX, p. 220, nr. 41(b)/8, tip general, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
111. AE \uparrow 1,40 g; 13,8 × 14,4 mm.
Tip GLORIA ROMANORVM (8); [C]ONZB (sic!) LRBC II, -.
RIC IX, -.
112. AE \uparrow 1,35 g; 14,8 × 16 mm.
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ? > < ? , [CO]NSB
Cf. LRBC II, 2094, tip general, anii 367–375.
RIC IX, p. 221, nr. 42, tip general, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.
113. AE \mathfrak{N} 1,11 g; 17,3 mm (ruptă).
Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; * > ; CO[NS.?] LRBC II, 2087, anii 366–367.
RIC IX, p. 215–216, nr. 21(a)/4, tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

Nicomedia
Valentinian I

114. AE \downarrow 1,91 g; 15,7 × 16,5 mm.
Tip RESTITUTOR REIP; SMN[Γ?] LRBC II, 2323, anii 364–365.
RIC IX, p. 252, nr. 11(a), anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

3

4

8

10

13

16

20

21

22

25

31

39

40

41

43

44

46

Pl. I. Monede romane târzii din tezaurul de la Argamum.

49

52

54

59

61

62

65

74

75

76

77

78

79

81

82

80

Pl. II. Monede romane târzii din tezaurul de la Argamum.

83

84

85

86

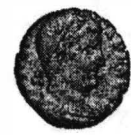
87

90

91

93

95

97

98

100

101

102

103

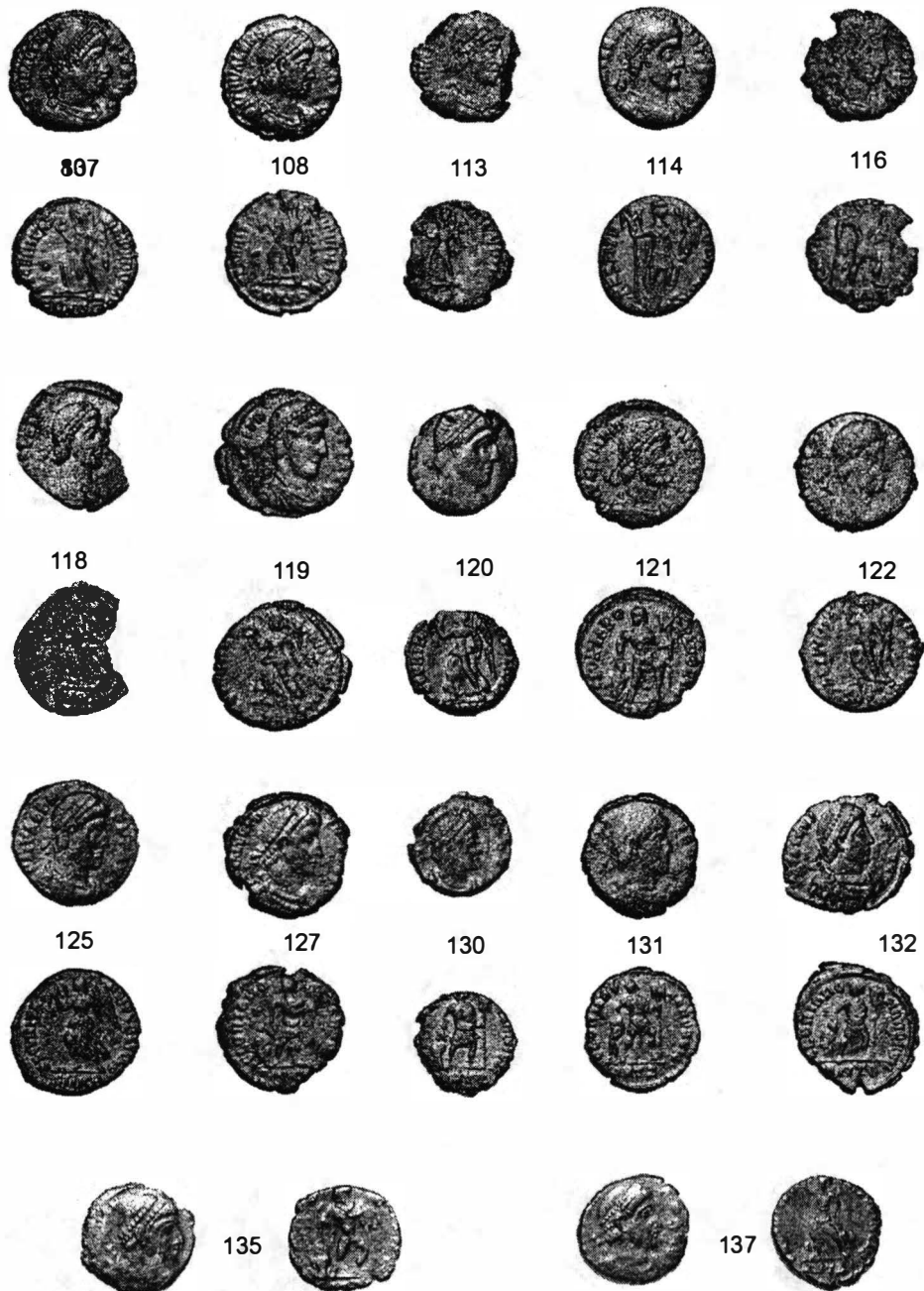
104

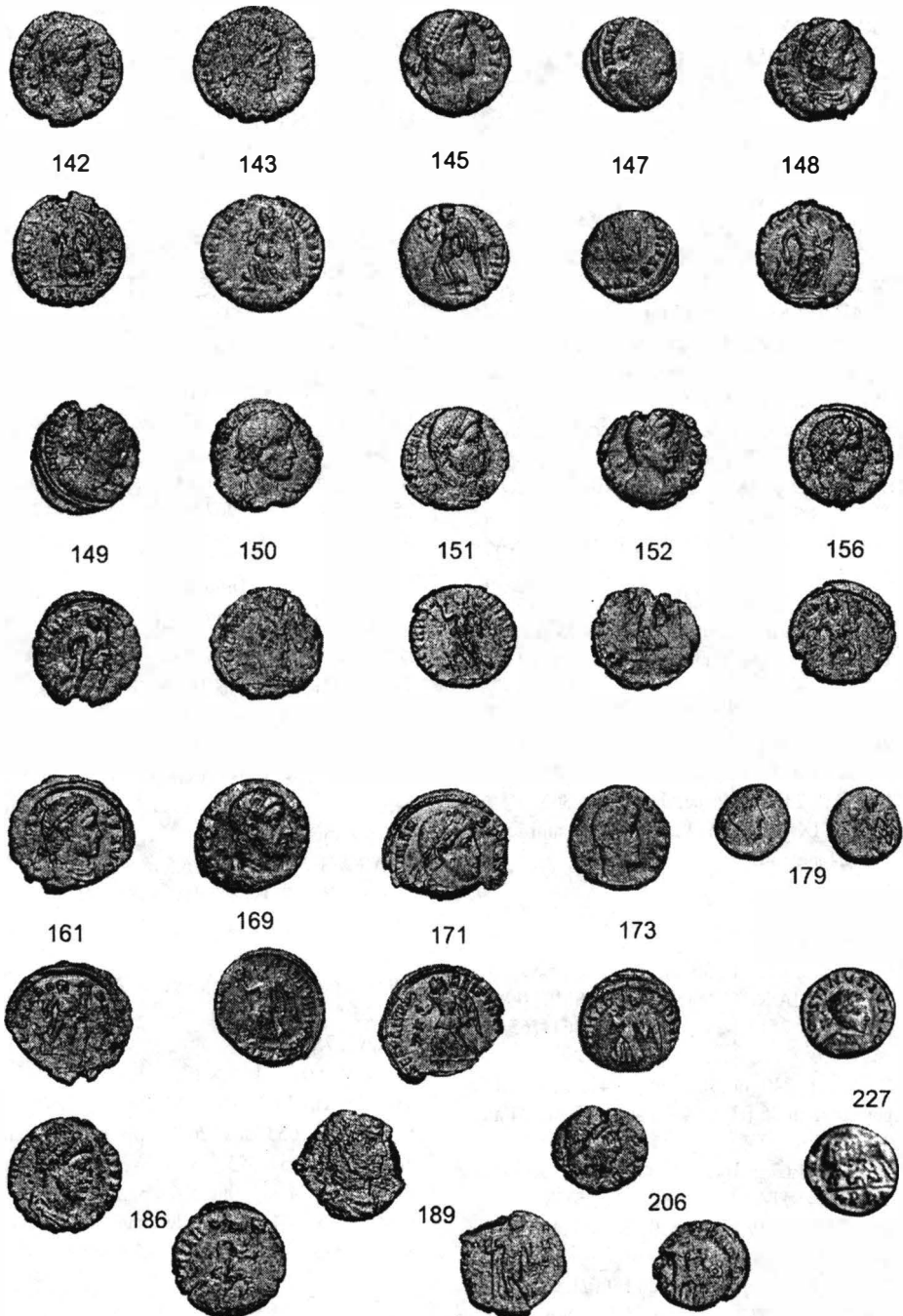
106

Pl. III. Monede romane târzii din tezaurul de la Argamum.

Pl. IV. Monede romane târzii din tezaurul de la Argamum.

Pl. V. Monede romane târzii din tezaurul de la Argamum.

115. AE ∇ 1,72 g; 15 \times 15,8 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMNT

LRBC II, 2334, anii 367–375.

RIC IX, p. 252, nr. 9(a)/3, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

Valens

116. AE \uparrow 0,76 g; 15,2 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMNT

LRBC II, 2326, anii 364–365.

RIC IX, p. 252, nr. 9(a)/3, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

117. AE \uparrow 1,88 g; 16 \times 17 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMNT[?]

LRBC II, 2326, tip general sau 2335, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 252, nr. 9(b), tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

118–119. AE ∇ 0,87 g; 18,2 mm (ruptă). ∇ 1,84 g; 17,3 \times 18,5 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; SMNA și S[M]NA

LRBC II, 2329, tip general, anii 364–365.

Cf. RIC IX, p. 252, nr. 12(b), anii 25 feb. 364–24 aug. 367 (nu se cunosc emisiuni ale officinei A).

Emitent neprecizat

120. AE ∇ 1,99 g; 14,2 \times 15,7 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; [S]MNA

LRBC II, 2329, tip general, anii 364–365.

Cf. RIC IX, p. 252, nr. 12, tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367.

Cyzic

Valentinian I

121. AE \uparrow 2,12 g; 17,5 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMK[?]

LRBC II, 2517 sau 2526, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 240, nr. 8(a) sau p. 241, nr. 12(a), tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

122. AE ∇ 1,67 g; 16,2 \times 16,4 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; SMKA

LRBC II, 2519 sau 2529, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 241, nr. 11(a)/4 sau 13(a)/4, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Valens

123. AE ∇ 2,16 g; 16 \times 16,2 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); SMKA

LRBC II, 2518 sau 2527, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 240, nr. 8(b)/1 sau p. 241, nr. 12(b)/1, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

124. AE ∇ 1,85 g; 15,7 \times 16,8 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); [S]MKB

LRBC II, 2518 sau 2527, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 240, nr. 8(b)/2 sau p. 241, nr. 12(b)/1, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

125–126. AE ∇ 2,24 g; 16,4 \times 17 mm. \uparrow 1,73 g; 17,2 \times 17,7 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; SMKB

LRBC II, 2520 sau 2530, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 241, nr. 11(b)/2 sau 13(b)/2, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Antiochia

Valentinian I

127. AE ∇ 2,02 g; 17 \times 17,2 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANT[?]

LRBC II, 2653 sau 2658, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(a) sau p. 281, nr. 35(a), tip general, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

128. AE ∇ 1,27 g; 14,5 \times 16,5 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANT[?]

LRBC II, 2653 sau 2658, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(a)/3 sau p. 281, nr. 35(a)/3, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

129. AE \uparrow 2,01 g; 16,5 \times 17,5 mm (ruptă).

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANT[S?]

LRBC II, 2653 sau 2658, tip general, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(a)/5 sau p. 281, nr. 35(a)/5, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Valens

130. AE ∇ 2,08 g; 13 \times 14 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANTA

LRBC II, 2654 sau 2659, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(b)/I sau p. 281, nr. 35(b)/I, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

131. AE ↑ 2,46 g; 16,3 × 16,7 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANT Σ
LRBC II, 2654 sau 2659, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(b)/8 sau p. 281, nr. 35(b)/8, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

132–133. AE ↓ 1,73 g; 16 × 17,4 mm. ⚭ 1,24 g; 16,3 × 17,5 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANT Θ
LRBC II, 2654 sau 2659, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 274, nr. 10(b)/10 sau p. 281, nr. 35(b)/10, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

134. AE ⚭ 1,01 g; 15,1 × 17,7 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); • >; [A]NT[A]
LRBC II, 2666, anii 367–375.

RIC IX, -.

135. AE ↓ 1,85 g; 14,5 × 15,4 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8); ANTB
LRBC II, -.

RIC IX, - (nu se cunosc piese de acest tip cu numele împăratului scris în forma VALEN-S).

136. AE ↓ 2,02 g; 14,5 × 16,3 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ANTB
LRBC II, 2657 sau 2664, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 275, nr. 12(b)/2 sau p. 281, nr. 36(a)/2, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

137. AE ↓ 2,67 g; 15 × 16,3 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ANTA
LRBC II, 2657 sau 2664, anii 364–365 sau 367–375.

RIC IX, p. 275, nr. 12(b)/4 sau p. 281, nr. 36(a)/4, anii 25 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

138. AE ⚭ 1,37 g; 14,5 × 14,7 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; < * ; ANT[?]
LRBC II, 2666, anii 367–375.

RIC IX, p. 281, nr. 36(b), tip general, anii 24 aug. 367–17 nov. 375.

Alexandria Valentinian I

139. AE ↓ 1,53 g; 13 mm; pastila mai mică decât ștanța.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; [A]LEA
LRBC II, 2860 sau 2862, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3(a)/I sau p. 299, nr. 5(a), anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

140. AE ↓ 1,70 g; 14,9 × 15,6 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ALEB
LRBC II, 2860 sau 2862, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3(a)/2 sau p. 299, nr. 5(a), anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

141. AE ↓ 1,92 g; 13,1 × 14,7 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ALE[?]
LRBC II, 2860 sau 2862, tip general, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3(a) sau p. 299, nr. 5(a), tip general, anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Valens

142–145. AE ↓ 2,44 g; 15,8 mm. ⚭ 2,10 g; 16,2 × 17,2 mm. ↑ 1,99 g; 14,3 × 14,8 mm. ⚭ 2,20 g; 14,6 × 15 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ALEA (nr. 142–143), [A]LEA și [AL]EA
LRBC II, 2861 sau 2863, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3(b)/I sau p. 299, nr. 5(b), anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Valens ?

146. AE ↓ 1,67 g; 13,6 × 15,6 mm; pastila mai mică decât ștanța.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; [AL]EB
LRBC II, 2861 sau 2863, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3(b)/2 sau p. 299, nr. 5(b)/2, anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Emitent neprecizat

147. AE ↑ 1,12 g; 12,5 × 13,5 mm; pastilă mai mică decât ștanța.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE; ALEA
LRBC II, 2860 sau 2862, tip general, anii 364–367 sau 367–375.

RIC IX, p. 298, nr. 3/I sau p. 299, nr. 5/I, tip general, anii 24 feb. 364–24 aug. 367 sau 24 aug. 367–17 nov. 375.

Atelier neprecizat Valentinian I

148–149. AE ⚭ 2,27 g; 14,2 × 15,3 mm. ↓ 1,47 g; 15 × 15,5 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378.
150–152. AE \mathfrak{N} 1,74 g; 16,4 mm. \downarrow 1,69 g; 14,7 \times 15,7 mm. \uparrow 1,38 g; 14,7 \times 15,6 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–375;
S[...?] (nr. 150) și A[...?] (nr. 152).

Valens

153. AE \uparrow 1,32 g; 15,6 \times 15,9 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378;
 $\Psi < \mathfrak{R}$; [...?]

154–155. AE \uparrow 2,02 g; 16,2 \times 16,5 mm. \mathfrak{L} 2,03 g;
15,5 \times 15,8 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378;
[...?]SB (nr. 154) și [S]M[...?] (nr. 155).

156–167. AE \mathfrak{K} 2,68 g; 15 \times 15,3 mm. \mathfrak{L} 2,15 g;
13,6 \times 11,6 mm. \mathfrak{N} 1,63 g; 18 \times 18,5 mm. \downarrow 1,61
g; 15,7 \times 16,2 mm. \downarrow 1,52 g; 12,5 \times 14,3 mm. \mathfrak{K}
1,41 g; 16,8 \times 18,3 mm. \uparrow 1,30 g; 17 mm (ruptă).
 \mathfrak{K} 1,20 g; 14,8 \times 15,6 mm. \mathfrak{N} 1,14 g; 14,8 \times 15
mm. \mathfrak{N} 1,07 g; 14,2 \times 14,8 mm (ruptă). \uparrow 0,86 g;
14 \times 15,8 mm. \downarrow 0,77 g; 17 mm (ruptă).

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–375.

168–170. AE \mathfrak{N} 2,49 g; 15,7 \times 16,3 mm. \mathfrak{K} 2,39 g;
15,9 \times 16,7 mm. \mathfrak{N} 0,86 g; 14 \times 15,6 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–375;
[...?] S \mathfrak{I} , [...?] Δ și [...?] S

171. AE \mathfrak{N} 1,79 g; 16,7 \times 16 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–375;
*/A >; [...]

172–184. AE \downarrow 2,97 g; 14,7 \times 16 mm. \uparrow 2,07 g;
14,7 \times 14,9 mm. \downarrow 1,92 g; 14,4 \times 15 mm. \mathfrak{K} 1,82
g; 16,2 \times 17,1 mm. \mathfrak{N} 1,76 g; 15,6 mm. \downarrow 1,66 g;
12,9 mm; pastila mai mică decât ștanța. \downarrow 1,63 g;
12,9 mm; pastila mai mică decât ștanța. \uparrow 1,60 g;
10,5 \times 10,9 mm; pastila mai mică decât ștanța. \mathfrak{N}
1,59 g; 12,4 \times 13,2 mm; pastila mai mică decât
ștanța. \uparrow 1,58 g; 12,2 \times 12,6 mm; pastila mai
mică decât ștanța. \downarrow 1,53 g; 15 \times 15,3 mm. \mathfrak{K}
1,41 g; 12,9 \times 12,6 mm; pastila mai mică decât
ștanța; ștanță alunecată. \uparrow 1,00 g; 15 \times 15,6 mm
(ruptă).

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–375.

Gratian

185–186. AE \mathfrak{N} 1,47 g; 14,8 \times 15,2 mm. \mathfrak{N} 1,41 g;
15,6 \times 16,2 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378;
 $\Psi <^*$ (nr. 185).

187–188. AE \uparrow 2,51 g; 13,2 \times 14,4 mm. \mathfrak{L} 1,96 g;
12,7 \times 13,3 mm; pastila mai mică decât ștanța.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–375;
S[...?] (nr. 187).

Emitent neprecizat

189. AE \mathfrak{N} 1,83 g; 14,7 \times 14,9 mm.

Tip RESTITVTOR REIP, anii 364–365.

190–191. AE \mathfrak{L} 1,58 g; 12,2 \times 13,3 mm; pastila mai
mică decât ștanța. \mathfrak{L} 1,50 g; 15,2 \times 15,5 mm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378;
 $\Psi > < \mathfrak{R}$

192–200. AE \mathfrak{N} 1,78 g; 16 \times 16,6 mm. \downarrow 1,78 g;
15,5 \times 16,4 mm. \mathfrak{L} 1,65 g; 13,3 \times 14 mm. \downarrow 1,61
g; 13,1 \times 14 mm. \uparrow 1,16 g; 15 \times 15,2 mm. \downarrow 0,96
g; 13,7 \times 14,2 mm. \downarrow 0,89 g; fragm. \mathfrak{N} 0,59 g;
13,5 \times 13,9 mm. \mathfrak{N} 0,49 g; fragm.

Tip GLORIA ROMANORVM (8), anii 364–378.

201. AE \mathfrak{L} 1,30 g; 16,2 \times 18 mm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–378;
 $\mathfrak{R} >$

202–211. AE \mathfrak{N} 1,75 g; 12 \times 12,2 mm; pastila mai
mică decât ștanța. \downarrow 1,73 g; 13,3 \times 14,3 mm;
pastila mai mică decât ștanța. \downarrow 1,62 g; 12,8 \times
13,2 mm; pastila mai mică decât ștanța. \downarrow 1,48 g;
17,3 mm. \mathfrak{N} 1,42 g; 11,4 \times 12,5 mm; pastila mai
mică decât ștanța. \mathfrak{K} 1,30 g; 14,4 \times 16,3 mm. \mathfrak{K}
1,25 g; 11,7 \times 12,2 mm; pastila mai mică decât
ștanța. \downarrow 1,24 g; 14,9 mm. \mathfrak{N} 1,21 g; 12,5 \times 12,9
mm; pastila mai mică decât ștanța. \downarrow 0,73 g;
fragm.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE, anii 364–378.

212–216. AE \mathfrak{N} 1,62 g; 11,9 \times 12,7 mm. 1,48 g; 11
 \times 11,2 mm. 1,08 g; 11,1 \times 12,2 mm. 1,04 g; 11,2
 \times 11,7 mm. 0,59 g; 11 \times 11,9 mm. Toate cu pastile
mai mici decât ștanța.

Tip SECVRITAS REIPVBLICAE \mathfrak{N} , anii
364–378.

217–226. AE \mathfrak{N} 2,01 g; 13 \times 14,7 mm; 1,26 g; 13 \times
13,1 mm. 1,19 g; 15 \times 15,5 mm. 1,13 g; 13,8 \times
14,7 mm. 1,04 g; 15,7 mm; ruptă. 0,8 g; 14,2 \times 15
mm. 0,6 g; fragm. 0,57 g; fragm. 0,57 g; fragm.
0,49 g; fragm.

Imitație

227. AE \mathfrak{N} 1,381 g; 13 \times 13,2 mm.

Av. COSTINVS IVN IO; *PR*

Rv. Lupoica cu gemenii.

- ¹ Mihaela Iacob, *Materiale*, SN, I, 1999 (2001), p. 175–189, cu bibliografia anterioară. Monedele au intrat în colecțiile Institutului de Studii Eco-Muzeale din Tulcea.
- ² Eadem, *Cronica cercetărilor arheologice, campania 2000, Suceava 2001. A XXXV-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice, Suceava, 23–27 mai 2001*, București, 2001, p. 118–119.
- ³ *Ibidem*, pl. II/2.
- ⁴ RIC, VIII, p. 461, nr. 155 și nota.
- ⁵ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Pontica, 23, 1990, p. 296 și notele 10–13.
- ⁶ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, Pontica, 21–22, 1988–1989, p. 164, nr. 3 și p. 173.
- ⁷ G. Buzdugan, CNA, 17, 1943, 127–128, p. 168–170.
- ⁸ C. Moisil, BSNR, 11, 1914, 22, p. 55–57.
- ⁹ Antoaneta Vertan, R. Ocheșeanu, Pontica, 20, 1987, p. 147–179.
- ¹⁰ R. Ocheșeanu, Pontica, 17, 1984, p. 131–151.
- ¹¹ Gh. Poenaru Bordea, Peuce, 10, 1991, 1, p. 296–306 și 2, p. 217.
- ¹² K. Dimitrov, *La circulation monétaire à Novae au IVe siècle, în Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Plovdiv, 4–19 octobre 1978*, 3, p. 201, tabelul III.
- ¹³ V. Parušev, *Izvestija Varna*, 28/43, 1992, p. 121–126.
- ¹⁴ Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 24, 1982, 1, p. 63.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ Eadem, *Arheologija Sofia*, 23, 1981, 1–2, p. 128–130.
- ¹⁷ Eadem, *Arheologija Sofia*, 25, 1983, 1–2, p. 116; Bistra Božkova, *Nsf Sofia*, 1994, 1–4, tabelul 28.
- ¹⁸ Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 20, 1978, 4, p. 60.
- ¹⁹ Bistra Božkova, *op. cit.*, tabelul 21.
- ²⁰ *Ibidem*, tabelul 13.
- ²¹ Mihaela Iacob, Mihaela Mănușu-Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *Materiale*, SN, I, 1999 (2001), p. 203–213; Mihaela Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *Les monnaies des IVe–VIIe siècles découvertes à Argamum (Scythie Mineure)*, în *Akten des XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997*, ed. B. Kluge și B. Weisser, Berlin, 2000, p. 780–792.
- ²² Monede imperiale grecești se găsesc în multe din tezaurele din sec. IV–V: Beștepe (Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 297 și notele 14–15), Ulmetum (Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *op. cit.*, p. 164, nr. 1, 2), Topraichioi I (Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 295, nr. 1), Medgidia – unde monedele emise ante 294 reprezintă 38,7% din totalul exemplarelor (R. Ocheșeanu, A. Dumitrașcu, Pontica, 5, 1972, p. 537–546). Pentru durata de circulație a monedelor imperiale grecești vezi și C. Preda, *SCN*, 10 (1993), 1996, p. 27–28 și notele 4–5.
- ²³ Mihaela Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 786, tabelul I.
- ²⁴ Antoaneta Vertan, R. Ocheșeanu, *op. cit.*
- ²⁵ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 131–151.
- ²⁶ Gh. Poenaru Bordea, Peuce, 10, 1991, 1, p. 296–306 și 2, p. 217.
- ²⁷ Bistra Božkova, *op. cit.*, tabelul 21.
- ²⁸ Vezi în continuare, pentru discuția pe etape, tabelul I.
- ²⁹ Pentru urmărirea repartiției monedelor din tezaurele de la Argamum, Straja, Topraichioi I și Dobrogea passim, vezi tabelul II.
- ³⁰ A. Popescu, *SCN*, 10 (1993), 1996, p. 52, tabelul II.
- ³¹ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, E. Nicolae, *SCN*, 9, 1989, p. 63, tabelul V.
- ³² *Ibidem*, tabelul VI.
- ³³ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 296.
- ³⁴ Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 23, 1981, 1–2, p. 128–129.
- ³⁵ K. Dimitrov, *op. cit.*, p. 201, tabelul III.
- ³⁶ Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 20, 1978, 4, p. 60.
- ³⁷ Bistra Božkova, *op. cit.*, tabelul 21.

³⁸ *Ibidem*, tabelul 13.

³⁹ V. Parușev, *Izvestija Varna*, 28/43, 1992, p. 121–126.

⁴⁰ Bistra Božkova, *op. cit.*, tabelul 28. Într-o cronică, tezaurul de la Roman e notat cu 561 ex. din care 91 neprecizate și 64 fragmentare; mai mult, sunt menționate și emisiuni tip *Salus Reipublicae*, iar perioada Valens-Valentinian I e cunoscută prin 208 piese! – vezi Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 25, 1983, 1–2, p. 116.

⁴¹ Jordanka Jurukova, *loc. cit.*

⁴² Eadem, *Arheologija Sofia*, 23, 1981, 1–2, p. 128–129.

⁴³ V. Parușev, *Dobrudža*, 9, 1992, p. 125, nr. 1–14.

⁴⁴ Jordanka Jurukova, *Arheologija Sofia*, 24, 1982, 1, p. 63.

LE TRÉSOR DE MONNAIES ROMAINES DU BAS-EMPIRE DÉCOUVERT À ARGAMUM (CAP DOLOJMAN, DÉP. DE TULCEA)

RÉSUMÉ

Le trésor a été découvert pendant les fouilles archéologiques, en 2000-2001, dans le secteur extra muros de la cité d'Argamum, dans un édifice romano-byzantin. On a récupéré 227 monnaies, toutes en bronze, dont une monnaie impériale grecque et 226 pièces datées au IVe siècle (AE 3 et AE 4). Les monnaies romaines du Bas-Empire s'échelonnent de l'étape 324–330 jusqu'aux années 364–378. La plupart des pièces du trésor sont connues dans les catalogues RIC et LRBC, mais il y a aussi quelques variantes aux émissions enregistrées et une imitation barbare (n° 227).

En ce qui concerne la provenance des monnaies, on a réussi à identifier l'atelier pour 117 pièces. Les dix hôtels de monnaies attestés sont représentés comme suit: Constantinople 29 ex.; Antioche 18; Thessalonique, Nicomédie et Cyzique 15 chacun; Alexandrie 10; Heraclée 9; Siscia 3; Arles 2 et Sirmium 1.

Le trésor d'Argamum a été abandonné pendant les événements de la fin du règne de Valens — le conflit avec les Goths — et s'inscrit dans un horizon de trésors trouvés en Dobroudja et en Bulgarie.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I–V. Monnaies du Bas-Empire romain du trésor d'Argamum.

Tableau I. Le trésor d'Argamum. La répartition des monnaies par étapes.

Tableau II. La répartition des monnaies des trésors d'Argamum, Straja, Topraichioi I et Dobroudja passim par étapes.

Tableau III. La répartition des monnaies du trésor d'Argamum par étapes et ateliers monétaires.

Tableau IV. La répartition par ateliers monétaires dans les trésors d'Argamum (a), Straja (b), Topraichioi (c), Dobroudja passim (d), Ovčarovo (e), Novae (f), Tatlageac (g), Roman (h), Karanovo (i) și Mihailovgrad (j).

THEODOR ISVORANU
și GH. POENARU BORDEA

Prezentăm un lot constituit din 58 de monede provenite din descoperiri izolate, dintre care 50 reprezintă sec. VI și începutul veacului următor și oferă un supliment de informație pentru circulația monetară de la Tomis și din imediata vecinătate a acestuia, bine atestată și anterior pentru această perioadă, restul fiind compus din o piesă poate anterioară reformei din 498 p.Chr. respectiv alte șapte datând de la sfârșitul sec. VII, din sec. IX–XI și finele veacului XII¹. Zona de proveniență este, cu aproximație, municipiul Constanța de astăzi, monedele ajungând în colecția Muzeului Național de Antichități (din 1957 Institutul de Arheologie) prin donații, achiziții, sau ca urmare a cercetărilor arheologice de teren, după cum reiese din notele de inventar. Astfel, monedele inventariate cu nr. 442 (V. Canarache, 1955) ar fi provenit, potrivit unei informații din anul 1909 de la H. Metaxa, „din necropola Tomisului“; varietatea lotului (care, exceptând cele 7 piese bizantine, mai conține o emisiune elenistică, monede grecești imperiale și romane din sec. III–V) l-a determinat însă pe autorul notei de inventar să presupună că monedele au fost găsite „în mai multe locuri și de mai multe persoane“. „Necropola Tomisului“ este indicată ca loc de proveniență și în cazul piesei cu nr. inv. 688 (B. Mitrea, 1956). Pentru monedele de la inv. 444 există doar precizarea „de la Alex. Samoilă din Constanța“, fără indicații privind locul de descoperire (V. Canarache, 1955). Conform informațiilor păstrate, cele 7 exemplare de la inv. 841 s-au descoperit la Constanța, probabil în anul 1913, iar piesa cu nr. inv. 843 a fost predată în 1928 directorului MNA, I. Andrieșescu, de către prof. C. Brătescu (B. Mitrea, 1958). La inv. 866 se află două monede de bronz — o piesă romană din sec. IV și un follis anonim din sec. XI — „găsite în Constanța, în anul 1929, pe locul lui Ioan Gr. Popescu, pe atunci învățător în Constanța. Pe lotul aceleiași persoane s-a mai aflat, în același an, un mare tezaur de monede bizantine de bronz, ajuns la MNA și nestudiat“ (B. Mitrea, 1958). Dintr-o altă notă de inventar (nr. 1162/1961), semnată de același autor, aflăm că respectivul tezaur a fost descoperit în 1929 în suburbia constănțeană Anadolchioi, și anume pe domeniul școlii normale, unde presupunem că se afla și lotul învățătorului Ioan Gr. Popescu, care s-a declarat martor al descoperirii. Tezaurul, între timp publicat², se încheie cu o emisiune din anul 545/6, ceea ce exclude o eventuală apartenență a monedei

din sec. XI la această acumulare. Dintre cele 3 piese bizantine cu nr. inv. 941, 2 ex. (de la Iustinian) au fost descoperite, potrivit datelor păstrate, în octombrie 1912 la Constanța, „pe locul lui Movilă, în dosul hotelului Carol“, cea de-a treia – un follis de la Roman III – fiind „probabil donată de St. Dumitrescu din Constanța“ (C. Preda, 1959). În nota de inventar nr. 1244 se menționează „o monedă mică de bronz“ găsită „la mozaicul din orașul Constanța ... în iunie 1963, de către Ene Vasilescu“ care, prin intermediul lui Dinu V. Rosetti, a donat-o Institutului de Arheologie (B. Mitrea, 1963), iar cu nr. 1386 sunt inventariate monedele din colecția Eugen Rusu (650 ex., provenite de la Constanța și împrejurimi), achiziționată de Institutul de Arheologie în anul 1968 (B. Mitrea, 1968) și reprezentată în lotul de față prin 35 de piese.

CATALOG

Anastasius I

1. AE 0,61 g; 10,5 mm; monograma .
MIB (E), I, p. 28 și tabelul, Constantinopol, anii 491–498 sau 498–518.
Pentru acest tip de monogramă, vezi și Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, BSNR, 80–85, 1986–1991 (1992), p. 104, nr. 127–136.
Inv. 1244.
2. AE ↓ 2,58 g; 20,5 mm.
K; (CON); B ?; sus și jos, ✱.
DOW, I, p. 17, nr. 21b, perioada II.
MIB (E), I, p. 88, nr. 32 (B), anii 507–512.
Inv. 1386/613.
3. AE ⚡ 6,59 g; 26 mm.
K; (CON); A.
DOW, I, p. 23, nr. 24a, perioada III.
MIB (E), I, p. 88, nr. 33 (A), anii 512–518.
Inv. 1386/589.
4. AE ⚡ 2,29 g; 14,3 mm.
E; N.
DOW, I, p. 31, nr. 44, Nicomedia.
MIB (E), I, p. 92, nr. 54, Nicomedia, anii 512–518.
Inv. 688.

Iustin I

5. AE ↓ 15,06 g; 31,5 mm.
M; CON; A; ✱ - +.
DOW, I, p. 40, nr. 9a₂₋₃.
MIB (E), I, p. 96, nr. 12 (A), anii 522–527.
Inv. 1386/591.
6. AE ↓ 15,93 g; 35 mm.
M; CON; B; ✱ +.
DOW, I, p. 40, nr. 9b, dar cu steaua ✱
MIB (E), I, p. 96, nr. 12 (B), anii 522–527.
Inv. 1386/592.

- 7–8. AE ↓ 15,82 g; 32,4 mm. ↓ 15,74 g; 31 mm.
M; CON; Δ; ✱ - +.
DOW, I, p. 41, nr. 9d₂.
MIB (E), I, p. 96, nr. 12 (Δ), anii 522–527.
Inv. 1386/590, 595.
9. AE ↓ 2,02 g; 14 mm.
✱; E; B.
DOW, I, p. 45, nr. 21b, Constantinopol.
MIB (E), I, p. 99, nr. 32 (B), Constantinopol, anii 522–527.
Inv. 442/48.

Iustinian I (ante 538)

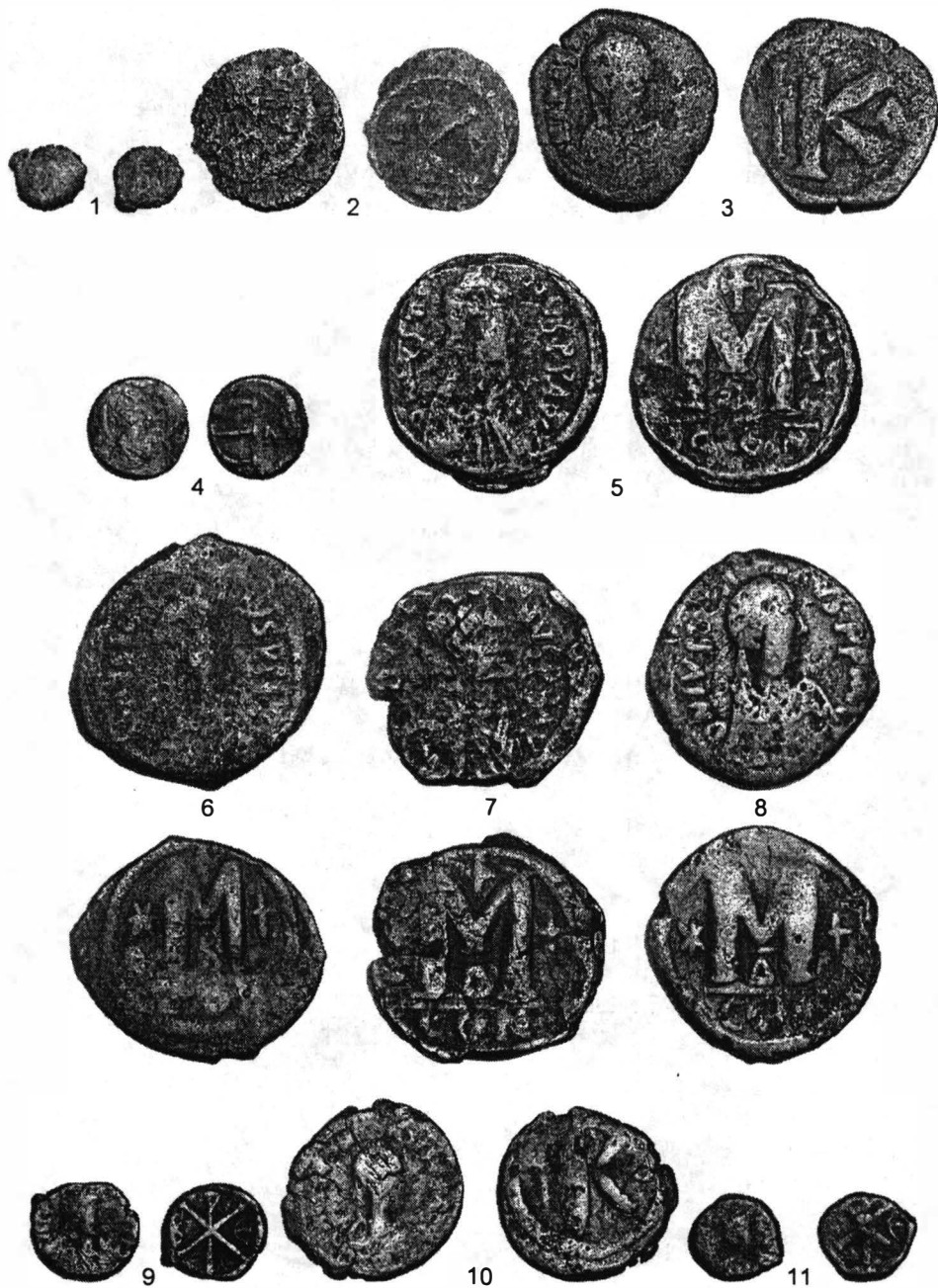
10. AE ↑ 7,01 g; 25,5 mm.
K; (CON); ?; în stânga, cruce pe glob; sus și jos, ✱.
DOW, I, p. 81, nr. 33c, anii 527–538.
MIB (E), I, p. 128, nr. 91, anul 537/8.
Inv. 1386/597.
11. AE ↓ 2,24 g; 13,5 mm.
✱; E; [B].
DOW, I, p. 82, nr. 35b, Constantinopol, anii 527–538.
MIB (E), I, p. 129, nr. 93 (B), Constantinopol, anii 527–537.
Inv. 442/49.

Neprecizat, ante 538

12. AE ↓ 5,52 g; 25 mm.
K; (CON); Γ; sus și jos, ✱.
Inv. 1386/619.

Iustinian I (post 538)

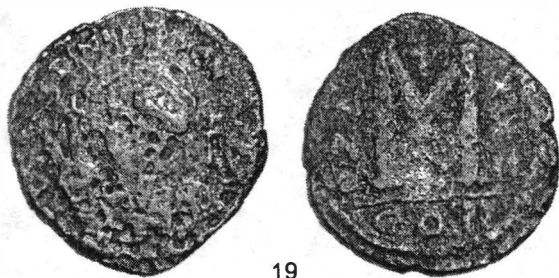
13. AE ↓ 6,66 g; 26 mm; 33 nummia.
ΛΓ; ΑΛΕΞ.

Pl. I. Monede bizantine provenite de la Tomis și împrejurimi.

Pl. II. Monede bizantine provenite de la Tomis și împrejurimi.

19

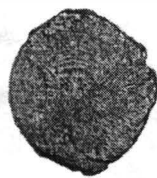
20

21

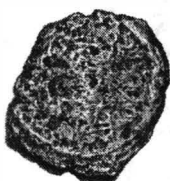
22

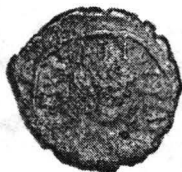
23

24

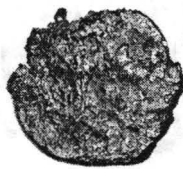
25

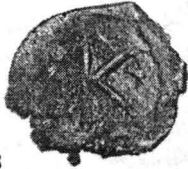
26

27

28

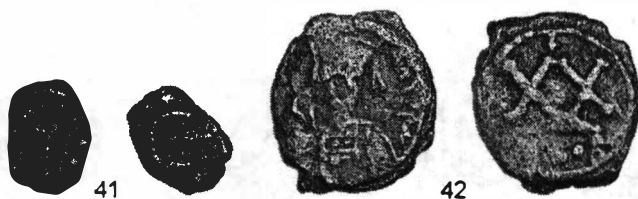
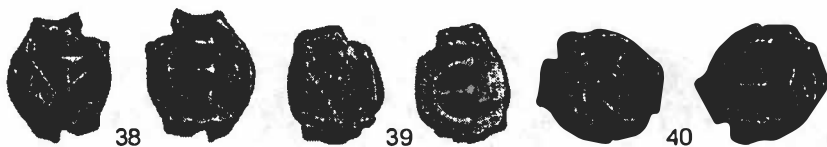
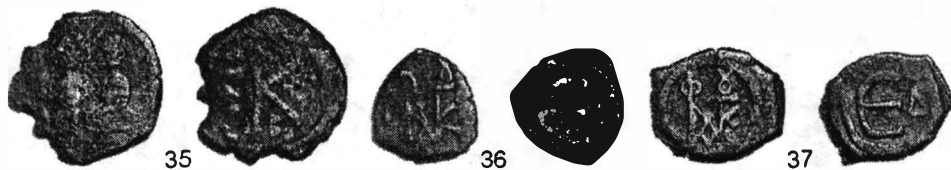
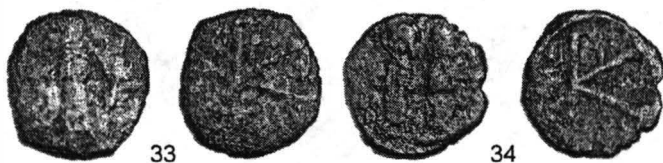
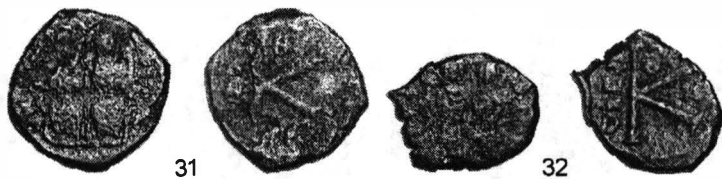
29

30

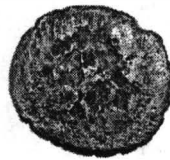
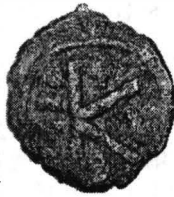
Pl. III. Monede bizantine provenite de la Tomis și împrejurimi.

Pl. IV. Monede bizantine provenite de la Tomis și împrejurimi.

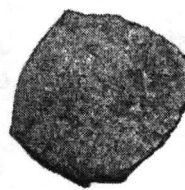
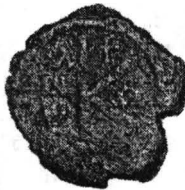
47

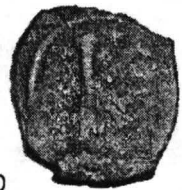
48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

Pl. V. Monede bizantine provenite de la Tomis și împrejurimi.

- DOW, I, p. 156, nr. 273, Alexandria, anii 538–565.
MIB (E), I, p. 152, nr. 164, Alexandria.
Inv. 1386/610.
14. AE ↓ 22,09 g; 40,6 mm.
M; CON; €; XII = anul 538/9.
DOW, I, p. 84, nr. 37e.
MIB (E), I, p. 129, nr. 95a (12 €).
Inv. 843.
15. AE ↘ 13,78 g; 40,7 mm.
M; ΘΥΠΟ; B; XIII = anul 539/40.
DOW, I, p. 142, nr. 215b, Antiochia.
MIB (E), I, p. 146, nr. 143 (B), Antiochia.
Inv. 941/2.
16. AE ↓ 1,90 g; 14 mm.
€; +; în cunună.
DOW, I, p. 103, nr. 97e, Constantinopol, anii 543–565.
MIB (E), I, p. 134, nr. 103b (+), Constantinopol.
Inv. 841/5.
17. AE ↑ 1,24 g; 13,6 mm.
€; S.
DOW, I, p. 104, nr. 97f, Constantinopol, anii 543–565.
MIB (E), I, p. 134, nr. 103b (S), Constantinopol.
Inv. 1386/600.
18. AE ↓ 19,48 g; 36 mm.
M; KYZ; A; X/ϸI/II/I = anul 545/6.
DOW, I, p. 127, nr. 171a.
MIB (E), I, p. 139, nr. 120a (19A).
Inv. 941/1.
19. AE ↓ 14,09 g; 34 mm.
M; CON; ?; X/X/II = anul 548/9.
DOW, I, p. 92, nr. 47.
MIB (E), I, p. 129, nr. 95a (22).
Inv. 1386/599.
20. AE ↓ 13,84 g; 35 mm.
M; ΖΗΥΕ; Γ; X/X/X/III = anul 559/60.
DOW, I, p. 147, nr. 229b.1, Antiochia.
MIB (E), I, p. 148, nr. 147a (33Γ), Antiochia.
Inv. 1386/598.
21. AE 2,10 g; 16 mm.
I; CON; X/X/X/III = anul 559/60.
DOW, I, p. 101, nr. 92.1.
MIB (E), I, p. 133, nr. 99 (33).
Inv. 442/47.
22. AE ↓ 5,33 g; 21,5 mm.
K; TES; XXX/ϸII = anul 563/4.
DOW, I, p. 108, nr. 105.
MIB (E), I, p. 157, nr. 180 (37).
Inv. 1386/594.
23. AE ↘ 4,70 g; 23 mm.
K; [TE]S; XXX/ϸII = anul 563/4.
DOW, I, p. 108, nr. 105.
MIB (E), I, p. 157, nr. 180 (37).
Inv. 1386/593.
24. AE ⚡ 1,63 g; 13,5 mm.
I; [KYZ]; X/XX/ϸ[I] = anul 563/4.
DOW, I, p. 132, nr. 197.
MIB (E), I, p. 142, nr. 123a (37).
Inv. 442/50.
25. AE ⚡ 4,76 g; 22,6 mm.
K; TES; XXX/ϸIII = anul 564/5.
DOW, I, p. 109, nr. 106.
MIB (E), I, p. 157, nr. 180 (38).
Inv. 1386/620.
- Iustin II*
26. AE ↓ 5,33 g; 22,4 mm.
K; [TES]; III = anul 567/8.
DOW, I, p. 221, nr. 63.3–4.
MIB, II, p. 102, nr. 68b (3).
Inv. 841/7.
27. AE ↓ 4,44 g; 19,5 mm.
K; TES; S.
DOW, I, p. 222, nr. 69, anii 570/1.
MIB, II, p. 102, nr. 70a (6).
Inv. 1386/601.
28. AE ↓ 5,49 g; 24 mm; corodată.
K; (CON); A; X = anul 574/5.
DOW, I, p. 217, nr. 56a, la noi cu * în loc de +.
Pentru anul X cu chrismon deasupra, vezi MIB, II, p. 97, nr. 44d (10A).
Inv. 1386/617.
- 29–33. AE ↘ 5,77 g; 23 mm. ↓ 5,74 g; 22,7 mm. ↓ 5,35 g; 21,6 mm. ↘ 4,64 g; 21 mm. ↓ 3,47 g; 20 mm.
K; Θ+C; TES; X = anul 574/5.
DOW, I, p. 223–224, nr. 78.
MIB, II, p. 102, nr. 70e (10).
Inv. 1386/602, 606, 605, 604; 841/9.
34. AE ↓ 3,85 g; 20 mm.
K; °M+; TES; XI = anul 575/6.
DOW, I, p. 224, nr. 82.
MIB, II, p. 102, nr. 70a (11).
Inv. 1386/603.
35. AE ⚡ 5,64 g; 22 mm.
K; (CON); B; ?.
DOW, I, p. 214–217, anii 565–578.
MIB, II, p. 96–97, nr. 44.
Inv. 841/6.

36. AE κ 2,30 g; 15 mm.

Є; Г.

DOW, I, p. 219, nr. 60c, Constantinopol, anii 565–578.

MIB, II, p. 97, nr. 45 (Г), Constantinopol.

Inv. 442/52.

37–40. AE κ 2,21 g; 17 mm. \uparrow 1,80; 17 mm. \nearrow 1,79 g; 15 mm. κ 1,43 g; 17 mm.

Є; Δ.

DOW, I, p. 219, nr. 60d, Constantinopol, anii 565–578.

MIB, II, p. 97, nr. 45 (Δ), Constantinopol.

Inv. 1386/596; 442/51; 841/4, 3.

41. AE \nearrow 1,44 g; 14,5 mm.

Є; +.

DOW, I, p. 250, nr. 185, Antiochia, anii 565–578.

MIB, II, p. 101, nr. 65b, tabelul II, Antiochia, anul 569/70 (și mai târziu ?).

Inv. 442/53.

Tiberiu II Constantin

42. AE \downarrow 4,97 g; 23 mm.

XX; [NIK]O; B.

DOW, I, p. 280, nr. 33b, anii 579–582.

MIB, II, p. 106, nr. 38 (B).

Inv. 1386/607.

Mauriciu Tiberiu

43. AE \nearrow 12,36 g; 29,3 mm.

M; KYZ; II = anul 583/4.

DOW, I, p. 330, nr. 119.

MIB, II, p. 119, nr. 84B (2A).

Inv. 444/11.

44. AE κ 5,40 g; 22,5 mm.

X•X; φ ; ψ = anul 586/7.

DOW, I, p. 346, nr. 178, Antiochia.

MIB, II, p. 122, nr. 97 (5), Antiochia.

Inv. 1386/608.

45. AE κ 11,91 g; 27 mm.

M; NIKO; B; ψ /I = anul 587/8.

DOW, I, p. 325, nr. 96b, dar anul este scris φ .

MIB, II, p. 117, nr. 75D (6B).

Inv. 1386/614.

46. AE 5,27 g; 22 mm.

K; TES; ψ I = anul 587/8.

DOW, I, p. 321, nr. 78.

MIB, II, p. 124, nr. 112D (6).

Inv. 1386/615.

47. AE \nearrow 4,20 g; 23 mm.

K; (CON); B; ψ I ? = anul 588/9.

DOW, I, p. 313, nr. 52b.

MIB, II, p. 115, nr. 70 (7B).

Inv. 841/8.

48. AE 4,59 g; 22,8 mm.

K; φ ; X = anul 591/2.

DOW, I, p. 347–348, nr. 185, Antiochia.

MIB, II, p. 122, nr. 99C (10), Antiochia.

Inv. 1386/612.

49. AE \uparrow 3,99 g; 24 mm; tăiată ?.

K; (CON); ?; XI = anul 592/3.

DOW, I, p. 314, nr. 56.

MIB, II, p. 116, nr. 69D (11).

Inv. 1386/609.

50. AE κ 6,83 g; 28,2 mm.

K; (CON) ?; B; ?.

Inv. 1386/618.

Focas

51. AE κ 8,59 g; 28,5 mm; tăiată.

XXXX; CON[.]; ?; φ = anul 607/8.

DOW, II, I, p. 165, nr. 30.

MIB, II, p. 130, nr. 61a (6).

Inv. 1386/611.

Tiberiu III Apsimar

52. AE \downarrow 3,90 g; 23 mm; surfrapată.

Bătută av. pe rv. și rv. pe av. pe un decanummion de la Constantin IV.

M; CON; B; j.

DOW, II, 2, p. 629, nr. 8b, anul 698/9.

MIB, III, p. 272, nr. 73 (1B), anul 698/9.

Inv. 1386/621.

Leon VI

53. AE \downarrow 6,60 g; 27,5 mm.

DOW, III, 2, p. 518–521, clasa 3, Constantinopol, anii 886–912.

Morrisson, II, p. 555–556, tip 3, nr. 35/Cp/AE/14–55, anii 886–912.

Inv. 444/12.

Roman I

54. AE \downarrow 3,51 g; 27 mm.

DOW, III, 2, p. 562–563, nr. 25a, clasa 4, Constantinopol, anii 931–944.

Morrisson, II, p. 576, tip 3b, anii 920–944.

Inv. 1386/616.

Vasile II și Constantin VIII

55. AE \downarrow 7,84 g; 27,3 mm; dublă frapă pentru rv.

DOW, III, 2, p. 668–669, nr. 41, clasa A₂, anii 976 (?) – c. 1030/35.

Metcalf, p. 57, clasa A₃, var. 41, anii 1019/20–1028.

Inv. 866/2.

Roman III

56. AE ↓ 7,29 g; 27,4 mm.

DOW, III, 2, p. 676–679, clasa B, anii c. 1030/35–1042 (?).

Morrisson, II, p. 599, clasa B, nr. 41/Cp/AE/68–85, anii 1028–1034.

Inv. 941/3.

Constantin X și Evdokia

57. AE ↓ 8,73 g; 24 mm; surfrapată.

DOW, III, 2, p. 774–776, nr. 8, Constantinopol, anii 1059–1067.

Morrisson, II, p. 645–646, nr. 51/Cp/AE/01–28, anii 1059–1067.

Inv. 1386/622.

Isaac II Angelos

58. AE ↓ 3,89 g; 26 mm; applatizată.

Morrisson, II, p. 745–747, nr. 64/Cp/(B)/17–38, anii 1190–1195.

Inv. 1386/623.

În cele ce urmează, vom stărua cu deosebire asupra perioadei cel mai bine reprezentate, a veacurilor VI–VII, corespunzând intervalului cuprins între reforma lui Anastasius I din 498 și invazia bulgară din 679/80, pentru care literatura de specialitate³ consemnează nu mai puțin de 208 monede din descoperiri izolate — la care adăugăm acum acest lot destul de consistent — și două tezaure, dintre care unul de proporții considerabile⁴. Prin urmare, numărul pieselor cunoscute, exceptând tezaurele și trei dintre monedele izolate, care nu fac obiectul studiului de față⁵, ajunge la 252, fiind repartizate astfel pe domnii: 11 ex. de la Anastasius I (dintre care 7 au fost publicate anterior)⁶, 23 Iustin I (5 publicate acum), 66 Iustinian I (51 publicate), 69 Iustin II (53 publicate), 4 Tiberiu II Constantin (o singură piesă provenind din noul lot), 46 Mauriciu Tiberiu (8 fiind din lotul nostru)⁷, 23 Focas (un singur exemplar adăugat acum), 6 Heraclius, 2 Constans II, la care se adaugă două piese cu emitentul neprecizat, încadrabile cronologic în perioada dinaintea reformei din 538/9 respectiv intervalul Iustin II – Mauriciu Tiberiu.

Monedele publicate cu acest prilej completează eșantionul emisiunilor izolate din Tomis de la Anastasius I la Focas, începând cu o piesă cu flan mic emisă înaintea (poate și posterior) reformei din 498. Celelalte piese de la Anastasius corespund etapelor 507–512 (1 ex.) și 512–518 (2 ex.). Cele 5 monede de la Iustin I au fost emise toate după noile reglementări din 522⁸. Urmează 3 exemplare din perioada 527–537/8, grosul monedelor de la Iustinian I (13 ex.) fiind bătute după principala reformă. Noutățile pe care le aduce lotul din colecția Institutului pentru această perioadă constau în completarea scalei emisiunilor cunoscute cu monede din anii 538/9 respectiv 545/6, neatestate până acum la Tomis, dar și în prezența unei piese de 33 nummia emisă la Alexandria, mai rar întâlnită în colecțiile din țara noastră. Cel mai bine reprezentați sunt anii 559/60 (2 ex.) și 563/4 (3 ex.). Pentru domnia lui Iustin II semnalăm numărul mare al emisiunilor de la Thessalonica (9 ex.) dintre care șase din anul X = 574/5, de asemenea și prezența în exclusivitate a pieselor de 20 și 5 nummia. Menționăm în continuare un hemifollis de la Tiberiu II Constantin bătut la Nicomedia, larg datat 579–582, Mauriciu Tiberiu fiind atestat cu 8 piese, folles și hemifolles, care reprezintă toate atelierele principale ale epocii, în timp ce la statistica emisiunilor de la Focas se adaugă un follis emis la Constantinopol în anul 607/8.

Luând în considerare întreg eșantionul descoperirilor izolate cunoscute de la Tomis, observăm că din punct de vedere al frecvenței monedelor (tabelul 1), în fruntea listei se plasează Iustin II (27,38%), succedat de Iustinian I cu 26,19%, urmați la aproape

opt procente distanță de Mauriciu Tiberiu (18,25%), apoi Iustin I și Focas cu câte 9,12% fiecare și, în fine, cu procente sub 5%, Anastasius I, Heraclius, Tiberiu II Constantin și Constans II. În privința ritmului pătrunderii pe piața monetară (tabelul 1), reflectat de raportul număr de piese/număr de ani, dacă domnia lui Iustin II se menține pe primul loc (coeficientul monede/ani = 5,3), acesta este secondat surprinzător de Focas cu 2,87, urmând Iustin I (2,55)⁹, Mauriciu Tiberiu (2,3), Iustinian I (1,73), Tiberiu II Constantin (1), Anastasius I (0,55), Heraclius (0,2), cel mai slab coeficient fiind înregistrat, evident, pentru domnia lui Constans II (0,07). În ceea ce privește însă valoarea în folles a acestor pătrunderi pe piața Tomisului, constatăm că pătrunderea de nominal mare în timpul lui Iustin I (1,95) compensează cantitatea mai mică de monedă comparativ cu Focas, al cărui coeficient este acum inferior (1,81). Ca pondere a reprezentării procentuale în totalul coeficienților folles/ani, cel mai bine se situează Iustin II (24,24%), urmat de Iustin I (20,92%), Focas (19,42%), Mauriciu Tiberiu (14,48%), Iustinian I (9,33%), Tiberiu II Constantin (6,65%), și, cu procente sub 3%, de Anastasius I, Heraclius și Constans II. Drept comparație, la Callatis, valoarea numerarului de la Iustin I reprezintă 31,43% din totalul coeficienților folles/ani, următoarele poziții în ierarhie aparținând lui Iustin II (16,05%), Iustinian I (doar 15,38%, deși aproape 40% din monedele eșantionului datează din vremea sa), Tiberiu II Constantin (14,38%), Mauriciu Tiberiu (8,36%), Focas (6,02%), Anastasius I (5,01%) și Heraclius (3,34%), în timp ce la Istros s-a constatat următoarea distribuție a procentelor: Iustin II 31,35%, Tiberiu II Constantin 20,39%, Iustin I 12,87%, Mauriciu Tiberiu 11,41%, Iustinian I 11,29%, Focas 8,30% și Anastasius I 4,38%¹⁰. Comparația relevă o situație asemănătoare pentru domniile lui Anastasius I și Iustin II, dar diferențe mari în cazul împăraților Tiberiu II Constantin și Focas.

Și eșantionul de la Tomis confirmă intensitatea scăzută a circulației numerarului de la Anastasius I în Dobrogea, în pofida amplelor lucrări publice pe care izvoarele le atestă în timpul acestui împărat, cauzele putând fi reformele și politica sa fiscală, ca și, de asemenea, revoltele pe care acestea le-au generat¹¹. Pentru perioada lui Iustin I, numărul monedelor indică faptul că Tomisul reprezintă o zonă a Scythiei Minor nu prea afectată de incursiunile slave de la începutul domniei¹², situație înregistrată și la Callatis¹³ și Istros¹⁴, unde indicatorii relevă o anumită prosperitate economică. Din acest punct de vedere, Iustinian I ocupă în statistică a doua poziție, ceea ce aparent ar indica o criză în circulația numerarului de bronz sub domnia sa; de asemenea, surprinde abundența nominalurilor mici, în special decanumnia (tabelul 2). Aceste constatări nu aduc însă nimic nou în ceea ce privește situația generală pe Dobrogea, deoarece o bună parte din eșantionul tomitan o constituie colecția Pandelis Ermides de la Constanța, în care perioada de după reforma din 538 până în 563/4 este reprezentată exclusiv de piese de zece nummia, ceea ce s-ar putea explica, așa cum bănuiesc editorii acesteia, printr-o selecție a pieselor colecției, materializată prin înstrăinarea unei părți a monedelor de nominal mare, poate mai bine conservate¹⁵. Așa se motivează și frecvența emisiunilor din ultima parte a domniei (post 548/9), în comparație cu situația statistică generală, reflectată de colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, unde predomină monedele din etapa 538/9–548/9, indicând starea normală a lucrurilor, dacă avem în vedere diminuarea greutateii follis-ului și emiterea sa în cantități mai reduse în

ultimii 15 ani ai domniei lui Iustinian, când se bate cu predilecție monedă de nominal mic¹⁶. Domnia urmașului său pare să marcheze ieșirea din criza de numerar generată de frecvențele teaurizări din anii precedenți, care își aveau originea în starea de neliniște la Dunărea de Jos și în Thracia pricinuită de invaziile kutrigurilor și avarilor¹⁷, dar în primii doi ani se resimte situația gravă a finanțelor Imperiului secătuit de războaie și silit să accepte armistiții în condiții dezavantajoase, adăugându-se șocul unui nou raid avar în 566 în Scythia Minor¹⁸, stare concretizată prin numărul mic de piese de la începutul domniei lui Iustin II. Confirmând statisticile precedente¹⁹, observăm și prin intermediul eșantionului de la Tomis un „vârf” al activității atelierelor Imperiului la nivelul anilor 568/9–569/70 (6 respectiv 5 ex.), nivelul ridicat al emisiunilor înregistrează un recul în 572/3–573/4 (câte 1 ex.) – pus în legătură cu incursiunea lui Baian în provinciile dunărene, în condițiile angajării armatelor bizantine în lupte cu perșii²⁰ – și un reviriment brusc în 574/5 (13 ex.), anul asocierii la domnie a lui Tiberiu II Constantin. Acest an (al X-lea al domniei lui Iustin II) marchează și apogeul producției monetare a atelierului de la Thessalonice, specializat în emiterea de hemifolles, în timp ce atelierul de la Constantinopol producea masiv monedă măruntă (pentanummia). Coeficienții monede/ani și folles/ani destul de ridicați nu reflectă însă o prosperitate reală în timpul acestui împărat față de domnia precedentă, dacă avem în vedere valoarea monedei de bronz, care „în raport cu solidus se reduce la mai puțin de jumătate începând cu reforma din 565, pentru a scădea cu încă o treime în 570”²¹. În ultimii ani, frecvența numerarului de bronz în circulație scade accentuat. Cele patru piese de la Tiberiu II Constantin stabilesc, totuși, coeficienți destul de ridicați, ținând seama că reprezintă doar o parte a scurtei sale domnii (un follis din 580/1 și trei hemifolles larg datați 579–582), lipsa emisiunilor din 578/9 reflectând penuria de numerar de la finele domniei precedente, în timp ce emisiunea din 580/1 indică o scurtă revigorare cu prilejul reformei, după care criza monedei de bronz continuă până în timpul lui Mauriciu Tiberiu²². Emisiunile acestui împărat acoperă aproape întreaga domnie, fără pauze semnificative, nefiind reprezentați anii 589/90, 590/1, 593/4, 595/6, 598/9 și 601/2, ceea ce, raportat la cei 20 de ani de domnie, nu înseamnă prea mult, îmbunătățirea situației numerarului față de perioada lui Tiberiu II Constantin fiind evidentă, confirmată de coeficienții monede/ani (2,3) și folles/ani (1,35) care îl situează pe Mauriciu Tiberiu pe un loc IV în ierarhia statisticilor, inferiori lui Iustin II, Iustin I și Focas, dar sensibil deasupra celor de la Iustinian I și Tiberiu II. După cum se poate observa din statistica pe ani de emisiune (tabelul 6), campaniile avaro-slave din anii 584 și 586–587, care au afectat provinciile dunărene, în special cel de-al doilea raid, în urma căruia au fost distruse — printre altele — Durostorum, Tropaeum și Marcianopolis, slavii înaintând până la Adrianopolis²³, nu au avut urmări prea serioase în zona litoralului dobrogean, Tomisul fiind de altfel protejat prin intervenția armatei bizantine în 587²⁴, ca urmare nici pătrunderea numerarului de bronz nu prezintă întreruperi, constatându-se doar o scădere a cantității de monedă imediat după productivul an 586/7. Este interesant de observat evoluția circulației monetare tomitane în ultimul deceniu al sec. VI, anul 591/2 părând a fi cel mai bogat în emisiuni (8 ex.), după care constatăm o rarefiere treptată, dar nu o încetare a pătrunderii și circulației monedei bizantine, așa cum s-a întâmplat în alte zone din Dobrogea, în special în centrele de pe limesul dunărean, unde există „breșe” de circa un deceniu, ceea ce indică funcționarea pieței monetare a Tomisului aproape fără întrerupere

pe toată perioada domniei lui Mauriciu Tiberiu. Indicatorii pentru domnia lui Focas sunt relevanți în ceea ce privește dinamizarea circulației monetare și pătrunderile de numerar după momentul 602, cu deosebire la Tomis, unde constatăm coeficienți de 2,87 monede/ani și 1,81 folles/ani, reprezentând pozițiile II și III în ierarhia locală, și unde avem reprezentații anii de domnie cu excepția ultimului, la fel ca în cazul lui Mauriciu, lipsă explicabilă prin gravele evenimente din acești ani care au provocat căderea împăraților.

Prezența bizantină în orașul pontic este atestată și la începutul domniei lui Heraclius, emisiunile succedându-se până în 614 (o singură monedă este datată larg 613/14–615/16), când valuri de populație avaro-slavă forțează decisiv frontiera Dunării, generând o nouă invazie, cu urmări catastrofale pentru Peninsula Balcanică și implicit Scythia Minor, unde circulația monetară este întreruptă în toate centrele urbane, lăsând loc concluziei că acum se petrece dezintegrarea limesului și încetarea vieții orășenești în cea mai mare parte a provinciei²⁵. Reluarea circulației monedei bizantine este atestată la Tomis de două emisiuni de la Constans II, un follis emis la Constantinopol și un hemifollis realizat cu un hibrid de ștanță de Cartagina cu influențe constantinopolitane²⁶, date 663/4–665/6 respectiv 658–668, acestea constituind ultimele descoperiri izolate din etapa 498–680. Un mic tezaur descoperit la Constanța²⁷ conține 3 emisiuni de la Heraclius (două de tipul cu Heraclius Constantin, care s-a emis cu începere din 613), un exemplar de tipul Constans II cu Constantin IV din anii 654–668 și un altul de la Constantin IV, datat circa 670–680, fiind astfel atestată la Tomis și domnia acestui din urmă împărat până la invazia bulgarilor din 679/80, când Imperiul este constrâns să accepte, în schimbul păcii, plata unui tribut anual către o populație stabilită pe teritoriul său²⁸.

Făcând o trecere în revistă a pătrunderilor de monedă pe ani/reformă (tabelul 4), obținem cifre care însumate dau o situație puțin diferită față de cele având ca bază cantitatea de numerar pe întreaga domnie, deoarece aici am inclus doar piesele cert încadrate cronologic în etapa respectivă, cele dateate larg nefolosind statisticii. Astfel, de la Anastasius I nu am luat în calcul două monede de flan mic, cu monogramă, susceptibile a fi fost emise și înainte și după reforma din 498; pentru Iustinian I menționăm 5 monede emise sigur după anul 538, dar care nu au putut fi integrate într-una din etapele „jalonate” de reforme, anume un follis, o piesă de 33 nummia, un hemifollis datat 538–557, un decanummion (538–551) și un pentanummion; de la Iustin II, în afară de un follis și 4 hemifolles cu an de emisiune ilizibil, lipsesc din statistica pe reforme 22 pentanummia, eșalonate cronologic pe întreaga domnie; în cazul atelierului din Antiochia, acest nominal a fost emis cu alt tip de monogramă începând cu 569/70, neavând însă legătură cu reforma monetară care se produce în anul următor (nr. 41). În final, alături de singura monedă cu an de emisiune — un follis de Constantinopol — inclusă în statistică, menționăm prezența a încă 3 hemifolles de la Tiberiu II Constantin, băuți în atelierul de la Nicomedia. Etapizând domniile, constatăm o prezență slabă a monedei bizantine între anii 498–512, cu coeficienți cu foarte puțin mai ridicați decât la Heraclius, situația îmbunătățindu-se ușor în perioada următoare reformei din 512. Situația monedelor de la Anastasius I emise sigur după reforma din 498 se prezintă astfel: anii 498–507 — 1 ex. (11%); anii 507–512 — 3 ex. (33%); anii 512–518 — 5 ex. (55%). Coeficienții monede/ani sunt de 0,28 pentru 498–512, respectiv 0,83 pentru 512–518. Pentru cei nouă ani de domnie ai lui Iustin I cifrele indică un ascendent pentru circulația de la Tomis comparativ cu etapele precedente, mai ales în intervalul 522–527. Așa cum

am arătat, în lotul editat aici nu avem monede din primii ani ai acestui împărat, dar se cunosc din bibliografie 8 exemplare (vezi anexa) din anii 518–522, care reprezintă 38% din cele ce s-au putut integra cât de cât precis într-o etapă sau alta, în timp ce emisiunile din anii 522–527 sunt sensibil mai numeroase, 13 ex. reprezentând 61 %. Să precizăm că între ele se află un follis datând din aprilie-august 527, când Iustinian a fost asociat la domnie. Dacă le raportăm la anii perioadelor respective avem pentru 518–522 un coeficient monede/ani de 2, iar pentru anii 522–527, unul de 2,6. Creșterea este foarte clară între 518–522 față de ultima etapă a domniei lui Anastasius I, înregistrându-se un nou spor în 522–527, superior și coeficientului monede/ani din vremea lui Iustinian I, dinainte de reforma din 538 (doar 1,54). Sub Iustinian I, după 538 coeficientul monede/ani reformă scade, în timp ce coeficientul folles/ani reformă crește foarte puțin, situație aproape contrară rezultatelor statistice pe întreaga provincie, unde în etapa 538–542 primul coeficient crește accentuat, iar cel folles/ani aproape se dublează²⁹, diferențe ale căror cauze le-am prezentat mai sus. De asemenea, dacă pentru ultima parte a domniei coeficientul monede/ani foarte ridicat nu poate reflecta realitatea, la cel de-al doilea se observă totuși o scădere ușoară, ce confirmă deprecierea monedei de bronz și emiterea abundentă de nominaluri mici, în special decanummia. Monedele lui Iustin II sunt ceva mai bine reprezentate numeric în prima etapă (565–570), dar cu un coeficient folles/ani reformă mai ridicat în medie pentru ultimii opt ani ai domniei, după care se produce o scădere accentuată a ritmului pătrunderilor de numerar în vremea lui Tiberiu II Constantin. Statistica pentru Mauriciu Tiberiu indică depășirea situației de criză din anii anteriori, dar coeficienții săi sunt sensibil depășiți de cei corespunzători lui Focas, ceea ce, având în vedere și diferența de durată dintre cele două domnii, atestă o situație stabilă la Tomis, menținută și în primii ani ai lui Heraclius.

Repartiția pe ateliere a materialului de la Tomis (tabelul 5) nu vădește modificări esențiale față de schema generală pentru Dobrogea. În statistica alcătuită pe baza materialului cunoscut, Constantinopolul, cum era și firesc, își menține supremația cu volumul cel mai mare de emisiuni, explicabil nu numai prin statutul de capitală deținătoare a celor mai importante ateliere sau prin poziția geografică cea mai apropiată de litoralul nostru, ci și prin rolul de furnizor al diocezei Thracia. Procentajul prezenței sale pe piața tomitană (58,5%) este totuși scăzut față de cele înregistrate în alte centre urbane dobrogene, reflectând ponderea însemnată în eșantionul nostru deținută de colecția Pandelis Ermides³⁰. Constituie o noutate plasarea pe poziția secundă a atelierului de la Thessalonic (17,42%) în dauna Nicomediei — atelierul diocezei Pontica (13,27%), reprezentat în general mai bine în Scythia Minor —, semnalând o preponderență la Tomis a monedelor atelierelor ce aprovizionau Peninsula Balcanică³¹, dar și activitatea de vârf a acestui atelier în timpul lui Iustin II, când se apropie de productivitatea celor din capitală. Totuși, monetăria de la Nicomedia este prezentă în mod constant în circulația tomitană, fiind singura alături de cea din Constantinopol atestată de la Anastasius I la Heraclius inclusiv. O evoluție destul de uniformă are și pătrunderea emisiunilor din Cyzic (7,05%), reprezentând perioada 527–610 (cu excepția domniei lui Tiberiu II Constantin), pentru domnia lui Focas (4 ex. = 17,39%) fiind depășite ca număr doar de cele din capitală. Pe pozițiile finale se situează Antiochia, furnizora diocezei Oriens³², ale cărei monede (7 ex.) reprezintă 2,9%, și cele două monetării africane, prezente, în

poftida distanței apreciabile, cu câte un exemplar, dacă nu luăm în calcul și piesa cu revers de Cartagina, dar cu avers constantinopolitan³³.

În anii '60 a fost pus în practică amplul proiect al publicării colecției de monede bizantine a muzeului constănțean, efort reluat cu completări zece ani mai târziu, și concretizat într-o lucrare de proporții, ce așteaptă încă lumina tiparului³⁴. Pentru a obține o imagine cât mai completă a situației numerarului bizantin de pe piața monetară a Tomisului în sec. VI-VII, menționăm aici, alături de materialul deja cunoscut și editat, existența acestui lot important de piese de bronz, provenite de la Constanța și împrejurimi, alcătuit astfel: Anastasius I 16 ex., Iustin I 24 ex., Iustinian I 79 ex., Iustin II 70 ex., Tiberiu II Constantin 10 ex., Mauriciu Tiberiu 43 ex., Focas 20 ex., Heraclius 9 ex. și Constans II 2 ex. După cum se observă, exceptând domnia lui Constantin IV, neatestată în acest lot, lista descoperirilor izolate se îmbogățește apreciabil (tabelul 7), facilitând acoperirea lacunelor existente în privința istoriei monetare a Tomisului pe o perioadă de aproape două secole.

Pentru veacurile următoare, circulația monedei de bronz la Tomis este destul de bine reprezentată în raport cu evenimentele istorice. Din publicațiile existente se cunosc, pentru sec. VIII, un follis de la Constantin V Copronimul bătut la Syracusa între anii 751–755³⁵ și o piesă de la Leon IV Chazarul și Constantin VI din anii 776–780³⁶. Dosarul secolelor IX-XI consemnează câte o monedă de la Mihail III³⁷ și Leon VI³⁸, 3 piese de la Constantin VII și Zoe, câte un exemplar de la Roman I Lecapenos, Constantin VII și Roman II respectiv Nichifor II Focas, 5 folles din clasa A₁ din timpul lui Ioan I Tzimiskes, 27 folles din clasele A₂-A₃ din perioada Vasile II–Constantin VIII, 6 folles de la Roman III (clasa B), o piesă de la Mihail IV (clasa C), 5 folles din clasa D atribuiți lui Constantin IX, 6 folles de la Constantin X (clasele E, 1 și 2), un exemplar de la Roman IV (clasa G), 3 piese de la Mihail VII (un exemplar semnat și două anonime clasa H) și 4 monede emise pentru Nichifor III (clasa I)³⁹.

Pentru perioada post 680, lotul din colecția Institutului de Arheologie completează statistica de mai sus, în primul rând cu o monedă de la un împărat foarte rar atestat în Dobrogea, Tiberiu III Apsimar, bătută la Constantinopol în anul 698/9, singura emisiune cu loc cert de descoperire cunoscută în teritoriul dintre Dunăre și mare din timpul acestei domnii⁴⁰. Prezența acestei monede la Tomis, fără a insista asupra statutului acestei așezări în perioada sfârșitului sec. VII, întărește bănuiala unei acțiuni militare în Balcani și la Dunărea de Jos în timpul domniei sale scurte și zbuciumate⁴¹. Adăugăm un follis de la Leon VI (886–912), care confirmă o anumită dinamică a circulației monetare⁴², acum și la Constanța printr-un al doilea exemplar cunoscut, deoarece până nu demult aici se constatare o lipsă totală a emisiunilor acestui împărat, fiind pusă sub semnul întrebării chiar existența unei locuiri în această perioadă⁴³. Lotul mai cuprinde 3 piese anonime bătute în timpul domniilor lui Roman I, Vasile II și Constantin VIII respectiv Roman III, un follis de la Constantin X Ducas și Evdokia și o emisiune mai târzie, un trachy de billon aplatizat din timpul împăratului Isaac II Angelos (1190–1195).

**Tabelul 1. Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi (498–680).
Situția statistică pe domnii.**

Împăratul	Număr de monede	% din total	Coefficient monede/ani	Coefficient folles/ani	% din totalul coeficienților folles/ani (9,32)
Anastasius I	11	4,36 (VI)	0,55 (VII)	5,12/20=0,25 (VII)	2,68
Iustin I	23	9,12 (IV-V)	2,55 (III)	17,62/9=1,95 (II)	20,92
Iustinian I	66	26,19 (II)	1,73 (V)	33,32/38=0,87 (V)	9,33
Iustin II	69	27,38 (I)	5,3 (I)	29,5/13=2,26 (I)	24,24
Tiberiu II Constantin	4	1,58 (VIII)	1 (VI)	2,5/4=0,62 (VI)	6,65
Mauriciu Tiberiu	46	18,25 (III)	2,3 (IV)	27/20=1,35 (IV)	14,48
Focas	23	9,12 (IV-V)	2,87 (II)	14,5/8=1,81 (III)	19,42
Heraclius	6	2,38 (VII)	0,2 (VIII)	5/30=0,16 (VIII)	1,71
Constans II	2	0,79 (IX)	0,07 (IX)	1,5/27=0,05 (IX)	0,53
Neprecizat	2	0,79			
Total	252				

**Tabelul 2. Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi (498–680).
Situția statistică pe nominaluri.**

Împăratul	Folles	33 nummia	Hemifolles	Decanummia	Pentanummia	Total folles
Anastasius I	2		6		1	5,12
Iustin I	13		9		1	17,62
Iustinian I	18	1	12	31	4	33,32
Iustin II	7		39	1	22	29,5
Tiberiu II Constantin	1		3			2,5
Mauriciu Tiberiu	11		29	6		27
Focas	7		14	2		14,5
Heraclius	4		2			5
Constans II	1		1			1,5
Total	64	1	115	40	28	136,06

Tabelul 3. Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi (498–680), după reformele monetare și situația statistică pe domnii, după valorile nominale.

Împăratul	Etapa	Folles	Hemifolles	Decanummia	Pentanummia	Total folles
Anastasius I	498-512	1	3			2,5
	512-518	1	3		1	2,62
Iustin I	518-527	13	9		1	17,62
Iustinian I	527-538	7	5	3	2	10,5
	538-542	3	2			4
	542-550	4		4	1	5,12
	550-565	3	4	23		10,75
Iustin II	565-570	1	15	1		8,75
	570-578	5	20			15
Tiberiu II Constantin	578-580					
	580-582	1				1
Mauriciu Tiberiu	582-602	11	29	6		27
Focas	602-610	7	14	2		14,5
Heraclius	610-641	4	2			5
Constans II	641-668	1	1			1,5
Total		62	107	39	5	125,86

**Tabelul 4. Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi (498–680).
Situația statistică pe domnii și reforme.**

Împăratul	Etapa	Număr de monede	Coefficient monede/ani	% din totalul coeficienților monede/ani (22,03)	Coefficient folles/ani	% din totalul coeficienților folles/ani (13,34)
Anastasius I	498-512	4	0,28 (XII)	1,27	2,5/4=0,17 (XII)	1,27
	512-518	5	0,83 (X)	3,76	2,62/6=0,43 (XI)	3,22
Iustin I	518-527	23	2,55 (IV)	11,57	17,62/9=1,95 (I)	14,61
Iustinian I	527-538	17	1,54 (VII)	6,99	10,5/1=10,95 (VIII)	7,12
	538-542	5	1,25 (VIII)	5,67	4/4=1 (VI)	7,49
	542-550	9	1,12 (IX)	5,08	5,12/8=0,64 (IX)	4,79
	550-565	30	2 (VI)	9,07	10,75/15=0,71 (VIII)	5,32
Iustin II	565-570	17	3,4 (I)	15,43	8,75/5=1,75 (IV)	13,11
	570-578	25	3,12 (II)	14,16	15/8=1,87 (II)	14,01
Tiberiu II Constantin	578-580					
	580-582	1	0,5 (XI)	2,26	1/2=0,5 (X)	3,74
Mauriciu Tiberiu	582-602	46	2,3 (V)	10,44	27/20=1,35 (V)	10,11
Focas	602-610	23	2,87 (III)	13,02	14,5/8=1,81 (III)	13,56
Heraclius	610-641	6	0,2 (XIII)	0,9	5/30=0,16 (XIII)	1,19
Constans II	641-668	2	0,07 (XIV)	0,31	1,5/27=0,05 (XIV)	0,37

**Tabelul 5. Atelierele emitente ale monedelor bizantine din sec. VI–VII descoperite la Tomis și în împrejurimi;
situația statistică pe domnii.**

Împăratul	Constantinopol	Thessalonica	Nicomedia	Cyzic	Antiochia	Cartagina	Alexandria
Anastasius I	8 (88,88%)		1 (11,11%)				
Iustin I	16 (72,72%)		5 (22,72%)		1 (4,54%)		
Iustinian I	39 (61,9%)	5 (7,93%)	9 (14,28%)	5 (7,93%)	3 (4,76%)	1 (1,58%)	1 (1,58%)
Iustin II	29 (42,64%)	26 (38,23%)	8 (11,76%)	4 (5,88%)	1 (1,47%)		
Tiberiu II Constantin	1 (25%)		3 (75%)				
Mauriciu Tiberiu	28 (63,63%)	8 (18,18%)	2 (4,54%)	4 (9,09%)	2 (4,54%)		
Focas	13 (56,52%)	3 (13,04%)	3 (13,04%)	4 (17,39%)			
Heraclius	5 (83,33%)		1 (16,66%)				
Constans II	2*						
Total	141 58,5%	42 17,42%	32 13,27%	17 7,05%	7 2,9%	1 0,41%	1 0,41%

* Una dintre monede (hemifollis) a fost bătută cu o șanță hibridă Constantinopol–Cartagina.

**Tabelul 6. Monede bizantine de la Tomis și împrejurimi din perioada 538/9–613/14.
Structura pe ani de emisiune.**

Anul de emisiune	Număr de monede	M	K	I	Anul de emisiune	Număr de monede	M	K
538/9	1	1			581/1	1	1	
539/40	2	1	1		582/3	3	2	1
541/2	2	1	1		583/4	2	1	1
543/4	2	1		1	584/5	1		1
545/6	1	1			585/6	1		1
546/7	1			1	586/7	5		5
548/9	4	2		2	587/8	2	1	1
551/2	1	1			588/9	2	1	1
552/3	1			1	591/2	8	2	6
554/5	1			1	592/3	3		3
556/7	4			4	594/5	2	2	
557/8	2			2	596/7	2		2
558/9	4	1		3	597/8	2	1	1
559/60	4	1		3	599/600	1		1
560/1	2			2	600/1	2		2
561/2	2			2	602/3	2	1	1
562/3	2			2	603/4	2	1	1
563/4	4		2	2	604/5	1		1
564/5	2		2		604/5–605/6	1	1	
565/6	1			1	606/7	2	2	
566/7	1		1		607/8	2	2	
567/8	4		4		608/9	1		1
568/9	6		6		611/12	3	2	1
569/70	5	1	4		610/11-			
570/1	4		4		612/13	1	1	
571/2	4	1	3		610/11-			
572/3	1	1			613/14	1		1
573/4	1		1		613-616	1	1	
574/5	13	2	11					
575/6	1		1					
576/7	1	1						
577/8	1		1					

Tabelul 7. Situația generală a numerarului bizantin de bronz de la Tomis și împrejurimi în perioada 498–680 (incluzând totuși inedit din colecția MINAC, conform lucrării Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popoca, *Monedele bizantine din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, mss, 1977).

Împăratul	Număr total de monede	% din total	Monede inedite
Anastasius I	27	5,14 (VI)	16
Iustin I	47	8,95 (IV)	24
Iustinian I	145	27,61 (I)	79
Iustin II	139	26,47 (II)	70
Tiberiu II	14	2,66 (VIII)	10
Mauriciu	89	16,95 (III)	43
Focas	43	8,19 (V)	20
Heraclius	15	2,85 (VII)	9
Constans II	4	0,76 (IX)	2
Neprecizat	2	0,38	—
Total	525		273

ANEXĂ

Lista monedelor bizantine (sec. VI–VII) descoperite la Constanța Pentru piesele publicate acum se trimite la pozițiile din catalog (numere cu aldine)

Anastasius I

- 1–2. I nummion; (CON); 491–498 sau 498–518. Nr. 1; Pontica, 25, 1992, p. 387, nr. 1435.
3. K; (CON); 498–507. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 215, nr. 1.
4. M; CON; 507–512. *Ibidem*, nr. 2.
- 5–6. K; (CON); 507–512. Nr. 2; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 3.
7. M; CON; 512–517. Pontica, 30, 1997, p. 378, nr. 1735.
- 8–10. K; (CON); 512–518. Nr. 3; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 4–5.
11. E; N; 512–518. Nr. 4.

Iustin I

- 12–16. M; CON; 518–522. Pontica, 7, 1974, p. 412, nr. 397; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 6–7;

ibidem, p. 220, nr. 1; Pontica, 31, 1998, p. 317, nr. 1858.

- 17–19. K; NI; 518–522. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 13–15.
- 20–24. M; CON; 522–527. Nr. 5–8; Pontica, 30, 1997, p. 379, nr. 1736.
25. M; CON; 527 (cu Iustinian). BSNR, 86–87, 1992–1993, p. 324, nr. 5.
- 26–29. K; (CON); 522–527. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 8–11.
30. E; (CON); 522–527. Nr. 9.
- 31–32. M; NIKM; 522–527. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 12; p. 220, nr. 2.
33. K; ANΘX; 518–527. *Ibidem*, p. 216, nr. 16.
34. K; ?; ? *Ibidem*, nr. 17.

- 35–41. M; CON; 527–537. SCN, 4, 1968, p. 400, nr. 13/1; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 18–20; Pontica, 14, 1981, p. 341, nr. 326; Pontica, 25, 1992, p. 387, nr. 1438; Pontica, 31, 1998, p. 317, nr. 1859.
- 42–45. K; (CON); 537/8. Nr. 10; SCN, 4, 1968, p. 405, nr. 1; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 21–22.
- 46–48. I; CON; 527–537/8. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 23–25.
- 49–50. E; (CON); 527–537/8. Nr. 11; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 26.
51. K; THECOP; 531/2. *Ibidem*, nr. 27.
52. M; CON; 538/9. Nr. 14.
53. M; CON; 541/2. Pontica, 31, 1998, p. 317, nr. 1860.
- 54–55. M; CON; 548/9. Nr. 19; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 220, nr. 3.
56. M; CON; 558/9. SCN, 4, 1968, p. 400, nr. 13/2.
57. M; CON; ?. Pontica, 16, 1983, p. 310, nr. 744.
58. I; CON; 538–551. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1861.
59. I; CON; 543/4. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 28.
60. I; CON; 546/7. *Ibidem*, nr. 29.
- 61–62. I; CON; 548/9 ?. *Ibidem*, nr. 30–31.
63. I; CON; 552/3. *Ibidem*, nr. 32.
- 64–65. I; CON; 556/7. *Ibidem*, nr. 33–34.
66. I; CON; 557/8 ?. *Ibidem*, nr. 35.
67. I; CON; 557/8 ? sau mai târziu. *Ibidem*, nr. 36.
68. I; CON; 559/60. Nr. 21.
69. I; CON; 560/1 ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 216, nr. 37.
- 70–71. I; CON; 561/2. *Ibidem*, p. 217, nr. 38; Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1862.
72. I; CON; 562/3. Pontica, 9, 1976, p. 231, nr. 627.
- 73–74. E; (CON); 543–565. Nr. 16–17.
75. K; (TES); 538–557. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1863.
- 76–77. K; TES; 563/4. Nr. 22–23.
- 78–79. K; TES; 564/5. Nr. 25; Pontica, 6, 1973, p. 376, nr. 242.
80. K; NI; 541/2. BSNR, 86–87, 1992–1993, p. 324, nr. 7.
81. I; NIK; 554/5. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 39.
82. I; NIK; 556/7. *Ibidem*, nr. 40.
- 83–84. I; NIK; 558/9. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 445–446, nr. 26–27.

85. I; NIK; 559/60 ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 41.
86. I; NIK; 560/1. *Ibidem*, nr. 42.
87. I; NIK; 562/3. *Ibidem*, nr. 43.
88. I; NIK; 563/4. *Ibidem*, nr. 44.
89. M; KYZ; 543/4. Pontica, 30, 1997, p. 379, nr. 1736 a; publicat și în Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1864.
90. M; KYZ; 545/6. Nr. 18.
91. M; KYZ; 551/2. SCN, 4, 1968, p. 400, nr. 11/1.
92. I; KYZ; 559/60. Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 628.
93. I; KYZ; 563/4. Nr. 24.
94. M; ΘΥΠΟ; 539/40. Nr. 15.
95. M; ΖΗΥΡ; 559/60. Nr. 20.
96. K; KAR; 539/40. BSNR, 86–87, 1992–1993, p. 324, nr. 6.
97. ΑΓ; ΑΛΕΞ; 538–565. Nr. 13.
98. I; ?; 556/7. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 445–446, nr. 25.
99. I; ?; 558/9. Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 629.
100. I; ?; 557/8–565. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 447, nr. 28.

Iustin II

101. M; CON; 569/70. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 45.
102. M; CON; 571/2. *Ibidem*, nr. 46.
103. M; CON; 572/3. *Ibidem*, nr. 47.
104. M; CON; 576/7. Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 630.
105. M; CON; ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 48.
106. K; (CON); 567/8. SCN, 4, p. 405, nr. 2.
107. K; (CON); 568/9. *Ibidem*, nr. 3.
108. K; (CON); 570/1. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 49.
109. K; (CON); 571/2. *Ibidem*, nr. 50.
110. K; (CON); 574/5. Nr. 28.
111. K; (CON); ?. Nr. 35.
- 112–129. E; (CON); 565–578. Nr. 36–40; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 51–59; Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 631; BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 447, nr. 29; Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1865–1866.
130. K; TES; 566/7. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 60.
- 131–133. K; TES; 567/8. Nr. 26; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 61–62.
- 134–137. K; TES; 568/9. *Ibidem*, nr. 63–66.
- 138–140. K; TES; 569/70. *Ibidem*, nr. 67–69.
- 141–142. K; TES; 570/1. Nr. 27; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 217, nr. 70.

143. K; TES; 571/2. *Ibidem*, p. 218, nr. 71.
 144–151. K; TES; 574/5. Nr. 29–33; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 72–74.
 152. K; TES; 575/6. Nr. 34.
 153. K; TES; 577/8. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 75.
 154. K; TES; ?. *Ibidem*, nr. 76.
 155. E; (TES); 568–578. Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 632.
 156–157. M; NIKO; 574/5. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1867–1868.
 158. K; NI; 568/9. Pontica, 12, 1979, p. 235, nr. 53.
 159. K; NI; 569/70. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 77.
 160. K; NI; 570/1. *Ibidem*, nr. 78.
 161. K; NI ?; 571/2 ?. *Ibidem*, nr. 79.
 162. K; NI ?; 574/5 ?. *Ibidem*, nr. 80.
 163. E; N; 565–578. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 447, nr. 30.
 164. K; KYZ ?; 573/4. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 81.
 165. K; KYZ; 574/5. *Ibidem*, nr. 82.
 166. I; KYZ; 565/6. *Ibidem*, nr. 83.
 167. E; K; 565–578. Pontica, 9, 1976, p. 232, nr. 633.
 168. E; +; 569/70 (și mai târziu ?). Nr. 41.
 169. K; ?; ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 84.

Tiberiu II Constantin

170. M; CON; 580/1. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1869.
 171–173. XX; NIKO; 579–582. Nr. 42; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 86–87.

Mauriciu Tiberiu

- 174–175. M; CON; 582/3. SCN, 4, 1968, p. 405, nr. 4; Pontica, 16, 1983, p. 310, nr. 747.
 176. M; CON; 591/2. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 88.
 177. M; CON; 594/5. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1870.
 178. M; CON; 597/8. Pontica, 25, 1992, p. 388, nr. 1439.
 179. K; (CON); 583/4. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 89.
 180. K; (CON); 584/5. *Ibidem*, nr. 90.
 181. K; (CON); 585/6. *Ibidem*, p. 220, nr. 4.
 182–184. K; (CON); 586/7. *Ibidem*, p. 218, nr. 91–93.
 185. K; (CON); 588/9. Nr. 47.

- 186–188. K; (CON); 591/2. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 94–96.
 189–190. K; (CON); 592/3. Nr. 49; SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 97.
 191. K; (CON); 596/7. SCN, 4, p. 405, nr. 5.
 192. K; (CON); 597/8. Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1871.
 193. K; (CON); 599/600. Pontica, 25, 1992, p. 388, nr. 1440.
 194. K; (CON); 600/1. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 98.
 195–196. K; (CON); ?. Nr. 50; Pontica, 16, 1983, p. 310, nr. 746.
 197–198. I; CON; 582–602. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 85; BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 447, nr. 31.
 199. I; CON; 583–602 (MIB, II). SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 99.
 200–201. I; CON; 585–602 (MIB, II). *Ibidem*, nr. 100–101.
 202. K; TES; 582/3. *Ibidem*, p. 219, nr. 102.
 203. K; TES; 586/7. *Ibidem*, nr. 103.
 204. K; TES; 587/8. Nr. 46.
 205–206. K; TES; 591/2 ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 104–105.
 207. K; TES; 592/3. *Ibidem*, nr. 106.
 208. K; TES; 596/7. *Ibidem*, nr. 107.
 209. K; TES; 600/1. *Ibidem*, nr. 108.
 210. M; NIKO; 587/8. Nr. 45.
 211. M; NIKO; 591/2. SCN, 4, 1968, p. 400, nr. 13/3.
 212. M; KYZ; 583/4. Nr. 43.
 213. M; KYZ; 588/9. Pontica, 25, 1992, p. 387, nr. 1436.
 214. M; KYZ; 594/5. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 109.
 215. I; KYZ; 584–602 (MIB, II). *Ibidem*, nr. 110.
 216. XX; Q; 586/7. Nr. 44.
 217. K; Q; 591/2. Nr. 48.
 218. M; ?; ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 111.
 219. K; ?; ?. *Ibidem*, nr. 112.

Focus

220. XXXX; CON; 603/4. *Ibidem*, nr. 113.
 221. XXXX; CON; 606/7. Pontica, 30, 1997, p. 379, nr. 1737.
 222. XXXX; CON; 607/8. Nr. 51.
 223. XX; CON; 602/3. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 119.

224–230. XX; CON; 603–610. *Ibidem*, nr. 114–118; Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1872–1873.
 231–232. X; (CON); 602/3–610. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 120–121.
 233–235. XX; TES; 603–605. *Ibidem*, nr. 122–124.
 236. XXXX; NIKO; 604/5–605/6. *Ibidem*, nr. 125.
 237. XXXX; NIKO; 606/7. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 447, nr. 32.
 238. XX; NIKO; 608/9. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 126.
 239. m; KYZ; 602/3. Pontica, 25, 1992, p. 387, nr. 1437.
 240. XXXX; KYZ; 607/8. SCN, 4, p. 406, nr. 6.
 241. XX; KYZ; 603/4. *Ibidem*, p. 400, nr. 11/2.
 242. XX; KYZ; 604/5?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 127.

Heraclius

243. M; CON; 611/12. Pontica, 25, 1992, p. 388, nr. 1441.

244. M; CON; 611/12 ?. SCIVA, 27, 1976, 2, p. 219, nr. 128.
 245. M; CON; 610/11–612/13. *Ibidem*, nr. 129.
 246. M; CON; 613–616. *Ibidem*, nr. 130.
 247. K; (CON); 610/11–613/14. *Ibidem*, nr. 131.
 248. K; (NIKO)?; 611/12. *Ibidem*, nr. 132.

Constans II

249. M; (CON); 663/4–665/6 (659/60); DOW, II, 2, p. 455–456. SCN, 4, 1968, p. 406, nr. 7.
 250. K; (Constantinopol/Cartagina); 660–668 ?/658–668. BSNR, 75–76, 1981–1982, p. 238, nr. 4.

Neprecizate

251. K; (CON); ante 538. Nr. 12.
 252. K; ?; perioada Iustin II – Mauriciu Tiberiu. Pontica, 31, 1998, p. 198.

NOTE

¹ O parte din monedele acestui lot au fost identificate preliminar și catalogate: Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, *Catalogul monedelor bizantine din colecția Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”*, mss, 1987; tot în parte, sunt menționate statistic și de C. Preda, BSNR, 90–91 (1996–1997), 2002, p. 113–114.

² Tezaurul de la Constanța, cartierul Anadolchioi, a fost publicat în două etape: B. Mitrea, Pontica, 16, 1983, p. 239–262; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, BSNR, 80–85 (1986–1991), 1992, p. 101–115.

³ I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 197; Gh. Poenaru Bordea, SCN, 4, 1968, p. 400, nr. 11/1–2, 13/1–3 și p. 405–406, nr. 1–7; B. Mitrea, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 482, nr. 91; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 6, 1973, p. 376, nr. 242; *idem*, Pontica, 7, 1974, p. 412, nr. 397; R. Ocheșeanu, SCN, 6, 1975, p. 235, nr. 9; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 215–219, nr. 1–132 și p. 220, nr. 1–4; R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, Pontica, 9, 1976, p. 231–232, nr. 627–633; Antoaneta Vertan, G. Custurea, Pontica, 12, 1979, p. 235, nr. 53; *idem*, Pontica, 14, 1981, p. 341, nr. 326; Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, BSNR, 75–76 (1981–1982), 1983, p. 238, nr. 4 și 8; R. Ocheșeanu, P.I. Dicu, *ibidem*, p. 445–447, nr. 25–32; Antoaneta Vertan, G. Custurea, Pontica, 16, 1983, p. 310, nr. 744–747; *idem*, Pontica, 25, 1992, p. 387–388, nr. 1435–1441; A. Popescu, M. Ionescu, BSNR, 86–87 (1992–1993), 1996, p. 324, nr. 5; G. Custurea, Antoaneta Vertan, G. Talmățchi, Pontica, 30, 1997, p. 378–379, nr. 1735–1737 și 1736 a (republicat, cu toate detaliile, în Pontica, 31, 1998, p. 318, nr. 1864); *idem*, Pontica, 31, 1998, p. 317–318, nr. 1858–1863 și 1865–1873; M. Bucovală, *ibidem*, p. 198.

⁴ I. Dimian, *loc. cit.*, nr. 1–5, lot omogen, considerat ulterior tezaur sau fragment de tezaur, vezi Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VIe–VIIe siècles en Dobroudja*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest, 6–12 septembre, 1971, III, București, 1976, p. 210–211, nota 34; pentru depozitul monetar de la Anadolchioi (383 ex.) vezi bibliografia la nota 2.

⁵ Din totalul de 208 monede, 3 sunt de aur (solidi). Prezentul studiu are în vedere în continuare exclusiv emisiunile din metal comun.

⁶ Din literatură se mai cunosc ca provenind de la Tomis două monede de un nummion de la Anastasius I de tipul cu monogramă pe revers, pe care nu le-am inclus în statistică, nefiind publicate detaliat: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCN, 10 (1993), 1996, p. 78, notele 76 și 77.

⁷ Trebuie precizat că una dintre monede, identificată ca fiind un decanummion de la Tiberiu II Constantin și publicată ca atare, vezi Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 218, nr. 85, am luat-o în calcul ca emisiune de la Mauriciu Tiberiu, care emite și decanummia cu officina A: DOW, I, p. 316, nr. 64 a; MIB, II, p. 117, nr. 73 A (A); eroarea fusese îndreptată în lucrarea Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popea, *Monedele bizantine din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, mss, 1977.

⁸ MIB (E), I, p. 34–35 și tabelul 2.

⁹ Conform statisticii pentru Callatis domnia acestui împărat prezintă cel mai mare coeficient de monede/ani (1), reprezentând 25,18% din totalul coeficienților monede/ani, față de doar 6,29% pentru Focas: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, SCN, 12 (1997), 1998, p. 100, tabelul III. La Istros, însă, aceasta ocupă doar a patra poziție în această ierarhie (11,74%), după Iustin II (34,66%), Tiberiu II Constantin (17,26%) și Mauriciu Tiberiu (11,97%); chiar dacă Tiberiu II și Focas sunt atestați aici de un număr similar de piese (15 ex.), în cazul celui de-al doilea valoarea nominală inferioară a numerarului dă un coeficient monede/ani de 1,87 (8,60%), reprezentând penultimul loc: Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, SCN, 11 (1995), 1997, p. 143, tabelul 9.

¹⁰ Pentru Callatis, statistica are ca bază un eșantion de 61 monede reprezentând perioada Anastasius I – Heraclius: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, A. Popescu, *loc. cit.*; pentru a corespunde situației de la Noviodunum, în statistica pentru Istros (eșantion de 317 piese) — vezi Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, *loc. cit.* — nu au fost incluse și monedele de la Heraclius (3 ex., vezi H. Nubar, SCN, 3, 1960, p. 189 și idem, la C. Preda, H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914–1970*, București, 1973, p. 227, nr. 2041–2043.).

¹¹ I. Barnea, la R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 410–415; Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, SCIVA, 31, 1980, 3, p. 379, cu bibliografia.

¹² Mihaela Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *Les monnaies des IVe–VIIe siècles découvertes à Argamum (Scythie Mineure)*, în *XII. Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997. Acten – Proceedings – Actes*, II, Berlin, 2000, p. 783.

¹³ Vezi mai sus nota 9.

¹⁴ Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, *loc. cit.* respectiv nota 14 de la pagina precedentă.

¹⁵ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, *op. cit.*, p. 223 și 224.

¹⁶ D.M. Metcalf, NC⁶, 20, 1960, p. 218–219; Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VIe–VIIe siècles en Dobroudja*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest, 6–12 septembre, 1971, III, București, 1976, p. 206–207; idem, Al. Popea, *loc. cit.*

¹⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VIe–VIIe siècles en Dobroudja*, în *Actes...*, p. 207; I. Barnea, *op. cit.*, p. 429–431.

¹⁸ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, *op. cit.*, p. 224–226.

¹⁹ *Ibidem*, p. 225, vezi fig. 1.

²⁰ *Ibidem*, p. 226, cu trimitere la I. Barnea, *op. cit.*, p. 431.

²¹ Mihaela Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 784; vezi de asemenea Gh. Poenaru Bordea, *Pact*, 5, 1981, p. 375.

²² Mihaela Iacob, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 785; Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, *loc. cit.*

²³ Al. Madgearu, RRH, 36, 1997, 3–4, p. 318, nota 23.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 324, cu bibliografia.

²⁶ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 241 și p. 238, nr. 4.

²⁷ Vezi mai sus nota 4.

²⁸ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 242, nota 24.

²⁹ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 381. Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, *op. cit.*, p. 141, tabelul 6.

³⁰ Gh. Poenaru Bordea, Al. Popea, *op. cit.*, p. 227; o eventuală selecție a pieselor de flan mare din colecție ar fi afectat în mare măsură emisiunile de la Constantinopol, modificând astfel cifrele.

³¹ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 392.

³² *Ibidem*.

³³ Vezi mai sus nota 26.

³⁴ Pentru situația corespunzând anilor '60, vezi Gh. Poenaru Bordea, *Monede bizantine de bronz din secolele V–VII în Dobrogea*, BMI, 40, 1971, 3, p. 51–60 și idem, *Monnaies byzantines des VIe–VIIe siècles en Dobroudja*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest, 6–12 septembre, 1971, III, București, 1976, p. 203–213; cu completări, Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popoea, *Monedele bizantine din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, mss, 1977.

³⁵ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 238, nr. 8 și p. 244.

³⁶ I. Dimian, SCN, I, 1957, p. 197.

³⁷ Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 245, nota 72.

³⁸ Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popoea, mss, 1977.

³⁹ G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX–XI)*, Constanța, 2000, p. 136–137, cu bibliografia.

⁴⁰ Din Dobrogea se mai cunosc de la Tiberiu III o monedă de argint și una de bronz, ambele passim; alte două exemplare (de bronz) au fost semnalate în Transilvania respectiv Moldova: Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *op. cit.*, p. 243 și notele 49–50.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 245, nota 78.

⁴³ Gh. Mănucu-Adameșteanu, Pontica, 24, 1991, p. 304–305.

BYZANTINE COINS FROM TOMIS AND ITS ENVIRONS IN THE COLLECTION OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE „VASILE PÂRVAN“

ABSTRACT

The authors present the Byzantine coins discovered at Constanța and its environs, which are belonging to the collection of the Numismatic Cabinet of the Archaeological Institute in Bucharest. The most of them represent the 6th century and the beginning of the next and supplement the general view about the currency from Dobrudja in that period.

This paper is specially intended to the stage 498–680, taking into account the total amount of the Byzantine coins from Tomis till now published (which are presented in the annexed list). On the basis of this amount (252 ex.) it has been reckoned the number of coins penetrated during an year of a reign (referring the total number of pieces issued for an emperor to the duration of his reign) and their value in *folles*, which shows that a large quantity of coins do not always indicate the economic thrivingness, but often the inflation (like in the case of Justin II's reign), the lowering of the people's confidence in *folles* being reflected in certain periods also by its sporadic presence or total absence in treasures. The years of monetary deflation are marked, on the contrary, by substantial hoards, like that founded in the former district Anadolchioi of Constanța.

The statistic indicators (presented by six tables) were compared to those of other centres on the Romanian coast of the Black Sea, in comparison with which they sometimes offer significant differences. The seventh table contains a rich batch of Byzantine coins from Tomis, still inedited, actually in the collection of the Museum of National History and Archaeology in Constanța, which will constitute an important supplement of information about the 6th and 7th centuries.

It's able to observe that the towns of coast, especially Tomis, have had a different evolution in comparison with others in Scythia Minor, during the Avaro-Slavic invasions in the times of Maurice and Phocas, when the monetary circulation did not cease, even if the intensity of coin's penetration is more reduced, pointing out that the downfall of the Lower Danubian frontier and the loss of the territory of Dobrudja by the Empire has happened probably later, in the 3rd or 4th year of Heraclius' reign, because after that moment the Byzantine coins of copper become very scarce in Dobrudja.

For the period from after 680 it was made an enumeration of the isolated coins founded at Tomis, already edited, whom the batch of coins in the Institute's collection completes with a rare piece of Tiberius III Apsimar, the single one for Dobrudja whereof the place of finding is known, and a few later Byzantine coins, representing mainly the 9th–11th centuries.

THE EXPLANATION OF THE FIGURES

Pl. I–V. Byzantine coins from Tomis and its environs.

Table 1. Byzantine coins from Tomis and its environs (498–680). Statistics on the reigns.

Table 2. Byzantine coins from Tomis and its environs (498–680). Statistics on the nominal values.

Table 3. Byzantine coins from Tomis and its environs (498–680) according to the monetary reforms and the statistics on the reigns, concerning the nominal values.

Table 4. Byzantine coins from Tomis and its environs (498–680). Statistics about reigns and monetary reforms.

Table 5. The issuing mints of the Byzantine coins of the 6th–7th centuries discovered at Tomis and its environs; the statistics on the reigns.

Table 6. Byzantine coins from Tomis and its environs of the stage 538/9–613/14, according to the years of issue.

Table 7. The general situation concerning the copper current coin from Tomis and its environs in the period 498–680 (inclusive the inedited batch of coins in the collection of MINAC: Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popeea, *Monedele bizantine din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța*, mss, 1977).

UN TEZAU DE MONED E BIZANTINE DESCOPERIT LA ALCEDAR, JUD. ORHEI

MIHAI CIOCANU
și EUGEN NICOLAE

În primăvara anului 2001, în împrejurimile fortificației medievale timpurii de la Alcedar, a fost găsit întâmplător un tezaur de monede bizantine schifate. Piesele au fost risipite de descoperitori și, după informațiile obținute de primul semnatar al acestui articol, care a recuperat cele opt piese descrise mai jos, erau aproximativ 280 de exemplare, toate schifate. Erau lipite între ele din cauza procesului de oxidare, formând un bloc, al cărui aspect exterior sugera că fuseseră îngropate într-un înveliș de țesătură sau coajă de copac. Monedele din centrul blocului erau mai bine conservate, cum este cazul pieselor recuperate, care se prezintă astfel:

Manuel I (1143–1180)

Av. Hristos pe tron, ținând în mâna stângă Evanghelia. În stânga și în dreapta: [IC] – XC (cu tilde) și [*] – *

Rv. Manuel I în stânga, în picioare, ținând în mâna dreaptă labarum și în mâna stângă globul cruciger, încoronat de Sfânta Fecioară aflată în dreapta; cu ⚔ pe centură și 3 puncte pe loros (neclare, par 2) între colier și centură. Legenda ilizibilă.

1. Trachy de bilon ↓ 2,94 g; 25,9 × 22,8 mm; schifată.

Morrisson, II, p. 714, Constantinopol, tip 4, varianta 2.

Hendy, p. 118, tip 4, varianta A.

Isaac II (1185–1195)

Av. Sfânta Fecioară pe tron, ținând în față bustul lui Hristos copil. În stânga și în dreapta: ⲡⲓ ⲉⲩⲱⲩ

Rv. Isaac II în picioare din față, ținând în mâna dreaptă sceptrul cruciger și în mâna stângă akakia; cu 6 perle pe colier și ⚔ pe centură; sus, în

dreapta, Mâna lui Dumnezeu. În stânga și în dreapta: I / C ⲁ... – ΔΕC / [II?] / H...

2. Trachy de bilon ↓ 3,55 g; 29,4 × 25,2 mm; schifată.

Morrisson, II, p. 745–746, Constantinopol, varianta b; cf. nr. 22.

Hendy, p. 144, Constantinopol, varianta B.

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, dar legenda: ... [ⲁ] ⲁ / [.]I / ... – ΔΕ...

3. Trachy de bilon ↓ 3,34 g; 28,4 × 25 mm; schifată.

Morrisson, II, p. 745–746, Constantinopol, varianta b; cf. nr. 26.

Hendy, p. 144, Constantinopol, varianta B.

Av. Ca mai sus, dar neclar (dublă frapă?).

Rv. Ca mai sus, dar perlele de pe colier și de pe centură neclare și legenda: [.]C / [?]K / I / ... – ΔΕ...

4. Trachy de bilon ↓ 2,55 g; 29,4 × 27,1 mm; schifată.

Morrisson, II, p. 745–746, Constantinopol, varianta b; cf. nr. 15–32.

Hendy, p. 144, Constantinopol, varianta B.

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus, cu 6 perle pe colier și ⲓⲣ pe centură și legenda: I / [?]Λ / KI / . . . – Δ . . . [T?] . . .

5. Trachy de bilon ↓ 3,95 g; 25,6 × 24,9 mm; schifată.

Cf. Morisson, II, p. 745–746, Constantinopol, varianta b.

Hendy, p. 145, Constantinopol, varianta D.

Alexios III (1195–1203)

Av. Bustul lui Hristos din față. În stânga și în dreapta: IC – XC (cu tilde)

Rv. Alexios III în stânga și Sf. Constantin în dreapta, în picioare din față, ținând între ei globul cruciger, iar în mâinile exterioare câte un labarum; . . . ΧΙΔ – . . .

6. Trachy de bilon ↓ 2,90 g; 27,8 × 27,3 mm; schifată.

Morisson, II, p. 754–755, Constantinopol; cf. nr. 16.

Cf. Hendy, p. 151, Constantinopol, varianta I ?

Av. Ca mai sus, dar se observă și legenda: [+] KEP^{\bullet} – . . .

Rv. Ca mai sus; $\Lambda\Lambda\text{EXI}^{\bullet}[\Delta?]$ – . . .

7. Trachy de bilon ↘ 4 g; 27,9 × 27,4 mm; schifată.

Morisson, II, p. 754–755, Constantinopol; cf. nr. 16.

Hendy, p. 151, Constantinopol, varianta II.

Av. Bustul lui Hristos din față, neclar (dublă frapă).

Rv. Ca mai sus; . . . – [.] ωKOM

8. Trachy de bilon ↓ 3,70 g; 27,5 × 25 mm; schifată.

Morisson, II, p. 754–755, Constantinopol.

Hendy, p. 151, Constantinopol, variantă neprecizată.

Deși tezaurul a fost descoperit în apropiere de așezarea fortificată din evul mediu timpuriu de la Alcedar, nu se poate face nici o legătură între ele; s-a considerat mai demult că așezarea ar fi dăinuit până în sec. XII, dar ea aparține numai sec. X¹. Depozitul este deosebit de important pentru cunoașterea situației economice și politice a regiunii la sfârșitul sec. XII și începutul sec. XIII. În primul rând el se alătură descoperirilor care atestă puternica influență economică și spirituală a Imperiului Bizantin. După revenirea stăpânirii acestuia la Dunăre la sfârșitul sec. X, monedele bizantine pătrund adânc în spațiul de la nord de fluviu. Foarte numeroase în descoperiri sunt piesele anonime de bronz din sec. XI, care au fost folosite și ca iconițe până în sec. XIV². În general, prezența semnificativă a monedelor bizantine destinate tranzacțiilor mărunte, cum este și cazul celor găsite la Alcedar, a fost interpretată ca indicând o populație sedentară creștină – în special români, orientată în plan economic și spiritual spre Imperiu³. Și populațiile turanice, care controlează o parte a acestui spațiu în epocă și din vestigiile cărora asemenea monede nu lipsesc, sunt supuse influenței civilizației bizantine, premiză a asimilării ulterioare a unei părți a lor de către populația sedentară. În stadiul actual al cercetării, se poate constata că descoperirile de monede bizantine târzii se situează în părțile sudice și centrale ale Basarabiei, Alcedar fiind la marginea acestei zone⁴. În același județ au mai fost descoperite piese bizantine din sec. XII la Trebujeni (Orheiul Vechi) și la Slobozia-Hodorogea, com. Biești⁵. Pentru epoca sa, tezaurul de la Alcedar este singurul din părțile centrale ale Basarabiei și cel mai nordic din întregul spațiu al Moldovei istorice. În părțile sudice ale Basarabiei sunt cunoscute tezaurele mult mai timpurii de la Izmail (200–290 de piese schifate de bilon, din care au fost recuperate 11, cele mai recente de la Manuel I)⁶ și Reni (din care au fost recuperate două piese schifate de electrum de la Manuel I)⁷, la care se adaugă un depozit de 10 nomisme (cele mai recente de la Isaac II), aflat lângă mormântul unui călăreț nomad de la Suvorovo, raionul Izmail⁸.

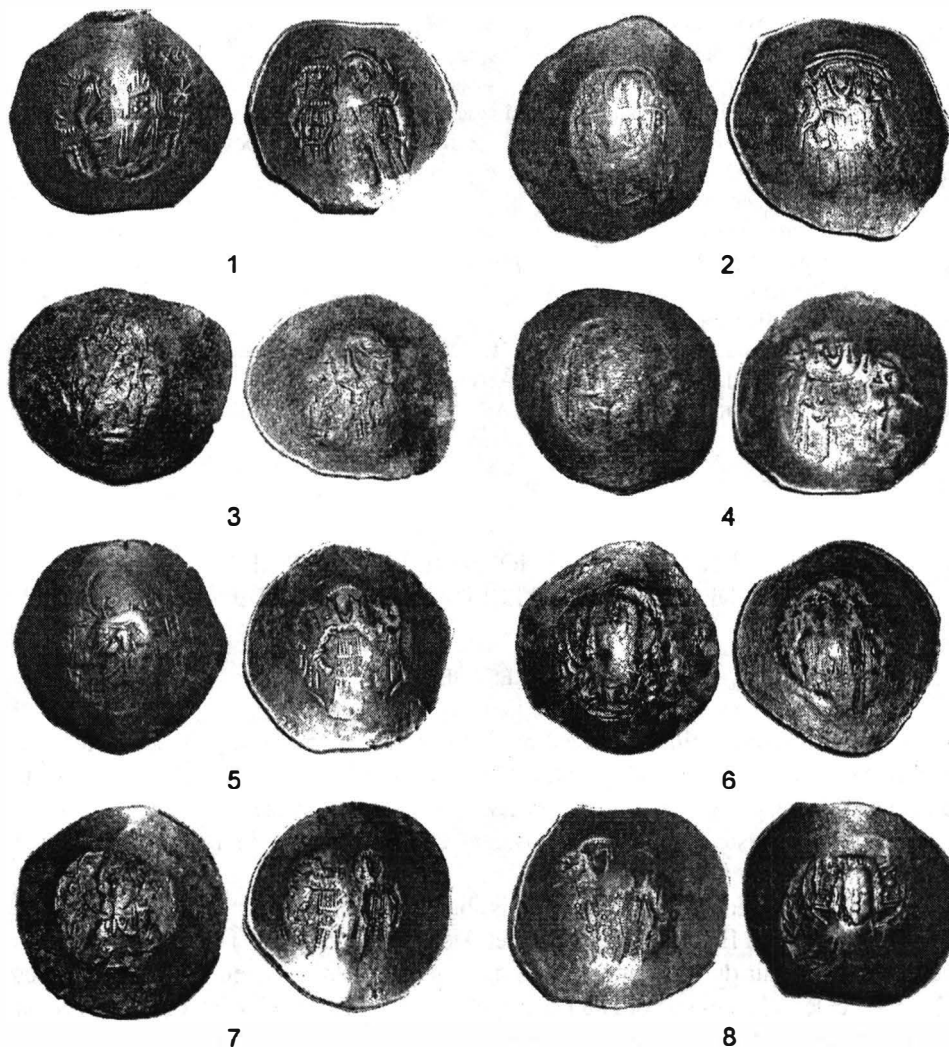

Fig. 1. Monede bizantine din tezaurul de la Alcedar.

Tezaurul de la Alcedar poate fi legat de evenimentele ce au urmat izbucnirii răscoalei vlahilor și a bulgarilor din 1185. Fără a exclude altă sursă a acumulării, considerăm că el ar putea proveni din prăzile luate de cumani și de vlahii nord-dunăreni participanți la acțiunile anti-bizantine de la sud de Dunăre, cum ar fi cea din 1199, când au jefuit orașele din Tracia⁹. Ascunderea lui s-ar putea situa în timpul uneia dintre expedițiile haliciene împotriva cumanilor de după 1201, inspirate de diplomația bizantină¹⁰.

NOTE

⁹ T.V. Radvina, *O datirovke gorodišča Alcedar*, în *Srednekovye pamjatniki Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurečja*, Chișinău, 1988, p. 54–71, cu bibliografia; în legătură cu interpretarea descoperirilor monetare

vezi E. Nicolae, *Un dirhem din secolul al X-lea descoperit la Iacoveni, com. Vlădeni, jud. Iași*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 97–99, cu bibliografia.

² V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1994, p. 122–125, cu bibliografia. În legătură cu folosirea unor folles anonimi ca iconițe vezi P. Bârnea, Tatiana Reaboi, E. Nicolae, N. Telnov, *Materiale arheologice relative la economia monetară din epoca Hârdei de Aur descoperite la Orheiul Vechi*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 145–146 (fig. 5) și A. Popescu, CN, 8, 2002, p. 82.

³ V. Spinei, *op. cit.*, p. 125.

⁴ A.A. Nudelman, *Očerki istorii monetnogo obraščeniia v Dnestrovskogo-Prutskom regione*, Chișinău, 1985, p. 74–84 și în special harta din fig. 64 de la p. 82.

⁵ Idem, *Topografija kladov i nahodok ediničnyh monet*, Chișinău, 1976, p. 84, nr. 19 (Trebujeni) și p. 82, nr. 12 (Slobozia-Hodorogea).

⁶ P.O. Karyškovski, MASP, 7, 1971, p. 80–81, nr. 6; A.A. Nudelman, *Očerki...*, p. 171–172, nr. 3.

⁷ P.O. Karyškovski, *op. cit.*, p. 79, nr. 1; A.A. Nudelman, *Očerki...*, p. 172, nr. 4.

⁸ P.O. Karyškovski, *op. cit.*, p. 86, nota 27; A.A. Nudelman, *Očerki...*, p. 172, nr. 5.

⁹ V. Spinei, *op. cit.*, p. 82.

¹⁰ *Ibidem*, p. 83.

UN TRÉSOR DE MONNAIES BYZANTINES DÉCOUVERT À ALCEDAR, DÉP. D'ORHEI

RÉSUMÉ

On présente huit monnaies byzantines de la collection Mihai Ciocanu, appartenant à un trésor trouvé par hasard en 2001 près de la fortification du Xe siècle d'Alcedar. Le dépôt contenait environ 280 pièces, très oxydées et soudées en bloc, portant des traces suggérant qu'elles avaient été enveloppées d'un tissu ou d'écorce d'arbre.

Les pièces récupérées sont des émissions en billon de Manuel Ier (1143–1180) – 1 exemplaire, Isaac II (1185–1195) – 4, et Alexis III (1195–1203) – 3. Les monnaies pourraient provenir du butin apporté des incursions balcaniques anti-byzantines par les Coumans et les Vlaques du nord du Danube et elles furent probablement cachées pendant l'une des expéditions du prince de Galicie contre les Coumans d'après 1201.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Monnaies byzantines du trésor d'Alcedar.

MONEDELE DE CUPRU BĂTUTE ÎN ORAȘUL NOU (ŞEHR AL-CEDID)

EUGEN NICOLAE

Monedele de argint și de cupru bătute în deceniul al șaptelea al sec. XIV în Orașul Nou (Yangi-şehr/Şehr al-cedid), localizat la Orheiul Vechi, puse în evidență de cercetările ultimelor trei decenii, sunt, fără îndoială, de o importanță excepțională pentru istoria Moldovei medievale. Ele își fac loc însă cu greu în lucrările istorice cu caracter de sinteză, fiind fie ignorate, fie doar menționate, de obicei pentru a ilustra varietatea descoperirilor monetare ale epocii, fie, mai rar, supuse unor interpretări neconvingătoare sau chiar greșite. Această situație se explică parțial prin subestimarea de către unii istorici a izvoarelor numismatice, prin dificultățile de a verifica și aprecia rezultatele cercetărilor numismatice din cauza caracterului neobișnuit, în acest caz, al materialului, dar mai ales prin dificultățile de a integra satisfăcător datele noi în cadrul istoric al epocii, stabilit de multă vreme în linii generale pe baza surselor scrise tradiționale, nu foarte bogate în informații. Cauza principală a slăbului ecou al cercetărilor numismatice se află totuși în stadiul acestora: în special lectura nesigură a legendei aversului emisiunilor de cupru nu a permis o interpretare clară a întregii producții monetare a Orașului Nou, fapt asupra căruia am atras deja atenția¹.

În cele ce urmează vom propune o nouă lectură a legendei aversului pieselor de cupru, care pare a rezolva mulțumitor principalele probleme puse în dosarul numismatic al Orașului Nou. Pentru stabilirea noii lecturi am ținut cont de aspectul emisiunilor de argint, mai bine cunoscute, și am fost consecvenți cu propriile considerații asupra acestora. De aceea, reamintim pe scurt tabloul general al emisiunilor de argint²: cu numele lui Abdallah, Yangi-şehr, anii 765 și 766 ai hegirei; similare, dar Şehr al-cedid, anul 766; cu componentele *abd* și *han* omise din legenda aversului, Şehr al-cedid, anul 767 și, probabil, 768; similare, dar cu *şeyh* în finalul legendei aversului, Şehr al-cedid, anul 768; similare, dar fără *şeyh* și cu *amir* pe avers sau, la cele mai multe exemplare, pe revers în finalul legendei, Şehr al-cedid, anii 769 și 770. În opinia noastră, evoluția aspectului emisiunilor arată că inițierea producției se datorează hanului Abdallah și că ea a fost continuată de un emir din Hoarda de Aur, care manifestă, prin modificarea legendelor, o tendință separatistă. Am propus identificarea emirului ultimilor doi ani cu principele Dimitrie, atestat la est de Carpați, în 1368, grație unui document unguresc, cu

un statut de conducător independent, cunoscut și cu circa cinci ani mai înainte, ca unul dintre emirii care i-au înfruntat pe lituanieni la Sinie Vody³. Dacă interpretarea noastră este corectă, ar trebui ca emisiunile de cupru să o confirme, căci începutul baterii lor pare să coincidă cu momentul omiterii numelui hanului Abdallah de pe emisiunile de argint: deoarece poartă doar versiunea Şehr al-cedid a numelui atelierului, ele se pot data numai după apariția acestora pe emisiunile de argint în anul hegirei 766 (1364/1365).

În privința principelui Dimitrie, precizăm că i s-au atribuit recent, de către Octavian Iliescu, niște emisiuni din metal comun atestate în descoperiri din Dobrogea de Nord, care ar dovedi localizarea stăpânirii acestuia acolo, în contradicție cu părerea lui Victor Spinei, care nu excludea, ca și alții, situarea stăpânirii lui în Basarabia⁴. Aceste emisiuni sunt însă anonime și nedatate și chiar caracterul lor tătăresc este nesigur (nu există analogii pentru presupusa tamga de pe avers). Prin urmare, considerațiile autorului sunt integral ipotetice și necesită confirmare. În schimb, emisiunile de argint ale Orașului Nou cu titlul *amir* (emir) sunt bine datate și deci sigur contemporane cu principele Dimitrie. Pe de altă parte, atribuirea lor acestuia nu intră de fapt în opoziție cu localizarea în Dobrogea de Nord, fiindcă descoperirile numismatice și arheologice permit a considera că el a stăpânit și acest teritoriu, alături de Basarabia și regiuni de la vest de Prut și, probabil, de la est de Nistru.

Revenind la piesele de cupru de la Şehr al-cedid, amintim că ele sunt în bună parte realizate prin surfraparea emisiunilor de tip rozetă (procedeu atipic pentru monetăriile tătărești)⁵, care au rămas în circulație în spațiul Hoardei de Aur până spre 1380⁶. Se pare că ele nu au fost retrase nici la vest de Nistru, căci au fost găsite în complexele arheologice asociate cu piese bătute la Şehr al-cedid⁷. În aceste condiții, piesele de cupru ale Orașului Nou nu pot fi decât expresia unor presiuni financiare excepționale, adică au fost bătute cu scopul de a retrace o parte a argintului de pe piață prin distribuirea lor în compensație, fiind totodată acceptate la plata taxelor, spre deosebire de emisiunile de cupru tătărești mai vechi sau bătute în alte centre. Alături de procedeul neobișnuit al surfrapării și conviețuirea pe piață cu piese de tip rozetă și cu alte emisiuni de cupru, slaba calitate a baterii și aparent marele număr de tipare folosite vin în sprijinul interpretării noastre. Prin distribuirea lor se va fi obținut și argintul pentru relansarea producției locale în anul 769 al hegirei, emisiunile cu anul 768 fiind foarte rare.

Marea majoritate a pieselor de cupru de la Şehr al-cedid prezintă o legendă de avers realizată cu stângăcie, spre deosebire de cea de revers, pentru care gravorii au avut ca model piesele de argint anterioare. Confruntată cu acest aspect, Svetlana Janina a considerat că nouă din cele 50 de exemplare pe care le cunoștea ar putea fi imitații⁸. Exceptând însă cazurile cu legendă în oglindă, nu există criterii pentru departajarea originalelor de presupusele imitații (inscripțiile de avers având de regulă, așa cum am arătat, un aspect neglijent), iar procentul acestora este nefiresc de ridicat. Nu există informații că așa-zisele imitații s-ar fi găsit numai în depuneri posterioare anului 1369, când regimul politic al regiunii se schimbă radical, și, deoarece baterea originalelor a început după 1365, nu avea cine, când și de ce să imite aceste monede. Baterea lor se poate extinde cel mult până în 1369, dar în această situație nu poate fi vorba de imitații.

Pentru aspectul neglijent al majorității aversurilor se poate găsi o altă explicație. Necesitatea unei producții mari, în regim de urgență, a impus folosirea tuturor meșterilor disponibili, unii fiind mai puțin abili sau lucrând în grabă. Nici tiparele mai îngrijite,

Fig. 1. Monedă de cupru bătută în Orașul Nou, cu legendă pe avers (mărită).

foarte rare, care vor fi servit ca model, nu par a fi fost pregătite de meșteri monetari specializați, ceea ce este explicabil, căci producția în argint a Orașului Nou va fi debutat cu concursul meșterilor atelierului mobil (Ordu) care-l însoțea pe Abdallah și care au părăsit regiunea împreună cu acesta⁹. Tiparele lucrate mai îngrijit prezintă elemente ornamentale vegetale care au nu numai rostul de a încheia elegant unele litere, așa cum se observă pe multe emisiuni ale Hoardei de Aur, ci și de a sugera un fond ornamental, intenție surprinzătoare și fără analogii, care amintește stilul decorativ al unor vase din cupru și ar indica, prin urmare, meșteri din acest domeniu sau bijutieri¹⁰. Spre exemplificare, reproducem alăturat (fig. 1) un superb exemplar din colecția Institutului de Arheologie și Etnografie din Chișinău (inv. 784), provenit din săpăturile de la Orheiul Vechi, la care am avut acces grație amabilității regretatului Pavel Bârnea și a doamnei Ana Niculiță. Se observă preocuparea de a umple spațiile goale cu elemente vegetale; componentele de sus și de jos ale legendei se încheie similar, cu frunze lungi arcuite spre dreapta, ceea ce conferă compoziției ritm și armonie și evidențiază componenta centrală. Pe astfel de tipare de factură foarte bună este evident contrastul dintre măiestria cu care sunt aplicate elementele decorative și aspectul neclar al legendei, însă inabilitatea redării legendelor este caracteristică pentru producția meșteșugărească din Hoarda de Aur¹¹.

În lucrarea dedicată emisiunilor Orașului Nou, Svetlana Janina menționează două piese de cupru din colecția Ermitajului care poartă pe avers, în locul legendei, imaginea unui animal spre dreapta; acest tip nu este atestat în descoperirile și în colecțiile din Basarabia¹². Deși autoarea nu publică fotografia nici uneia dintre ele, ci numai desenul legendei de pe revers și al animalului de pe avers (fig. 2), nu avem motive a pune la îndoială existența lor și corecta atribuire. Rămâne însă de stabilit locul acestora în cadrul producției locale, dacă aparțin perioadei de început sau de sfârșit și dacă este vreo legătură între animalul reprezentat pe avers și legenda care l-a înlocuit sau pe care a

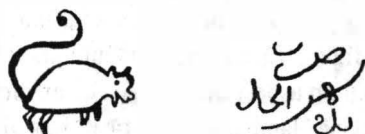

Fig. 2. Emisiune de cupru bătută în Orașul Nou, cu animal spre dreapta pe avers (desene după S.A. Janina).

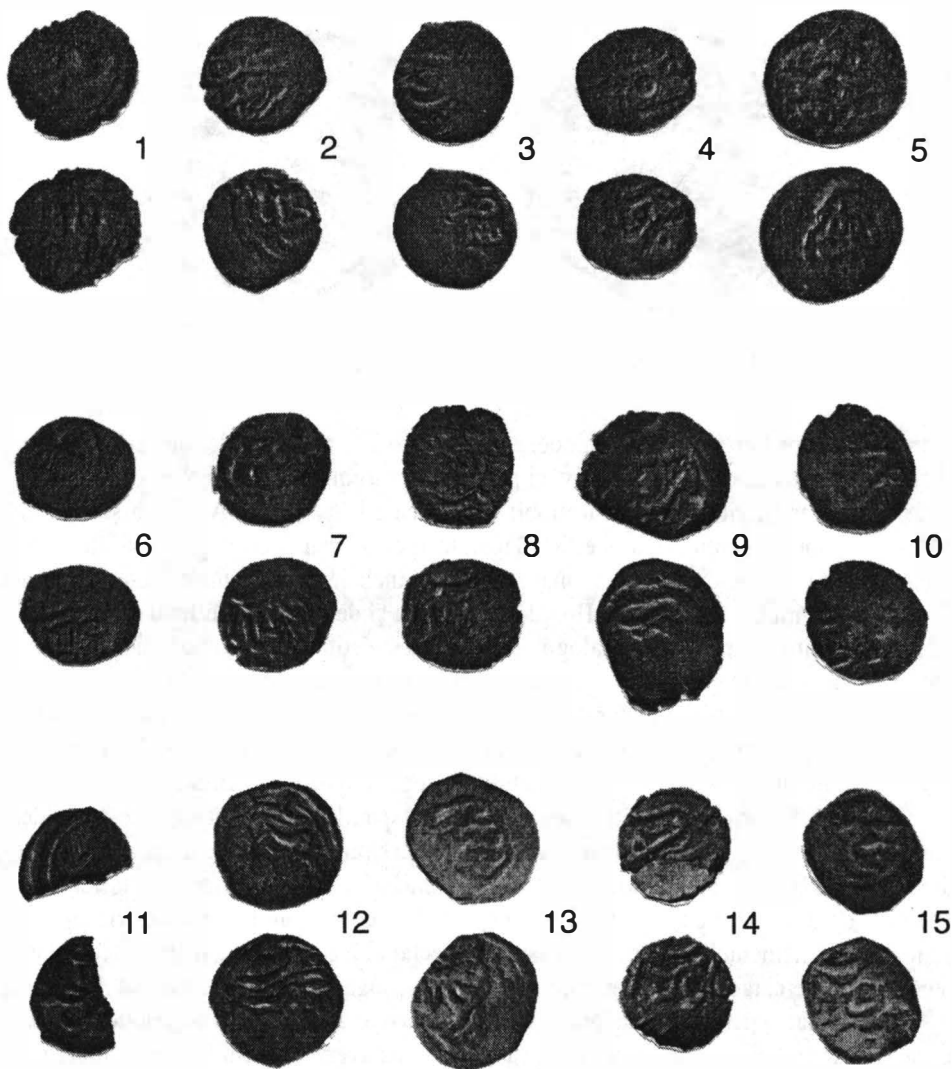

Fig. 3. Monede de cupru bătute în Orașul Nou descoperite la Orheiul Vechi și Costești.

înlocuit-o. Svetlana Janina constata doar că reprezentările de animale sunt caracteristice pentru emisiunile lui Abdallah. Deși animalul nu seamănă cu cele de pe piesele hanului, această observație, alături de buna factură a legendei aversului și raritatea lor, ar pleda pentru situarea la începutul producției de cupru. În această situație, ele s-ar integra mulțumitor în evoluția întregii producții monetare a Orașului Nou, mai ales dacă ar fi urmate de emisiuni pe care figurează numele emitentului. Revenim astfel la legenda aversului pieselor obișnuite, cu un aspect neclar, ceea ce explică faptul că nu a fost încă descifrată convingător. Svetlana Janina a identificat ipotetic o formulă filosofico-religioasă, de glorificare a celor care se mulțumesc cu puțin: عز من قنع¹³. Soluția aceasta nu poate fi reținută pentru că nu există analogii și pentru că este nepotrivită cu aspectul

emisiunilor comentat mai sus. Nu ar fi avut nici un rost adoptarea unei formule atât de subtile, practic ilizibilă și imprimată de multe ori foarte slab prin surfraparea vechilor emisiuni (fig. 3). Pe de altă parte, absența punctelor diacritice face nesigură orice lectură, care este îngreunată și de tratamentul voit ornamental al legendei. Totodată, autoarea a încercat descifrarea urmând o ordine stabilită subiectiv pentru dispunerea celor trei componente aparente ale textului, adică sus-jos-centru. În epoca lui Abdallah se practică însă dispuneri variate, ceea ce se poate constata chiar în legendele emisiunilor de argint ale Orașului Nou, spre exemplu în cele ale primului an: lectura textului de pe avers începe cu rândul al doilea, continuă cu începutul rândului al treilea, apoi cu rândul întâi și se încheie cu finalul rândului al treilea. Inscripția de pe revers se citește, în același caz, în ordinea 1-3-2-4. În aceste condiții, ni se pare firesc să încercăm și o lectură pornind de la altă componentă a legendei, mai precis de la cea din mijloc, cea mai bine pusă în evidență prin dimensiuni, care, pe multe exemplare, face sau pare a face corp comun cu cea de jos. Aspectul emisiunilor ne-a făcut să căutăm aici a descifra un nume. Evident, nu este vorba de cel al hanului Abdallah, nici de cel al unui rival al acestuia și nici de un titlu care să ni-l sugereze pe Dimitrie. Este însă posibil de citit, cu unele particularități, numele lui Kutlubuga (Kutluğboğa). Ar fi fost de așteptat ca acesta să fie scris astfel: **قتلغ بولسا**. Gravorii au avut însă în vedere, după cât se pare, varianta **قتلغ بولسا**, poate sub influența unei formule frecvente pe monedele Hoardei de Aur: **قتلغ بولسا**. Lectura începutului (*kutluğ*) și a finalului (*ğa*) nu ridică probleme: este evidentă asemănarea primei componente cu cea din formula citată — absența punctelor sau lipsa de preocupare pentru a marca consoanele interioare sunt nesemnificative (fig. 4)¹⁴, iar încheierea ultimei componente cu o frunză înaltă nu face decât să confirme faptul că se poate citi cum propunem aici. Doar componenta de jos este nesigură. Pe baza exemplarelor pe care ea apare atașată celei din mijloc, considerăm că în intenția celor care au conceput modelul de avers, foarte prost redat pe majoritatea tiparelor, ea făcea într-adevăr corp comun cu cea din mijloc, deci legenda ar cuprinde de fapt doar două componente. Pentru o dispunere armonioasă în câmp, creatorii modelului au adoptat o soluție atestată pentru redarea cuvintelor lungi: pliarea cu continuarea dedesubt, în sens invers celui uzual (spre dreapta). Spre exemplu, amintim maniera de scriere a numelui atelierului Mohșă¹⁵; există un astfel de caz și în epoca otomană, la Sidrekırsı¹⁶, al cărui nume este la fel de greu de distribuit armonios în câmp circular. Și pe emisiunile timpurii de argint ale Orașului Nou, finala cuvântului *Yangi* apare câteodată pliată și continuată dedesubt spre dreapta¹⁷. Finala componente de jos este de regulă și deformată: ea pare un he final (A) retrograd. În concluzie, forma unei singure litere pare a se opune lecturii noastre și se pune problema dacă se poate accepta această particularitate. Noi considerăm că da, în condițiile în care există asemenea imperfecțiuni și în alte inscripții monetare din epocă. Chiar pe monedele de argint ale Orașului Nou, cu legende concepute de meșteri evident mai pricepuți, constatăm stângăcii, omisiuni și erori, între care și aceeași nesiguranță în a reda o vocală din nume neobișnuite. Astfel, gravorul reversului unora

Fig. 4. Cuvântul *kutluğ* pe un dirhem bătut la Bolgar în 683 (1284/1285 e.n.) (1) și pe o piesă de cupru anonimă din epoca lui Toktamış (2).

Fig. 5. Monede de argint bătute în Orașul Nou, cu erori și omisiuni în legende (mărite).

dintre primele emisiuni (fig. 5/1-2)¹⁸, poate sub influența numelui atelierului mobil (Ordu), redă într-o manieră neobișnuită finalele cuvântului *Yangi*, creând impresia unui vav (posibil a fi rezultat și din contopirea cu o cifră a anului), iar pentru a-l reda pe următorul, *șehr*, repetă finalele oarecum asemănătoare de la *al-mahrusa*; dacă nu am avea la dispoziție celelalte exemplare, am fi obligați să citim aici numele atelierului *Yangu-sa*. Se observă și alte stângăcii în gravarea legendei, cum ar fi absența literei lăm și un mim de dimensiuni exagerate în cuvântul *al-mahrusa*. Pe unele piese din ultimul an, 770 (fig. 5/3-4)¹⁹, gravorii au omis finalele din cuvântul *al-cedid*. Amintim și că în anii care au precedat inaugurarea atelierului Orașului Nou, în regiune s-au bătut imitații ale emisiunilor de pe Volga, foarte multe (cele zise de tip Costești-Gârla) prezentând legende atât de degradate încât nu s-a putut recunoaște prototipul. În aceste condiții, considerăm că folosirea unei forme neclare pentru a marca vocala discutată pe monedele de cupru de la Șehr al-cedid nu împiedică recunoașterea numelui lui Kutlubuga. Întorcându-ne la animalul de pe aversul celor două piese semnalate de Svetlana Janina, putem acum să încercăm a-l identifica, prin raportare la legenda care l-a înlocuit. Cum numele emitentului semnifică un „taur norocos“ („aducător de noroc, de fericire“), este

posibil ca acesta să fi pus să se graveze pe primele emisiuni un taur spre dreapta, într-o atitudine amintind vechile imagini zodiacale cunoscute și în spațiul Hoardei de Aur.

Prezența numelui lui Kutlubuga pe emisiunile de cupru de la Șehr al-cedid ridică unele probleme. Un înalt demnitar al Hoardei de Aur cu acest nume este atestat în 1347 și 1358, ca semnatar al tratatelor încheiate cu venețienii, ca oponent al lituanienilor în lupta de la Sinie Vody în 1362 sau 1363, iar după 1381 ca unul dintre apropiații lui Toktamâș, care-i va încredința guvernarea Crimeii (funcție în care este cunoscut în perioada 1382–1387)²⁰. Istoricii români consideră că este vorba de un singur personaj, caz în care lansarea monedelor de la Șehr al-cedid ar marca desprinderea sa de Mamai (adevăratul deținător al puterii, în spatele lui Abdallah), cu mult înainte de a trece de partea lui Toktamâș. După părerea noastră, este vorba de două personaje cu același nume, unul decedat pe la 1367, celălalt cu o carieră la vârful ierarhiei începută cu peste un deceniu mai târziu. La cele mai înalte demnități din Hoarda de Aur aveau acces, pe lângă membrii dinastiei, șefii de clan, care erau persoane experimentate, cu autoritate recunoscută și inevitabil de vârstă înaintată, ori dacă Kutlubuga este atestat în această situație la 1347 este imposibil să fi fost același cu personajul cărui i se încredințează dificila sarcină de a comanda aripa dreaptă a ulusului giucid în 1387 și cu o carieră care ar atinge anul 1393.

Dacă lectura numelui lui Kutlubuga pe emisiunile de cupru ale Orașului Nou este corectă, înseamnă că acest personaj a jucat un rol important în istoria spațiului dintre Carpați și Nistru. Cum drepturile sale și ale fraților săi asupra Podoliei ar fi fost moștenite²¹, fapt pentru care îi înfruntă pe lituanieni în 1362 sau 1363, ar fi interesant de identificat predecesorii săi în zonă. Este, spre exemplu, de avut în vedere înrudirea sa cu Atlamuș, cumnatul lui Canibek (Geanibek), atestat drept șef al tătarilor de la gurile Dunării²². Acest Kutlubuga va fi încercat să împiedice instalarea lui Dragoș la conducerea Moldovei tributare și este posibil ca tradiția să fi transmis deformat acest fapt. Ne referim la episodul vânătorii și al uciderii bourului. Încă din antichitate vânătoarea era un exercițiu de război, iar pregătirile pentru marile vânători le puteau masca pe cele de război. În acest caz, tradiția ar reflecta lupta dintre Dragoș și Kutlubuga, căci cel din urmă ar putea fi, după cum arată numele său („Taurul” sau „Bourul norocos”), bourul legendar. Este posibil ca acest conflict să fi fost generat de o criză dinastică din principatul moldav, rezolvată în defavoarea Hoardei de Aur, respectiv a lui Kutlubuga, care nici n-au recunoscut legitimitatea noului regim. ceea ce ar explica faptul că Moldova va fi cunoscută ulterior în cancelariile turco-arabe drept „țara lui Bogdan”, după numele celui care a obținut recunoașterea drepturilor sale și ale familiei sale de către tătari, mai precis de către Mamai și hanul Abdallah. Vechea denumire a acestui stat era Rusovlahia; aceasta este clar atestată abia în 1395, într-o scrisoare patriarhală²³, dar folosirea ei a fost convingător argumentată pentru deceniul al șaselea²⁴. Amintim și menționarea în sursele mameluco, în împrejurările luptelor dintre Çaka (Ceaka) și rivalii săi, a unei „țări a românilor și rușilor”²⁵. Istoricii au optat pentru o traducere hipercorectă deși, fiind vorba de un nume de țară, se putea încerca identificarea acestuia. Cum în limba arabă numele Rusovlahia se poate reda prin aceeași formulă (*bilād ulāq wa ar-rūs*), fiindcă nu sunt posibile construcții similare, considerăm că el reprezintă traducerea potrivită. Prin urmare, la 1300, asupra Rusovlahiei (adică asupra Moldovei de atunci, care deținea aproximativ teritoriul viitoarei Țări de Sus) urma să se abată expediția de jaf

sau represalii plănuită de rivalii lui Çaka, probabil ca pretext pentru a ascunde pregătirile pentru atacarea acestuia. Revenind la Kutlubuga și Dragoș, victoria celui din urmă a adus o schimbare majoră a statutului Rusovlahiei; denumirea de Moldova, care începe să se impună acum, reflectă această schimbare și prestigiul reședinței preferate a noului conducător.

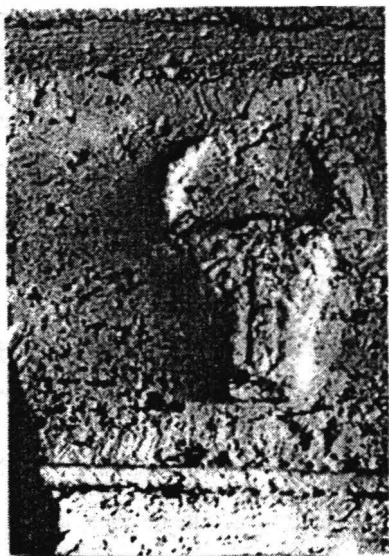
Rolul pe care-l atribuim lui Kutlubuga în istoria Moldovei contrastează cu absența sa din memoria colectivă a locuitorilor regiunii (exceptând numele lacului și toponimul Cătlăbuga din Bugeac). Este o impresie falsă, datorată faptului că nu suntem bine informați asupra tradițiilor din Basarabia. Discutând acest aspect, după prezentarea comunicării de față la Chișinău, cu arheologul Ion Tentiuc și colecționarul Mihai Ciocanu, am aflat că, dimpotrivă, Kutlubuga a lăsat urme în folclorul local. Astfel, numele Kutlubuga (așa sau deformat — Ciucabuga, în părțile de nord) este prezent într-o urătură cu caracter războinic specifică perioadei sărbătorilor de iarnă și cunoscută în întreaga regiune. Cei doi ne-au oferit și exemple de localități în care au constatat personal folosirea acestei urături de către colindători: Tătărești și Burlacu, în jud. Cahul și Mârzaci și Mitoc, în jud. Orhei. De asemenea, în jud. Orhei, numele Kutlubuga ar fi folosit ca poreclă. Dacă aceste informații sunt corecte — și nu avem motive a le pune la îndoială —, ele sunt în concordanță cu guvernarea îndelungată și plină de evenimente dramatice a lui Kutlubuga²⁶.

Considerațiile noastre sunt în măsură să repună în discuție problema originii stemei Moldovei — capul de bour. Chiar dacă acceptăm că la originea episodului vânătorii bourului se află o luptă reală între Dragoș și Kutlubuga și că cel din urmă a folosit taurul drept emblema pe emisiunile monetare, marea deosebire dintre reprezentarea de pe monede și capul de bour moldovenesc nu pare să permită o legătură între ele. Există totuși elemente care ar justifica în viitor o anchetă asupra acestui aspect. În primul rând ne referim la o anumită receptivitate a populațiilor turcice de la nordul Mării Negre față de heraldică, cea mai bună dovadă fiind sistemul heraldic al mamelucilor²⁷. De asemenea, este de reținut că, în Orient, taurul zodiacal, la fel ca și leul, este frecvent reprezentat în epoca analizată în ipostaza cap din față, spre exemplu pe monumente de arhitectură selgiukidă din Asia Mică²⁸ (fig. 6). Anumite particularități ale unor reprezentări timpurii ale capului de bour moldovenesc nu au analogii, din câte cunoaștem, în heraldica europeană, dar au corespondențe în arta orientală. Astfel, capul de bour cu o floare sau un lujer ieșind din bot, figurat pe emisiuni monetare, amintește de reprezentări ale taurului zodiacal cu coada lungă prinsă în bot și terminată cu un element vegetal (fig. 7)²⁹. Este prematur a se formula vreo concluzie în această privință; prin cele de mai sus susținem doar utilitatea preocupării de a verifica dacă se pot stabili și alte influențe decât cele aparținând heraldicii occidentale.

Emisiunile de cupru ale Orașului Nou marchează începutul manifestării tendinței separatiste a conducătorilor locali față de Hoarda de Aur. Conținutul legendei aversului în lectura noastră și faptul că sunt de regulă realizate prin surfraparea emisiunilor capitalei (Saray al-cedid), pledează în favoarea acestei interpretări. Începutul baterii lor s-ar situa în anul 767 (18.09.1365—6.09.1366 e.n.), când este eliminat numele hanului de pe piesele de argint. Este posibil ca majoritatea să fi fost bătute în anul următor, 768 (7.09.1366—27.08.1367 e.n.), când pe piesele de argint, atestate în număr mic, apare titlul *seyh*, posibil a fi fost introdus tot din voința lui Kutlubuga. Pe seama succesorului

1

2

Fig. 6. Reliefuli selgiukide cu cap de taur din față: 1 — Diyarbakır, moscheea mare, sec. XII (după J.-P. Roux, *Syria*, 57, 1980, p. 309, fig. 4); 2 — Çardakhan, Denizli, anul 1230 (după G. Öney, *Belleten*, 34, 1970, 133, fig. 28).

acestui, Dimitrie, rămân astfel piesele de argint cu titlul *amir* (emir) din anii 769–770 (28.08.1367—4.08.1369 e.n.). Pentru a evita concluziile simplificatoare, precizăm că este evidentă, la început, doar ruptura față de Mamai și Abdallah. Menținerea tipului monedelor de argint și mai ales a formulei *sultan al-adil* în legenda aversului acestora, arată că s-a păstrat formal relația cu Hoarda de Aur, fără a avea informații sau indicii despre stabilirea unor contacte cu rivalii lui Abdallah. Am argumentat în alte lucrări că este normal ca fenomenul să fie mai clar exprimat în producția de cupru, destinată în principiu circulației locale, decât în cea de argint. Subliniem faptul că noua atitudine politică a fost inițiată de Kutlubuga, personalitate cu mare experiență politică și militară,

Fig. 7. Taur. Relief în stuc, Taht-i Sulayman, Iran, sfârșitul sec. XIII (după Elisabeth și R. Naumann).

și a fost continuată și finalizată de principele Dimitrie în scurtul timp în care a deținut puterea. Este vorba de fapt de reafirmarea, într-o conjunctură favorabilă, a tendințelor centrifuge mai vechi ale regiunilor occidentale de sub dominația Hoardei de Aur, în care populația creștină locală, ca și populațiile turcice instalate mai demult, creștinate sau nu, au deținut de timpuriu un rol politic și economic determinant. În această linie se înscriu atât tentativa lui Nogay și a fiului său, care și-au avut centrul puterii la Dunărea de Jos, de a se desprinde din sistemul politic al Hoardei de Aur la sfârșitul sec. XIII³⁰, cât și baterea de imitații ale monedelor de cupru tătărești, în mari cantități³¹, în ajunul venirii lui Abdallah în regiune, probabil tot din inițiativa lui Kutlubuga. Procesul se va finaliza în 1369–1370 prin alungarea trupelor lui Abdallah, risipirea comunităților oriental-islamice protejate de acesta și desprinderea definitivă de imperiul oriental, moment în care încetează și activitatea atelierului monetar al Orașului Nou.

Cele de mai sus vor provoca, probabil, reacții critice severe din partea unor specialiști, dar sperăm că acestea nu vor ținti numai considerațiile secundare, parțial ipotetice și care necesită argumente suplimentare, ci și problema centrală a lucrării de față: lectura legendei de avers a emisiunilor de cupru de la Şehr al-cedid.

ANEXA MONEDELE ILUSTRATE ÎN FIG. 3

Piesele aparțin unor colecții private și provin din descoperiri întâmplătoare.

Kutluğboğa: Şehr al-cedid

Av. قطبوغا ; cu elemente vegetale clar figurate la piesele 2–4, 7–8 și 11.
Rv. ضرب / شهر الجدید

I. Piese de factură bună

Orheiul Vechi

1. AE \nwarrow 1,96 g; 17,8 × 15,8 mm.
2. AE \rightarrow 1,82 g; 17 mm. Surfrapată.
3. AE \nearrow 1,67 g; 16,7 mm.
4. AE \downarrow 1,57 g; 16,4 × 14 mm.
5. AE \nearrow 1,33 g; 19,3 mm. Surfrapată peste emisiune de tip rozetă (pe av., sus, se observă clar două componente ale rozetei).
6. AE \downarrow 1,28 g; 16,1 × 13,6 mm.

Costești, jud. Chișinău

7. AE \nwarrow 2,12 g; 16,7 mm.
8. AE \leftarrow 1,90 g; 17,1 × 15 mm; surfrapată peste emisiune de tip rozetă (pe av. se observă clar partea centrală a rozetei).
9. AE \nwarrow 1,62 g; 20 × 16,5 mm.
10. AE \uparrow 1,36 g; 17,4 × 15,5 mm.
11. AE \rightarrow 1,03 g; 15,8 × 10,5 mm; fragmentară.

II. Piese cu legendă degradată

Orheiul Vechi

12. AE \nwarrow 2,74 g; 18,2 mm.
13. AE \nwarrow 2,15 g; 18,9 × 16,1 mm.
14. AE \uparrow 1,60 g; 15,8 mm.
15. AE \nwarrow 0,80 g; 17,2 × 14,8 mm.

NOTE

¹ E. Nicolae, *Două monede din perioada de sfârșit a dominației Hoardei de Aur la vest de Nistru*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 146; idem, P. Bârnea, *Un ornament pseudo-cufic*, *ibidem*, p. 154.

² S.A. Janina, Numizmatičeskij Sbornik, V/1, Moscova, 1977, p. 193–212 și pl. 15–16, studiul fundamental privind emisiunile Orașului Nou; pentru emisiunile de argint cu inscripțiile *emir* și *şeyh* vezi E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, p. 197–200 și idem, *Două monede...*, p. 145–148.

³ E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, p. 197–200.

⁴ O. Iliescu, ÉBPB, 3, 1997, p. 161–178; vezi și V. Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, Chișinău, 1992, p. 326–327.

⁵ E. Nicolae, *Doză monede...*, p. 145–146, cu bibliografia, unde trebuia însă citat și L.L. Polevoj, *Monety iz raskopok Starogo Orheja (1947–1956)*, în *Materialy i issledovanija po arheologii Jugo-Zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki*, Chișinău, 1960, p. 317, pl. II/5–7 și p. 341, nr. 238–240, care are meritul de a fi semnalat pentru prima dată emisiuni de la Șehr al-ceddid surfrapate peste piese de tip rozetă.

⁶ S.A. Janina, *Monety Zolotoj Orda iz raskopok o sborov Povolžskoj Arheologičeskoj Ekspedicii na Carevskom gorodišče v 1959–1962 gg.*, în *Povolž'e v srednie veka*, MIA, 164, Moscova, 1970, p. 194–218, cu bibliografia.

⁷ Constatarea se datorează regretatului Pavel Bârnea și Tatiane Reaboi, în urma unei verificări a tuturor rapoartelor de săpătură și a însemnărilor din cursul cercetărilor arheologice.

⁸ S.A. Janina, *Numizmatičeskij Sbornik*, V/1, Moscova, 1977, p. 204, în comentariu, dar parcurgând catalogul de la p. 205–207 rezultă că sunt 51 de exemplare din care 11 imitații.

⁹ *Ibidem*, p. 209.

¹⁰ Vezi, spre exemplu, un platou descoperit la Orheiul Vechi, la P. Bârnea, Ecaterina Abâzov, *Tyragetia*, 4–5 (1994–1995), 1997, p. 146–147.

¹¹ V.P. Darkevič, *Sovetskaja Arheologija*, 1975, 2, p. 242.

¹² S.A. Janina, *Numizmatičeskij Sbornik*, V/1, Moscova, 1977, p. 207.

¹³ *Ibidem*, p. 204.

¹⁴ Desenele sunt reproduse după A.G. Muhamadiev, *Bulgaro-tatarskaja monetnaja sistema XII–XV vv.*, Moscova, 1983, pl. VIII/7 și S.A. Janina, *Džučidskie monety iz raskopok i sborov Kujbyševskoj Ekspedicii v Bolgarah v 1946–1952 gg.*, în *Trudy Kujbyševskoj Arheologičeskoj Ekspedicii*, I, MIA, 42, 1954, p. 451–452, nr. 142.

¹⁵ Un exemplu la S.A. Janina, *Monety...*, p. 203, nr. 33, emisiune de cupru din 1354–1355.

¹⁶ S. Srećković, *Akches*, III, *Siileyman I Kanuni 926–974 AH*, Belgrad, 2003, p. 171–187.

¹⁷ S.A. Janina, *Numizmatičeskij Sbornik*, V/1, Moscova, 1977, p. 196.

¹⁸ Piesele ilustrate aparțin tezaurului de la Săseni și se află în colecția Institutului de Arheologie și Etnografie din Chișinău, inv. 685 și 507: AR ↓ 1,5 g; 13 mm și ↑ 1,16 g; 15 mm. Aparțin unei variante inedite și este posibil să fi fost cele mai timpurii; se deosebesc de celelalte și prin faptul că dintre cifrele anului doar una (7) poate fi recunoscută. Pentru permisiunea de a le semna aici îi mulțumim doamnei Ana Niculiță, cu a cărei colaborare urmează să încheiem studiul asupra lotului de monede tătărăști din acest tezaur; pentru piesele otomane vezi Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, SCN, 11, (1995), 1997, p. 201–209.

¹⁹ Piesele ilustrate au aceeași proveniență ca mai sus, inv. 701 și 691: AR ← 1,11 g; 18 × 15 mm și ↙ 0,85 g; 15 × 13 mm. Și aici, ca și pe toate emisiunile de argint ale Orașului Nou, gravorii și-au permis și alte licențe, care pot fi considerate acceptabile: spre exemplu, inițiala din *sultan* nu este nici măcar sugerată.

²⁰ V. Spinei, *op. cit.*, p. 326, care înclină să accepte că toate informațiile din perioada 1347–1393 se referă la aceeași persoană; V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV*, București, 1998, p. 213–215 și 217–222, unde cariera lui Kutlubuga este atent urmărită, marea majoritate a datelor fiind referitoare la epoca lui Toktamâș.

²¹ Vezi V. Spinei, *op. cit.*, p. 328, cu sursele citate.

²² V. Ciocâltan, *op. cit.*, p. 259. Și O. Iliescu este preocupat de problema descendenței clanului lui Kutlubuga; vezi ÉBPB, 3, 1997, p. 176–177, unde formulează ideea că principele Dimitrie descindea probabil din casa lui Nogay.

²³ *Izvoarele Istoriei României*, IV, *Scritori și acte bizantine, secolele IV–XV*, București, 1982, p. 244–246 (ed. T. Teoteoi); vezi și recentul studiu al lui P. Parasca, *La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei*, Chișinău, 2002.

²⁴ Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei, Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 93–97.

²⁵ V. Spinei, *op. cit.*, p. 232, analizând evenimentele, situează „țara valahilor și a rușilor” în jumătatea nordică a Moldovei. Pentru V. Ciocâltan, *op. cit.*, p. 241, nota 94, expresia „se referă probabil la românii din

Bucovina și la rutenii din cnezatele apusene, cuprinși într-o singură «țară»; ulterior, pentru a face loc unei mari „țări a alaniilor”, întinsă de la Carpați la Nistru și Siretul inferior, afirmă că „ne peut être autre que la principauté de Halyč-Volynia avec sa population mélangée” — idem, *Studia Asiatica*, 1, 2000, 1–2, p. 64.

²⁶ În legătură cu descifrarea unor realități transmise deformat de tradiție, a se vedea studiul lui V. Ciocâltan, *Studia Asiatica*, 1, 2000, 1–2, p. 47–76, cu privire la alani și la rolul acestora în întemeierea statelor românești, cu considerații convingătoare. După părerea noastră, unele concluzii sunt totuși de privit cu rezerve (spre exemplu, cele referitoare la întinderea „țării alaniilor”), iar câteva aspecte sunt insuficient clarificate (cum ar fi definirea statutului alaniilor în regiune și, legat de aceasta, relația dintre termenul „țară” și noțiunea „stat”). Preluând esența unei demonstrații a autorului, am reține aici că după înfruntarea dintre Dragoș și Kutlubuga, garnizoanele alane locale au trecut de partea învingătorului.

²⁷ L.A. Mayer, *Saracenic heraldry*, Oxford, 1933; M. Meinecke, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*, 28, 1972, 2, p. 213–287 și pl. LII–LXVII.

²⁸ G. Öney, *Belleten*, 34, 1970, 133, p. 101–120 + 32 fig., cu bibliografia.

²⁹ Acest exemplu sugestiv este reprodus după Elisabeth și R. Naumann, *Ein Köşk im Sommerpalast des Abaq Chan auf dem Tacht-i Sulaiman und seine Dekoration*, în *Forschungen zur Kunst Asiens, In memoriam Kurt Erdmann*, Istanbul, 1969, p. 62, fig. 15 a.

³⁰ V. Spinei, *op. cit.*, p. 208–212; V. Ciocâltan, *Mongolii...*, p. 230–244. În ambele lucrări este citată și literatura numismatică, la care se adaugă E. Nicolae, *O monedă emisă de Çaka fiul lui Nogay*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 139–142 și idem, B. Costin, *Monede din secolele XIII–XIV descoperite în Dobrogea*, sub tipar în BSNR, 92–97 (1998–2003).

³¹ Este vorba de imitații ale emisiunilor de tip rozetă și de piesele de tip Costești-Gârla, bine reprezentate în descoperirile de la Costești (jud. Chișinău) și Orheiul Vechi, încă inedite.

LES MONNAIES EN CUIVRE FRAPPÉES DANS LA VILLE NEUVE (ŞEHR AL-CEDID)

RÉSUMÉ

On discute les émissions en cuivre frappées dans la septième décennie du XIVe siècle dans la Ville Neuve (Şehr al-cedid). Elles portent sur le droit une légende arabe obscure et sur le revers la mention qu'elle furent frappées à Şehr al-cedid (sans date). On a signalé aussi deux exemplaires portant à la place de la légende du droit un animal vers la droite (vraisemblablement un taureau). La plupart des coins attestés sont d'un style fruste et dans beaucoup de cas il s'agit de pièces du type à la rosace de l'atelier de Saray al-cedid surfrappées, ce qui suggère qu'elles furent émises dans un moment de crise des finances locales.

S.A. Janina a identifié dans la légende du droit la formule عز من قع , commençant en haut. Faute d'analogies, cette solution ne peut pas être acceptée. Elle ne s'accorde pas avec l'aspect des pièces et avec l'ensemble de la production monétaire de l'époque. On propose une autre lecture, commençant du centre. Il s'agirait du nom قتلغوغا (*Kutluğboğa*), avec *ğ*a en haut et l'autre composante pliée, avec *bo* rétrograde continuant au-dessous de *kutluğ* (manière d'écriture attestée pour des mots dont la forme et les dimensions ne permettent pas une distribution harmonieuse en champ circulaire). La finale de la composante première est d'habitude déformée, ayant l'aspect d'un 4 rétrograde. On considère que cette particularité est acceptable, car les légendes des émissions en argent, réalisées par des monnayeurs beaucoup plus habiles, présentent

aussi des erreurs, des omissions et une imprécision similaire dans la transcription des mots non-familiers.

On identifie Kutluğboğa avec le grand dignitaire de la Horde d'Or qui participa en 1347 et 1358 aux négociations avec les Vénitiens et qui fut vaincu par les Lituaniens en 1362 ou 1363, en leur cédant la Podolie. Un autre grand dignitaire ainsi nommé est attesté à l'époque de Toktamış. On avance l'hypothèse que le motif de la chasse de l'aurochs par Dragoș, le fondateur de la Principauté de Moldavie, reflète un combat armé entre Dragoș et Kutluğboğa (dont le nom signifie „taureau/aurochs chanceux“) en tant que gouverneur des parties occidentales de la Horde d'Or. On fait quelques considérations sur l'origine de la Principauté de Moldavie et de ses armoiries.

La nouvelle lecture de la légende du droit des monnaies en cuivre de la Ville Neuve prouverait que c'est Kutluğboğa qui a initié la politique séparatiste envers la Horde d'Or et le prince Démétrios l'a achevée. Le début de la frappe des émissions en cuivre peut être situé en 767 (18.09.1365—6.09.1366 apr. J.-C.), quand on a éliminé le nom du khan Abdallah des légendes des pièces en argent du même atelier. La plupart pourraient être frappées en 768 (7.09.1366—27.08.1367 apr. J.-C.), quand sur les pièces en argent apparaît le titre *şeyh* (cheikh). Les monnaies en argent portant le titre *amir* (émir) des années 769—770 (28.08.1367—4.08.1369) sont attribuées au prince Démétrios. En 1369—1370, les garnisons et les communautés orientales installées et protégées par le khan Abdallah furent attaquées et chassées de la région, moment marqué aussi par la fermeture de l'atelier monétaire de la Ville Neuve.

On présente en annexe la liste des monnaies illustrées dans la fig. 3, découvertes à Orheiul Vechi et Costești, dép. de Chișinău.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Monnaie en cuivre frappée dans la Ville Neuve, avec légende sur l'avvers (agrandie).

Fig. 2. Émission en cuivre frappée dans la Ville Neuve, avec un animal vers la droite sur l'avvers (dessins d'après S.A. Janina).

Fig. 3. Monnaies en cuivre frappées dans la Ville Neuve découvertes à Orheiul Vechi et Costești.

Fig. 4. Le mot *kutluğ* sur un dirham frappé à Bolgar en 683 (1284/1285 apr. J.-C.) (1) et sur une pièce en cuivre anonyme de l'époque de Toktamış (2).

Fig. 5. Monnaies en argent frappées dans la Ville Neuve, avec des erreurs et omissions dans les légendes (agrandies).

Fig. 6. Reliefs seldjoukides figurant une rencontre de taureau: 1 — Diyarbakır, la grande mosquée, XIIe siècle (d'après J.-P. Roux, Syria, 57, 1980, p. 309, fig. 4); 2 — Çardakhan, Denizli, année 1230 (d'après G. Öney, Belleten, 34, 1970, 133, fig. 28).

Fig. 7. Taureau. Relief en stuc, Takht-i Sulayman, Iran, fin du XIIIe siècle (d'après Elisabeth et R. Naumann).

O MEDALIE CU CHIPUL LUI ATILA DESCOPERITĂ LA USTIA, JUD. CHIȘINĂU

VERA PAJUL

Muzeul Național de Istorie a Moldovei deține în colecția numismatică o medalie foarte rară cu chipul lui Atila, regele hunilor. Ea a fost găsită de un locuitor al satului Ustia, jud. Chișinău, în timp ce lucra ogorul de lângă casă și se prezintă astfel:

Av. ATTILA — 44 Λ (?) REX*. Bustul regelui Atila, cu urechi de animal și coarne de țap, cuirasat, spre dreapta, cu un cap de leu reprezentat pe umăr și un gorgoneion pe piept.

Rv. AQVILEIA, sus. Imagine a orașului Aquileia, cu incintă și turnuri, biserici, un amfiteatru și case.

Alamă; 28 mm (fig. 1).

Piesa fiind foarte uzată, detaliile reprezentărilor sunt greu de recunoscut și le-am putut stabili doar prin comparație cu medaliile similare ilustrate într-un articol publicat de Peter Robert Franke și Wolfgang Leschhorn în 1976: un exemplar descoperit în 1975 la Niederlosheim, în timpul lucrărilor agricole (fig. 2/1) și două aparținând Muzeului Național din Budapesta (fig. 2/2 și 3)¹. Aceste piese au diametrul mai mare decât cea de la Ustia: 46 mm (Niederlosheim) și 50 mm (Budapesta). Medalia găsită în Germania are un inel de prindere și este din alamă (în vechime argintată); L. Huszár semnalase și exemplare din argint și plumb². Cea de la Ustia se deosebește prin legenda aversului, care cuprinde cifrele 44 urmate de un semn nedeslușit; lipsesc, de asemenea, din legendele ambelor fețe, semnele asemănătoare cu o svastică observate pe piesele citate.

Din comentariul autorilor germani reținem că medaliile de acest tip reflectă amintirea încărcată de ură și dispreț a personalității lui Atila, păstrată în cursul evului

Fig. 1. Medalie cu chipul lui Atila descoperită la Ustia, jud. Chișinău.

1

2

3

Fig. 2. Medalii cu efigia lui Atila: 1 — exemplarul descoperit la Niederlosheim; 2 și 3 — Muzeul Național din Budapesta (după P.R. Franke și W. Leschhorn).

mediu. Atât crudul rege cât și hunii în general erau închipuiți ca parțial oameni, parțial animale, ceea ce ar explica asemănarea efigiei de pe avers cu aceea a unui faun. Pe revers, imaginea Aquileii, unul dintre cele mai importante orașe ale Italiei în sec. V, era destinată a aminti asediul, cucerirea și distrugerea lui de către huni în anul 452. Cum în urma acestei catastrofe fugarii au populat insulele pe care se va dezvolta Veneția, se presupune că medaliile au fost bătute la Veneția sau în zona de influență a acesteia la împlinirea a 1000 de ani de la distrugerea orașului Aquileia. Artistul modelator nu este cunoscut.

Prezența unei asemenea medalii la Ustia este neobișnuită și o scurtă incursiune în istoria localității și a regiunii poate sugera o explicație. Din documentele din sec. XV–XVI aflăm că satul Ustia, la început o grădină aparținând de Ohrincea (jud. Chișinău), a fost dat de voievozii Ilie și Ștefan protopopului Iuga și fiului său Mihail³. Mai târziu, Ustia a fost dăruită mănăstirii Râșca de către boierul Iani, pentru ca, în vremea lui Constantin Movilă, călugării de acolo s-o închine postelnicului Chiriță; Ștefan Tomșa i-a luat-o lui Chiriță, apoi, din 1618, moșia Ustia devine proprietate a mănăstirii Solca, iar în 1642 Vasile Lupu o redă, în urma judecății, mănăstirii Râșca⁴. Din datele Comisiunii Monumentelor Istorice aflăm că, până la răpirea Basarabiei de către ruși, moșia Ustia a aparținut mănăstirii Bârnova.

Constatăm că Ustia a fost în sec. XV–XVII domeniu mănăstiresc. De aceea, presupunem că medalia ar fi putut fi adusă de unul dintre misionarii catolici, foarte activi în regiune încă din sec. XV și mai ales în a doua jumătate a sec. XVI. Printre aceștia amintim pe iezuitul Antonio Rossevino, care urma să fie trimis în Țările Române pe la 1589⁵. În timpul domniei lui Petru Șchiopul, un rol deosebit în propagarea catolicismului în Moldova a avut marele său postelnic Bartolomeu Bruti, un albanez italianizat, fratele unui important dregător al Veneției⁶. Cel mai cunoscut dintre misionarii catolici din Moldova este Marcu Bandini. Originar din Skopje, om virtuos, inteligent, cu studii în Italia, el a fost numit în 1643 arhiepiscop în Moldova, cu reședința la Bacău. A vizitat multe localități ale principatului, printre care Huși, Cotnari și Iași⁷.

NOTE

¹ P.R. Franke, W. Leschhorn, *Eine Attila-Medaille aus Niederlosheim*, în 23. Bericht der Saarländischen Denkmalpflege im Saarland, Beiträge zur Archäologie und Kunstgeschichte Abteilung Bodendenkmalpflege, red. A. Kolling, Sarrebruck, 1976, p. 75–76 și pl. 9, unde se citează și lucrarea lui L. Huszár, *Attila dans la numismatique*, Budapesta, 1947.

² P.R. Franke, W. Leschhorn, *op. cit.*, p. 75.

³ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 45; DRH, I, 1975, p. 277.

⁴ P. Mihail, *Documente și zapise moldovenesti de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 40–41; *Din tezaurul documentar sucevean (1393–1849)*, Catalog de documente, București, 1983, p. 104, doc. 196.

⁵ G. Călinescu, N. Stoicescu, *Țările Române și Italia până la 1600*, București, 1972, p. 226.

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini din Moldova (1644–1650)*, București, 1926, p. 5.

UNE MÉDAILLE À L'EFFIGIE D'ATTILA DÉCOUVERTE À USTIA, DÉP. DE CHIȘINĂU

RÉSUMÉ

On présente une médaille en laiton trouvée pendant les travaux agricoles dans le village d'Ustia (collection du Musée National d'Histoire de la Moldavie de Chișinău). Sur le droit il y a le buste d'Attila, roi de Huns, ayant l'aspect d'un faune, et sur le revers une vue d'Aquilée. Selon la littérature consultée, les médailles de ce type furent frappées à Venise ou dans sa zone d'influence, à l'occasion du millénaire de la destruction d'Aquilée par Attila (en 452), événement qui détermina des réfugiés à peupler les îlots de la lagune. On connaît des pièces en laiton argenté (un exemplaire découvert en Allemagne, à Niederlosheim), en argent et en plomb (collection du Musée National de Budapest).

En ce qui concerne la présence d'une telle médaille en Bessarabie, elle s'expliquerait par les contacts avec l'Italie, surtout par l'activité des missionnaires catholiques en Moldavie, très intense aux XVe–XVIe siècles, quand Ustia était un domaine monastique.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Médaille à l'effigie d'Attila découverte à Ustia, dép. de Chișinău.

Fig. 2. Médailles à l'effigie d'Attila: 1 — l'exemplaire découvert à Niederlosheim; 2 et 3 — Musée National de Budapest (d'après P.R. Franke et W. Leschhorn).

A chance purchase of one portion of an unusual forger's die last year is important to record.

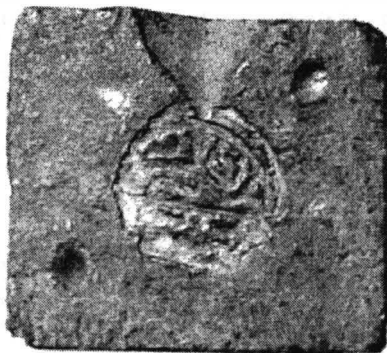
For the identification of the akche Mr Srećković *Akche* volume two¹, was used, and it was found that the obverse design (produced in reverse) on the die, appeared to be similar to the Sultan Bayezid specimen described and illustrated on his plate XIII (# 26), identified as an akche from the mint of Novar based upon a specimen in his own collection and similar to the one catalogued in the Jem Sultan collection No. 979².

Sultan Bayezid II (*veli*) ruled in the years 886 until 918 (1481–1512), and in that period huge quantities of his akches were struck at his fourteen mints. The Novar mint type akche chosen by the forger is probably type A, being one of two main types issued, as described in the important article by Luana Popa and E. Nicolae (1992), on page 140³, which shows varieties of these two types distinguished by the position of diacritical points in the word *han*. The field of the obverse is divided by a horizontal line in segments with the legend: *Sultan Bayezid bin Mehmed han* (Edhem #567)⁴. The sizes recorded are between 10 and 11 mm with an average weight of 0.48 to 0.80 gr. per Aykut's study of seven collections⁵.

It is considered that the mint of Novaberda (Novobrdó) and Novar (Nevar) are renderings of the same name. There are a number of imperial ordinances preserved from the late fifteenth century regulating the operation of the mines there, and providing for the demonetization of earlier akches and the issue of new ones. Professor Sahillioğlu's article⁶ is noteworthy in this regard.

Incidentally the dealer from London who had the die, stated that he bought it with a consignment of coins from Bulgaria which may have been the region where the fabrication of this mold (die) for making contemporary akches occurred. It is now in the collection of LT.USA.

The illustration of the die herein is an enlargement, the actual size being 25 × 22 mm with a thickness of approximately 5 mm. It will be noticed that two holes have been pierced as well as a channel in which the molten metal was poured with the reverse die anchored in place. No sophisticated equipment is necessary in this casting technique.

Such molds can be made of clay or metal or other material, this object appears to be of copper, and is proof of the casting technique being used. The alternative method of counterfeiting akches by using engraved dies has been referred to in several numismatic publications mostly in Romanian journals and symposia⁷. Two such akches with the mint-place name Novar were discussed in a paper presented by Eugen Nicolae at the XIth International Numismatic Congress in Brussels 1991⁸.

A significant contribution to the subject was published in Macedonia by Vujadin Ivanišević⁹ who described two iron dies engraved for forging akches of Sultan Bayezid II struck at the Kratova mint. They were discovered during the archaeological researches of the Ras fortress under the supervision of Dr. Mark Popović. His description of the dies was excellent, and he added comments about the manufacture of the dies which he stated attested to the massive forging of these small Ottoman silver coins particularly those of an early type, in the names Bayezid II and Selim I. Some dies of which he noted, are held in the National Museum in Budapest. He emphasized too, how wide spread the forging activity was in the 15th and 16th centuries, in spite of the severe punishments for the guilty persons when caught, as referred to in certain Ottoman regulations translated in the work by Beldiceanu¹⁰.

This well researched paper by Ivanišević published in 1999, was missed by Slobodan Srećković who happened to pass his manuscript of *Akches* volume II to the printer at that time.

REFERENCES

- ¹ S. Srećković, *Akches*, II, Belgrade, 2000.
- ² Jem Sultan, *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, I-II, California, 1977.
- ³ Luana Popa, E. Nicolae, BSNR, 80/85 (1986–1991), 1992.
- ⁴ Kh. Edhem, *Meskiikat-i 'Osmāniye* (Pt. VI of *Miize-yi Humāyūn Meskiikāt-i Qadīme-yi Islāmīye Qataloghī*), Constantinople, 1334 [A.H.].
- ⁵ N. Aykut, *Osmanlı imparatorluğunda sikke tecdidleri* (*Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII), Istanbul, 1987.
- ⁶ Kh. Sahillioğlu, *XV yüzyıl sonundan osmanlı darphane mukataaları*, pp. 167, 204 — *Rumeli Darphaneleri*, Istanbul, 1963.
- ⁷ Luana Popa, E. Nicolae, *op. cit.*, pp. 83–96; E. Oberländer-Târnoveanu, Gabriela Rădulescu, *Revista Bistriței*, 8, 1994, pp. 83–96; Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, SCN, 11 (1995), 1997, pp. 201–209; E. Nicolae, N. Răileanu, *Aspri otomani falși descoperiți la Orheiul Vechi*, in Simpozion Chișinău 2001,

pp. 189–194; E. Nicolae, in *Monnaies et parures du Musée d'Histoire de Iași*, ed. V.M. Butnariu, Iași, 2001, pp. 133–134, Nos 453–454 and 468; idem, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451–1512*, Chișinău, 2003, pp. 53–69 and 122–123 (French résumé).

⁸ E. Nicolae, *Imitations et contrefaçons des aspres ottomans en Roumanie (fin du XVe - début du XVIe siècle)*, in *Actes du XIe Congrès International de Numismatique organisé à l'occasion du 150e anniversaire de la Société Royale de Numismatique de Belgique, Bruxelles, 8–13 septembre 1991*, ed. T. Hackens and Ghislaine Moucharte, Louvain-la-Neuve, 1993 pp. 305–307.

⁹ V. Ivanišević, *Macedonian Numismatic Journal*, 3, 1999 pp. 139–147.

¹⁰ N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, Paris, 1960, pp. 76–77, document No. 10.

TEZAUROL DE LA TOPALA,
COM. CENAC, JUD. LĂPUȘNA (SEC. XVI)

ANA BOLDUREANU, ANA NICULIȚĂ
și EUGEN NICOLAE

Tezaurul de la Topala a fost descoperit în 1976, cu prilejul unor lucrări agricole în preajma râului Ialpug și a fost semnalat de A. Nudelman cinci ani mai târziu¹. Conținea circa 1000 de piese, depuse într-un vas de ceramică smălțuit, dar în patrimoniul Muzeului de Arheologie (astăzi al Institutului de Arheologie și Etnografie) din Chișinău au intrat numai 574 de monede de argint, din care 573 otomane (aspri) și una rusească². În raport cu datele generale oferite de autorul citat, suntem acum în măsură, beneficiind și de progresele înregistrate de studiul monedelor otomane, să prezentăm structura pe emitenți, grupe de emisiuni și ateliere (tabelul I), susceptibilă de modificări minore la încheierea studiului și publicarea detaliată³. Catalogul din anexă cuprinde datele complete pentru 34 de piese, de regulă emisiuni inedite, rare sau mai puțin cunoscute.

Structura pe emitenți a lotului recuperat se prezintă astfel: Mehmed al II-lea — 1 ex.; Bayezid al II-lea — 7; Selim I — 60; Süleyman I — 193; Selim al II-lea — 75; Murad al III-lea — 127; aspri otomani neprecizați — 104; imitații după asprii otomani — 6; Ivan al IV-lea — 1 (fig. 1). A fost determinat atelierul pentru doar 369 din cei 462 de aspri cu emitentul precizat.

Cei mai timpurii și cei mai slab reprezentați în tezaur, asprii din epoca lui Mehmed al II-lea și Bayezid al II-lea aparțin unor tipuri și ateliere bine atestate în descoperirile de la nord de Dunăre. Pentru cei 60 de aspri ai lui Selim I am folosit cronologia relativă a grupelor propusă de numismații români, în favoarea căreia au fost

Fig. 1. Copeică rusească de la Ivan al IV-lea.

Tabelul I. Asprii otomani identificați preliminar (462) din tezaurul de la Topala

Emitenți Ateliere	Mehmed II	Bayezid II	Selim I					Süleyman I					Selim II	Murad III							Total general
			I	II	III	Grupă nep.	Total	I	II	III	Grupă nep.	Total		A	B	C	D	E	Tip nep.	Total	
Novar/ Novabırda	1 100%	2 28,57%	2/ 20%	2/ 25%	16/ 51,12%		20 41,67%	13/4 34 %	/3 27,27%	/15 22,05%		35 25,17%	14 22,95%	23 29,11%	1 12,5%		1 50%		1	26 26,80%	101 27,37%
Sreberniçe									1 9,09%	14 20,58%	1	16 11,51%	4 6,56%								20 5,42%
Kuçayna									1 9,09%	2 2,94%		3 2,15%			1 12,5%	1 50%				2 2,06%	5 1,35%
Mudava										4 5,88%		4 2,87%									4 1,08%
Belgrad										3 4,41%	1	4 2,87%	2 3,28%								6 1,63%
Karatova		1 14,28%	1 10%	1 12,5%			2 4,16%	9 18%	2 18,18%	2 2,94%	3	16 11,51%	4 6,55%								23 6,23%
Üsküp			1 10%		1 3,45%		2 4,16%	5 10%	1 9,09%	8 11,76%	3	17 12,23%	10 16,39%	28 35,44%	12 25%	1 50%			1	31 31,95%	68 18,42%
Sidrekopsı								7 14%	2 18,18%	13 19,11%	2	24 17,26%	10 16,39%	17 21,52%	2 25%					19 19,58%	56 15,17%
Serez/ Siroz					2/ 6,89%		2 4,16%	3/2 10%				5 3,59%	1/ 1,64%								8 2,16%
Ohri													1 1,64%								1 0,27%
Kostantaniye		1 14,28%	4 40%	5 62,5%	7 24,13%		16 33,33%	2 4%	1 9,09%			3 2,15%						1 20%		1 1,03%	21 5,69%
Edirne		1 14,28%	1 10%		1 3,45%		2 4,16%	4 8%		5 7,35%		9 6,47%	8 13,11%	6 7,59%	1 12,5%		1 50%	3 60%		11 11,34%	32 8,74%
Bursa			1 10%		3 10,34%		4 8,33%														4 1,08%
Sakız														1 1,26%						1 1,03%	1 0,27%

Emilenți Ateliere	Mehmed II	Bayezid II	Selim I					Süleyman I					Selim II	Murad III								Total general
			I	II	III	Grupă nep.	Total	I	II	III	Grupă nep.	Total		A	B	C	D	E	Tip nep.	Total		
İnegöl																		1 20%		1 1,03%	1 0,27%	
Amasya		2 28,57%																			2 0,54%	
Canca										2 2,94%		2 1,43%	7 11,47%	3 3,80%	1 12,5%					4 4,12%	14 3,79%	
Haleb								1 2%				1 0,71%								1 1,03%	1 0,27%	
Cezayir														1 1,26%						1 1,03%	1 0,27%	
Total	1	7	10	8	30		48	50	11	68	10	139	61	79	8	2	2	5	2	97	369	
Atelier neprecizat			1	4	5	2	12	16	6	23	9	54	14	25	1		1		2	29	197	
Total general	1	7	11	12	35	2	60	66	17	91	19	193	75	104	9	2	3	5	4	126	566	

invocate descoperirile monetare⁴, deși S. Srećković susține încă, fără noi argumente, ordinea inversă⁵. Subliniem faptul că grupa considerată de noi cea mai recentă este reprezentată la Topala prin cele mai multe exemplare (35). În privința repartiției pe monetării, se confirmă prezența semnificativă a pieselor bătute în capitale și în Asia, în special la nivelul grupei II, observată prin analiza altor descoperiri monetare din Țările Române⁶.

Epoca lui Süleyman I este reprezentată prin cele mai multe exemplare (193); atelierul a fost identificat pentru 139. Se remarcă un aspru bătut la Haleb la începutul domniei (nr. 1), unul de tip jubiliar I bătut la Edirne (nr. 2), un altul din grupa II de la Sidrekıpsı (nr. 3), patru de la Mudava (Moldova Veche, jud. Caraș-Severin; nr. 4–7)⁷ și unul de la Belgrad (nr. 8) din grupa III, și două piese hibride insuficient precizate (nr. 9, cu două reversuri de la Üsküp și nr. 10, cu două aversuri neclare)⁸. În ce privește repartiția pe monetării în cadrul celor trei grupe de emisiuni, se confirmă în linii generale tendințele constatate prin studiul tezaurului de la Radu Vodă, com. Izvoarele, jud. Giurgiu: atelierele central-balcanice domină în grupele I–II, iar cele nord-vest-balcanice în grupa III⁹.

A fost precizat atelierul pentru 61 din cei 75 de aspri ai lui Selim al II-lea. Și în acest caz repartiția pe monetării se apropie de cea de la Radu Vodă: în prim plan se află cele central-balcanice, urmate de cele nord-vest-balcanice, iar Edirne și cele asiatice (aici doar Canca) înregistrează procente ușor mai ridicate¹⁰. Semnalăm prezența unei emisiuni de la Ohri (nr. 11), aparținând unui tip neînregistrat de S. Srećković pentru această monetărie, și a uneia de la Edirne, cu o grafie remarcabilă a numelui atelierului (nr. 12).

Tipologia și cronologia asprilor lui Murad al III-lea, cei mai recenti din tezaur (127 de exemplare), sunt încă puțin studiate. Am preluat sistemul de catalogare a aversurilor utilizat de editorii tezaurului de la Radu Vodă, cu unele completări (vezi anexa). Tipului comun de avers, notat cu A, îi aparțin 104 aspri, dar atelierul a fost precizat pentru 79. Printre emisiunile deosebite, constatăm una de la Chios (Sakız; nr. 14) și una de la Alger (Cezayir; nr. 15). Ca și la Radu Vodă, atelierele central-balcanice sunt cel mai bine reprezentate, dar nu sunt urmate de capitale ci de Novabırda¹¹.

Tipul B de avers, caracterizat de dispunerea primelor două cuvinte pe un singur rând, este ilustrat de nouă aspri, din care opt cu atelierul identificat, cu o repartiție apropiată de cea înregistrată la Radu Vodă. Prezentăm mai jos câteva variante mai puțin cunoscute și neînregistrate în catalogul atelierelor iugoslave al lui S. Srećković, bătute la Üsküp (nr. 16 și 18), Kuçayna (nr. 17) și Sidrekıpsı (nr. 19).

Tipului C de avers, caracterizat de grafia remarcabilă a numelui Murad, neînregistrat în catalogul lui S. Srećković, dar atestat la Radu Vodă prin două piese bătute la Edirne și Canca¹², îi aparțin doi aspri de la Üsküp (nr. 20) și Kuçayna (nr. 21).

Pentru tipul D de avers, cu cartuş ornamental, de asemenea neînregistrat în catalogul citat al atelierelor iugoslave, definit pe baza a două piese de la Radu Vodă emise la Sidrekıpsı și Kostantaniye¹³, constatăm emisiuni de la Novabırda (nr. 22) și de la Edirne (nr. 23), ultima ilustrând o variantă nouă, notată Dc (cu *elif* și *dal* din *Murad* cu locurile inversate).

Tipul E de avers, cu legendă circulară, neînregistrat încă pentru atelierele balcanice, dar atestat la Radu Vodă prin două exemplare bătute la Kostantaniye și Amasya¹⁴, este prezent prin două variante noi, caracterizate de rozeta din centru și

maniera de scriere a cuvântului *han*, notate Ec – Kostantaniye (nr. 24), și Ed – Edirne (nr. 25–27) și Inegöl (nr. 28).

Din păcate, tezaurul de la Topala permite numai detalierea tipologiei, nu și deslușirea cronologiei asprilor lui Murad al III-lea. Obligați să operăm cu criteriul greutateii, observăm că marea majoritate a lor se situează înainte de reforma din 1584–1586, când media greutateii asprului este coborâtă de la 0,682 la 0,384 g¹⁵. Doar două piese, bătute la Novabırda (nr. 13) și Üsküp (nr. 20), pot fi date după reformă, având 0,32 g respectiv 0,35 g. Prima aparține tipului A de avers, despre care se știa că a continuat și după reformă; a doua dovedește că și tipul C se află în aceeași situație. Ambele exemplare permit datarea ascunderii depozitului în 1586 sau în anii următori, el fiind prin urmare mai recent decât cel aflat la Radu Vodă.

Dosarul imitațiilor după asprii otomani se îmbogățește cu șase exemplare (nr. 29–34), având drept prototip emisiuni de la Süleyman I (nr. 29), Selim al II-lea (nr. 30), Murad al III-lea și Selim al II-lea – cu aspect hibrid, similar cu exemplarul de la Radu Vodă¹⁶(nr. 31), Murad al III-lea (nr. 32) și neprecizate (nr. 33–34). Se observă că cel puțin două pot fi date în vremea lui Murad al III-lea, asemenea piese fiind semnalate și în tezaurul de la Rezina¹⁷, ca și în necropola de la Enisala¹⁸. Barbarizarea accentuată a legendelor și dispunerea unora în oglindă ar indica ateliere locale. Amintim că o producție monetară de tip otoman (imitații și falsuri) este atestată în Moldova în a doua jumătate a sec. XV și la începutul sec. următor¹⁹.

ANEXĂ

MONEDE DIN TEZAURUL DE LA TOPALA

Am preluat ordinea și sistemul de notare al aversurilor, reversurilor și al grafiilor remarcabile din studiul asupra tezaurului de la Radu Vodă, com. Izvoarele, jud. Giurgiu: E. Nicolae, E. Păunescu, SCN. 10 (1993), 1996, p. 109–135 (abreviat Radu Vodă), unde se prezintă și criteriile de identificare. Cu [...] este marcat locul numelui atelierului. În legendele-tip figurează anul pentru Süleyman I – 926; pentru Selim II și Murad III se va înțelege 974 respectiv 982.

Reversuri

1 Azze nasrühü be duri / [...] / sene / 926. Srečković I.

2a Azze nasrühü / duribe / [...] / sene / 926. Srečković II.

2b Azze nasrühü / duribe / [...] / 926 / sene. Srečković IIa.

2c Ca mai sus, dar fără sene. Festschrift Artuk²⁰, p. 231, nr. 01.

2d Ca mai sus, dar / sene 926. Festschrift Artuk, p. 231, nr. 06.

4c Azze / nasrühü / duribe (încheiat până sub începutul lui *re* din rândul anterior) / [...] / 926. Srečković –; cf. IVxa.

8c Circular: Hullide mülkühü duribe sene 926 [...]; deasupra lui *be* sunt aplicate cuvintele sene / 926. Srečković –; cf. VIII.

Süleyman I 926–974 AH (1520–1566)

Grupa I (1520–1541)

Perloada 1 (1520–1534)

Haleb

Av. (Sultan / Sü)leyman / bin * şah / Selim şah. Srečković A.

1. AR 0,70 g; 12 × 10 mm; perforată. Rv. 1.

Prima emisiune jubiliară (1541)

Edirne

Av. Circular: (Sultan Süley)man şah bin Selim han; stea în centru; finala lui han peste elif. Srečković, emisiunea jubiliară 1.

2. AR 0,71 g; 11 × 10 mm. Rv. 8c.

Grupa II (1541–1555)

Sidrekıpsı

Av. Sultan / Süleyman şah bin / Selim han. Finala lui *Süleyman* desfăcută, aplicată peste *lâm*. Srečković D.

3. AR \leftarrow 0,66 g; 12 mm. Rv. 4c, cu numele atelierului în grafia II.

Grupa III (1555–1566)

Mudava

Av. Sultan / Süleyman / bin han / Selim. Srečković H.

4. AR \downarrow 0,68 g; 12 \times 11 mm. Rv. 2a; finalul numelui atelierului neprecizat.

Av. Sultan / Süleyman / bin Selim / han. Srečković I.

- 5–6. AR \downarrow 0,59 g; 12 \times 9 mm. \uparrow 0,55 g; 11 \times 10 mm. Rv. 2(a); numele atelierului în grafie uzuală.

Av. Sultan / Süleyman / ... Srečković H sau I.

7. AR \leftarrow 0,66 g; 12 mm. Rv. 2a; finalul numelui atelierului neprecizat.

Belgrad

Av. Sultan Süleyman / bin han / Selim. Srečković J.

8. AR \nearrow 0,54 g; 12 \times 10 mm. Rv. 2a–2d.

Üsküp

Hibrid cu două reversuri neclare.

9. AR 0,55 g; 13 \times 11 mm.

Atelier neprecizat

Hibrid cu două aversuri neclare din grupa I (cu dublă frapă).

10. AR 0,43 g; 13 \times 10 mm.

Sellm II 974–982 AH (1566–1574)

Ohri

Av. Sultan / Selim / bin Süleyman / han. Srečković A.

11. AR ∇ 0,59 g; 12 \times 11 mm. Rv. 2b.

Edirne

Av. Sultan bin / Selim / Süleyman / han. Srečković B.

12. AR \downarrow 0,74 g; 10 \times 9 mm. Rv. 2b; ornament cordiform cu vârful jos în finalul numelui atelierului. Şetonja²¹ nr. 41.

Murad III 982–1003 AH (1574–1595)

Av. A. Sultan / Murad bin / Selim han. Srečković A.

Novabirda

13. AR \rightarrow 0,32 g; 12 \times 11 mm. Rv. 2b.

Sakız

14. AR \downarrow 0,61 g; 12 \times 10 mm. Rv. 2a.

Cezayir

15. AR \downarrow 0,57 g; 13 \times 10 mm. Rv. Azze nasrühü / duribe [...] / sene 982. Şetonja nr. 44.

Av. B. Sultan Murad / bin han / Selim. Variante: Bb. Finala lui *sultan* pe cele două litere precedente; *Murad* în grafie uzuală. Srečković -; cf. B.

Bc. Ca mai sus, dar finala lui *sultan* pe *elif* din *Murad*. Srečković -; cf. B.

Bd. Ca mai sus, dar finala lui *sultan* pe cele două litere precedente, iar *elif* şi *dal* din *Murad* cu locurile inversate. Srečković -; cf. Kokkas²² nr. 13–14.

Üsküp

16. AR \uparrow 0,54 g; 11 mm. Av. Bb. Rv. 2b sau 2c.

Kuçayna

17. AR \downarrow 0,68 g; 11 \times 10 mm. Av. Bc. Rv. neprecizat: ... [...] / 982.

Üsküp

18. AR \uparrow 0,55 g; 12 \times 11 mm. Av. Bd. Rv. 2a–2d (jos neprecizat).

Sidrekıpsı

19. AR \uparrow 0,65 g; 10 \times 9 mm. Av. Bd, cu partea de jos clară, confirmând descrierea variantei (vezi Radu Vodă, p. 117, fig. 4). Rv. 2a–2d (jos neprecizat); numele atelierului în grafia II.

Av. C. Sultan / Murad / cu *mim* şi *re* din *Murad* scrise median (cu linia de legătură mult prelungită), iar celelalte litere în rând cu *sultan*. Finalul în variantele de dispunere:

Ca. / bin Selim / han. Srečković -.

Cb. / bin han / Selim. Srečković -.

Üsküp

20. AR \searrow 0,35 g; 10 mm. Av. Ca. Rv. 2a–2d (jos neprecizat).

Kuçayna

21. AR \nwarrow 0,61 g; 9 \times 11 mm. Av. Cb. Rv. 2a.

Av. D. Sultan Murad / bin Selim han, în cartuş ornamental. Variante:

Da. Finala lui *sultan* peste *elif* din *Murad*; han în grafie uzuală. Srečković -.

Pl. I. Aspri otomani din tezaurul de la Topala.

13

14

15

16

17

18

19

20

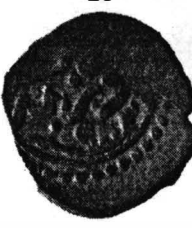

21

22

23

24

Pl. II. Aspri otomani din tezaurul de la Topala.

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

Pl. III. Aspri otomani și imitații din tezaurul de la Topala.

Dc. Ca mai sus (partea de jos neclară), dar cu finala lui *sultan* aplicată peste literele precedente, iar *elif* și *dal* din *Murad* cu locurile inversate. Srečković -; Radu Vodă -.

Novabırda

22. AR ↑ 0,67 g; 11 mm. Av. Da. Rv. 2a.

Edirne

23. AR ↓ 0,64 g; 12 × 11 mm. Av. Dc. Rv. 2b.

Av. E. Legendă circulară. Variante:

Ec. Sultan Murad bin Selim han. Rozetă în centru; *han* scris uzual. Srečković -; Radu Vodă -. Kokkas nr. 15–16.

Ed. Ca mai sus, dar *han* cu finala în dreapta *elif*-ului. Srečković -; Radu Vodă -.

Kostantaniye

24. AR 0,53 g; 11 mm. Av. Ec. Rv. b.

Edirne

25–27. AR 0,67 g; 12 × 10 mm. 0,65 g; 12 × 11 mm. 0,62 g; 11 × 10 mm. Av. Ed. Rv. 2a (nr. 25) și 2b (nr. 26–27).

Inegöl

28. AR 0,63 g; 12 × 10 mm. Av. Ed. Rv. 2a. Şetonja nr. 43.

İmıtaşlı

Av. Cf. Süleyman I, tip I. Rv. neclar.

29. AR ↗ 0,52 g; 12 × 11 mm.

Av. Cf. Selim II, tip A; în oglindă. Rv. Cf. 2a–2d, atelier neprecizat.

30. AR ↗ 0,52 g; 12 × 11 mm.

Av. Cf. Murad III, tip B (sus) combinat cu Selim II, tip B (jos). Rv. Cf. tip 2a, atelier neprecizat.

31. AR ↗ 0,63 g; 12 × 11 mm.

Av. Cf. Murad III, tip A. Rv. Cf. tip 2(a), Sreberniçe.

32. AR ↓ 0,46 g; 11 × 10 mm.

Av. Neprecizat; în oglindă (Sultan ...). Rv. Cf. 2(a), neclar, posibil Novabırda.

33. AR ↓ 0,41 g; 12 × 11 mm.

Av. și rv. neprecizate, accentuat barbarizate.

34. AR → 0,59 g; 8 × 10 mm.

NOTE

¹ A.A. Nudelman, *Nahodki monet epohi feodalizma iz raskopok i sborov 1974-1976 gg. v Dnestrovsko-Prutskom regione*, în *Arheologičeskie issledovanija v Moldavii 1974-1976 gg.*, Chișinău, 1981, p. 188–189.

² Proces verbal nr. 27 din 16.02.1976, inv. 1163-1736. Se menționează că monedele au fost predate lui A. Nudelman de către inginerul agronom din localitate.

³ Identificările preliminare au fost făcute în 1994–1995 de E. Nicolae, iar tabelul prezentat acum este rezultatul unor re-examinări efectuate de Ana Boldureanu și Ana Niculiță.

⁴ E. Nicolae, *Aliași*, 25, 1988, 2, p. 555; M. Maxim, E. Nicolae, *Peuce*, 10, 1991, p. 559–560 și 569; E. Nicolae, E. Păunescu, *SCN*, 10 (1993), 1996, p. 129; Ana Niculiță, Ana Boldureanu, E. Nicolae, *SCN*, 11 (1995), 1997, p. 208; Ana Boldureanu, Ana Niculiță, *Tezaurul de aspri otomani de la Echimăuți, jud. Orhei (sec. XVI)*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 199.

⁵ S. Srečković, *Akches*, II, *Mehmed II Fatih – Selim I Yavuz*, Belgrad, 2000, p. 135–137, unde cealaltă opinie nu este menționată.

⁶ E. Nicolae, E. Păunescu, *op. cit.*, p. 129.

⁷ Menționate de E. Nicolae, *Aspres ottomans de Mudava en Moldavie*, în *XII. Internationaler Numismatischer Kongress, Berlin 1997, Akten*, ed. B. Kluge și B. Weissner, p. 1279–1281, cu bibliografia privind producția atelierului.

⁸ Pentru alte exemplare hibride, vezi Ana Boldureanu, Ana Niculiță, *Tezaurul ...*, p. 200, cu bibliografia.

⁹ E. Nicolae, E. Păunescu, *op. cit.*, p. 130–132.

¹⁰ *Ibidem*, p. 132–133.

¹¹ *Ibidem*, p. 121 și 133.

¹² *Ibidem*, p. 118–119, nr. 328 și 336.

¹³ *Ibidem*, p. 118, nr. 310 și 314.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 315 și 330.

¹⁵ M. Maxim, CN, 5, 1983, p. 130 și 132, cu bibliografia.

¹⁶ E. Nicolae, E. Păunescu, *op. cit.*, p. 119, nr. 352 și p. 133–134.

¹⁷ Ana Boldureanu, Raisa Tabuica, E. Nicolae, *Un tezaur din epoca lui Mihai Viteazul descoperit în fostul raion Rezina*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 164.

¹⁸ M. Maxim, E. Nicolae, *op. cit.*, p. 564, nr. 65.

¹⁹ E. Nicolae, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1451–1512*, Chișinău, 2003, p. 53–69, cu bibliografia.

²⁰ S. Srećković, *Beograd (Belgrade)*, în *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 221–236.

²¹ Vesna Radić, E. Nicolae, S. Srećković, *Retke turske akce iz ostave načene u selu Šetonje*, Numizmatičar, 18–19, 1996, p. 123–131 + 6 pl.

²² P. Kokkas, *TNDBülten*, 33–34, 1996, p. 70–78.

LE TRÉSOR DE TOPALA, COMM. DE CENAC, DÉP. DE LĂPUȘNA (XVIe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

On présente des données préliminaires sur un trésor de monnaies d'argent découvert en 1976 à Topala, dép. de Lăpușna (Rép. de Moldavie), à proximité de la rivière Ialpug, pendant les travaux agricoles (signalé par A.A. Nudelman en 1981). Il s'agissait de 1000 pièces, déposées dans un vase céramique. Le Musée d'Archéologie de Chișinău a récupéré 574 exemplaires: 567 aspres ottomans de Mehmed II à Murad III, six imitations d'après les aspres ottomans et un kopeck russe d'Ivan IV.

On a identifié le sultan pour 462 aspres et l'atelier pour 369 (voir le tableau I). En annexe, on offre le catalogue de 34 émissions, dont la plupart sont rares, peu connue ou inédites. On a adopté la succession et la notation des types utilisées par les éditeurs du trésor de Radu Vodă — SCN, 10 (1993), 1996, p. 109–135 —, en ajoutant de nouvelles variantes aux types C et D de l'époque de Murad III. On a établi le prototype pour quatre imitations: Süleyman Ier (n° 29), Selim II (n° 30), Murad III et Selim II — pièce d'aspect hybride, similaire à celle du trésor de Radu Vodă (n° 31), et Murad III (n° 32). Ces monnaies pourraient appartenir à la production monétaire moldave de type ottoman (imitations et contrefaçons d'après les aspres), attestée dès la deuxième moitié du XVe siècle. Les plus récentes émissions du trésor sont celles de Murad III (1574–1595), qui, en jugeant selon leur poids, datent de la période d'avant la dévaluation de 1584–1586, à l'exception de deux exemplaires, ce qui permet de situer l'enfouissement en 1586 ou les années suivantes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Kopeck russe d'Ivan IV.

Pl. I–III. Aspres ottomans et imitations du trésor de Topala.

Tableau I. Les aspres ottomans identifiés d'une façon préliminaire (462 ex.) du trésor de Topala.

Reședința voievodală de la Suceava face obiectul săpăturilor arheologice de mai bine de jumătate de secol. După o întrerupere, în anul 1998, a fost reluată cercetarea la Curtea Domnească, iar campaniile următoare au permis descoperirea unui numeros material numismatic. Vom analiza descoperirile făcute atât în incinta Curții Domnești, cât și în imediata apropiere a monumentului, în zona unde astăzi se găsește Liceul de Artă.

Monedele apărute în context arheologic acoperă un interval de timp larg, începând cu ultimele decenii ale sec. XIV, când ansamblul începe să funcționeze¹, și până în sec. XIX. Numeroaselor piese izolate descoperite până în prezent li se adaugă un tezaur care cuprinde 324 de monede și 27 de fragmente monetare, quartingi emiși în perioada 1430–1437 de către Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, și jumătăți de groș emise în Moldova de către Alexandru cel Bun sau unul din urmașii săi imediați².

Revenind la piesele care fac obiectul studiului nostru, se poate observa că în cea mai mare parte a lor sunt monede locale, începând cu piese emise în timpul domniei lui Petru I (1375–1391). Sec. XV este reprezentat de emisiunile aparținând lui Alexandru cel Bun și urmașilor săi, Iliaș și Roman II, la care se adaugă o monedă de la Ștefan cel Mare, care încheie seria monedelor moldovenești descoperite la Curtea Domnească de la Suceava. În schimb, sunt prezente falsuri după șilingii polonezi, suedezi și prusieni, bătute în Cetatea Sucevei de către Dabija-vodă³.

Dintre piesele străine, cel mai bine reprezentate sunt monedele regatului Ungariei, quartingi emiși la sfârșitul domniei lui Sigismund de Luxemburg, la care se adaugă un ducat de la același rege. Monedele poloneze sunt mai puțin numeroase, dar mai variate ca nominal. Dinarul emis în timpul scurtei domnii a reginei Jadwiga (1384–1386), este urmat de o jumătate de groș a soțului și urmașului ei la tron, Vladislav Jagello. Cei câțiva șilingi care aparțin sec. XVI și începutului sec. XVII suplinesc lipsa monedei locale, bătută în cantitate redusă, sub Bogdan III și Ștefăniță. Sec. XVIII este reprezentat de o denga emisă în anul 1747 în timpul țarinei Elisabeta Petrovna, la care se adaugă o piesă de 2 para/3 copeici emisă la Sadagura, pentru Moldova și Țara Românească. Cele mai recente piese descoperite sunt emisiuni ale statului austriac în componența căruia se găsea, la acea dată, partea de nord a Moldovei.

MOLDOVA

Petru I (1375–1391)

Groși

Av. ★ **SIMP** ... **IWOD**; cap de bour cu stea între coarnele sub formă de liră.

Rv. ★ **S** ... **LD** ... **S**; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier două flori de crin.

Cf. MBR, p. 52, nr. 192 (din argint).

1. AE K 1,30 g; 19 mm. Descentrat.
2000, nr. inv. 3868.

Av. ... **VIOVI** ...; cap de bour cu stea între coarnele convergente, între ele o stea, la dreapta rozeta, la stânga din botul bourului iese un lujer de floare de crin.

Rv. ... **ENSI** ...; scut cu componente ilizibile.

Cf. MBR, p. 56, nr. 297 (din argint).

2. AE \uparrow 0,90 g; 18 mm.
1999, nr. inv. 3838.

Alexandru cel Bun (1400–1432)

Dublu groși

Av. ★ ... **XANDA** ...; cap de bour cu coarnele convergente, între ele o stea, la dreapta rozeta, la stânga din botul bourului iese un lujer de floare de crin, deasupra lui semiluna.

Rv. ... **DAVIANS** ...; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier două flori de crin; în câmp, trei flori de crin așezate deasupra, la stânga și la dreapta scutului.

MBR, p. 59, tip I, nr. 353; O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 27, prima serie, 1400–1408; Katiușa Pârvan, *Monede moldo-venești descoperite în Dobrogea, în Istro-Pontica*, p. 566, 1399/1400–1402.

3. AR \nearrow 0,76 g; 20 × 22 mm. Ruptă marginal.
2000, nr. inv. 1490.

Av. ✕ ... **ALEXADR** ...; cap de bour cu stea între coarnele sub formă de liră, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ... **WD•MOLDAV** ...; scut fasciat (?), ilizibil.

MBR, p. 60–61, tip II, nr. 371; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 27, a doua serie, 1408.

4. AE argintat \rightarrow 0,71 g; 20 × 22 mm. Fragment.
2000, nr. inv. 3858.

Av. Legenda ilizibilă; cap de bour cu stea între coarne, la stânga rozeta, la dreapta semiluna.

Rv. ... **AVIE** ..., începând în dreapta jos; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șapte flori de crin, la dreapta scutului sigla **Я**, deasupra o rozetă.

MBR, p. 60, tip III, nr. 378; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 27, a treia serie, 1409–1415.

5. AE \searrow 0,92 g; 9 × 21 mm. Fragment.
1999, nr. inv. 3837.

Av. ✕ **MONE** *: **ALEXANDRI**; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ✕ **WD** *: **MOLDAVIENSIS**; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șase flori de crin; peste scut este suprapus un cap de bour.

MBR, p. 61, nr. 389; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 28, a patra serie, 1415–1430.

6. AR \searrow 0,88 g; 21 mm.
2000, nr. inv. 1489.

Av. Legenda ilizibilă; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Legenda ilizibilă; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șase flori de crin; peste scut este suprapus un cap de bour, iar în stânga sigla T.

MBR, p. 61, tip IV, nr. 406; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 28, a patra serie, 1415–1430.

7. AE \downarrow 0,59 g; 13 × 22 mm. Fragment.
1998, nr. inv. 3871.

Groși

Av. ★ **SALEXA** ...; cap de bour cu stea între coarnele în formă de liră, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ★ **SMOLDA** ...; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier două (?) flori de crin.

Cf. MBR, p. 58, tip I; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 27, prima serie, 1400–1408; Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 566, 1399/1400–1402.

8. AR \downarrow 0,98 g; 19 mm.
2000, nr. inv. 1499.

Av. ... **ALEXA** ...; cap de bour cu stea între coarnele în formă de liră, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ... **SMOL** ..., începând în stânga sus; scut despicaț, în primul cartier trei fascii, în al doilea

cartier două flori de crin; în mijlocul scutului, o globulă.

Cf. MBR, p. 59, tipul I; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 27, prima serie, 1400–1408; Katiușa Pârvan, *op. cit.*, p. 566, 1399/1400–1402.

9. AE argintat K 0,74 g; 18 mm.

2000, nr. inv. 3869.

Jumătăți de groși

Av. Cap de bour cu stea între coarne și globulă în frunte, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Scut cu atribute ilizibile.

Cf. MBR, p. 63, tip V, nr. 435–436.

10. AE J 0,73 g; 14 mm. Descentrat.

2000, nr. inv. 3861.

Av. Cap de bour cu stea între coarne.

Rv. Scut cu atribute ilizibile.

Cf. MBR, p. 63, tip V (?).

11. AE J 0,71 g; 13 \times 15 mm. Descentrat.

2000, nr. inv. 3863.

Av. Cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șapte flori de crin.

MBR, p. 62, tip V, nr. 421; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 28, a cincea serie, 1430.

12. AE J 0,62 g; 14 mm.

2000, nr. inv. 3866.

Av. Cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna, ochii globule în afara capului.

Rv. Scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șapte flori de crin; la dreapta scutului sigla J (?).

MBR, p. 62, tip V, nr. 420; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 28, a cincea serie, 1430.

13. AE J 0,59 g; 12 \times 14 mm.

2000, nr. inv. 3865.

Av. Cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șapte flori de crin; la dreapta scutului sigla J .

MBR, p. 62, tip V, nr. 420; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 28, a cincea serie, 1430.

14. AE K 0,29 g; 13 \times 15 mm.

2000, nr. inv. 3864.

Av. Cap de bour cu stea între coarne și globulă în frunte, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier trei flori de crin; în mijlocul scutului, o globulă.

MBR, p. 63, alte monede divizionare anepigrafe, nr. 449.

15. AE K 0,22 g; 8 \times 11 mm.

2000, nr. inv. 3852.

Av. Cap de bour cu stea între coarne, alte atribute ilizibile.

Rv. Scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier șapte (?) flori de crin.

MBR, p. 62–63, tip V.

16. AE J 0,20 g. Mai multe fragmente.

1999, nr. inv. 3877.

Iliaș (1432–1433; 1435–1442)

Dublu groș

Av. ... **IAS** ... , începând din dreapta sus; călăreț spre stânga.

Rv. ... **OIW** ... ; în scut, siglă schematizată.

MBR, p. 68, tip V (groși), nr. 500; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 30, tipul V, 1442.

17. AE J 1,62 g; 22 mm.

1999, nr. inv. 3836.

Groș

Av. * ... **E** ... **W** ... , începând din dreapta sus; călăreț spre stânga.

Rv. Legenda ilizibilă; în scut, siglă schematizată, în stânga sigla n.

MBR, p. 68, tip V, nr. 500; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 30, tipul V, 1442.

18. AE argintat J 0,58 g; 15 \times 20 mm. Fragment.

2000, nr. inv. 3856.

Ștefan II (1433–1435, 1435–1442, 1443–1447)

Groși

Av. * **ST** ... **WOIWOD**; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. * **MULD** ... ; scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier cruce dublă, deasupra scutului o coroană închisă.

MBR, p. 71, tip IV, nr. 523; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 31, tipul IV, 1443–1445.

19. AR J 0,74 g; 17 \times 20 mm.

1999, nr. inv. 1484.

Av. ... **ST** ... ; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ... **MUL** ... **I** ... ; scut despicat cu o globulă în mijloc, în primul cartier trei fascii, în al doilea

cartier cruce dublă, deasupra scutului o coroană închisă.

MBR, p. 71, tip IV, nr. 523; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 31, tipul IV, 1443–1445.

20. AE ↗ 0,83 g; 18 mm. Descentrat.

1999, nr. inv. 3834.

Av. Legenda ilizibilă; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. Legenda ilizibilă; în scut siglă schematizată, în dreapta o cheie.

MBR, p. 71, tip V, nr. 528; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 31, tipul V, 1446–1447.

21. AR → 0,74 g; 19 mm.

Suceava-Liceul de Artă, 2001.

Roman II (1447–1448)

Groș

Av. ✱ ... TA • BOMAN; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ... IWODA MO ...; scut despicat, în primul cartier trei fascii, în al doilea cartier un cap de bour.

MBR, p. 73, nr. 551a.

22. AE ↘ 0,89 g; 20 mm. Descentrat.

Suceava-Liceul de Artă, 2001.

Ștefan cel Mare (1457–1504)

Groș

Av. ✱ mone ... vle; cap de bour cu stea între coarne, la dreapta rozeta, la stânga semiluna.

Rv. ... FA ...; scut despicat, primul cartier ilizibil, în al doilea cartier trei fascii.

Tip general MBR, p. 78, tip I a; O. Iliescu, *op. cit.*, p. 33, primul tip, 1457–1476.

23. AR ↓ 0,46 g; 14 mm.

1999, nr. inv. 1487.

POLONIA

Jadwiga (1384–1386)

24. AR ↓ 0,15 g; 11 mm.

Gumowski 404, dinar, Cracovia, 1384–1386.

2001, nr. inv. 1495.

Vladislav Jagello (1386–1434)

25. AE argintat ↓ 0,46 g; 19 mm.

Gumowski 423, 1/2 gros, Lwów, 1394–1414.

2000, nr. inv. 3860.

PRUSIA

Sigismund I (1506–1548)

26. AE argintat ↘ 0,87 g; 18 mm.

Gumowski 520, șiling ?

1999, nr. inv. 1498.

RIGA

Sigismund III Wasa (1587–1632)

27. AR ↖ 0,95 g; 18 mm. Perforat.

Gumowski 1431, șiling, [15]94.

1999, nr. inv. 1485.

28. AE ← 0,94 g; 19 mm. Perforat.

Gumowski 1326–1327, póltorak, [16]23.

1999, nr. inv. 3839.

LITUANIA

Sigismund III Wasa (1587–1632)

29. AE 0,53 g; 15 × 16 mm.

Gumowski 1304, șiling, [16]23.

1999, nr. inv. 3833.

UNGARIA

Sigismund de Luxemburg (1387–1437)

30. AR 0,25 g; 10 × 11 mm.

LH 584 sau 585, ducat.

1999, nr. inv. 1486.

31. AE ↖ 0,25 g; 11 × 12 mm.

AP 124–2–12; LH 586, quating, Székes-Fehérvár, 1430–1437.

2000, nr. inv. 3853.

32. AE ↘ 0,19 g; 10 mm.

AP 124–13–18; LH 586, quating, Buda, 1430–1437.

1999, nr. inv. 3842.

33–34. AE ↓ 0,27 g; 12 mm. ↑ 0, 18 g; 11 × 13 mm.

AP 124–20; LH 586, quating, Kaschau, 1430–1437.

1999, 2000, nr. inv. 3832, 3854.

35–36. AE ↘ 0,46 g; 12 × 14 mm. 0,31 g; 11 × 13 mm.

AP 124–80, LH, 586, quating, atelier necunoscut, 1430–1437.

1999, nr. inv. 3844, 3843.

37–42. AE → 0,47 g; 12 × 14 mm. 0,17 g; 8 × 12 mm. 0,16 g; 10 × 12 mm. 0,12 g; 10 × 11 mm. 0,28 g; 12 × 13 mm; incusă. ↓ 0,20 g; 9 × 13 mm; ștearsă.

AP 124, LH, 586, quating, atelier neprecizat, 1430–1437.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

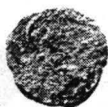
10

11

12

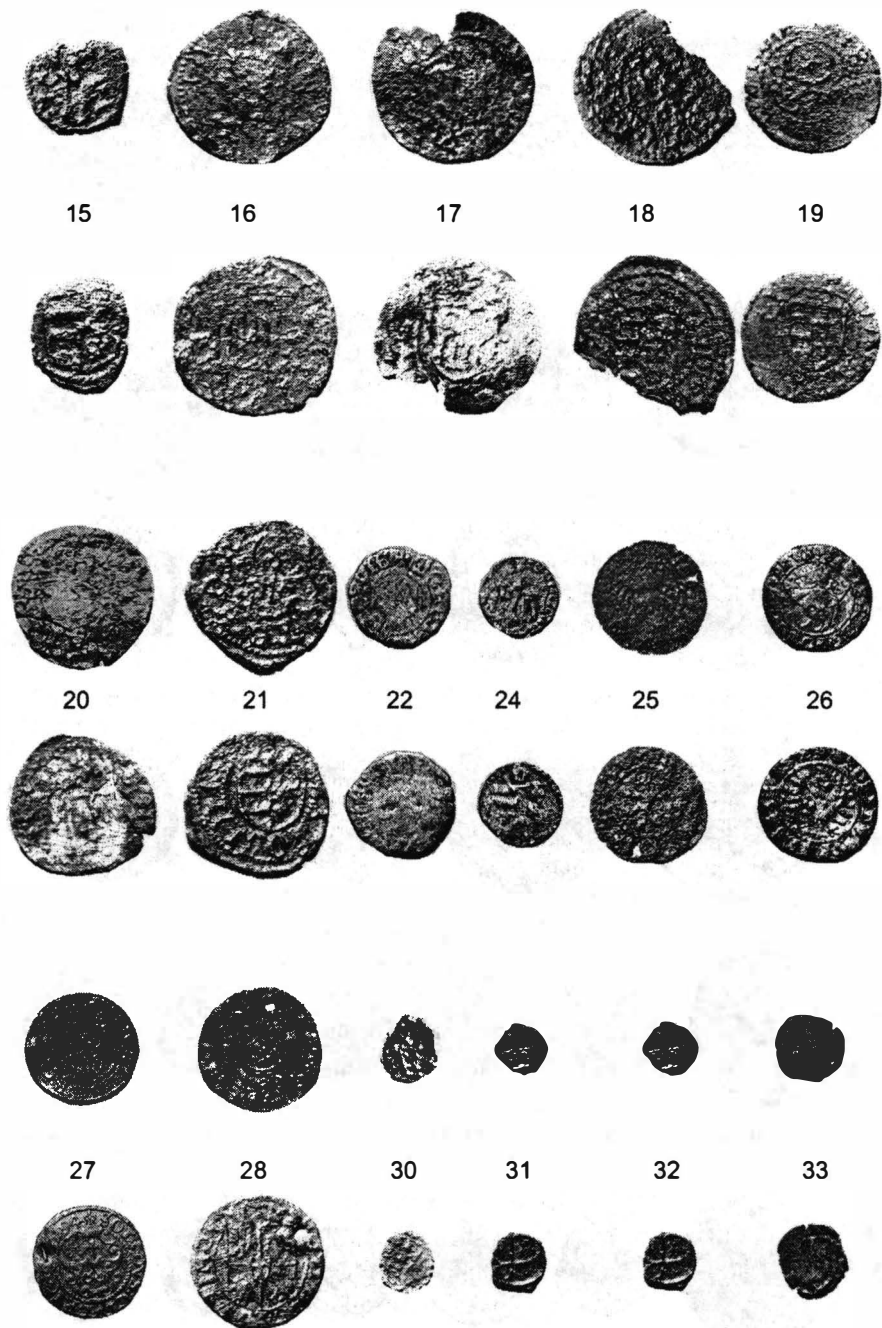
13

14

Pl. I. Monede medievale descoperite la Curtea Domnească din Suceava.

Pl. II. Monede medievale descoperite la Curtea Domnească din Suceava.

1999, nr. inv. 3835, 3840, 3848, 3841, 3855;
2000, nr. inv. 3857.

RUSIA

Elisabeta Petrovna (1741–1761)

43. Denga, 1747.

2000, nr. inv. 3859.

Rusia pentru Țara Românească și Moldova

44. 2 para/3 copeici, Sadagura, 1772 (?).

MBR, p. 104, nr. 1094.

1999, nr. inv. 3870.

AUSTRIA

Francisc I (1804–1835)

45. 3 kreuzer, Veneția, 1815.

1999, nr. inv. 1488.

Franz Joseph (1848–1916)

46. heller, Viena, 1899.

1999, nr. inv. 3847.

Imitații după șilingi emiși de regina Christina
a Suediei (1622–1654) la Riga

47–50. AE 0,59 g; 15 mm; descentrat. ↑ 0,55 g;
16 mm; descentrat. ↑ 0,50 g; 16 mm; descentrat.

0,48 g; 16 mm; descentrat.

1999, nr. inv. 3845, 3846, 3851, 3850.

Imitație după un șiling emis de Frederick Wilhelm
de Brandenburg (1648–1688)

51. AE 0,42 g; 16 mm.

1999, nr. inv. 3849.

După cum se poate observa, cel mai numeros lot este constituit de monedele moldovenești. Probabil, cele două exemplare (nr. 1–2) din emisiunile lui Petru I (1375–1391), ambele de bronz, au fost argintate⁵. Din păcate, monedele nu sunt foarte bine păstrate, astfel încât doar la una din ele se disting cele două flori de crin aflate în al doilea cartier al scutului de pe revers. Această piesă intră în categoria celor mai târzii monede bătute de către Petru I⁶. Greutatea sa mare (1,30 g) se datorează existenței unei arsuri puternice în zona unde aceasta a fost găsită și care a afectat piesa în discuție. Emiterea monedelor locale a fost strâns legată de deschiderea drumului comercial care traversa Moldova de la nord la sud⁷. Această nouă cale a adus rapid domnilor moldoveni o prosperitate însemnată, care a durat exact atât timp cât acest drum a fost viabil⁸. Domnii aveau sub controlul lor partea finală a itinerariului care mijlocea schimbul din zona baltică până la Marea Neagră⁹.

Aflate la începutul emiterii lor, monedele moldovenești sunt completate de cele ale statelor vecine, în primul rând ale Poloniei. Compatibilitatea între cele două sisteme monetare este dovedită și de apariția monedelor moldovenești asociate cu cele locale pe teritoriul regatului Poloniei¹⁰. Prezența unui dinar (nr. 29) aparținând scurtei domnii a reginei Jadwiga (1384–1386)¹¹ și a unei jumătăți de groș (nr. 30) de la Vladislav Jagello (1386–1437) oferă o dovadă a legăturilor economice timpurii dintre Moldova și Polonia¹². Ultima monedă este o emisiune a monetăriei de la Lwów¹³, apariție pe deplin explicabilă în condițiile debutului relațiilor speciale care se vor stabili între negustorii de aici și domnia Moldovei.

Activitatea pe plan monetar a lui Alexandru cel Bun a fost deosebit de intensă și a însemnat introducerea pe piață a unor monede cu valoarea de dublu groș¹⁴, folosite de altfel pentru scurt timp și fără să fie amintite în documente sub această denumire. Noul nominal a fost necesar datorită devalorizării jumătăților de groș poloneze, Moldova fiind obligată să-și alinieze sistemul monetar noilor schimbări¹⁵.

O altă inovație în monetăria moldovenească a fost folosirea siglelor pentru a departaja emisiunile¹⁶. Totuși, în primii ani ai domniei, Alexandru cel Bun păstrează sistemul folosit de Petru I și Ștefan I, ale căror monede se aflau încă în circulație. Baterea

neglijentă a acestor piese dovedește o execuție în grabă, fără mijloace și monetari pricepuți, caracteristice unei epoci cu numeroase conflicte militare¹⁷. În descoperirile noastre avem un dublu groș din argint (nr. 3) și doi groși, unul din argint (nr. 8), iar celălalt din bronz argintat (nr. 9) aparținând acestei serii. La acestea se adaugă dubli groși de tip II (nr. 4), tip III (nr. 5) și tip IV (nr. 6). Numărul de jumătăți de groș¹⁸ (nr. 10–16) este destul de mare, singurul reprezentat fiind tipul V. De altfel, este știut faptul că sunt cele mai frecvente monede moldovenești în descoperiri, inclusiv la Suceava¹⁹. Numeroasele monede de la Alexandru cel Bun și de la urmașii săi, aflate la Curtea Domnească de la Suceava, pot dovedi și o susținută activitate constructivă în epocă.

Etapei care cuprinde anii de după moartea lui Alexandru cel Bun îi corespund o serie întreagă de descoperiri. Avem emisiuni de la Iliaș²⁰, un dublu groș (nr. 17) și un groș (nr. 18), Ștefan II, trei groși (nr. 19–21) și Roman II, un groș (nr. 22). Datorită domniei sale de numai câteva luni, monedele lui Roman II, fiul lui Iliaș, sunt rar semnalate în descoperiri²¹, iar aflarea unei astfel de piese în imediata apropiere a Curții Domnești de la Suceava are o importanță aparte, tocmai datorită acestei rarități. Suceava a fost locul cel mai important de înfruntare între numeroșii pretendenți din epocă²². Atragerea boierilor din Sfatul Domnesc, a dregătorilor și a garnizoanei Cetății de Scaun de partea unuia sau altuia dintre pretendenți oferea putere legală, dar și forță militară acestuia. Probabil că imediat după ce reușește să ocupe Suceava și să-l elimine pe Ștefan II, unchiul său²³, Roman II emite monedă pentru a-și afirma domnia. Piesa descoperită la Suceava este din bronz argintat, realizată neglijent, sugerând o execuție în grabă cu resurse puține.

Devalorizarea continuă a dinarilor și jumătăților de groș polonezi a creat dificultăți domnilor moldoveni care au fost obligați, la rândul lor, să reducă titlul argintului din propriile emisiuni, pentru a împiedica scoaterea lor din circulație²⁴. Un alt fenomen este dispariția din circulație a emisiunilor divizionare distinctive ale urmașilor lui Alexandru cel Bun. Putem presupune că acesta a emis suficientă monedă măruntă care a circulat și ulterior sau că succesorii săi la tronul Moldovei au optat să folosească aceleași ștanțe monetare pentru monedele anepigrafe.

În registrul contabil aparținând negustorului venețian Giacomo Badoer există câteva însemnări despre cumpărarea, de la negustorul moldovean Jorgi Foti, în 1436 și 1437, unei mari cantități de cupru sub formă de *tornexi Vlachesci*, monede mărunte, ieșite din circulație, ale domnilor moldoveni Alexandru cel Bun, Iliaș și Ștefan II²⁵. Cele peste șase milioane de monede vândute ca metal brut atestă cantitatea impresionantă a monedelor mărunte prezente în general pe piață și explică, în același timp, în parte, motivul pentru care anumite tipuri de jumătăți de groș sunt foarte rare²⁶.

Cu toate că monetăria de la Cetatea de Scaun a Sucevei funcționa încă din timpul lui Petru Mușat²⁷, pătrunderea monedelor străine nu încetează. Acestea se găsesc în circulație frecvent, după cum o arată cei 12 quartingi (nr. 31–42) din anii 1430–1437²⁸, emiși de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg (1387–1437), prezenți în incinta Curții Domnești²⁹.

Emis pentru a susține campaniile militare ale lui Sigismund de Luxemburg din ultima parte a domniei sale³⁰, quartingul (sfert de dinar) se devalorizează rapid. În plus, se poate observa că unele piese, posibil falsuri³¹, sunt realizate neglijent (nr. 42). Finanțarea campaniilor lui Sigismund de Luxemburg împotriva turcilor, care obligau regatul

la cheltuieli mari și, deci, la emiterea suplimentară de monedă³², la care se adaugă staționarea prelungită a regelui în Transilvania, oferă o explicație a pătrunderii acestei monede în Moldova. O altă explicație ar fi comerțul dintre cele două țări. Primul privilegiu a fost acordat brașovenilor încă din vremea lui Alexandru cel Bun, dar textul nu s-a păstrat, fiind amintit în cel acordat de către Ștefan II în anul 1435. Documente similare emit Iliș, Petru II, Alexandru II și Ștefan cel Mare. Prin ele se stabilea vama care trebuia plătită la hotare și la Suceava pentru mărfurile vândute sau cumpărate din Moldova. În tratatul încheiat între Bogdan II și Ioan de Hunedoara se menționa dreptul negustorilor transilvăneni de a face negoț pe teritoriul Moldovei³³.

O prezență singulară este un groș de argint aparținând primei părți a domniei lui Ștefan cel Mare³⁴ (nr. 23), ultima din seria monedelor moldovenești descoperite în urma săpăturilor arheologice la Curtea Domnească din Suceava (campaniile 1998–2001). Raritatea acestor monede este cunoscută și pe deplin explicabilă. Realizate dintr-un argint bun, emisiunile lui Ștefan cel Mare au fost retopite și utilizate de urmașii săi pentru baterea unor monede cu titlu mult inferior³⁵.

Lipsa monedei locale va fi suplinită prin pătrunderea pe piață a emisiunilor străine, în principal cele poloneze. Situația se reflectă foarte bine și în descoperirile de la Curtea Domnească unde toate monedele din sec. XVI și de la începutul sec. XVII aparțin regilor poloni Sigismund I (1506–1548) (nr. 26) și Sigismund III Wasa (1587–1632) (nr. 27–29)³⁶. Cele trei emisiuni de la Sigismund III Wasa ilustrează procesul de depreciere a monedei poloneze de argint³⁷, care pătrunde totuși în număr mai mare, fenomen interpretat ca reflectând politica Poloniei de a integra Moldova în sfera sa de control³⁸. Campania militară poloneză din 1595 a avut drept scop instalarea unui domnitor, în persoana lui Ieremia Movilă, care să urmeze acțiunile Coroanei și să împiedice planurile de expansiune ale Habsburgilor spre est³⁹. În plus, polonezii doreau, în schimbul aderării la Liga Creștină, inițiată de papă împotriva Imperiului Otoman, să le fie recunoscută suzeranitatea asupra Moldovei, Țării Românești și Bugeacului. Justificarea unei asemenea cereri, în condițiile în care Moldova se găsea deja sub suzeranitate poloneză prin omagiul de vasalitate a lui Ieremia Movilă, avea drept pretext teama vecinilor de la nord că aceste teritorii ar putea fi transformate în provincii otomane⁴⁰.

Ultimele monede poloneze, dintre care una perforată (nr. 28), datează din anul 1623. Aproape imediat după această dată, istoria Poloniei va fi marcată de o profundă criză politică și economică⁴¹. Numărul mare al falsurilor⁴² care circulau pe piață a dus la încetarea baterii monedelor a căror valoare se situa sub cea a talerului⁴³. Monedele de aur și piesele mari de argint erau nepotrivite activităților zilnice și din această cauză monedele mărunte poloneze mai vechi, dar și cele străine, sunt prezente intens pe piață. Încercarea Seimului de a remedia situația, în anul 1650, prin eliminarea monedelor mărunte străine și emiterea unor piese de aramă s-a soldat cu un eșec⁴⁴.

Haosul monetar a favorizat apariția pe piață a unor falsuri produse pe scară largă, cum au fost și cele fabricate la Cetatea de Scaun a Sucevei sub oblăduirea lui Dabija-vodă, dar și ulterior, după moartea acestuia⁴⁵. Aceste monede sunt frecvente în descoperirile arheologice de la Suceava, inclusiv la Curtea Domnească, de unde provin patru imitații după șilingii emiși de către regina Christina a Suediei (1622–1654) pentru orașul

Riga (nr. 47–50) și una după un șiling emis de Frederich Wilhelm de Brandenburg (1648–1688) (nr. 51).

Întrată de aproape o sută de ani într-o stare de decădere, Curtea Domnească își încetează definitiv rolul de reședință voievodală în a doua jumătate a sec. XVII. Sfârșitul acestui secol o găsește deja în ruină⁴⁶. În umplutura care s-a adăugat ulterior, au fost descoperite două emisiuni din sec. XVIII ale Imperiului Rus⁴⁷ (nr. 43–44) și două ale Imperiului Austriac (nr. 45–46), din sec. XIX, care încheie seria descoperirilor monetare.

NOTE

¹ M.D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții*, București, 1989, p. 73–75.

² Monica Gogu, *Un tezaur monetar, reper cronologic în datarea unei faze a Curții Domnești de la Suceava*, în *Monumentul-tradiție și viitor*, Iași, 2000, p. 145–146; eadem, CN, 8, p. 213–222.

³ Aceste monede au fost semnalate încă din anul 1895, când au început săpăturile la Cetatea de Scaun a Sucevei: Il. Țabrea, CNA, 13, 1938, 112, p. 71.

⁴ Monedele nr. 2, 8 și 9 au fost determinate de către d-na Katiușa Pârvan, iar cele de la nr. 28 și 35 de către d-l dr. Ernest Oberländer-Târnoveanu, cărora le mulțumim pe această cale. Mulțumiri și d-lui Florin Hău, Complexul Muzeal Bucovina, Suceava, pentru că ne-a permis publicarea descoperirilor numismatice de la Suceava-Liceul de Artă.

⁵ Cu loc de descoperire probabil Suceava, asemenea piese au fost semnalate în colecția dr. Rudolf Gassauer de către Constanța Știrbu, BSNR, 75–76 (1981–1982), 1983, p. 330.

⁶ O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 26. Încă din anul 1907, Nicolae Docan observa că monedele cu șapte, șase, cinci, patru și trei flori de crin au o execuție și un titlu al argintului mai bune, aceste calități scăzând în cazul emisiunilor ulterioare cu două flori de crin. Scăderea titlului era legată de retragerea monedelor aflate pe piață pentru a fi înlocuite cu altele noi care nu mai aveau aceleași calități. Pentru domn, în calitate de emitent, era un mijloc de a-și asigura venituri suplimentare, deși consecințele economice nefaste se făceau simțite cu aceeași repeziune. N. Docan, AARMSI, seria 2, 30, 1907–1908, p. 123–125. Pentru o perioadă anterioară, practica este surprinsă și la monedele regatului Ungariei; cf. I. Sabău, SMIM, 4, 1960, p. 28.

⁷ Șt.S. Gorovei, Suceava, 5, 1978, p. 568; idem, AIIA Iași, 16, 1979, p. 200; idem, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 197.

⁸ N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, București, 1906, p. 90–91.

⁹ Ș. Papacostea, SMIM, 10, 1983, p. 38.

¹⁰ M.F. Kotljar, *Hroshovei obih na teritorii Ukraine dobe feudalizmu*, Kiev, 1971, p. 71–82, cu repertoriul descoperirilor; A. Mikolajczyk, ArhMold, 12, 1988, p. 268.

¹¹ Jadwiga va emite în timpul domniei sale doar denari de argint după modelul celor ai înaintașului său Ludovic cel Mare, cf. M. Gumowski, *Handbuch der Polnischen Numismatik*, Graz, 1960, p. 27.

¹² Il. Țabrea, CNA, 18, 1944, 131–132, p. 270.

¹³ Jumătățile de groș s-au bătut la Lwów în perioada 1394–1414; A. Mikolajczyk, *op. cit.*, p. 265.

¹⁴ O. Iliescu, SCN, 1, 1957, p. 220.

¹⁵ Katiușa Pârvan, Suceava, 26–28 (1999–2001), 2002, p. 370.

¹⁶ O. Iliescu, Gr. Foit, ArhMold, 5, 1967, p. 158.

¹⁷ O datare mai exactă a emisiunilor de tip I (premergător) ar fi între anii 1399/1400–1402, acestea fiind corelate cu emisiunile polono-lituanene ale epocii; cf. Katiușa Pârvan, *Istro-Pontica*, p. 566 și nota nr. 14.

¹⁸ Piese ale anepigrafe pot fi, în egală măsură, emise de Alexandru cel Bun, dar și de Iliș sau Ștefan II, care au bătut la rândul lor astfel de monede: eadem, Suceava, 26–28 (1999–2001), 2002, p. 360.

¹⁹ Gr. Foit, Suceava, 6–7, 1979–1980, p. 123; Constanța Știrbu, *op. cit.*, p. 316; E. Nicolae, BSNR, 86–87 (1992–1993), 1996, p. 188.

- ²⁰ *Grossos monete terrae nostrae sunt pomeniți în privilegiul comercial acordat, la 9 aprilie 1433, sașilor și secuilor, acestea fiind monedele în care se plătea vama; O. Ilescu, Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1964, p. 183.*
- ²¹ Alte descoperiri au fost semnalate la Șuletea (jud. Vaslui) și Roman (jud. Neamț); Katiușa Pârvan, Suceava, 26–28 (1999–2001), 2002, p. 369.
- ²² Moartea lui Alexandru cel Bun a însemnat declanșarea unei crize interne care va fi depășită abia la începutul domniei lui Ștefan cel Mare. În 25 de ani au avut loc 15 schimbări de domnie; L. Șimanschi, AIIA Iași, 33, 1996, p. 23.
- ²³ *Istoria românilor*, IV, București, 2001, p. 324.
- ²⁴ V.M. Butnariu, AIIA Iași, 26, 1989, p. 251.
- ²⁵ E. Oberländer-Târnoveanu, ÉBPB, 2, 1991, p. 175–176.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ Mențiunile documentare despre existența la 15 martie 1433 a unei monetării la Suceava sunt destul de târzii. Este amintit Laurențiu, *fusor monetarum nostrarum; Suceava-File de istorie*, p. 89–90. Dintr-un document din anul 1449, emis în timpul domniei lui Alexandrel, aflăm de existența unui Gherghie heregarul care a cumpărat, cu bani împrumutați, vama și hereghia de la Petru voievod și mama sa și a rămas dator: DRH. A. Moldova, II, 1976, p. 4–6.
- ²⁸ A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540*, Budapesta, 1982, p. 24; L. Huszár, *Münzekatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Budapesta, 1979, p. 13.
- ²⁹ Un numeros lot de quartingi a apărut și în urma săpăturilor arheologice de la Baia; V. Neamțu, *Istoria orașului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, București, 1997, p. 118.
- ³⁰ Ana-Maria Velter, CN, 3, 1980, p. 97.
- ³¹ Fenomenul de devalorizare a monedelor, observabil de-a lungul domniei lui Sigismund de Luxemburg, a favorizat apariția pe piață a unor falsuri. Se falsifica mai ales moneda măruntă: obolul, quartingul, dinarul; cf. Ana-Maria Velter, CN, I, 1978, p. 36.
- ³² În acest scop, regele Sigismund intensifică activitatea monetărilor deja existente și înființează altele noi; O. Ilescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 40.
- ³³ R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, București, 1965, p. 65–67.
- ³⁴ În timpul domniei lui Petru Aron are loc o reformă monetară prin care s-a redus dimensiunea monedelor, concomitent cu creșterea titlului argintului. Ștefan cel Mare va continua să bată monedă în același sistem; O. Ilescu, *op. cit.* supra, n. 20, p. 190.
- ³⁵ C.C. Kirilescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 96.
- ³⁶ Lipsa monedelor de la Sigismund August (1548–1572) se explică prin politica regelui de a opri baterea monedelor Coroanei și de a restrânge emisiunile lituaniene și cele ale orașelor. F. Pap, I. Winkler, *ActaMN*, 3, 1966, p. 202.
- ³⁷ M. Gumowski, *op. cit.*, p. 44–45; V.M. Butnariu, AIIA Iași, 25, 1988, p. 534.
- ³⁸ V.M. Butnariu, SCN, 12 (1997), 1998, p. 169.
- ³⁹ V. Ciobanu, Suceava, 22–23, 1995–1996, p. 303.
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 305.
- ⁴¹ V.M. Butnariu, AIIA Iași, 31, 1994, p. 64.
- ⁴² După cucerirea Livoniei și a orașelor Riga și Elbing de către regele Suediei, Gustav II Adolf, monetările locale au fost utilizate de către suedezi pentru baterea unor mari cantități de șilingi, dar cu o valoare mult inferioară față de cea legală; O. Ilescu, SCN, 3, 1960, p. 312.
- ⁴³ V.M. Butnariu, AIIA Iași, 26, 1989, p. 256.
- ⁴⁴ O. Ilescu, SCN, 3, 1960, p. 314.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p. 316; idem, SCN, 6, 1975, p. 259; H.E. Sköld, CN, 4, 1981, p. 197.
- ⁴⁶ Paraschiva-Victoria Batariuc, Suceava, 24–25, 1997–1998, p. 166.
- ⁴⁷ Emiterea monedelor la Sadagura a dezorganizat în mod serios finanțele Moldovei și Țării Românești prin invadarea piețelor locale cu aceste piese; Irina Goncharov, Tyragetia, 4–5, 1994–1995, p. 200.

MEDIEVAL AND MODERN COINS DISCOVERED AT THE PRINCELY COURT FROM SUCEAVA

ABSTRACT

Founded at the ending of 14th Century, as the capital of Moldavia by Petru I, Suceava was the center of the politic, administrative and economic life of the country almost three centuries. Here were the Princely Court, the mint of Moldavia and the principal custom-house. Numismatic discoveries from the Princely Court offer information about the coins, local and foreign, which were used in the commercial transactions of the 14th–17th centuries. After this epoch, the Princely Court has been abandoned by the Moldavian princes who moved the capital of Moldavia in Jassy.

The author presents the medieval and modern coins discovered during the archaeological excavations at the Princely Court from Suceava in 1998–2001. The coins were issued in different countries, by a great number of rulers. From the chronological point of view, the pieces cover a period of about five centuries. The most numerous are the Moldavian coins issued by Petru I (1375–1391), Alexandru cel Bun (1400–1431), Iliș (1432–1433, 1435–1442), Ștefan II (1433–1435, 1435–1442, 1443–1447), Roman II (1447–1448) and Ștefan cel Mare (1457–1504). From the 14th–15th centuries there are issues of Jadwiga (1384–1386), queen of Poland, Wladislaw Jagello (1386–1434), king of Poland and Sigismund I (1384–1437), king of Hungary. The Polish (16th–17th centuries), Russian (18th century) and Austrian (19th century) coins circulated during the period when Moldavia didn't issue its own coinage.

EXPLANATION OF THE PLATES

Pl. I–II. Medieval coins discovered at the Princely Court from Suceava.

În lucrarea noastră dedicată heraldicii teritoriale a Basarabiei și Transnistriei ne-am exprimat îndoiala în legătură cu existența unor alte sigilii ale târgurilor din stânga Prutului, exceptând Tighina¹.

Primii ne-au combătut, pe bună dreptate, soții Andrei și Valentina Eșanu, care au argumentat posibilitatea existenței peceteii târgului Chișinău². Este foarte probabil ca în curând să iasă la iveală vreun act validat cu această pecete. Dar documentul de la 8 ianuarie 1671³, invocat în calitate de probă, nu poate fi suficient pentru această argumentare. Posesorul ei nu este invocat în text, nu știm cine și când a aplicat-o și nici publicatorul lui, Aurel V. Sava, nu era sigur că pecetea de pe acel document era a Chișinăului, prezentând-o astfel: „Pecetea mare rotundă cu tuș negru, reprezintă un sfânt îmbrăcat în zale. Din legendă pare a se desprinde cuvântul Chișinău“. Din aceleași considerente, cărora li se adaugă faptul că imaginea propusă este cu totul fantezistă și neconformă descrierii lui Sava, nu putem fi de acord nici cu reconstrucția sigiliului Chișinăului propusă de soții Eșanu.

O a doua breșă în zidul îndoielii noastre au săpat-o arheologii amatori. Acum vreo doi ani, întâmplător și fără a face săpături, pe locul Orheiului Vechi, a fost găsit tiparul sigilar al peceteii târgului Peștere, care acum se află într-o colecție particulară din Chișinău⁴.

Târgul Peștere, numit și Movilova, a fost fondat de Ieremia Movilă (prima domnie: august 1595–mai 1600; a doua domnie: septembrie 1600–† 30 iunie/10 iulie 1606), pe locul Orheiului Vechi, domnul având de gând să refacă vechea cetate de aici. Moartea l-a împiedicat să realizeze acest plan. Se crede că târgul a fost desființat în una din domniile lui Ștefan Tomșa II (prima domnie: ianuarie 1612–noiembrie 1615; a doua domnie: octombrie 1621–septembrie 1623).

Odată cu apariția volumului *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, publicat de Aurel V. Sava în 1944, existența unei vieți urbane organizate în târgul Peștere a fost probată documentar. Ulterior istoricii s-au axat pe alte probleme: localizarea orașului, atribuirea și datarea vestigiilor arheologice, data și cauzele desființării târgului.

Fig. 1. Sigiliul târgului Peștere.

Până în prezent, însă, nu s-a semnalat nici un document istoric original validat cu pecetea târgului și nici o copie de document din sec. XVIII–XIX nu menționează o asemenea pecete, drept care sigilografii români din toate generațiile nu au avut ce spune în această problemă. Cele două acte scrise la Peștera, cel din 25 iulie 1617 (?)⁵ și cel din 20 martie 1677⁶, și validate cu sigiliu nu sunt cunoscute în original și nu se poate stabili dacă acest sigiliu era cel orășenesc.

Tiparul descoperit recent reprezintă o matrice sigilară rotundă, cu diametrul de 24,2 mm, executată în incizie din metal alb (probabil argint), cu patină cenușie și pe alocuri cu pete brune, având greutatea de 21,87 g. În centrul câmpului sigilar apare o acvilă bicefală având deasupra o floare cu două petale, asemănătoare cu un crin căruia îi lipsește petala centrală. În exergă, între două cercuri perlate, legenda: ПЕЧАТАН ПЕШТЕРЕН

Tiparul brut a fost executat prin forjare și mânerul este parte integrantă a tiparului. Mânerul are forma unei plăci dreptunghiulare, cu grosimea de 4-5 mm, care se lărgeste ușor spre capăt și are colțurile superioare rotunjite. La capătul suprem se află un orificiu rotund cu diametrul de 4 mm. Înălțimea totală a tiparului sigilar este de 26,5 mm, iar lungimea mânerului de 21–22 mm.

Dintre sigiliile târgurilor moldovenești, pecetea Peșterelor pare a fi mai apropiată din punct de vedere artistic de cea a târgului Lăpușna, cunoscută după impresiunea de pe un document datat în prima domnie a lui Ieremia Movilă⁷. Ambele sigilii au aceeași ordonare și departajare a câmpului sigilar. Dar și legenda celor două sigilii este similară.

Astfel, formal, putem considera sigiliul Peșterelor ca fiind autentic și proba o dată în plus existența unei administrații de tip orășenesc în acest târg.

De regulă, însă, pecețile târgurilor scoase din uz erau nimicite prin topire sau anulare sub diverse forme a câmpului sigilar, pentru a nu putea fi utilizate în crearea unor acte false cu dată mai veche. Din această cauză, din câte știm, nici un alt tipar sigilar provenind de la orașele Țării Moldovei nu a ajuns până în zilele noastre.

Descoperirea tiparului sigiliului Peșterelor poate fi interpretată în două feluri: 1) Fie sigiliul a fost pierdut sau furat și, de nevoie, înlocuit de un altul, la desființarea târgului fiind spart cel de-al doilea sigiliu; 2) Fie târgul nu s-a desființat cu act special, respectându-se toate obiceiurile, și unul din foștii pârceâlabi sau un alt funcționar a păstrat respectivul tipar.

Singura problemă mai greu de deslușit este emblema sigiliului: acvila bicefală. Însăși prezența acvilei bicefale în calitate de mobilă heraldică în spațiul românesc nu ne miră. Mai multe neamuri boierești române ca Bălăceanu, Cernovodeanu (Damari), Arion, Filipescu, Cantacuzino, Hăbășescu și altele, au purtat-o în armele de familie. În heraldica municipală întâlnim acvila bicefală în stemele orașelor Argeș (sec. XVIII, după un prototip din sec. XVI, aplicată pe un document din 1775) și Gherla (sec. XIX)⁸, deși în ultimul caz credem că este vorba mai curând de acvila austriacă.

Problematică este interpretarea ei. Două versiuni par mai plauzibile. Prima ne-a fost sugerată de cunoscutul numismat Eugen Nicolae, care ne-a atras atenția asupra monedelor cu acvilă bicefală descoperite la Orheiul Vechi. Acest tip de monede de aramă, numit pul, este cunoscut în întreaga Hoardă de Aur. Pe la începutul anilor 1340 ele au înlocuit monedele cu imaginea leului și a soarelui și, la rândul lor, în jur de 1352, au fost înlocuite de monedele cu rozetă. Originea acvilei bicefale pe aceste monede este considerată fie direct bizantină, fie indirect bizantină prin intermediul iranian⁹. Nu este exclus ca descoperiri de asemenea monede la sfârșitul sec. XVI la Peștera, împreună cu memoria istorică colectivă despre monetăria de la Orheiul Vechi, să fi influențat gândirea heraldică a administrației noului târg, acvila bicefală de pe monedele menționate asociindu-se cu ideea de emblema veche heraldică a orașului.

Cu mai mult viitor ni se pare însă cea de-a doua versiune, care ne aparține și care interpretează acvila ca pe o emblema ce marchează veleitățile domnilor Moldovei de după Ștefan cel Mare și până la Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, de succesori, mai mult ideologici, ai împăraților bizantini¹⁰. Sunt atestate acvile bicefale, de exemplu la Alexandru Lăpușeanu¹¹ și Vasile Lupu¹². Unii domni și-au asumat titlul de „despot” sau și-au anunțat descendența dintr-un despot. S-au confecționat în epocă coroane și sceptre¹³.

În ceea ce-l privește pe Ieremia Movilă, încă din 1596 s-a pus în circulație zvonul despre descendența sa din „dinastia Flavia a împăraților Constantinopolului”, descendență cu drept de revendicare a titlului imperial care în următoarele două secole va fi „întărită și dezvoltată” de coborâtorii reali și preținși din Movilești¹⁴. După părerea noastră, Ieremia Movilă, întemeind târgul Peștere a dorit să meargă mai departe decât alți domni români — ctitori de orașe, acordând orașului, conform dreptului de Magdeburg, împreună cu privilegiile comerciale și administrative, o stemă.

La întrebarea de ce nu a concedat târgului chiar propria stemă de familie — două săbii încrucișate cu vârful în jos —, mai ales în contextul când domnia insista pe cel de-al doilea nume al localității (născocit chiar de ea) de Movilova, nu avem un răspuns și de

aceea nu am respins categoric sugestia făcută de Eugen Nicolae. Deși prima imagine cunoscută a stemei Movileștilor datează abia din 1599¹⁵, Ieremia Movilă, primul de altfel din familia sa, a primit indigenatul polonez, probabil împreună cu această stemă, încă în 1593¹⁶, deci până la urcarea pe tron. Poate această simplă stemă poloneză i se părea prea puțin nobilă în comparație cu rădăcinile bizantine revendicate? Sau poate târgul Movilova urma să devină un oraș cu statut mai important decât altele? Elucidarea rostului acestui nou oraș fortificat poate ar putea să explice cât de cât unele lucruri.

Totuși, problema interpretării emblemei cu acvila bicefală rămâne deschisă, cu o singură observație. Toate cele înșirate mai sus despre sigiliul Peșterei pot fi valabile numai dacă tiparul în discuție nu este un fals extrem de iscusit contemporan nouă: prea frumoase și perfecte sunt toate componentele acestui sigiliu ca să fie considerate adevărate din start.

ANEXĂ

Documente referitoare la târgul Peștere (Movilova),
după Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*,
București, 1944¹⁷ și surse publicate ulterior

1. 1574 (7082), mai 10, Iași. Carte domnească de danie și întăritură de la Ion Vodă, prin care întărește stăpânirea lui Ion Golăi, marele logofăt, și a lui Eremia pârcălabul cu soția sa Tudora, asupra a două locuri în pustie, unul Oxintia, pe Nistru, între Molovata și Mocșia, cu loc de mori de ceia parte a Nistrului pe pârâu, la gura Iagorlăcului, și altul la capătul Peșterei, din sus de vechiul Orhei, unde cade drumul vechi în Răut, în vad, din sus de Chișinău sub stâncă, locuri pe care ei le-au cumpărat de la însuși Domnia Sa cu opt cai buni și patru sute de zloți tătarești.

A.V. Sava, *Documente moldovenești privitoare la România de peste Nistru*, extras din Moldova Nouă, 6, 1942, București, p. 11, publicație în facsimil.

Sava, nr. 10, p. 18–21. Originalul slavon a fost în colecția lui A.V. Sava.

DIR, veacul XVI, A, III, nr. 45, p. 36–37. Aici publicarea se face după Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej rossijskih, 3, 1853, p. 253–254. Toponimul Mocșia este redat ca Domocșia.

Importanța informațională: prima mențiune a toponimului, localizarea toponimului.

2. 1588 (7096), august 4, Iași. Carte de danie de la Petru Voievod prin care, confirmând împărțirea făcută între jupâneasa lui Golăe logofătul și jupâneasa lui Eremia pârcălabul, întărește Golăiesei jumătatea de sat din Golăești, partea din sus și cu moară în Răut sub Peșteră și cu un loc din șanț asupra morii, care este spre folosința acestei mori de sub Peșteră, și jumătate de sat din Oxintia, o moară la Mihăilașa și cu Stuhucinile, loc de folosință acestei mori.

A.V. Sava, *Documente moldovenești...*, p. 13.

Sava, nr. 12, p. 23–24. Originalul slavon a fost la dispoziția lui A.V. Sava.

Importanța informațională: menționarea și localizarea toponimului.

3. 1593 (7101)*, august 11. Carte domnească de întăritură de la Ieremia Movilă Voievod, reînnoind un hrisov de la Ion Vodă, furat din casa popii Drăgan din Suceava, întărește Anei, jupâneasa lui Golăe logofătul cu fiii săi Mihai, Cristina și Ștefan și Frăsinei, fata lui Eremia pârcălabul Oxintia și alt loc la capătul Peșterilor, din sus de

Orheiul Vechi, unde cade drumul Orheiului vechi în Răut, în vad pe din sus de Chișinău, sub stâncă, pe cealaltă parte a Răutului, dinspre Nistru etc.

* Suret tălmăcit la 13 mai 1741 de pe ispisocul lui Ieremia Movilă din 7101, august 11.

Anul este greșit. Ieremia Movilă a domnit între august 1595–mai 1600 și septembrie 1600–30 iunie/10 iulie 1606.

A.V. Sava, *Documente moldovenești...*, p. 14.

Sava, nr. 15, p. 26–27.

Importanța informațională: menționarea și localizarea toponimului.

4. 1612 (7120), mai 13. Carte domnească de la Ștefan Voievod, prin care întoarce mănăstirii Golăi satele Oxintia pe Nistru și Golăești pe Răut, pe care le luase Ieremia Movilă Voievod, ca să le facă ocol cetății ce s-au apucat să facă pe apa Răutului la Peștera.

Sava, nr. 37, p. 48–49. După un suret tălmăcit la 23 mai 1741 de pe ispisocul lui Ștefan Voievod din 7120, mai 13, aflat în colecția lui A.V. Sava.

Importanța informațională: „când au fostu în zilele răposatului Eremiei Movila Voievoda, au avut gând ca să facă cetate la Peștire pe apa Răutului și atunci multe sate boeresti di prin pregiurul Peșterilor le au fost luoat și le au făcut să fie ocol aceii cetăți și au vrut să le dea lor [proprietarilor deposeđați – n.n.] alte sate. Ce întru aceia n-au putut să facă acele schimburi, căci l-au apucat moartea și atunci s-au fost luoat și aceste sate Ocsentie și Golăești pe Răut”.

5. [Circa 1617], iulie 25, Peștere. Zapis de la Aslan, pârcălabul Orheiului, despre hotărnicirea satelor Trebujeni pe Răut și Oxentia pe Nistru, care aparțineau mănăstirii Golia.

Sava, nr. 44, p. 56–57. Originalul s-a aflat la Direcția Cadastrului din Chișinău, dos. 125, f. 38.

MEF, III, nr. 2, p. 16–18. Publicată după o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva Centrală Istorică de Stat a Rusiei, F. 1330, inv. 6, d. 1922, f. 103 v. Datată: 1602–1603, iulie 25, Peștera.

Importanța: Printre martori apar Horceag din Movilova, Dragul, pârcălabul din Peștera, șoltuzul Tudoran. Actul este scris la Peștere și a avut aplicată o pecete.

6. 1627 (7136), septembrie 11, Chișinău. Carte domnească de miluire de la Miron Barnovschi Movilă slugii sale Dănilă pentru un loc Peștera, aflat mai jos de orașul Orhei, anume Orheiul Vechi, cu toate hotarele vechi ale Peșterii.

MEF, III, nr. 95, p. 191. După o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, F. 1299, inv. 1, d. 3599, f. 31.

7. [1628], aprilie 16, Orhei. Scrisoare de mărturie prin care Ionașco Jora vornic de gloată arată domnului cheltuiala făcută de Andrea și Bratăș pentru moara și iazul cumpărate de ei la Peștera.

DRH, A, XIX, nr. 344, p. 479. Originalul se păstrează la Arhivele Statului Iași, CCLXI/ 11.

Importanța informațională: Se arată că Peștera era în hotarul târgului Orhei.

8. 1628 (7136), aprilie 28, Iași. Carte domnească de poruncă de la Miron Barnovschi Movilă Voievod prin care poruncește lui Dănilă dregătorul din Peștere să întoarcă lui Andrea și lui Bratăș din Piatra cheltuiala făcută de ei pentru o moară la Ivancea, aflată acum în hotarul Peșterii.

DRH, A, XIX, nr. 353, p. 493–494. Originalul se păstrează la Arhivele Statului Iași, CCLXI/ 1.

9. 1630 (7138), august 8, Iași. Carte domnească de întăritură de la Moisei Movilă Voievod slugii sale Dănilă pentru seliștea Peștera, aflată mai jos de orașul Orhei, numită

Orheiul Vechi, cu toate hotarele vechi ale Peșterii și cu tot venitul, loc de pământ miluit de Miron Barnovschi Movilă.

MEF, III, nr. 118, p. 243. După o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, F. 1299, inv. I, d. 3599, f. 33.

10. 1631 (7139), februarie 1, Iași. Carte domnească de judecată de la Moisei Movilă Voievod călugărilor mănăstirii Golăe din Iași „pentru o moară ce-i mai sus de Peșteră, până la Mihăilaș, și altele ce sînt pe Răut, mai jos de acea moară și mai jos de Peșteră, zis satul Peștereni“, la care pretindeau locuitorii din satul Peștereni.

MEF, III, nr. 128, p. 261–263. Originalul se păstrează la Muzeul Istoric de Stat din Moscova, F. 407, d. 97, f. 1.

11. 1632 (7140), aprilie 19, Iași. Carte domnească de întăritură de la Alexandru Iliăș Voievod slugii sale Dănilă pentru un loc Peștera, aflat mai jos de târgul Orhei, ce se cheamă Orheiul Vechi, cu tot locul cât ascultă de Peștere.

DRH, A, XXI, nr. 28.

MEF, III, nr. 140, p. 285–286. După o copie de pe originalul păstrat la Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 220, inv. I, d. 194.

12. 1632 (7140), august 9. Carte domnească de întăritură de la Alexandru Iliăș Voievod slugii sale Dănilă din Varnița pentru un loc Peștera, aflat mai jos de orașul Orhei, numit Orheiul Vechi, cu toate hotarele vechi ale Peșterii.

MEF, III, nr. 144, p. 293–296. Originalul se păstrează la Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei, F. 1299, inv. I, d. 3599, f. 33, 33 v, 34.

Zapiski Odesskogo obščestva istorii i drevnostej rossijskikh, 4, 1858, p. 348–349. O copie tradusă în rusă.

DRH, A, XXI, nr. 169. O copie tradusă în rusă.

13. 1633 (7142), septembrie 6, Iași. Carte domnească de danie și miluire de la Moisei Movilă Voievod, prin care dăruiește lui Pătrașcu Danovici, logofătul, un sat domnesc Movilova, la ținutul Orheiului, sat așezat de părinții domnului pe loc domnesc, lângă vechiul Orhei.

Sava, nr. 62, p. 69–70. Originalul slavon, cu o completare autografă a domnului în românește, a fost în colecția Academiei Române, doc. nr. 82/ CLXXXI.

Importanța informațională: „... i-am dat ... un sat, drept domnesc, cu numele Movilova, care acun se numește Peștera, în ținutul Orheiului, unde a fost vechiul Orhei. Însă acest sat a fost făcut și așezat de părinții și născătorii Domnii Mele, acolo, pe loc domnesc. Drept aceea, acest mai sus scris sat, cu numele Movilova, care acun se numește Peștera, unde a fost vechiul Orhei ... căci acest sātu ce scrie mai sus, l-au descălecatu și l-au făcut den pajiște părinții Domnii Mele...”

14. 1639 (7148), noiembrie 1. Vasile Vodă dăruiește lui Apostol Catargiul, vel postelnic, satul Peștera, în ținutul Orheiului, numit mai înainte Movilova, care era al Domniei sale și făcea parte din ocolul târgului Orhei.

Sava, nr. 73, p. 79. De pe un regist dintr-un perilipsis de scrisori ale banului Ștefan Catargiu pe moșia Peștera, extras din dos. nr. 125, fila 319 de la Direcția Cadastrului din Chișinău. Mențione în regist: „Suretu acesta nu este iscălit de nime”.

15. 1641 (7149), martie 23, Iași. Zapis de vânzare al Bunei Danileasa, soția lui Dănilă, și al copiilor ei Toader, Gavril și Irina, pentru seliștea Peștera în ținutul Orhei, dată lor de răposatul domn Miron Barnovschi și cumpărată de la dâșii de marele postelnic Apostol Catargiu cu 100 de galbeni.

MEF, IV, nr. I, p. 22–23. După o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva de Stat de Acte Vechi din Rusia, F. 1299, inv. I, d. 3599, f. 37.

16. 1641 (7149), martie 23, Iași. Carte domnească de întăritură de la Vasile Lupu Voievod marelui postelnic Apostol Catargiu pentru seliștea Peștera în ținutul Orhei, cumpărată de la Buna Danileasa, soția lui Dănilă, fost din Varnița, cu copiii ei Toader, Gavril și Irina, dată lor de răposatul domn Miron Barnovschi și cumpărată de la dâșzii cu 100 de galbeni ungurești.

MEF, IV, nr. 2, p. 23–24. După o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva de Stat de Acte Vechi din Rusia, F. 1299, inv. I, d. 3599, f. 38, 38 v.

17. 1650 (7159), noiembrie 24, Iași. Carte domnească de întăritură de la Vasile Lupu Voievod pârcălabului Gheorghe Catargiu din Orhei pentru satul Peștera, cu loc de moară în Răut, rămas iarăși domnesc prin moartea fără urmași a lui Enache Catargiu, fiul lui Apostol Catargiu postelnicul.

Sava, nr. 86, p. 90. Regest dintr-un perilipsis de scrisori ale banului Ștefan Catargiu pe moșia Peștera, extras din dos. nr. 125, fila 319 de la Direcția Cadastrului din Chișinău.

MEF, IV, nr. 94, p. 214–215 după o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva de Stat de Acte Vechi din Rusia, F. 1299, inv. I, d. 3599, f. 39, 39 v.

18. 1658 (7165), iunie 18, Iași. Carte domnească de la Gheorghe Ghica Voievod dată mănăstirii Golia să întemeieze o slobozie la siliștea din Trebujeni, la Peștere, în ținutul Orheiului.

Sava, nr. 98, p. 107–108. După originalul român fost în colecția lui A.V. Sava. Anul de la facerea lumii, probabil, este greșit transcris în document.

19. 1660 (7168), august 27, Iași. Carte domnească de judecată de la Ștefan Voievod, prin care dă rămas pe Constantin obligându-l să fie vecin al mănăstirii Golia, cu toate că fusese înscris printre curteni, după ce în zilele lui Gheorghe Ștefan Voievod, se risipise satul său Trebujenii, lângă Peștere, din ținutul Orheiului.

Sava, nr. 103, p. 111. După originalul român fost în colecția lui A.V. Sava.

20. 1661 (7169), martie 29, Iași. Zapis de mărturie al boierilor moldoveni despre vânzarea de către Odochia, soția lui Vreme, și copiii ei Ana, Axenia, Antemia și Șofra, a unei părți din satul Trebujeni, lângă Peștera, în ținutul Orhei, dintr-un bătrân, a lor a patra parte, mănăstirii Golia cu 20 de taleri și 10 vaci.

MEF, V, nr. 1, p. 24–25. După o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva Istorică de Stat din Rusia, F. 1330, inv. 6, d. 1922, f. 104 v.

21. 1661 (7169), aprilie 9, Iași. Carte domnească de întăritură de la Ștefan Voievod, prin care întărește mănăstirii Golia proprietatea asupra unei pătrimi dintr-un bătrân din moșia Trebujeni, de la Peștere, din ținutul Orheiului, pe care mănăstirea a cumpărat-o de la Odochia, femeia lui Vreme și de la feciorii ei.

Sava, nr. 104, p. 111–112. Originalul român a fost în colecția lui A.V. Sava.

22. 1662 (7170), mai 20, Iași. Carte domnească de judecată de la Eustrate Dabija Voievod asupra pârei dintre mănăstirea Golia din Iași și Gheorghe Catargiu, fost mare clucer, proprietarul moșiei Peștera, ce s-au chemat Movilău, prin care-l obligă pe cel din urmă să nu încalce hotarele moșiilor Golăești, Mihălașa și Stohoceni, ce sunt ale mănăstirii.

Sava, nr. 106, p. 113–115. Originalul se afla la 3 iunie 1827 la Necola Spiru, vechilul mitropolitului Grigore Irinopolios, și a fost adevărit de judecătoria ținutului Orhei. Originalul copiei a fost în colecția lui A.V. Sava.

MEF, V, nr. 21, p. 65–70, după o copie tradusă în rusă păstrată la Arhiva Istorică de Stat din Rusia, F. 1330, inv. 6, d. 1922, f. 133, 133 v. Formele toponimelor aici: Mihailași, Tohoceni, **Movillova**.

Altă informație: Mănăstirea pune fierie. Călugării au prezentat și „*dresă iarăș de pâra și di rămas di la Irimia Vodă și de la Moisa Movilă Vodă, precum au mai avut și atunci pâra cu sătenii de Peștera pentru acel loc și mori și tot i-au rămas călugării pi Peștereni*”.

23. [1668], februarie 20, Orhei. Zapis de hotărnicire de la pârcălabii de Orhei Gligorie, biv spătar, și Constantin pentru seliștea Golăești, în ținutul Orhei, care aparține lui Gheorghe Catargiu.

MEF, V, nr. 85, p. 207–209. După o copie moldovenească păstrată la Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 220, inv. 1, d. 119. Probabil actul este ulterior celui ce urmează și anul trebuie corectat cu 1669.

Importanța informațională: menționat „*satul Peșterii*” ca punct de hotar și oameni buni „*din Peștera*”.

24. 1668 (7176), mai 9. Carte domnească de poruncă de la Iliș Alexandru Voievod, dată fostului spătar Gligorașcu și fostului pârcălab Constantin, cu dispoziția să hotărnicască satul Peștera, în ținutul Orhei, ce-i aparținea lui Gheorghe Catargiu.

MEF, V, nr. 87, p. 211–212. După o copie moldovenească păstrată la Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 220, inv. 1, d. 296.

25. 1677 (7185), martie 20, Peștera. Zapis de danie de la Donosie, feciorul lui Dumitrașcu Portărescul din Trebujeni, nepotul Irimii medelnicerului, strănepotul lui Golăi logofătul, dată nașului său Andrei Mihuleț, pârcălabul Orheiului, pentru părți din baștină și cumpărături în moșia Trebujenii.

Sava, nr. 139, p. 138–141. Originalul român a fost în colecția lui A.V. Sava.

MEF, VI, nr. 27, p. 101–104, după o traducere în rusă păstrată la Arhiva Istorică de Stat din Rusia, F.1330, inv. 6, d. 1922, f. 106.

Importanța informațională: Mai mulți martori din Peșter (sic), printre părțile vândute din mori, fânețuri etc. se menționează și „*den peșteri*”. **Actul a fost scris la Peștera și a avut pusă pe el o pecete.**

26. 1689 (7197), iulie 18, Iași. Zapis de mărturie de la preotul Loghin de la Orhei, prin care se învoiește cu Iacob, fostul patriarh al Țarigradului și egumen al mănăstirii Golia, să facă moară pe vadul de moară ce are mănăstirea la Peșteră, în ținutul Orheiului.

Sava, nr. 154, p. 152–153. Originalul român a fost în colecția lui A.V. Sava.

27. 1741 (7249), aprilie 30, Trebujeni. Mărturia mai multor preoți și oameni bătrâni de prin satele învecinate că de când au dat turcii Camenița, moșia Trebujeni din ținutul Orheiului a fost stăpânită de călugării de la mănăstirea Golia.

Sava, nr. 212, p. 212. Originalul se păstra în dos. nr. 125, fila 227 la Direcția Cadastrului din Chișinău.

Importanța informațională: Mai mulți martori din Peșter (sic), inclusiv unul „*eu Andrei om bătrân din satul Peșterii Catargiului*”.

28. 1741 (7249), mai 7, Chișinău. Mărturia mai multor boieri că în fața lor au arătat oameni bătrâni că de pe vremea mai multor evenimente istorice țin minte că numai călugării de la mănăstirea Golia au stăpânit moșia Trebujenilor.

Sava, nr. 213, p. 213. Originalul român a fost în colecția lui A.V. Sava.

Importanța informațională: Printre martori „*Andrei om bătrân din sat din Peștere ce s[ă] hotărăști cu Trebujanii ce au dat sam că țâne minte de la Conețchi*”.

29. 1741 (7249), iulie 10, Trebujeni. Constantin Donici, biv vel medelnicer, și cu Vasile Măzărachi, biv vtori logofăt, cercetează scrisorile mănăstirii Golia asupra moșiei Trebujeni, ce s-au chemat Golăeștii, din ținutul Orheiului, spre a stabili care este partea mănăstirii și care este cea a neamului Portărescului, urmașii lui Irimia pârcălabul.

Sava, nr. 217, p. 218–219. După originalul român. Locul păstrării nu a fost arătat.

Importanța informațională: În actele cercetate, dintre care unele sunt arătate mai sus, apare toponimul „Peșteri”.

NOTE

¹ S. Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 30.

² A. Eșanu, Valentina Eșanu, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice. Studii*, Chișinău, 2001, p. 158–159.

³ A. V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, București, 1944, p. 129–130, nr. 126.

⁴ Ținem să aducem mulțumiri și pe această cale doamnei Ana Boldureanu, președintele Societății Numismatice din Republica Moldova, care ne-a semnalat existența acestui sigiliu, și pictorului Ivan Păcev, care ne-a facilitat accesul la tiparul original și a realizat și imaginile alăturate.

⁵ A. V. Sava, *op. cit.*, nr. 44, p. 56–57; *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare MEF), III, nr. 2, p. 16–18.

⁶ A. V. Sava, *op. cit.*, nr. 139, p. 138–141; MEF, VI, nr. 27, p. 101–104.

⁷ *Arhivele Naționale București, Documente istorice*, LXXIII/27; S. Andrieș-Tabac, *op. cit.*, p. 28–29.

⁸ D. Cernovodeanu, *Vocabular heraldic*, lucrare rămasă în manuscris, p. 2–4; idem, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 495, pl. CXLIV, fig. 6 (Argeș) și p. 501, pl. CXLVII, fig. 6 (Gherla). Vezi alte două amprente din 1632 și 1680 ale sigiliului Argeșului la E. Vărtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, II, București, 1956, p. 494–496, fig. 42–44.

⁹ G. A. Fedorov-Davydov, Gerboved, 1999, 6 (38), p. 126–129; V. P. Lebedev, *Simbolik i jazyk monet Kryma zolotoordynskogo perioda*, în *Numizmatičeskie issledovanija po istorii Jugo-Vostočnoj Evropy*, Chișinău, 1990, p. 139–156.

¹⁰ D. Năstase, *L'Aigle bicéphale dissimulée dans les armoiries des Pays Roumains. Vers une cryptohéraldique*, în „Da Roma alla terza Roma. Documenti e studi”, *Studi I. Seminario 21 aprile 1981*. Roma–Constantinopol–Moscovia, p. 357–374 + 25 fig.

¹¹ Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușeanu*, Iași, 1994, p. 228–229.

¹² D. Năstase, *AlIIași*, 31, 1994, p. 43–52; idem, *Arhiva Genealogică*, 4 (9), 1997, 1–2, p. 267–284.

¹³ Corina Nicolescu, *RÉSEE*, 15, 1997, 2, p. 233–258.

¹⁴ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983, p. 189–191.

¹⁵ J. N. Mănescu, *Arhiva Genealogică*, 3 (8), 1996, 3–4, p. 321.

¹⁶ C. Rezachevici, *RevIst*, 28, 1975, 7, p. 1097.

¹⁷ În continuare: Sava.

LE SCEAU DE LA VILLE DE PEȘTERE

RÉSUMÉ

La ville de Peștere („Les Cavernes”), nommée aussi Movilova (d'après le nom de la famille du fondateur), a été fondée par le prince Ieremia Movilă (1595–1606) sur la place de l'ancienne ville d'Orhei (Orheiul Vechi) dans le but d'y refaire la forteresse. Le

projet a été abandonné après la mort du prince. On considère que la ville a été supprimée au temps de Ștefan Tomșa (1612–1615, 1621–1623).

La matrice de sceau de la ville de Peștere, découverte récemment, par hasard, dans le site de Orheiul Vechi et conservée dans une collection privée à Chișinău, confirme l'existence d'une vie urbaine organisée ici.

L'auteur considère que l'emblème du sceau — une aigle bicéphale — représente les armoiries de concession, attribuées à la ville par le souverain moldave fondateur. L'aigle bicéphale de Peștere s'inscrit dans la série des manifestations héraldiques crypto-impériales dans l'idéologie du pouvoir des princes de Moldavie (et de Valachie aussi) de cette époque.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Le sceau de la ville de Peștere (agrandi).

Gheorghe Ștefan, domn al Țării Moldovei în anii 1653–1658, a venit la putere ca voievod pământean, după ce l-a răsturnat din tron pe Vasile Lupu cu ajutor transilvănean și muntean. A beneficiat pentru timpul domniei de cea mai prestigioasă caracterizare a cronicarului Miron Costin, într-o formulare știută de multă lume, însă de multe ori fără a reține și persoana vizată, ca *foarte priceput la învățătura solielor și cărților la răspunsuri*, și ca *om deplin, capu întregu, fire adâncă, cât poți dzice că nascu și în Moldova oameni* (nu fără să-i menționeze și unele trăsături negative)¹.

În cursul anului 1655, între domnii Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei (Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban și Gheorghe Rakoczi II) s-a constituit o alianță militară, care a culminat în anul 1657 cu lupta lor comună în Polonia, al cărei tron intenționa să-l ocupe principele transilvănean. În această coaliție, principala forță o constituia Suedia, în frunte cu regele Carol X Gustav. După unele victorii, aliații au fost înfrânți, iar principii români au fost maziliți în 1658 de turci, care n-au privit cu ochi buni acțiunile lor comune². După retragerea turcilor din Transilvania, Gheorghe Rakoczi II reușește să revină la putere în 1659, iar lui i se alătură fostul voievod moldovean Gheorghe Ștefan. În mai 1660, în urma unor noi confruntări cu armata otomană, principele Gheorghe Rakoczi II este grav rănit și peste câteva zile moare³. De la această dată și până la moarte (1668), pentru Gheorghe Ștefan se desfășoară calvarul peregrinării prin țări străine.

În 1660 era la Viena, iar în 1662 cutreiera landurile germane fiind oaspete pe rând al prințului Wenzel von Lobkowitz și al contelui von Rothal. Trece prin Prusia și prin regiunile baltice, în 1662 era la Dorpat, iar în 1663 ajunge în Rusia, cu bani de la prințul elector Friedrich Wilhelm. Moscova l-a dezamăgit pe cel care, ca domn al Moldovei, încheiasă cu Alexei Mihailovici, la 17 mai 1656, un tratat care n-a funcționat niciodată. Gheorghe Ștefan s-a întors în Pomerania, la Stettin (Szczecin), de unde a continuat să ceară ajutoare de la capetele încoronate din Europa. La Stockholm (Holmia) s-a dus în anul 1665, a stat acolo aproape șase luni și s-a înapoiat prin Danemarca, fiind nevoit să călătorească și cu sania, revenind la Stettin. Purtând scrisorile domnului Moldovei, la Londra a plecat colonelul Nacu, iar la Paris, la regele Ludovic XIV, Nicolae Milescu

Spătarul⁴. După conținutul corespondenței sale din pribegie, Gheorghe Ștefan poate fi definit ca un personaj de roman.

Pentru început, după pierderea domniei în anul 1659, Gheorghe Ștefan cere intervenția unui prieten. Cu un memoriu, nobilul suedez Ludovic de Biata Bielski se adresează în numele principelui moldovean către regele Carol X Gustav, cu care Gheorghe Ștefan avusese unele acorduri (ce-i drept, numai verbale) pentru acțiunea comună în Polonia. El îi cerea sprijinul cu cel puțin 2000 de ostași ca să-și reîntoarcă stăpânirea asupra pământurilor sale și să restabilească situația de mai înainte⁵. Memoriul este repetat în 1660, după moartea regelui, însă către senatorii regatului, amintind contribuția principelui moldovean, care a trimis mai mult de 6000 de ostași în Polonia⁶. Deoarece ajutor nu primea, urmează apoi intervențiile directe ale lui Gheorghe Ștefan către noul rege Carol XI (24 noiembrie 1662), iar pentru faptul că era încă tânăr și nu deținea puterea în întregime, se adresa în subsol și „Preaînaltilor Domni Senatori“, cu explicații ce relevau ajutorul acordat, dar și asigurările avute de la solii suedezi în Moldova, de susținere în cazul pierderii domniei. Foarte prudent, ca nu cumva să pară insistent — *acest lucru îl spun nu pentru că aș fi vrut să atribui Sacrei Voastre Maiestăți Regale o oarecare obligație față de mine (fie ca acest gând să fie departe de mine, doar eu sunt departe de acest gând)* —, cere să i se acorde la momentul oportun cel puțin 5000 de ostași sau măcar o rezidență temporară pe măsura rangului său⁷.

Ajutorul se va lăsa așteptat și pleacă în Rusia, însă se întoarce, de asemenea amărât, dar totuși cu o licărire de speranță (*când în multe țări străine, izgonit pentru 6 ani din domeniul părintesc din cauza tiraniei turcești, nu mai aveam nici o speranță, așa cum în exil soarta a fost pentru mine o soartă vitregă, dușmanul comun înainta și deja întorcându-mă de la nestatornicul popor al rușilor, și lipsit de aproape orice ajutor omenesc*). aflând că regele suedez îi oferă în calitate de rezidență temporară Periaviul (scrisoare din 12 septembrie 1663, Dorpat, Livonia)⁸. Este nevoit să revină din nou, la 24 februarie 1664, iarăși cu argumente și păreri de rău (*între atâtea furtuni ale soartei vitrege, între atâtea nenorociri și alte calamități, eu am găsit, grație îndurării enorme a Maiestății Sale, o rezidență temporară și o protecție binevoitoare. Și chiar dacă Prealuminatul Marele Cneaz al Moscovei ar fi trebuit să țină minte tratatul nostru și, conform promisiunii, ar fi trebuit să satisfacă cerințele noastre, el însă a ignorat totul: și ce este divin, și ce este pământesc, și ne-a îndepărtat de el fără să ne ofere ceva*). Situația nu i s-a îmbunătățit: *în această situație, când nici hrana nu-mi este suficientă, eu aș fi pentru dușmani doar un obiect de batjocură*⁹. În același an, pentru a fi restabilit în Principatul Moldovei, după cum aflăm din alte scrisori, îi cere regelui suedez de a influența un sprijin militar din regiunile germane; ulterior îi solicită o reședință în Vismaria¹⁰.

Cum se vede dintr-o altă epistolă, scrisă în capitala Suediei la 9 noiembrie 1665, reședința nu o primise, ci numai o simbrie anuală de 2000 de taleri, care *abia de sunt de ajuns, dar chiar și aceștia până acum nu au fost plătiți în Pomerania, deși era timpul*¹¹. Căci cei 2000 de taleri, stabiliți milostiv de Sacra Maiestate Regală, *abia de sunt suficienți pentru un an și în afară de aceasta, sunt achitați nu în întregime, și nici în modul necesar; și dat fiind faptul că stabilirea reală a moșiei așa și nu este făcută, eu nu știu deloc unde și în ce loc voi trăi în acest răstimp*, scrie numai peste zece zile în altă scrisoare¹². Revenit la Stettin, în Pomerania, la 30 ianuarie 1666, scrie iar, implorând

Sacra Maiestate Regală să-și îndeplinească în mod real promisiunea referitoare la moșia făgăduită cu multă îndurare (din cauza circumstanțelor nevavorabile în care ne-am pomenit, eu îmi duc viața mizeră aici, unde totul, chiar și minimumul trebuie cumpărat, simțindu-mă ca și o pasăre rară închisă într-o colivie de fier)¹³.

Urmează încă o încercare pentru a reveni în scaunul Moldovei: a echipat o suită din patru sute de oameni pe care i-a trimis cu scrisori în Anglia¹⁴, acțiune inițiată în strânsă coroborare cu demersurile directe ale regelui suedez care onora prietenia cu Prealumații și Preaputernicii Regi ai Marii Britanii și ai Galilor¹⁵. Regele Carol II s-a adresat sultanului Mahomed (la 8 iunie 1666) în favoarea lui Gheorghe Ștefan, nu demult Principele Moldovei, bunul nostru prieten¹⁶, însă fără rezultat. Din două scrisori date în aceeași zi, 17 octombrie 1666, aflăm că ruga iarăși, inclusiv prin solul său, Nicolae Spătarul, trimis la Carol XI al Suediei, să i se ofere un oarecare loc liniștit, unde eu, fiind deja în etate, aș putea să-mi petrec în liniște restul vieții¹⁷. Moșia nu a mai primit-o, iar peste ceva mai mult de un an, la 15 noiembrie 1667, s-a îmbolnăvit de podagră. Boala l-a chinuit până la 12 ianuarie 1668, când moare asistat de puținii oameni rămași pe lângă el, între aceștia fiind duhovnicul său Antonie de Moldovița și Ștefana Mihailovna¹⁸, care a cerut ajutorul regelui suedez pentru a-i aduce osemintele în Moldova, semnând în calitate de *Principesă a Moldovei și Văduvă singuratică*¹⁹. Va fi înmormântată la ctitoria sa, mănăstirea Cașin.

La realizarea propriilor sigilii domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan, a fost influențat de pecetea lui Vasile Lupu, care a dat o nouă amplificare elementelor heraldice²⁰. În emblema sigiliilor acestui voievod cu o domnie foarte lungă se pot constata anumite modificări înnoitoare. Alături de cei doi aștri care flanchează capul de bour s-au plasat o sulică și o spadă, iar scutul a fost timbrat de o cască suprapusă de o coroană închisă, imagine completată de lambrechini bogați pe flancurile scutului²¹.

Gheorghe Ștefan a avut mai multe sigilii. Unul mic, octogonal, de 12 × 14 mm, cu cea mai timpurie dată în septembrie 1655²², a fost, se pare, utilizat apoi și în pribegie, în anii 1662–1663²³, și avea aproximativ aceleași componente ca și sigiliul mare: jos, în scut triunghiular rotunjit, capul de bour, cu stea cu șase raze între coarne și flancat la dextra de soare, iar la senestra de lună crai nou. Scutul, cu lambrechini pe flancuri, este timbrat de un coif, de asemenea cu lambrechini, și asuprit de o coroană suverană închisă, cu cruce deasupra. În câmp se află sus, în dreapta și în stânga coroanei, înscrise literele G(eorgius) și S(tephanus), iar jos, în dreapta și stânga scutului, P(rinceps) și M(oldaviae) (fig. 1/2).

Conform izvoarelor cunoscute, Gheorghe Ștefan a utilizat consecutiv și trei sigilii mari. Primul sigiliu domnesc, din iulie 1653, are formă ovală și a fost reprodus de Dan Cernovodeanu (fig. 1/1)²⁴. Al doilea sigiliu, din 7 aprilie și 23 iunie 1656, avea forma rotundă, ca și cel al predecesorului său, Vasile Lupu²⁵, însă, din păcate, nu-i putem consemna componentele, neclare pe scrisorile cunoscute²⁶.

Al treilea sigiliu, datat în 1660, se află în colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Este de formă ovală (3,5 × 2,9 cm), aproape identic cu cel din anul 1653. Prezintă un scut rotunjit în partea de jos, cu cap de bour cu coarnele recurbate, cu stea în șase colțuri între coarne și flancat la dextra de stea cu șase raze, iar la senestra de lună crai-nou. Scutul, bogat ornamentat cu lambrechini pe flancuri, este timbrat de un coif (cască) și asuprit de o coroană suverană închisă cu un glob crucifer deasupra. Circular,

1

3

2

Fig. 1. Sigilii ale lui Gheorghe Ștefan: 1 — Sigiliu mare, atestat în iulie 1553 (apud D. Cernovodeanu); 2 — Sigiliu mic, atestat în septembrie 1655 și în 1662-1663 (apud D. Cernovodeanu); 3 — Sigiliu mare, executat în 1660 (Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău).

pe margine se află inscripția: GEORGIVS•STEPHAN•PRICEPS•MOLDAVIÆ 16-60 (cu precizarea că primele litere ale prenumelui sunt deteriorate, fiind clar lizibile ultimele patru, iar litera n din *princeps* a fost omisă) (fig.1/3). Acest sigiliu, deși datat 1660, a fost realizat în Transilvania sau, mai sigur, în Austria, și l-a însoțit, se pare, până la moarte pe fostul domn aflat în părăsire, fiind aplicat în corespondența sa, după cum dovedesc și scrisorile din 12 septembrie 1663 și 9 aprilie 1664²⁷. Este necesar de subliniat că sigiliul este atestat doar aplicat în cerneală; pe celelalte epistole, de care dispunem în copie, nu figurează, deoarece au fost sigilate în ceară roșie, cu impresiuni care nu s-au păstrat.

NOTE

¹ *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 233.

² I. Chirtoagă, *Istoria Românilor. Epoca medievală, manual universitar*, Chișinău, 1999, p. 200-201.

³ *Ibidem*, p. 202.

⁴ D.H. Mazilu, în *MagIst*, nr.10 (415), 2001, p. 57-59; Șt. Ștefănescu, *Istoria Românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, București, 1996, p. 68.

⁵ N. Răileanu, *Documente medievale moldovenești din Arhiva de Război a Suediei*, Chișinău, 2001, p. 71-72. Documentul este în latină; am citat aici, ca și mai jos, traducerea în limba română realizată de Stepan Misko, Aurelia Hanganu și Ecaterina Cucerov.

- ⁶ *Ibidem*, p. 81–82.
⁷ *Ibidem*, p. 99–100.
⁸ *Ibidem*, p. 121.
⁹ *Ibidem*, p. 127–128.
¹⁰ *Ibidem*, p. 135, 143.
¹¹ *Ibidem*, p. 151.
¹² *Ibidem*, p. 157.
¹³ *Ibidem*, p. 163.
¹⁴ *Ibidem*, p. 167.
¹⁵ *Ibidem*, p. 179.
¹⁶ *Ibidem*, p. 213.
¹⁷ *Ibidem*, p. 171 și 175.
¹⁸ D.H. Mazilu, *op. cit.*, p. 59.
¹⁹ N. Răileanu, *op. cit.*, p. 207.
²⁰ D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 86.
²¹ M. Dogaru, *Din heraldica României*, București, 1994, p. 46.
²² D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XXVIII/8.
²³ F.A. 10447–9/6 și F.A. 10447–22/2; N. Răileanu, *op. cit.*, p. 99–108 și 117–120.
²⁴ D. Cernovodeanu, *op. cit.*, pl. XXVIII/6.
²⁵ *Ibidem*, pl. XXV/6.
²⁶ F.A. 10447–4/2 și F.A. 10447–5/2; N. Răileanu, *op. cit.*, p. 51–54 și 59–62.
²⁷ F.A. 10447–8/3 și F.A. 10447–26/2; N. Răileanu, *op. cit.*, p. 121–126 și 135–138.

THE PRINCE OF MOLDOVA GHEORGHE ȘTEFAN'S SEALS AND LETTERS FROM EXILE

SUMMARY

The question of this article is the person of Gheorghe Ștefan, Prince of Moldova (1653–1658), who participated in a military campaign in Poland (1657) together with Sweden, Transylvania, Wallachia and other countries. By this reason he was dethroned by the Ottoman Empire and had to emigrate. He unsuccessfully tried to receive a backing from Sweden in his restoration on the throne of Moldova, sought support from Austria, Russia, England and France as well. Rich information in this respect is known from his abundant correspondence as well as from seals on the letters. One of his seals dated from 1660 is kept in the collections of the National Museum of History of Moldova from Chișinău.

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Seals of Gheorghe Ștefan: 1 — Great seal, attested in July 1653 (apud D. Cernovodeanu); 2 — Small seal, attested in September 1655 and in 1662–1663 (apud D. Cernovodeanu); 3 — Great seal, made in 1660 (National Museum of History of Moldova from Chișinău).

NOI INFORMAȚII DESPRE TEZAURUL DE MONEDE OTOMANE DE LA FRUMUȘANI, JUD. CĂLĂRAȘI

AUREL VÎLCU
și EMIL PAUNESCU

Recent au fost publicate 65 de monede din argint otomane emise în sec. XVIII–XIX, care alcătuiesc un tezaur descoperit la Frumușani, jud. Călărași și care se păstrează în colecția Muzeului Județean Ialomița din Slobozia¹. Aceste piese sunt cunoscute în registrul inventar al muzeului drept „tezaur Vidra” (inv. 720–784) fără a fi însoțite de alte precizări. Detalii privind condițiile descoperirii au ieșit la lumină în urma cercetării arhivelor Muzeului Dunării de Jos din Călărași, unde a fost adus tezaurul pentru prima dată în noiembrie 1960². În urma acestei investigații s-a dovedit că așa numitul „tezaur Vidra” a fost descoperit de fapt la Frumușani, jud. Călărași, denumirea existentă în registrul inventar al muzeului referindu-se de fapt la raionul de care aparținea localitatea în anii '60. De curând, ne-a atras atenția un fragment de tezaur păstrat în colecția Muzeului Județean Teohari Antonescu din Giurgiu, și care este alcătuit din 19 monede otomane emise în a doua parte a sec. XVIII și începutul secolului următor. Singura informație existentă în inventarul muzeului este în legătură cu locul în care au fost descoperite și anume raionul Vidra. Într-un articol publicat în anii '70 de M. Ionescu, care avea drept subiect monede din diferite epoci păstrate la muzeul giurgiuvean, este menționat și tezaurul nostru, despre care se spune că a fost descoperit „în 1962, în localitate sau în împrejurimile imediate”³. În continuare autorul precizează că „un număr de 24 monede turcești de argint, toate emise sub Selim III, au fost recuperate pentru muzeul din Giurgiu, inv. 159”⁴. În prezent la numărul de inventar indicat de M. Ionescu se mai află doar 19 monede otomane emise în numele sultanilor Mustafa III (1 ex.), Abdülhamid I (1 ex.) și Selim III (17 ex.). Analizând lotul de piese păstrat în colecțiile muzeului giurgiuvean observăm asemănări din punct de vedere cronologic și al structurii cu tezaurul aflat la Muzeul Județean Ialomița. Adăugând la observațiile asupra compoziției celor două loturi și informațiile existente până în prezent fie în arhivele muzeelor menționate fie în literatura de specialitate, ajungem la concluzia că este vorba de același tezaur care a fost descoperit, după cum am stabilit deja pe baza însemnărilor din arhiva Muzeului Dunării de Jos, la Frumușani, jud. Călărași.

În continuare ne vom ocupa de lotul păstrat în muzeul giurgiuvean și care este alcătuit din emisiuni de 60 parale (altınşlık) de la Mustafa III (1 ex.) și Abdülhamid I

(1 ex.), la care se adaugă 15 piese de 100 parale (yüzlük) și două piese de 80 de parale (ikilik) bătute în numele sultanului Selim III. Toate monedele au fost emise de către monetăria din Constantinopol (Islâmbol). Piesa de 60 de parale emisă în anul 1181 al Hegirei, adică în intervalul cuprins între 30 mai 1767 și 17 mai 1768, se diferențiază de tipul cunoscut în catalogul întocmit de Nuri Pere⁵ prin grafia cuvântului han aflat pe rândul al doilea al legendei de avers, care este scris cu punct doar pe finală nu și pe inițială. Cea de-a doua piesă de 60 parale a fost bătută în anul 14 al domniei sultanului Abdülhamid I, care corespunde în anii erei creștine intervalului 4 noiembrie 1785 și 23 octombrie 1786. Pe aversul monedei se poate observa un ornament cordiform cu vârful în sus aflat sub duribe, iar pe rândul al doilea al legendei de revers se află o stea. Spre deosebire de tipul ilustrat în catalogul Nuri Pere⁶, grafia cuvântului han este următoarea: cu punct pe inițială și pe finală, iar litera nun intersectează eliful. Într-un studiu recent, dedicat monedelor cu valoarea de 60 de parale din timpul sultanului Abdülhamid I, s-a arătat că în funcție de ornamentele aflate pe avers și pe revers și de grafia cuvântului han, piesele care intră în această categorie pot fi ordonate cronologic în trei grupe mari: grupa A (anii 3–7), grupa B (anii 8–12) și grupa C (anii 12–16)⁷. Moneda nr. 2 din catalogul nostru, emisă în anul 14, se încadrează în cea de-a treia grupă. Cele mai numeroase monede din lotul giurgiuvean sunt 15 piese de 100 parale emise în anii 2, 4, 8, 9, 15 și 16 ai domniei lui Selim III, la care se adaugă două piese de 80 parale de la același sultan bătute în anii 5 și 6.

CATALOGUL MONEDELOR AFLATE LA GIURGIU

IMPERIUL OTOMAN

Mustafa III (1757–1774)

Islâmbol

Altmışlık (60 parale)

1. AR ↑ 27,52 g; 43 mm.

Av. Essultan Mustafa bin Ahmed han dame mülkühu duribe fi Islâmbol 1171. Cuvântul han cu punct doar pe finală, nun în dreapta elifului.

Rv. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin (11)81 essultan.

Pere 632, anul (11)81 = 30.V.1767–17.V.1768.

Inv. 159.

Abdülhamid I (1774–1789)

Kostantiniye

Altmışlık (60 parale)

2. AR ↑ 26,44 g; 45 mm.

Av. Essultan Abdülhamid bin Ahmed han dame mülkühu duribe fi Kostantiniye 1187. Ornament cordiform sub duribe, han cu punct pe inițială și pe finală, nun intersectează eliful.

Rv. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin (14) essultan. Stea pe rândul doi.

Pere 674, anul 14 = 4.XI.1785–23.X.1786.

Inv. 167.

Selim III

Islâmbol

Yüzlük (100 parale)

Av. Tuğra de tip II. Duribe fi Islâmbol 1203.

Rv. Sultanül berreyni ve hakanül bahreyni essultan bin (...) essultan. Locul anului de domnie este marcat cu (...).

3–6. AR ↑ 30,74 g; 45 mm. ↑ 30,48 g; 45 mm. ↑ 30,46 g; 45,5 mm. ↑ 31,11 g; 46 mm.

Pere 705, anul 2 = 21.IX.1789–9.IX.1790.

Inv. 161, 163, 173, 174.

7–11. AR ↑ 31,39 g; 45,5 mm. ↑ 30,28 g; 44 mm. ↑ 31,87 g; 45 mm. ↑ 31,25 g; 45 mm. ↑ 32,05 g; 44 mm.

Pere 705, anul 4 = 31.VIII.1791–18.VIII.1792.

Inv. 169, 170, 171, 172, 175.

12–13. AR ↑ 31,43 g; 45,5 mm. ↑ 31,84 g; 45 mm.

Pere 705, anul 8 = 18.VII.1795–6.VII.1796.

Inv. 164, 176.

14. AR ↑ 31,47 g; 44 mm.

Pere 705, anul 9 = 7.VII.1796–25.VI.1797.

Inv. 162.

1

2

17

19

Pl. I. Monede otomane din tezaurul de la Frumușani.

15. AR ↑ 29,63 g; 44,5 mm.

Pere 705, anul 13 = 25.V.1800–13.V.1801.

Inv. 160.

16. AR ↑ 31,16 g; 45 mm.

Pere 705, anul 15 = 4.V.1802–22.IV.1803.

Inv. 177.

17. AR ↑ 31,47 g; 44 mm.

Pere 705, anul 16 = 23.IV.1803–11.V.1804.

Inv. 166.

Ikilik (80 parale)

Av. Tuğra de tip II, cu ornamente romboidale în stânga și în dreapta.

Rv. Duribe fi Islâmbol 1203; sus, anul de domnie.

18. AR ↑ 23,99 g; 42 mm.

Pere 706, anul 5 = 19.VIII.1792–7.VIII.1793.

Inv. 165.

19. AR ↑ 22,80 g; 43 mm.

Pere 706, anul 6 = 8.VII.1793–28.VII.1794.

Inv. 168.

Comparând piesele publicate aici cu lotul mai mare păstrat în colecțiile Muzeului Județean Ialomița, observăm că nu sunt schimbări spectaculoase în structura tezaurului. Singura modificare semnificativă este data celei mai vechi monede din tezaur, care este acum un altmuşlık din anul (11)81 al Hegire = 30 V 1767–17 V 1768. În lumina noilor informații pe care le deținem asupra descoperirii de la Frumușani, prezentăm în continuare, sub formă de tabel, compoziția tezaurului, reunind astfel cele două loturi de monede conservate în muzee diferite.

Nominal/sultan	Mustafa III	Abdülhamid I	Selim III	TOTAL
Kuruş			2	2
Altmuşlık	1	9		10
Ikilik		2	42	44
Yüzlük			28	28
TOTAL	1	11	72	84

NOTE

¹ A. Vilcu, *Tezaurul de monede otomane de la Frumușani, jud. Călărași (inceputul sec. XIX)*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 225–229.

² Pentru condițiile descoperirii vezi A. Vilcu, *op. cit.*, p. 225. Mulțumim și pe această cale d-lui Marian Neagu pentru bunăvoința de a ne fi pus la dispoziție documentația necesară.

³ M. Ionescu, în BSNR, 42–66 (1948–1972), 1974, p. 327–332.

⁴ *Ibidem*, p. 332.

⁵ N. Pere, *Osmanlılarda madenî paralar, İstanbul*, 1968, pl. 41, nr. 632.

⁶ *Ibidem*, planșa 44, nr. 674.

⁷ A. Vilcu, *Observații asupra emisiunilor otomane de 60 parale (altmuşlık) din timpul sultanului Abdülhamid I*, în Simpozion Chișinău 2001, p. 221–224.

INFORMATIONS NOUVELLES SUR LE TRÉSOR DE MONNAIES OTTOMANES DE FRUMUȘANI, DÉP. DE CĂLĂRAȘI

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent 19 monnaies ottomanes découvertes à Frumușani, dép. de Călărași. Ces monnaies ont été frappées à Islâmbol (Kostantiniye) sous les règnes des sultans Mustafa III (1 ex.), Abdülhamid Ier (1 ex.) et Selim III (17 ex.). À présent elles

sont conservées dans les collections du Musée Départemental „Teohari Antonescu“ de Giurgiu. Récemment on a publié autres 65 monnaies ottomanes découvertes à Frumușani, qui sont conservées dans les collections du Musée Départemental Ialomița de Slobozia. Ainsi, la partie récupérée du trésor monétaire de Frumușani est formée de 84 pièces (19 à Giurgiu et 65 à Slobozia): Mustafa III (altmışlık 1 ex.), Abdülhamid Ier (altmışlık 9 ex., ikilik 2 ex.), Selim III (kuruş 2 ex., ikilik 42 ex., yüzlük 28 ex.).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Monnaies ottomanes du trésor de Frumușani.

În istoria omenirii este cunoscut că unele entități etnice păstrează un timp mai îndelungat atribute și tradiții arhaice. Printre fenomenele din această categorie se numără uzul dangalelor, cunoscute la mai multe popoare turcice, mongolice ș.a., ca și la cele indo-europene (chiar și la români într-o perioadă mai veche)¹ și care erau, în esență, semne sau simboluri ale proprietății (asupra unui obiect, animal etc.). În acest articol va fi vorba despre sistemul dangalelor specific într-o perioadă mai nouă nohailor din Bugeac (sec. XVII–XVIII), numiți în trecut de românii din Basarabia „tătari“, „nohai“, „bugegeni“ sau „tătari nohai“.

Inițial, fiecare diviziune și subdiviziune tribală își avea dangaua sa, folosită pentru a ștampila cu ea, inițial și în mod deosebit, vitele mari cornute și cabalinele. Dangalele erau folosite de unele popoare indo-europene și asiatice și ca semn pe pietrele și stelele funerare, pentru a marca apartenența la tribul (ginta) ori subdiviziunea tribală respectivă. Mai multe secole la rând, fenomenul descris a fost specific și s-a păstrat mai îndelungat la majoritatea popoarelor turcice și mongolice, inclusiv la tătarii (cîpceacii) Hoardei de Aur, la tătarii de Crimeea și la nohailor din Bugeac (veniți încoace nu mai înainte de 1568 și expulzați complet din zonă de administrația țaristă de ocupație în 1806–1807). Faptul este semnificativ, deoarece în majoritatea cazurilor denumirea dangalei („ștampilei“) respective coincidea cu numele tribului, ai cărui reprezentanți o aplicau. Pe de altă parte, între denumirea unor dangale, denumirea tribului sau a subdiviziunii tribale și numele unor localități din sudul Basarabiei, adică din zona unde au viețuit un timp „tătari“ și „nohai“, există o legătură evidentă.

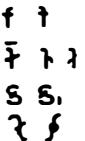

Putem spune cu siguranță că pe locul localităților Comrat, Congaz ori Taraclia (am luat aici doar trei exemple) au locuit nohai din subdiviziunile tribale (arhaice) *comrat*, *congaz*, *taraclî*. Aceștia au folosit dangalele specifice subdiviziunilor respective și prin existența și activitatea lor au contribuit la crearea numelor topice în cauză. Totodată, stemele heraldice ale acestor localități din sudul Basarabiei sunt azi de neconceput fără a ține cont de denumirile și imaginea dangalelor triburilor și subdiviziunilor respective.

În continuare aducem denumirile și imaginea dangalelor unor triburi și subdiviziuni tribale nohaice², în relație cu unele toponime din sudul Basarabiei, fapt care, suntem convinși, va facilita înțelegerea mai bună de către unii cercetători a istoriei localităților noastre și a provenienței denumirilor acestor localități (vor fi trecute în revistă numai dangalele triburilor și subdiviziunilor tribale cunoscute, ale căror denumiri coincid cu numele triburilor ori ale subdiviziunilor tribale nohaice și cu cele ale unor localități din sudul Basarabiei).

Subliniem că faptul coincidenței denumirilor unor dangale cu denumirile unor subdiviziuni tribale și cu denumirile unor localități din sudul Basarabiei ține de aflarea în decurs de câteva veacuri, mai ales în sec. XVII-XVIII, a unor subdiviziuni tribale ale nohailor și a unor grupuri de tătari, care au nomadizat ori s-au sedentarizat temporar și sporadic în nordul pontic, inclusiv în sudul Basarabiei. Expulzați de aici definitiv în 1806-1807 de administrația țaristă de ocupație, amintirea despre aflarea lor pe aceste pământuri istorice românești, iar acum parte din ele aflate sub administrație ucraineană, este înveșnicită în denumirile mai multor nume de localități și de locuri. Denumirile și configurațiile dangalelor (tangalelor) au fost preluate din diversele surse citate. Informații referitoare la imaginea unor dangale de pe pietre funerare din mai multe localități din sudul Basarabiei se află și în fondurile Muzeului Național de Istorie a Moldovei din Chișinău.

Nota redacției. Unele imperfecțiuni din textul acestei comunicări nu au putut fi rezolvate, firul vieții autorului curmându-se tragic la scurt timp după lucrările simpozionului.

Odihnească-se în pace!

Nr.	Imaginea dangalei	Denumirea dangalei	Denumirea tribului ori a subdiviziunii tribale nohaice (cu dangaua respectivă)	Numele geografic (teritoriile Basarabiei și Transnistriei)
1		Alakai	1) Alakai 2) Comp. <i>Alakai aul</i> , denumirea unui sat nohaic din nordul Caucazului.	1) Alakai, fostă localitate pe teritoriul fostului raion Sângerei, aflată în subordinea satului Prepețița. Scoasă de la evidență în 1981. 2) Alakai, denumirea unei mahalale în limitele satului Etulia ¹ din sudul Basarabiei.
2		Kiliș tamga („dangaua sabie”); Kireit	Kireit	1) Kireit-Lunga, sat în fostul raion Ceadir-Lunga. 2) Kireit, denumirea unui fost sat situat în valea lalpugului în partea de nord a orașului Comrat de azi ⁴ . 3) Kireit, denumirea podului peste râul lalpuș la intrarea dinspre nord în orașul Comrat.
3		1) Kupșak. Kîpceak 2) Dal tamga Denumirea nu este stabilită	Kîpceak Kîpceak kup	1) Copceac, sat în jud. Ștefan Vodă. 2) Copceac, sat pe teritoriul de azi al Găgăuziei din componența Republicii Moldova.
4		Konîrat, Komrat Kuiŭskan	Konîrat, Komrat Konîrat uruv	1) Comrat, oraș în sudul Basarabiei, azi populat în preponderență de găgăuzi. 2) Alte câteva localități „tătărești” numite Comrat, azi dispărute.
5		1) Senek („furculiță”) 2) Bolturuk	Orak	Orac, denumire a unui sat din fostul raion Leova.
6		1) Kanli 2) Ai tamga („dangaua lună”)	K'anli Kanli kup	Cania, sat în preajma orașului Cantemir.
7		Tarak (“pieptene”)	Naiman ⁵	Naiman, denumirea unui fost sat „tătăresc” în împrejurimile satelor Carahasani și Căplani din jud. Ștefan Vodă ⁶ .
8		Han tamga (“dangaua hanului”)	Han ⁷	Comp. două toponime derivate indirect din termenul „tătăresc” <i>han</i> : 1) Numele satului Slobozia Hănesei, azi Slobozia în jud. Tighina. 2) Denumirea satului Hansca din jud. Chișinău.

Nr.	Imaginea dangalei	Denumirea dangalei	Denumirea tribului ori a subdiviziunii tribale nohaice (cu dangaua respectivă)	Numele geografic (teritoriile Basarabiei și Transnistriei)
9		1) K'tai. Ktai 2) Aitamga-Kitai 3) Kitai	1) K'tai. Ktai 2) Ak kitai 3) Kara kitai	Kitai. denumirea unui lac în sudul Basarabiei. Karakitai. fost sat „tătăresc” pe malul drept al lacului Ialpuș ⁸ .
10		Șomîș („căuș”) Ș'omî'ș („căuș”)	Karas Kîrk șomuşli uruv	Cimișlia. oraș în sudul Basarabiei ⁹ .
11		1) Abak 2) Abak 3) Abak	1) Denumirea subdiviziunii nu este stabilită. 2) Șekli uruv 3) Kara sîrak uruv și Barak uruv	Abaclia. sat în sudul Basarabiei.
12		Türkmen	Türkmen	1) Turkmen sau Kiși-Murza. 2) Kara-Turkmen. numele a două localități „tătărești” dintre care prima a existat până pe la 1806-1807 în valea râulețului Baurci. afluent pe dreapta al râului Lunga. a doua în valea râulețului Cazacalia. în împrejurimile satului Baurci din fostul raion Ceadăr-Lunga. Un nume topic minor Turkmen/ Türkmen este cunoscut și în prezent localnicilor din satele Baurci și Beșalma.
13		Kazaiak („talpa/laba găștei”)	1) Kazaiaklı uruv 2) Kazaiak, subdiviziune tribală a nohaiilor din Dobrogea.	1) Cazacalia. în prezent sat găgăuzesc pe teritoriul de azi al Găgăuziei. 2) Cazacalia. fost sat „tătăresc” în valea râului Salcia Mare.
14		1) Kostamga/ Koștamga 2) Așamailî tamga	1) Kostamgalî uruv 2) Așamailî uruv	1) Coștangalia. sat în jud. Cahul. Coștangalia. sat în fostul raion Cimișlia. 2) Șamalia. sat în fostul raion Cantemir.
15		Tarak	1) Keneghes uruv sau Kongaz	1) Taraclia. mai multe localități astfel numite în sudul Basarabiei. 2) Congaz. localitate în sudul Basarabiei.
16		Șigarak tamga	Telev uruv	Etulia. sat în sudul Basarabiei. întemeiat de nogai pe locul unui sat mai vechi românesc ¹⁰ .

Nr.	Imaginea dangalei	Denumirea dangalei	Denumirea tribului ori a subdiviziunii tribale nohaice (cu dangaua respectivă)	Numele geografic (teritoriile Basarabiei și Transnistriei)
17		Erghenek tamga	1) Erghenekli uruv 2) Kazan ulvi uruv	1) Cazangic, sat în fostul raion Leova. 2) Cazangic, numele unui deal în împrejurimile satului Caltă.
18		Geagiltay	Geagiltay, subdiviziune tribală a nohailor dobrogeni.	Joltai, zis și Gealtai, localitate (în prezent) populată de găgăuzi, în fostul raion Ceadăr-Lunga.
19		Orak („seceră”)	Orak	Orak, sat în fostul raion Leova.
20		Elipli balka —	Beş alma, subdiviziune tribală a nohailor din Dobrogea. Beş alma, subdiviziune tribală a nohailor din Dobrogea.	Beşalma, localitate (în prezent populată de găgăuzi) la sud de Comrat.
21		Tirsek	Gemboilfik, subdiviziune a nohailor din Dobrogea; denumire a unei hoarde nohaice.	Geamboilfik, numele unui câmp situat geografic la sud-vest de satul Cupcui din fostul raion Leova.
22		Koztamga/ Kostamga/ Koştamga	Tokuzbay, subdiviziune tribală a nohailor dobrogeni. Toguz, numele unui trib nohaic ce nomadiza în sec. XVI în regiunile râului Volga. Togiz, subdiviziune tribală cunoscută cazahilor.	Tocuz, sat în fostul raion Căușeni.
23		Tarac, Tardî	Tarac, Taracli, subdiviziuni tribale ale nohailor din Dobrogea și Caucazul de Nord.	Taraclia, mai multe localități în sudul Basarabiei.
24		Dangale folosite de tătarii crimeeni din satul Karagurt (Crimeea).	Kızılkurt, numele unei subdiviziuni tribale a cazahilor. Jetikurt, numele unei subdiviziuni tribale a caracalpacilor.	Karakurt, sat în sudul Basarabiei (în prezent Jovtnevoe în raionul Bolgrad).
25		Dangale folosite de tătarii crimeeni din satul Kirkciolpan din Crimeea.		1) Șiulupeneasca, numele unei mahalale din orașul Comrat. 2) Mahalaua Șiulpeni, denumirea părții mai vechi a satului Joltai/Gealtai din fostul raion Ceadăr-Lunga. 3) Șiulpeni, mahala în partea de nord-vest a orașului Ceadăr-Lunga ¹¹ .
26		Danga folosită de tătarii crimeeni din satul Keneghez (Crimeea)	Kongaz, subdiviziune tribală a nohailor dobrogeni. Keneghez/Keneghes, subdiviziuni tribale la mai multe populații turcice din Asia Centrală și Kazahstan	Congaz, sat în sudul Basarabiei ¹² .

¹ În antichitate și evul mediu timpuriu și strămoșilor românilor le-au fost cunoscute o sumedenie de semne ("de răboj") de felul ștampilelor, aplicate pe vase de ceramică și pe alte obiecte, cât și caractere încrustate în calitate de semne de răboj eternizate în inscripții și însemne lapidare în unele mănăstiri și grote rupestre – reprezentând, în cele din urmă, semne și grafeme prealfabetice ce au ajuns până la noi din străfundurile istoriei omenirii.

² Desenele pentru acest articol au fost executate de Ana Boldureanu, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

³ I.V. Dron, *Gagauzskie geografičeskie nazvaniia*, Chișinău, 1992, p. 103.

⁴ Idem, S.S. Kuroglo, *Sovremennaja gagauzskaja toponimija i antroponimija*, Chișinău, 1989, p. 55.

⁵ Uniunea tribală Naiman mai avea și dangaua Naiman. Dangaua Tarak, având o altă imagine grafică a fost folosită și de alte triburi, vezi nr. 15 și 23.

⁶ I.V. Dron, *Nazvaniia naselennykh punktov i mestnostej nogajskogo genonimičeskogo proisxoždenija (Territorii Pruto-Dnestrovskogo mezhdurečija; XVII–XVIII vv.)*, în Știința, 1995, nr. 6.

⁷ La nohai a existat și o subdiviziune tribală (un neam, o gintă) numită *han*.

⁸ Vezi mai sus nota 6.

⁹ Nohaii pronunțau în unele cuvinte alternant *celci* în loc de *ș* și invers (comp. și o altă subdiviziune tribală nohaică *cimișlu-as*). I.H. Kalmykov, R.H. Kereitov, *Nogajcy, Čerkessk*, 1988, p. 19, 51 și 133.

¹⁰ Despre o altă posibilă suprapunere, dar a găgăuzilor, pe o vatră a băștinașilor moldoveni vezi E. Brihuneț, Tyragetia, 11, 2002, p. 281–288.

¹¹ Vezi mai sus nota 4.

¹² Pe lângă lucrările deja menționate, au fost folosite: N.A. Baskakov, *Nogajskij jazyk i ego dialekty*, Moscova-Leningrad, 1940; I. Baski, *Tamgas and names*, în vol. *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă*, București, 1997; I. Dron, *Denumiri de semne la urechile oilor*, în Știința, 1993, nr. 10–11; I.M. Lezina, A.V. Superanskaja, *Onomastika. Slovar' spravočnik tiurskih rodo-plemennih nazvanij*, I, 1994. Au fost folosite și informațiile culese de autor în 1989 în satele nohaice din Daghestan (în raionul nohailor cu centrul în Terekli Mekteb).

LES NOMS DES TAMGAS DES DIVISIONS TRIBALES DES NOGAYS REFLÉTÉS PAR DES TOPONYMES DU SUD DE LA BESSARABIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente des toponymes du Sud de la Bessarabie (le Boudjak) qui dérivent des noms des tamgas ou des divisions tribales des Nogays. Les Nogays furent installés dans la région par l'Empire Ottoman et chassés par l'administration russe d'occupation en 1806–1807. À part la littérature citée, on utilise des informations obtenues pendant des enquêtes sur le terrain, effectuées par l'auteur au Sud de la Bessarabie et au Daguestan.

Întru completarea repertoriului de sigilii ale așezămintelor ecleziastice basarabene¹, vom proceda la descrierea a șase amprente inedite ale acestora, depistate pe parcursul anului 2002 în documente păstrate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova. Ele constituie prețioase surse de informație istorică și artistică, contribuind în mod fericit la întregirea istoricului respectivelor mănăstiri și schituri.

Sigiliul Dicasteriei din Iași, 1808 (fig.1/1). Amprenta sigilară este de formă ovală (32 × 36 mm). În centrul câmpului sigilar este reprezentat vulturul bicefal imperial rusesc, purtând un scut cu chipul ecvestru al Sfântului Gheorghe. Deasupra vulturului este reprezentat într-un triunghi înconjurat de raze Ochiul atotvăzător al Celui de Sus. În exergă se află legenda în limba rusă a sigiliului, delimitată dinspre exterior de un oval liniar: ✱ — ПЕЧАТЬ: ДИКАСТ: СВНОД: ЕКЗАРХ: ВЪ МОЛД: ВАЛАХ: И БАСАР: 1808: („Sigiliul Dicasteriei Sinodului Exarhatului Moldovei, Valahiei și Basarabiei 1808“). Tiparul sigiliului era executat în incizie și a fost aplicat în tuș negru².

Acest sigiliu a fost confecționat odată cu înființarea, prin decretul țarului Alexandru I (1801–1825), în luna martie a anului 1808, a unui exarhat care cuprindea teritoriul canonic al Mitropoliilor Principatelor dunărene și al Mitropoliei Proilaviei (numită aici a Basarabiei). Exarh a fost desemnat mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, după retragerea din funcție a lui Veniamin Costache, timp de patru ani a condus efectiv Mitropolia Moldovlahiei. După pacea de la București din 16 mai 1812, mitropolitul și o parte a personalului exarhicesc au trecut în partea de la est de Prut a principatului, anexată de curând Imperiului Rus. Sigiliul, însă, a continuat să fie folosit de către Dicasteria nou formatei eparhii a Chișinăului și Hotinului pe tot parcursul vieții mitropolitului Gavriil, adică până în anul 1821.

Sigiliul mănăstirii (schitului) Cosăuți (ținutul Soroca), 1794 (fig.1/2). Este de formă circulară cu diametrul de 32 mm. În centrul câmpului sigilar este reprezentată scena Nașterii Maicii Domnului, acesta fiind hramul așezământului monahal. În primul plan este reprezentată nou-născuta Maria, care este îmbăiată de către două moașe, și mama acesteia, Sfânta Ana. În dextra, pe ultimul plan, este reprezentat tatăl Mariei,

Sfântul Ioachim, care stă la pupitru și citește din Sfânta Scriptură profețiile privind nașterea maicii Salvatorului. Deasupra scenei este scris în slavonă: **РЖДВО БЦН** („Nașterea Maicii Domnului“) cu tildă pe primele două litere ale ambelor componente. Legenda din exergă este cuprinsă între două cercuri liniare: ✠ **ПЕЧАТЬ МОАСТІРЯ НОВОВЕЦЬ РОЖДЕСТВА БОГОРОДНИЦ 1794**. („Sigiliul mănăstirii Cosăuți Nașterea Maicii Domnului 1794“). Tiparul sigiliului, executat în excizie, a fost aplicat în tuș negru pe un document datat în anul 1814 ³.

Mănăstirea Cosăuți a fost desființată în anul 1833 ⁴. În anul 1992, în apropiere de amplasamentul vechiului așezământ monastic, a fost deschisă o mănăstire cu aceeași denumire.

Sigiliul mănăstirii (schitului) Peștera (ținutul Orhei) (fig. 1/3). Este de formă circulară, cu diametrul de 40 mm. În centrul câmpului sigilar, așezată pe o terasă ornamentată cu cruciulițe, este reprezentată imaginea unei biserici de plan dreptunghiular, cu portalul intrării de pe fațada de vest terminat în acoladă. Deasupra intrării se află o fereastră, iar pe fațada de sud — patru ferestre. Acoperișul în două ape formează deasupra intrării un fronton triunghiular și este încununat de o mică turlă. Turla este flancată de inscripția slavonă cu tildă pe ambele componente: **РО-БО** („Nașterea Maicii Domnului“), care prezintă hramul așezământului monahal. Legenda din exergă este cuprinsă între două cercuri liniare, cel exterior fiind dublu: ✠ **ПЕЧАТЬ СВЯТО РОЖДЕСТВЕННАГО • ПЕШТЕРНАГО МОАСТІРЯ** („Sigiliul sfintei mănăstiri Peștera Nașterea Maicii Domnului“). Tiparul sigiliului, executat în excizie, a fost aplicat în tuș negru pe un document datat 8 iulie 1810 ⁵.

Schitul Peștera, situat pe malul Răutului în apropierea satului Butuceni, a fost desființat în anul 1816 ⁶.

Sigiliul mănăstirii/schitului Curătura (ținutul Soroca) (fig. 1/4). Este de formă ovală (34 × 42 mm). În centrul câmpului sigilar este reprezentată scena Bunei Vestiri, care corespunde hramului așezământului monahal. În dextra este reprezentată Maria citind la un pupitru din cărțile sfinte, iar în senestra Arhanghelul Gavriil, care i-a adus minunata veste că ea urmează să devină Născătoarea Domnului. Deasupra, în chip de porumbel, planează înconjurat de raze Sfântul Spirit. Legenda slavonă din exergă este cuprinsă între două ovale liniare: (fragment indescifrabil, probabil anul) **ПЕЧАТЬ СТО БЛАГОВѢЩЕННАГО НАРАТЪРНАГО МОАСТІРЯ**: („Sigiliul sfintei mănăstiri Curătura Buna Vestire“). Tiparul sigiliului, executat în excizie, a fost aplicat în tuș negru pe un document datat 1 ianuarie 1814 ⁷.

Schitul de maici Curătura, situat pe malul Răutului în apropierea localității omonime, a fost desființat în anul 1829.

Sigiliul mănăstirii (schitului) Răzina (ținutul Orhei) (fig. 1/5). Este de formă ovală (29 × 38 mm). În centrul câmpului sigilar este reprezentată imaginea bisericii de lemn a schitului, care completează în mod fericit descrierile păstrate ale acesteia. Deasupra pronaosului sfântului lăcaș se înalță un turn-clopotniță cu o învelitoare de formă barocă. Intrarea în biserică, adaptată reliefului accidentat, se practica printr-un pridvor situat puțin mai jos decât nivelul terasei pe care se înalță sfântul lăcaș. Se știe că schitul Răzina era situat într-o văgăună adâncă, împădurită, care se deschidea spre fluviul Nistru. Deasupra crucii pridvorului este reprezentată o stea cu opt colțuri. Legenda slavonă din

1

2

5

3

6

4

Fig. 1. Sigilii eclesiastice din Basarabia.

exergă este cuprinsă între două ovale liniare: * РЖТВО ПРЕСВЯТА БЦЫ • МР („Mănăstirea Nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu“). Tiparul sigiliului, executat în incizie, a fost aplicat în tuș negru pe un document eliberat de acest schit pe data de 20 august 1826 ⁸.

Schitul de maici Răzina (situat în preajma actualului oraș Rezina) a fost desființat în anul 1829 ⁹.

Sigiliul mănăstirii/schitului Răcila (ținutul Orhei), 1817 (fig. 1/6). Este de formă ovală (23 × 27 mm). În centrul câmpului sigilar este reprezentată imaginea bisericii de lemn a schitului. Intrarea în sfântul lăcaș era amenajată dinspre vest. Acoperișul era de șindrilă, în două ape. Biserica era încununată de o turlă cu învelitoare piramidală. Sub această imagine este incizat anul 1817. Legenda slavonă din exergă este delimitată dinspre exterior de un oval liniar: • ПЕЧАТЬ РОЖДСТВА ПРЕСВЯТЫЯ БОГОРОД (,,Sigiliul (mănăstirii — n.n.) Nașterea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu“). Literele ОР și ОД din ultimul cuvânt sunt în ligatură. Tiparul sigiliului, executat în incizie, a fost aplicat în tuș negru pe un document eliberat de respectivul schit la 18 iulie 1828 ¹⁰.

Spre deosebire de așezămintele monahale menționate anterior, această mănăstire de maici există și actualmente, purtând denumirea puțin modificată de Răciula.

¹ Într-un articol publicat recent am descris patru sigilii din perioada 1760–1818: S. Ciocanu, *Sigilii eclesiastice din Basarabia*, în *Simpozion Chişinău 2001*, p. 231–233.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F 205, inv. I, d. 5861.

³ ANRM, F 205, inv. I, d. 1524.

⁴ A. Zagaievschi, *Tyragetia*, 8, 1999, p. 103.

⁵ ANRM, F 733, inv. I, d. 298.

⁶ E. Bâzgu, *Arta* '97, Chişinău, 1997, p. 137.

⁷ ANRM, F 205, inv. I, d. 459.

⁸ ANRM, F 205, inv. I, d. 5398.

⁹ V. Puiu, *Mănăstiri din Basarabia*, Chişinău, 1919, p. 16.

¹⁰ ANRM, F 205, inv. I, d. 5398.

SCEAUX ECCLÉSIASTIQUES DE BESSARABIE (II)

RÉSUMÉ

On présente les sceaux du Dicastère de Iaşi (confectionné pendant l'occupation russe des Principautés Roumaines, en 1808) et des monastères de Cosăuţi (1794), Peştera (appliqué sur un document de 1810), Curătura (appliqué sur un document de 1814), Răzina (appliqué sur un document de 1826) et Răcila (1817).

În colecția de sfragistică a Cabinetului numismatic al Muzeului Municipiului București, se află câteva matrice sigilare inedite ale unor instituții centrale de stat și ale unor persoane cu diferite funcții, folosite în epoca Unirii, pe care le prezentăm în cele ce urmează (descrise după imprimarea lor în ceară).

1. Căimăcămia Principatului Țării Românești¹.

Matrice sigilară rotundă, diam. 40 mm, înaltă de 25 mm, legendă circulară: + (cu raze în cantoane) КЫМЪКЪМІА ПРИНЦПАТЪЛЪИ ЦЪРПИ РЪМАНЕЦЦИ. În câmp, acvila cruciată și încoronată cu coroană princiară închisă, în zbor deschis, ținând în gheara dreaptă o spadă și în cea stângă un buzdugan.

Sigiliul nu este datat; credem că a fost folosit în perioada 1856–1859², când în cele două Principate, Țara Românească și Moldova, a funcționat instituția căimăcămiei.

2. Consiliul Miniștrilor din Țara Românească³.

Matrice sigilară ovală, diam. 25/27 mm, înaltă de 25 mm; cu legenda dispusă circular: * PRINCIPATELE UNITE * / CONSILIUL MINISTRILORŪ / AL ȚERÎI ROMÂNESCÎ; în câmp, scut bipartit, în dextra stema Țării Românești pe azur, aur și roșu, în senestra stema Moldovei pe azur și roșu. Scutul este timbrat de o coroană regală închisă cu glob cruciger.

Această matrice sigilară a fost folosită pentru sigilarea scrisorilor; actele oficiale erau autentificate cu un sigiliu pentru tuș. Importanța sigiliului Consiliului miniștrilor din Țara Românească constă în modul de alcătuire a stemei care a devenit stema oficială a Statului, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri al României din 17 martie 1862⁴. Datarea acestei matrice sigilare este anterioară momentului Unirii Adunărilor Legislative și a Consiliilor de Miniștri ale celor două Principate din 24 ian./8 febr. 1862. De asemenea, credem că, cel mai devreme, un sigiliu oficial cu o astfel de compoziție heraldică putea fi gravat după ianuarie 1862, când cabinetul Ion Ghica a propus fixarea armeriilor Principatelor Unite, cu noi semnificații în conformitate cu situația politică a acestora⁵.

În concluzie se poate afirma că guvernul Țării Românești, făcând abstracție de opoziția lui M. Kogălniceanu, care din prudență credea că nu a sosit momentul propice

1

2

3

4

5

Pl. I. Sigilii din epoca Unirii: 1. Căimăcămia Principatului Țării Românești; 2. Consiliul Miniștrilor — Țara Românească; 3. Const. Coronescu — Intendența militară; 4. Serviciul Iluminării Capitalei; 5. Iancu Mihailescu, delegatul suburbiei Hagiu, culoarea de negru.

pentru stabilirea unei steme oficiale, menajând Imperiul Otoman, a folosit pentru întărirea și autentificarea actelor o matrice sigilară cu scut bipartit, simbolizând cu un moment mai devreme unirea administrativă a Principatelor.

3. *Intendența militară — Constantin Coronescu*⁶.

Matrice sigilară rotundă, diam. 32 mm, înaltă de 31 mm, cu legendă circulară: • INTENDENȚA MILITARĂ • / CONST: CORONESCU. În câmp, scut cu stemele alăturate ale Țării Românești, acvila cruciată, la dextra, și Moldovei, cap de bour cu stea între coarne, pe azur, la senestra. Scutul este timbrat de o coroană princiară închisă cu glob cruciger.

Datarea sigiliului este legată de realizarea unificării Intendențelor și administrațiilor militare centrale din cele două Principate, înfăptuită la 30 august 1860⁷. Matricea sigilară a fost folosită de Constantin Coronescu, care activa în anul 1860, cu gradul de locotenent, la Secția a III-a Intendență a Ministerului de Război din Țara Românească, iar prin Înaltul ordin nr. 229 din 9 decembrie 1860 a fost avansat la gradul de căpitan⁸. De remarcat că sigiliul folosit de Constantin Coronescu, prin gravarea celor două steme ale Principatelor într-un singur scut pe azur, fără despicarea acestuia, constituie o abatere de la regulile heraldice⁹; pe de altă parte, reprezentarea celor două steme într-un singur scut dovedește existența unei singure Intendențe militare, reflectând în rândurile oștirii spiritul timpului, lupta pentru desăvârșirea actului Unirii.

4. *Serviciul Iluminării Capitalei*¹⁰.

Matrice sigilară rotundă, din alamă, cu mâner din lemn, diam. 38 mm, înaltă de 93 mm, cu legendă circulară între două cercuri, liniar (exterior) și perlat (interior): *SERVICIUL ÎLUMINĂRII CAPITALEI, ornament. În câmp, în scut bipartit, în dreapta capul de bour cu stea între coarne, iar acvila cruciată în stânga. Scutul este timbrat de o coroană princiară închisă cu glob cruciger.

Compoziția heraldică a acestui sigiliu respectă hotărârea Consiliului de Miniștri prezidat de Barbu Catargiu, din 17 martie 1862, privitoare la confecționarea de noi sigilii pentru „autoritățile administrative și judecătorești de dincoia și dincolo de Milcov”¹¹. Legenda matricei sigilare a Serviciului Iluminării Capitalei ne determină să afirmăm că ea a fost folosită după 1862, când, consecință a unirii politico-administrative a celor două Principate din luna februarie a aceluiași an, orașul București a fost proclamat singura capitală.

5. *Iancu Mihalescu*¹².

Sigiliu rotund pentru tuș, din alamă, cu mâner din lemn, diam. 30 mm, înalt de 96 mm, cu legenda circulară: DELEGATUL SUBURBIA HAGIU COLÓRE NEGRU*/ IANCU MIHALESCU. În câmp, în două scuturi timbrate de o coroană princiară închisă cu glob cruciger, la dextra capul de bour cu stea între coarne, iar acvila cruciată la senestra.

Compoziția heraldică a acestui sigiliu este asemănătoare cu aceea a peceteii „Comisiei colorii de negru” din București, datată 1859¹³. Sigiliul Iancu Mihalescu a fost folosit în perioada 1859–1862; după anul 1862 stema Principatelor a fost alcătuită dintr-un singur scut bipartit sau scartelat și nu din două scuturi, cum apare pe sigiliul de mai sus¹⁴.

Aceste sigilii întregesc cunoașterea etapelor de evoluție a stemei Principatelor, exprimând și pe această cale afirmarea și realizarea Unirii.

NOTE

¹ Nr. inv. MMB – 25002.

² Maria Dogaru, în *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 116, nr. 86, descrie o matrice sigilară ovală a Căimăcămiei Principatului Țării Românești, dar cu legenda în limba franceză, datat 18 octombrie 1858.

³ Nr. inv. MMB – 107734.

⁴ Arhivele Naționale, fond Ministerul de Interne, dos. 209/1862, inv. 315, f. 4.

⁵ D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 144.

⁶ Nr. inv. MMB – 10257.

⁷ Monitorul Oastei nr. 32/1860, p. 497.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 215, nr. 231, unde cele două scuturi sunt acolate și „așezate pe o panoplie de steaguri dispuse trei în dreapta și trei în stânga”.

¹⁰ Nr. inv. MMB – 10248. În București se introduce iluminatul public cu lămpi cu petrol lampant în aprilie 1857, fiind considerat unul din primele orașe din lume care a beneficiat de acest serviciu, cf. *Istoria României în date*, București, 1971, p. 201.

¹¹ Vezi mai sus nota 1.

¹² Nr. inv. MMB – 97399. O fotografie a sigiliului a fost reprodușă de D. Cernovodeanu în *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, pl. LXII, nr. 4, p. 331.

¹³ *Ibidem*, pl. LXIII, nr. 5, p. 333.

¹⁴ *Ibidem*.

SCEAUX DE L'ÉPOQUE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES

RÉSUMÉ

On présente cinq sceaux des collections du Musée de la Ville de Bucarest, appartenant à des institutions et des fonctionnaires de l'époque 1852–1862: Lieutenant-général de la Principauté de Valachie (n° 1); Conseil des Ministres de la Valachie (n° 2); Intendance Militaire, Const. Coronescu (n° 3); Service Public de l'Illumination de la Capitale (n° 4); Iancu Mihalescu, délégué du quartier Hagi de l'arrondissement Noir de la Ville de Bucarest (n° 5).

ADELAIDA CHIROȘCA
și IRINA GONCEAROVA

Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău a achiziționat în vara anului 2002 un jeton rusesc din 1877 referitor la începutul războiului ruso-turc din 1877–1878. El se prezintă astfel (legende sunt reproduse în grafia actuală):

Av. Soarele răsărind din apă, având pe disc inscripția **12 апреля 1877** („12 aprilie 1877“), iar mai jos, pe o bandă în semicerc, începutul legendei: **РОССИЯНИНЪ** („Rosianule“). Deasupra soarelui: **Царствуй / на / славу нашу / на / страхъ врагамъ** („Să stăpânești spre gloria noastră [și] spre frica dușmanului“). Totul în cunună de laur (stânga) și stejar (dreapta), prinsă cu panglică. Cerc zimțat.

Rv. În centru, în cerc perlat, călăreț spre stânga străpungând balaurul (Sf. Gheorghe). În exergă: **НИЩИХЪ ЗАЩИТИТЕЛЬ** („apărătorul celor umili“), sus; **ПЛЕННЫХЪ ОСВОБОДИТЕЛЬ** („eliberatorul celor încătușați“), jos; despărțite de câte o stea cu șase raze. Cerc zimțat.

Bronz; 3,3 g; 23,3 mm; inv. F.B.-24489, N-39814.

Acest tip de jeton este cunoscut, dar cu diametrul mai mare, de 30 mm¹. Piesa achiziționată de muzeu ar putea fi o imitație, dar V.D. Krivcov consideră că jetoanele țariste, confecționate de regulă într-un tiraj redus, nu au fost imitate din cauza modului greu de executare². Caracterul evident propagandistic al piesei nu se potrivește cu ideea tirajului redus și prin urmare, dacă nu este falsă, ea reprezintă o serie cu diametrul mai mic. Am putea eventual admite că s-ar fi bătut după 1877 (este cunoscut faptul că guvernul provizoriu din februarie-octombrie 1917 a bătut multe jetoane cu tematică patriotică comemorativă).

În istoria distincțiilor militare este atestată practica baterii de medalii înainte de începutul operațiilor, cu scopul de a ridica spiritul combativ al trupelor și de a populariza

evenimentul. Jetonul descris mai sus aparține acestei categorii, atât prin legende cât și prin reprezentări: imaginea călărețului străpungând balaurul³ sugerează triumful binelui asupra răului, înfrângerea dușmanului și obținerea libertății, iar cea a răsăritului de soare din ape liniștite — lumina ce alungă întunericul secular, speranța unei vieți noi. Ideea că numai Rusia poate elibera popoarele balcanice a început să fie propagată de aceasta cu mult înainte. Deja după Congresul de pace de la Karlowitz din 1699, P.V. Voznicyn, reprezentantul Rusiei, îl informa pe Petru I despre dorința popoarelor balcanice de a lupta alături de ruși împotriva dușmanului⁴. La 3 martie 1711, după anunțarea manifestului de război, autoritățile țariste au întocmit un apel către toți creștinii din Peninsula Balcanică pentru a fi susținute în lupta cu turcii. Guvernul Rusiei va institui distincții speciale pentru balcanici; cei care s-au evidențiat în mod deosebit au primit decorații rusești⁵. Această practică a continuat: medalia „Pentru războiul ruso-turc 1877–1878“ a fost înmănată și reprezentanților unor popoare balcanice. Este de amintit și aspectul medaliei de argint (cu toartă, 26,3 mm) destinată participanților la marile bătălii, inclusiv celor de pe frontul caucazian (asaltul cetății Kars), care prezintă războiul ca o luptă a creștinilor împotriva necredincioșilor. Pe avers este figurată o cruce dublă rusească deasupra semilunii, pe fundal cu razele soarelui și flancată de anii 1877–1878, iar pe revers s-a plasat, în cunună de laur, legenda HE HAMЪ / HE HAMЪ / А ИМЕНИ / ТВОЕМУ („Nu pentru noi, nu pentru noi, ci în numele Tău“).

Rămânând în domeniul numismaticii, este interesant de precizat că și de cealaltă parte, în Imperiul Otoman, s-au folosit mijloace de propagandă similare. Pentru a mobiliza întreaga comunitate islamică, dar mai ales pentru a stimula ridicarea la luptă a populațiilor musulmane de sub stăpânirea țaristă, sultanului Abdülhamid II i-a fost conferit prestigiosul titlu *el gazi* („victorios în războiul sfânt“), care figurează pe medaliile bătute după izbucnirea conflictului și pe emisiunile monetare de la Tunis. Deoarece situația de pe frontul balcanic a devenit repede foarte critică, în bună măsură din cauza energiei deosebite cu care s-au angajat în conflict popoarele din regiune, în special românii, acest titlu nu va apărea pe monedele bătute la Istanbul decât după instaurarea păcii⁶.

NOTE

¹ V.D. Krivcov, *Katalog carskih, sovetских nagrađ, znakov, žetonov, nastol'nyh medalej*, Avers N 5, Moscova, 2001, p. 314.

² *Ibidem*.

³ Imaginea călărețului este utilizată frecvent pe monedele rusești de la sfârșitul sec. XIV și începutul sec. XV; este prototipul marelui cneaz, al împăratului sau al moștenitorului primar. Treptat această reprezentare se apropie de cea a Sf. Gheorghe și se identifică cu el definitiv în sec. XVIII. N.A. Soboleva, *Starinnye gerby Rossijskih gorodov*, Moscova, 1985, p. 22–24.

⁴ A. Goșu, Destin istoric, Revistă de istorie și cultură, Chișinău-București, 2, 2002, p. 17–18.

⁵ V.A. Durov, *Russkie nagradnye medal' dlja narodov Balkanskogo Poluoostrova i ostrovnnoj Grecii*, în *Novye numizmatičeskie issledovanija*, Moscova, 1986, p. 112.

⁶ C. Ölçer, *Sultan Murad V ve sultan Abdülhamid II dönemi Osmanlı madeni paraları*, Istanbul, (1986), în special p. 29–34 și 14–18 (versiunea engleză); v. și recenzie lui E. Nicolae, SCN, 9, 1989, p. 154–155.

UN JETON RUSSE DE 1877

RÉSUMÉ

On présente un jeton russe (bronze: 23,3 mm) portant la date du début de la guerre russo-turque de 1877–1878. Les représentations (soleil levant sur le droit et Saint Georges sur le revers) et les légendes (exhortant à la victoire sur l'ennemi et respectivement à l'affranchissement des opprimés) indique qu'il s'agit d'une pièce de propagande faisant allusion à l'intention de libérer les chrétiens de la Péninsule Balcanique de la domination ottomane. Des jetons de ce type étaient connus, mais avec le diamètre de 30 mm.

Istoria artei medalistice din Basarabia este strâns legată de activitatea expozițională. Cu ocazia expozițiilor agricole din 1889 și 1902, dar și pentru a premia participanții la alte expoziții, organizate pe parcursul mai multor ani, au fost bătute medalii comemorative și de participare, valoroase atât din punct de vedere artistic, cât și istoric.

În octombrie 1889, la Chișinău a avut loc prima și cea mai de amploare Expoziție Agricolă și Industrială, organizată de Zemstva Gubernială a Basarabiei. Ea avea scopul să familiarizeze populația cu cele mai bune semințe, cu cele mai moderne unelte și mașini agricole, cu cele mai noi metode de combatere a dăunătorilor, cu noi proiecte de arhitectură. Activitățile de organizare a expoziției au început în decembrie 1888, când la ședința a XX-a ordinară a Adunării Guberniale 1888, primarul de Chișinău, Carol Schmidt, a fost ales cu vot deschis membru al Comitetului Organizatoric. În ședința din 13 ianuarie 1889, Uprava Gubernială a format Comitetul Organizatoric¹, președinte de onoare fiind ales Guvernatorul Basarabiei, iar vice-președinte de onoare — Mareșalul Nobilimii (ambii la inițiativa Adunării Guberniale), și având în calitate de membri toată componența Upravei Guberniale, câte un reprezentant de la fiecare Upravă Județeană, doi membri aleși de Adunarea Gubernială (printre care figura și Carol Schmidt) și experți aleși de Comitetul Expozițional. Având în vedere importanța acestei expoziții pentru oraș, s-a propus și Dumei Chișinăului să găsească posibilitatea de a participa la marcarea evenimentului și de a premia pe unii participanți, după exemplul instituțiilor și societăților agricole din Rusia².

La ședința din 30 martie Duma orașului Chișinău a ales cu vot unanim Comitetul Expozițional Orășenesc, în componența căruia intrau: A. Balinski, M. Micu-Nicolaevici, M. Nerucev, Adolf Krebs³. Președinte a fost desemnat C. Lascari, membru al Upravei. În demersul Comitetului Organizatoric al Expoziției Agricole și Industriale nr.1377 din 4 aprilie, adresat primarului Chișinăului, se anunța vernisajul expoziției pe 15 septembrie⁴ și se preciza că, având în vedere importanța Chișinăului ca oraș gubernial, dar și ca centru agricol și industrial, e de dorit să participe la expoziție și cât mai mulți locuitori din oraș și suburbii. Se anunța, de asemenea, că Expoziția va prezenta un amplu tablou

al stării actuale a realizărilor economice din oraș și gubernie. O deosebită atenție urma să se acorde produselor vinicole, acestea constituind cea mai importantă ramură a industriei locale. În cadrul expoziției se preconiza realizarea analizei chimice a vinului. În acest sens Comitetul Organizatoric spera să obțină ajutor din partea Comitetului Orășenesc. La demers au fost anexate 100 de exemplare ale Regulamentului, 125 de cereri și 250 de facturi⁵ pentru expozanți: fabricanți, proprietari ai uzinelor, agricultori, meșteșugari, fermieri și alți producători de bunuri materiale.

În ședințele din 19⁶, 21⁷ și 26⁸ aprilie Comitetul soluționează cu succes mai multe probleme organizatorice, alcătuiește instrucțiunile comisiilor de experți, selectează experți pentru comisii, redactează regulamentul și programele de activitate, numește responsabili pentru cele 10 secții ale expoziției. A fost alcătuit un comunicat informativ⁹ pentru toată Rusia referitor la facilitățile oferite expozanților și produselor destinate expunerii. Societatea Rusă de Navigație și Comerț a oferit facilități de călătorie pe toate navele Societății în porturile Mării Negre și ale Mării de Azov, până la Odesa, pe râul Nistru, până la Tighina, tur-retur. Societatea Căilor Ferate și Societatea de Sud-Vest a Căilor Ferate, de asemenea, au acordat facilități călătorilor la prezentarea documentelor de rhoare.

Lucrările de pregătire a medaliilor au fost îndelungate și minuțioase. Acest proces poate fi urmărit și în baza documentelor de arhivă ale Upravei orașului Chișinău. La ședința Comitetului Expozițional Orășenesc din 29 ianuarie 1889 s-a discutat despre dimensiunile și costul lor. Desenul medaliilor a fost realizat de un profesor de desen de la Colegiul Real¹⁰. S-a aprobat baterea a două categorii de piese: medalii mari de argint și bronz cu diametrul de 75 mm și medalii mici de argint și de aur cu diametrul de 45 mm. Costul medaliilor se estima la: medalia de aur cu greutatea de 16 zolotnici¹¹ — 80 ruble; medalia mare de argint cu greutatea de 20 zolotnici — 7 ruble; medalia mică de argint cu greutatea de 10 zolotnici — 3 ruble; medalia mică de bronz cu greutatea de 20 zolotnici — 25 copeici. Problema costului a rămas deschisă, acesta urmând a fi precizat în timpul consultațiilor cu specialiștii. Până la urmă, după toate dezbaterile, la 24 iunie, Uprava Orășenească a trimis un demers Monetăriei din Sankt-Petersburg¹² cu rugămintea să bată medalii pentru premiarea participanților la Expoziția Agricolă și Industrială din Chișinău: una de aur *Pentru Muncă în Viticultură* (За Труды по Виноградарству), două medalii mari de argint — *Pentru Muncă în Pomicultură* (За Труды по Садоводству) și *Pentru Muncă Utilă* (За Полезные Труды), patru medalii mici de argint — două *Pentru Muncă în Pomicultură* și două *Pentru Muncă Utilă*, și trei medalii de bronz.

Uprava a obținut permisiunea Ministerului de Interne pentru emiterea medaliilor, urmând ca achitarea costului să se efectueze la livrare. Aceste medalii au fost comandate de Uprava Chișinăului. De asemenea, au comandat medalii sau le aveau deja gata pentru premiere și alte instituții.

Expoziția a avut loc în grădina Zemstvei, pe locul unde se află astăzi Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală și Grădina Botanică a Muzeului. Această expoziție a pus bazele primului muzeu public din Basarabia, predecesorul actualului Muzeu Național de Etnografie și Istorie Naturală. În cele 10 secții s-a prevăzut expunerea a tot ce producea agricultura și industria Basarabiei în ultima pătrime a secolului al XIX-lea. Au participat la ea și producători din mai multe gubernii ale Rusiei, unii dintre

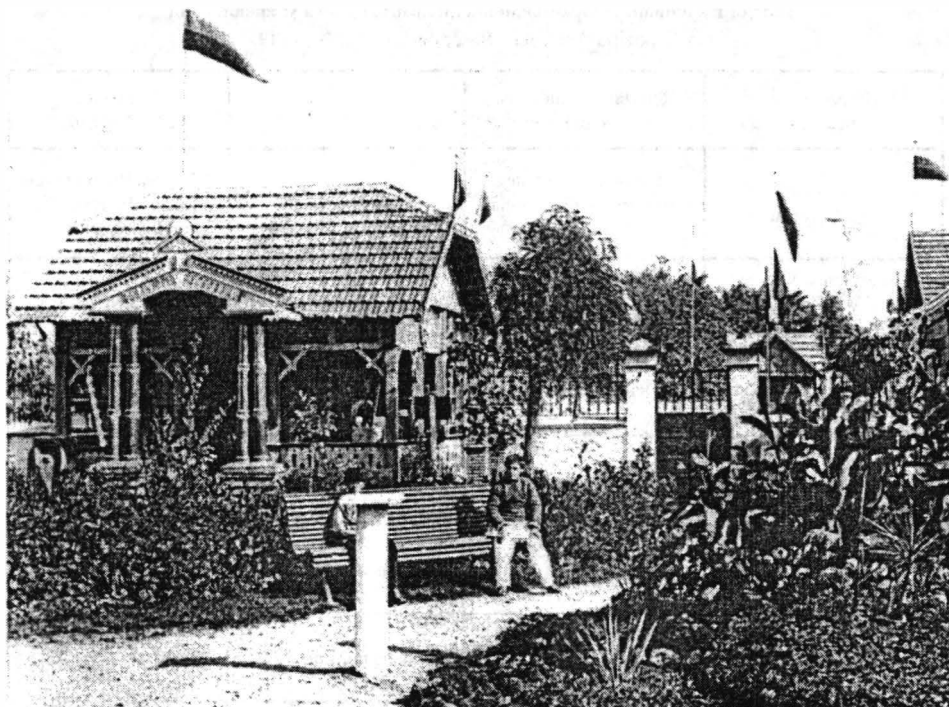

Fig. 1. Vedere a Expoziției Agricole și Industriale a Basarabiei, Chișinău, 1889.

ei fiind chiar premiați. În tabelul I oferim ca exemplu lista premiilor la compartimentul „Industria casnică și manufactură”.

Descriem în continuare medaliile aflate în colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală și ale Muzeului Național de Istorie a Moldovei (prin transfer de la precedentul). După cum indică legendele (reproduse în grafia actuală), piesele nr. 1, 2 și 6 au fost destinate exclusiv Expoziției Agricole a Basarabiei de la Chișinău din 1889, iar nr. 11 celei de a III-a Expoziții Ordinare de Agricultură și Avicultură Industrială de la Chișinău din 1902. Celelalte medalii au putut fi folosite pentru mai multe expoziții locale sau din întreaga Rusie; ele au fost emise de Duma Orașului Chișinău (nr. 3 și 9), Ministerul Agriculturii și al Patrimoniului de Stat (nr. 4), Ministerul Patrimoniului de Stat (nr. 5), Comitetul Expozițiilor Agricole din Basarabia (nr. 7–8), Direcția Generală de Reglementare a Regimului Proprietății Funciare și Agricultură (nr. 10), Ministerul de Finanțe (nr. 11) și Societatea de Avicultură Agricolă din Rusia (nr. 12).

1. Medalia mică a Expoziției Agricole a Basarabiei, Chișinău, 1889, emisă de Adunarea Proprietarilor Agricoli din Basarabia. Bronz; 90 g; 53,5 mm; grosimea 5,5 mm.

Av. La orizont un peisaj cu dealuri, pe o terasă doi copaci; în centrul câmpului, două bovine cu capul spre dreapta, înhamate la plug cu roți, și un cal spre stânga, cu gâtul întins, capul spre dreapta și un berbec. Animalele sunt înconjurate în prim plan de la stânga la dreapta de un snop de grâu, cu o seceră agățată de legătore, viță de vie pe araci,

**Tabelul I. Premiații compartimentului „Industria casnică și manufactura”
la Expoziția Agricolă a Basarabiei, Chișinău, 1889.**

Numele celui care a expus	Realizarea pentru care a fost premiat	Distincția	Din partea cărei instituții
C. Al. Russo, jud. Chișinău	Covoare de calitate excelentă și dimensiuni foarte mari	Medalia de aur	Adunarea Proprietarilor Agricoli din Basarabia (E.N. Dîmo)
Frații Ion și Victor Sinadino, fiii lui Pantelimon Sinadino	Pielicele de caracul de calitate – 20 unități	Medalia de aur	Zemstva Basarabiei
Efim N. Malikedov (Gubernia Orenburg)	Șal de Orenburg	Medalia mare de argint	Zemstva Basarabiei
Ilarion Biurikov, Chișinău	Corn cu piston	Medalia mare de argint	Zemstva Basarabiei
Anastasia G. Hitrova	Diferite obiecte fine din lână și mătase	Medalia mică de argint	Ministerul de Finanțe
Alexandru I. Merjvinski	Cuptoare portative de bucătărie de invenție proprie	Medalia mică de argint	Ministerul de Finanțe
Eugenia Apostolopulo	Covoare cu ornamente frumoase	Medalia de bronz	Societatea Agricultorilor din Sudul Rusiei
Școala de fete de două clase din Chișinău	Lucrări de croitorie și broderie ale elevelor	Medalia de bronz	Duma Orașului Chișinău
Gheorghe Cebotari	Altar sculptat în lemn	Medalia de bronz	Ministerul de Finanțe
Sofia Ernest, jud. Hotin	Rochii pentru dame și fetițe	Medalia de bronz	Duma Orașului Chișinău
Sava Plugari	Rogojini și coșuri	Medalia de bronz	Ministerul de Finanțe

frunze de tutun, un îmblăciu, un hârleț, o furcă de lemn cu doi colți, o boroană, un stup de albine, o coasă, o greblă și porumb în spic. Dedesubt, în centru, numele gravorului: П. Стадницкий. În exergă, între două cercuri liniare: БЕССАРАБСКАЯ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ВЫСТАВКА ВЪ КИШИНЕВЕ („Expoziția Agricolă a Basarabiei de la Chișinău“); jos, 1889; despărțite de câte o rozetă. Pe margine, cerc liniar.

Rv. Cunună bogată, formată din grâu, secară, ovăz, știuleți de porumb, struguri, cânepă, viță de vie, iar în partea de jos cu frunze, o pară, un măr și o gutuie. În partea de sus a medaliei, stema Basarabiei model 1826, cu coroana Imperiului Rus și înconjurată cu o cunună de laur legată jos cu o panglică. În centrul câmpului: ОТЪ /

БЕССАРАБСКАГО / СОБРАНИЯ / СЕЛЬСКИХЪ / ХОЗЯЕВЪ („Din partea Adunării Proprietarilor Agricoli din Basarabia“); dedesubt, ornament. Pe margine, cerc liniar.

2. Medalia mare a Expoziției Agricole a Basarabiei, Chișinău, 1889, emisă de Adunarea Proprietarilor Agricoli din Basarabia. Bronz; 295 g; 93 mm; grosimea 7 mm.

Av. Ca mai sus, dar cu numele gravorului amplasat mai la dreapta și cu stelute în șase colțuri în locul rozetelor despărțitoare ale legendei.

Rv. Ca mai sus, dar cu inițialele numelui gravorului (П.С.) sub cunună.

3. Medalia „Pentru Muncă Utilă“, emisă de Duma Orașului Chișinău. Argint; 42,5 g; 44 mm; grosimea 3,5 mm.

Av. Cunună formată dintr-o crenguță de stejar în partea dreaptă și una de laur în partea stângă, legate cu o panglică; dedesubt, în centru, monograma gravorului – П.С. (P. Stadnički). În centrul câmpului: ЗА / ПОЛЕЗНЫЕ / ТРУДЫ („Pentru Muncă Utilă“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. ОТЪ / КИШИНЕВСКОЙ / ГОРОДСКОЙ / ДУМЫ („Din partea Dumei Orașului Chișinău“). Pe margine, cerc liniar.

Gravorul primelor trei medalii este P. Stadnički¹³ (24.08.1853–1916). Născut în familia unui preot, a învățat la seminarul din Ekaterinoslav, iar în 1873–1883 la Academia de Arte din Sankt-Petersburg. Medalier la Monetăria din Sankt-Petersburg din 16.09.1883. Din 07.05.1912 medalier superior până la pensionare, la 20.03.1914.

4. Medalia „Pentru Producția Agricolă“, emisă de Ministerul Agriculturii și al Patrimoniului de Stat. Argint; 143,13 g; 66 mm; grosimea 5,5 mm.

Av. Pe o terasă trecând în dreapta în vie și la orizont în livadă, este reprezentată o bovină în picioare, cu capul spre stânga, înconjurată în prim plan de la stânga la dreapta de un snop de grâu, o torcătoare, o stropitoare, o boroană, o greblă, o furcă de lemn cu trei colți, un hârleț, un topor, un plug cu roți, un ferăstrău, un îmblăciu, o coasă. În exergă, între două cercuri liniare: ЗА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЯ ПРОИЗВЕДЕНИЯ („Pentru Producția Agricolă“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. Cunună bogată, formată în partea stângă din spice de grâu, mălai, cânepă, gutuie, mac, cireșe, sfeclă, morcov, ridiche, roșii, crenguță de stejar cu ghinde și în partea dreaptă din spice de secară, știuleți de porumb, struguri și frunze, pere, mere, vierme de mătase pe crenguță de dud, agriș, bostan, ardei, cartof, crenguță de laur cu fructe, legate cu o panglică. În centrul câmpului: ОТЪ / МИНИСТЕРСТВА / ЗЕМЛЕДЕЛИЯ / И / ГОСУДАРСТВЕННЫХЪ / ИМУЩЕСТВЪ („Din partea Ministerului Agriculturii și al Patrimoniului de Stat“); dedesubt, ornament. Pe margine, cerc liniar.

5. Medalia „Expoziția Gubernială a Producției Agricole“, emisă de Ministerul Patrimoniului de Stat. Bronz; 129,9 g; 65 mm; grosimea 5 mm.

Av. Ca mai sus, dar cu menționarea gravorului, jos — РЕЗАЛЪ КЛЕПИКОВЪ („A tăiat Klepikov“) și legenda, cu ornament jos: ГУБЕРНСКАЯ ВЫСТАВКА СЕЛЬСКИХЪ ПРОИЗВЕДЕНИЙ („Expoziția Gubernială a Producției Agricole“).

Rv. Ca mai sus, dar legenda, cu ornament jos: ОТЪ / МИНИСТЕРСТВА / ГОСУДАРСТВЕННЫХ / ИМУЩЕСТВЪ („Din partea Ministerului Patrimoniului de Stat“). Jos, sub cunună, între capetele panglicii, numele autorului: М. КУЧКИНЪ. Pe margine, cerc liniar. Medalia a fost transferată la Muzeul Național de Istorie a Moldovei în anul 1983.

6. Medalia „Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie“ a Expoziției Agricole a Basarabiei, Chișinău, 1889, emisă de Zemstva Basarabiei. Bronz; 90 g; 57 mm; grosimea 5,5 mm.

Av. La orizont un relief deluros, în partea stângă cu stupi de albine și livadă, iar în partea dreaptă cu viță de vie și porumb în spic; în centru, o bovină în picioare cu capul spre stânga, înconjurată în prim plan de la stânga la dreapta de un snop de grâu, o torcătoare, o stropitoare, o boroană, o greblă, o furcă de lemn cu trei colți, un butoi de vin cu o coardă de viță de vie, frunze de tutun, un ferăstrău, o coasă, un îmblăciu, un plug cu două roți. În exergă, între două cercuri liniare: БЕССАРАБСКАЯ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ВЫСТАВКА ВЪ КИШИНЕВЕ („Expoziția Agricolă a Basarabiei de la Chișinău“); jos, 1889; despărțite de câte o rozetă. Pe margine, cerc liniar.

Rv. Cunună bogată, formată din grâu, secară, orz, ovăz, știuleți de porumb, cânepă, struguri, gutuie, mere, pere, coacăze, cireșe, morcov, bostan, buchete din crenguțe de stejar cu ghinde și crenguțe de laur legate cu panglică lată, peste care în partea inferioară broșează un scut cu stema Basarabiei model 1826, cu coroana imperială rusă. Sub scut sunt două greble de lemn încrucișate. În partea de sus a medaliei, stema Imperiului Rus: acvilă bicefală cu trei coroane, purtând în gheare sceptrul și globul crucifer, iar pe piept un scut cu stema Moscovei înconjurat de colanul ordinului Lâna de Aur; pe aripile desfăcute sunt opt scuturi cu steme ale provinciilor anexate. Circular, pe margine: ЗА ТРУДОЛЮБИЕ И ИСКУССТВО („Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie“). În interiorul cununii: ОТЪ / БЕССАРАБСКАГО / ЗЕМСТВА („Din partea Zemstvei Basarabiei“). Pe margine, cerc liniar.

7. Medalia „Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie“, emisă de Comitetul Expozițiilor Agricole din Basarabia. Argint; 46 g; 44 mm; grosimea 4 mm.

Av. Ca mai sus, dar legenda: ★ ОТЪ КОМИТЕТА БЕССАРАБСКИХЪ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННЫХЪ ВЫСТАВОКЪ („Din partea Comitetului Expozițiilor Agricole din Basarabia“).

Rv. Ca mai sus, dar fără legendă în interiorul cununii.

Cu această medalie a fost premiat K. Sarkizov la Expoziția Agricolă de la Tarutino în anul 1912. A fost donată Muzeului Republican de Studiere a Ținutului (astăzi Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală) în anul 1963 de către A. Ovcinikov, din orașul Tighina.

8. Medalia „Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie“, varianta pentru premiarea animalelor, emisă de Comitetul Expozițiilor Agricole din Basarabia. Bronz; 50 g; 44 mm; grosimea 4 mm.

Ca mai sus, dar cu curelușă pentru atârnat de gâtul animalului, atașată printr-o plăcuță de alamă decupată în forma a două crenguțe cu inel de prindere.

1

2

3

4

Pl. I. Medalii ale expozițiilor agricole din Basarabia.

5

6

7

8

Pl. II. Medalii ale expozițiilor agricole din Basarabia.

9

10

11

12

Pl. III. Medalii ale expozițiilor agricole din Basarabia.

9. Medalia „Pentru Muncă în Pomicultură“, emisă de Duma Orașului Chișinău. Bronz; 95 g; 57 mm; grosimea 5 mm.

Av. Cunună formată din crenguțe cu frunze și fructe de agriș, zmeură, cireșe, prune, mere, pere și gutuie; sus, steluță cu cinci colțuri. În centru: ЗА / ТРУДЫ / ПО / САДОВОДСТВУ („Pentru Muncă în Pomicultură“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. ОТЪ / КИШИНЕВСКОЙ / ГОРОДСКОЙ / ДУМЫ („Din partea Dumei Orașului Chișinău“). Pe margine, cerc liniar.

10. Medalia Direcției Generale de Reglementare a Regimului Proprietății Funciare și Agricultură. Bronz; 130 g; 66 mm; grosimea 4 mm.

Av. Capetele acolate ale împăraților Alexandru al III-lea (în planul II) și Nicolae al II-lea (în prim plan), în profil spre stânga. În exergă: ИМПЕРАТОРЪ АЛЕКСАНДРЪ III — ИМПЕРАТОРЪ НИКОЛАЙ II („Împăratul Alexandru al III-lea / Împăratul Nicolae al II-lea“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. Cunună din spice de grâu, mălai, cânepă, secară, știuleți de porumb, struguri cu frunze, mere, pere, o crenguță de dud cu vierme de mătăsă, cireșe, prune, gutuie, coacăză, zmeură, căpșune, ardei, morcov, sfeclă, bostan, cartof, mănunchi din crenguțe de stejar cu ghinde și crenguțe de laur, legate cu panglică. În centrul câmpului: ОТЪ / ГЛАВНАГО / УПРАВЛЕНИЯ / ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА / И / ЗЕМЛЕДЕЛИЯ („Din partea Direcției Generale de Reglementare a Regimului Proprietății Funciare și Agricultură“); dedesubt, ornament. Pe margine, cerc liniar.

11. Medalia „Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie“, emisă de Ministerul de Finanțe. Argint; 36,52 g; 42 mm; grosimea 3,4 mm.

Av. Capul împăratului Nicolae al II-lea în profil spre stânga. În exergă: Б.М. НИКОЛАЙ II ИМПЕРАТОРЪ / И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОСС. („Cu mila lui Dumnezeu Nicolae al II-lea, împărat și autocrat a toată Rusia“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. Cunună din frunze de stejar cu ghinde, legată jos și sus cu o panglică. În centru: ЗА / ТРУДОЛЮБИЕ / И / ИСКУССТВО / ОТЪ / МИНИСТЕРСТВА / ФИНАНСОВЪ („Pentru Muncă Sârguincioasă și Măiestrie din partea Ministerului de Finanțe“). Pe margine, cerc liniar.

Pe muchie: III ОЧЕРЕДН. ВЫСТАВКА СЕЛЬСКО. ХОЗ. и ПРОМЫШЛ. ПТИЦЕВЪ ВЪ КИШИНЕВЕ 1902 г („A III-a Expoziție Ordinară de Agricultură și Avicultură Industrială de la Chișinău din anul 1902“).

12. Medalia „Pentru Muncă Utilă în Avicultura Agricolă“, emisă de Societatea Rusă de Avicultură Agricolă. Argint; 38,86 g; 41 mm; grosimea 3 mm.

Av. Cunună formată dintr-o crenguță de stejar în dreapta și una de laur în stânga, legate jos cu o panglică. În centru: ЗА / ПОЛЕЗНЫЕ ТРУДЫ / ВЪ ОБЛАСТИ / СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОГО / ПТИЦЕВОДСТВА („Pentru Muncă Utilă în Avicultura Agricolă“). În exergă: * ОБЩИМИ СИЛАМИ ДОСТИГНЕМЪ ЖЕЛАЕМАГО НА ПОЛЬЗУ ОТЕЧЕСТВА („Prin eforturile noastre comune obținem prosperarea Patriei“). Pe margine, cerc liniar.

Rv. Țărancă în picioare, îmbrăcată în rochie lungă, cu o cosiță în față, o salbă și o cruciuliță la gât, un coș în mâna stângă din care aruncă grăunțe, stă în centrul unei câmpii, care în depărtare trece în livadă. Țăranca este înconjurată în prim plan de la stânga la dreapta de două găini care mănâncă, o găină și un cocoș în centru, două găște

spre dreapta și trei rațe în iaz. În partea stângă, o crenguță de măslin. În exergă: *
УЧРЕЖДЕННОЕ ВЪ 1896 г. РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО СЕЛЬСКО-
ХОЗЯЙСТВЕННОГО ПТИЦЕВОДСТВА („Societatea Rusă de Avicultură
Agricolă întemeiată în anul 1896“). Pe margine, cerc liniar.

NOTE

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (= ANRM), F. 78, inv. 1, d. 200, f. 1.

² *Ibidem*, f. 2.

³ *Ibidem*, f. 20.

⁴ *Ibidem*, f. 32.

⁵ *Ibidem*, f. 33.

⁶ *Ibidem*, f. 30.

⁷ *Ibidem*, f. 29.

⁸ *Ibidem*, f. 23-24.

⁹ *Ibidem*, f. 86.

¹⁰ *Ibidem*, f. 11.

¹¹ Zolotnic — unitate de măsură în Rusia de circa 4,25 g.

¹² ANRM, F. 78, inv. 1, d. 200, f. 43.

¹³ M.I. Smimov, *So znakom "S.P.B."*, Tol'jati, 1994, p. 138.

MÉDAILLES DES EXPOSITIONS AGRICOLES DE LA BESSARABIE

RÉSUMÉ

On présente des médailles concernant les expositions agricoles de la Bessarabie à la fin du XIXe et au début du XXe siècle. Les pièces n°s 1, 2, 6 et 11 furent émises exclusivement pour les expositions locales de 1889 et 1902; les autres ont été utilisées pour diverses expositions organisées dans l'Empire Russe.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Vue de l'Exposition Agricole et Industriale de la Bessarabie, Chișinău, 1889.

Tableau I. Les lauréats de la section „Industrie domestique et manufacture“ de l'Exposition Agricole et Industriale de la Bessarabie, Chișinău, 1889.

Pl. I-III. Médailles des expositions agricoles de la Bessarabie.

CÂTEVA MEDALII MAI PUȚIN CUNOSCUTE PRIVIND ISTORIA BASARABIEI

VALERIAN L. CIOFU

În colecția noastră de medalii, la secțiunea Istoria Moldovei, s-au adunat câteva piese pe care vitregia istoriei sec. XIX–XX le-a clasat în tezaurul documentar, astăzi mai puțin cunoscut specialiștilor și iubitorilor de artă, nefiind încă publicate. Le prezentăm aici pe scurt, cu nădejdea că vor putea fi admirate și folosite ca material didactic-ilustrativ la seminariile de istorie a plaiului strămoșesc. Ele privesc partea de răsărit a Moldovei istorice: prin tratatul încheiat în București la 16/28 mai 1812 între Imperiile Rus și Otoman, bazat pe o hartă falsificată și pe mituirea unor funcționari otomani la masa tratativelor din casa lui Manuc-bei, Rusia anexează teritoriul dintre Prut și Nistru al principatului românesc al Moldovei, denumit apoi, prin extensie, Basarabia și organizat ca gubernie¹.

1. Medalia de serviciu „Primarul satului“, 1861 (fig. 1)

Av. În centru, stema Moldovei istorice — cap de zimbru însoțit de stea, rozetă și semilună — în scut ripsat orizontal și timbrat de coroană imperială. Circular, între două borduri, inscripția СЕЛЪСКИИ — СТАРОСТЯ

Rv. În centru, monograma împăratului Alexandru II (А II) asuprită de coroană imperială. Circular, între două borduri, inscripția 19 – ФЕВРАЛЯ – 1861 – ГОДА

Alamă; grosime 3 mm; cu dimensiunile de 44 mm (circular) și 50 mm (inclusiv proeminențele); cu două lăntișoare și baretă de 40 mm cu bold de prindere sus.

La 19 februarie 1861, țarul reformator Alexandru II promulgă legea reformei agrare în întreaga Rusie, prin care se abolește iobăgia și se împrăștiă o parte din truditorii de pe latifundiile feudale². Și în Basarabia, ca și în alte teritorii anexate în care campaniile de colonizare³ creau dificultăți suplimentare, pentru a facilita aplicarea legii, primarul satului (starostele) a fost întărit în exercitarea funcțiunilor, printre altele, cu o astfel de medalie de serviciu (ca o legitimație vizibilă, purtată obligatoriu pe piept)⁴. Inscripțiile de pe medalie atestă că purtătorul este staroste și își exercită funcțiile în temeiul legii din 19 februarie 1861.

2. Medalia de serviciu „Judecător de plasă“, 1889 (fig. 2)

Av. Ca mai sus. Circular, între două borduri, inscripția ВОЛОСТНОЙ СУДЬЯ

Fig. 1. Medalia de serviciu „Primarul satului”, 1861.

Rv. În centru, monograma împăratului Alexandru III (A III) asuprită de coroană imperială. Circular, între două borduri, inscripția ФЕВРАЛЯ – 1861 Г. – 12 ЮЛЯ – 1889 Г.

Alamă; grosime 3 mm; cu dimensiunile de 42 mm (circular) și 49 mm (inclusiv proeminențele); cu două lăntișoare și baretă de 65 mm cu bold de prindere sus.

Timp de peste un sfert de secol, munca primarilor satești s-a desfășurat cu dificultăți, cu rezultate modeste și cu repetate plângeri trimise la parlamentul din Sankt-Petersburg. Presat de mișcări social-politice mai radicale, atentate etc., țarul Alexandru III aprobă prin ucazul din 12 iulie 1889 un șir de măsuri suplimentare, printre care asistarea primarului sateșc, la nevoie, de judecătorul de plasă (împăciuitorul)⁵. Și acesta trebuia să poarte o medalie de serviciu prin care era împuternicit a aplica ucazurile din 1861 și 1889.

3. Medalia centenarului anexării Basarabiei de către Rusia, 1912 (fig. 3)

Av. Noua stemă a guberniei: scut tăiat, cu jumătatea superioară a stemei Rusiei în primul cartier și cu stema Moldovei ca mai sus în al doilea cartier. În jur inscripția (cu prescurtări) ВЪ ПАМ. ПРИС. БЕС. КЪ РОССИИ ОТЪ КИШ. ОЪЦ. РЕМ.

Fig. 2. Medalia de serviciu „Judecător de plasă”, 1889.

Fig. 3. Medalia centenarului anexării Basarabiei de către Rusia, 1912.

УПР. 1812–1912. Medalia este lucrată unifață, iar pe spate sunt imprimate doar două mărci de calitate: argint 84 % și sigla ИТ a controlului.

Argint ștanțat; grosime 1 mm; în formă de scut cu dimensiunile de 19 × 37 mm (total – cu coroana și inelul de prindere la panglică).

Sărbătorirea în Rusia țaristă, în 1912, a centenarului primei răpiri a Basarabiei, a prilejuit emiterea unor medalii locale, între care și cea prezentată aici. Destinată participanților la festivitățile oficiale, această medalie-bijuterie jubiliară a fost realizată de bijutieri iscusiți din Chișinău. Traducerea inscripției rusești este după cum urmează: „În amintirea anexării Basarabiei la Rusia, din partea conducerii generale a meseriașilor

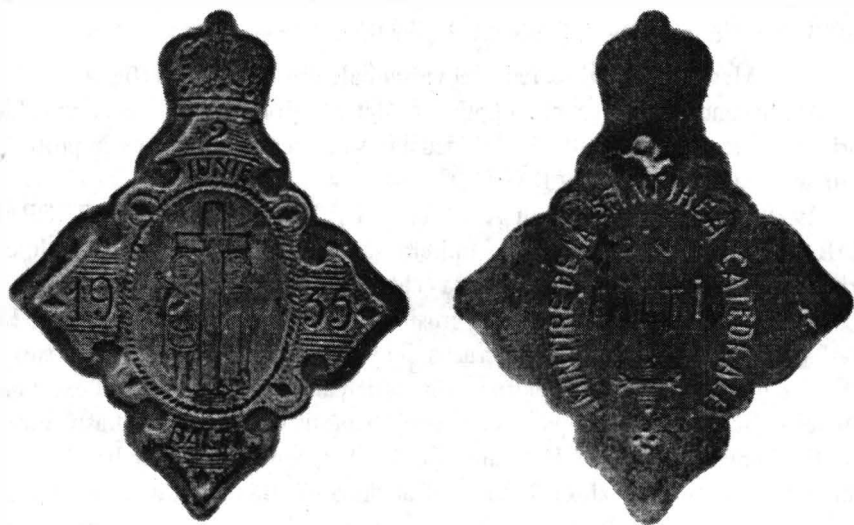

Fig. 4. Medalia sfințirii catedralei episcopale din Bălți, 1935.

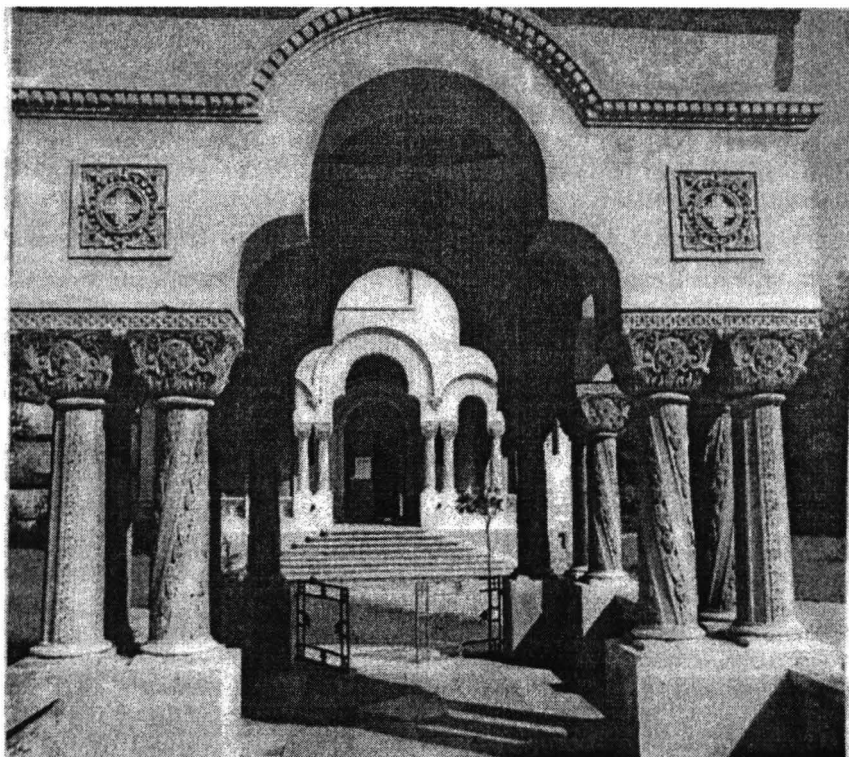

Fig. 5. Baptisteriul și pridvorul catedralei episcopale din Bălți (după revista Aurora).

(breslelor) din Chișinău 1812–1912“. Piesa constituie o mostră a influenței artei miniaturale a medaliștilor ruși care au excelat în sec. XVIII–XIX.

Și în perioada interbelică, medaliștii basarabeni au realizat câteva medalii mici, categorie din care fac parte și următoarele două pe care le prezentăm.

4. Medalia sfințirii catedralei episcopale din Bălți, 1935 (fig. 4)

Av. În centru, într-un contur eliptic torsadat, Sfinții Împărați Constantin și Elena, alături de o cruce mai înaltă. Pe fondul medaliei sunt presate ornamente în profil înalt. Inscripția: 2 / IUNIE / 19 – 35 / BĂLȚI

Rv. Inscripția în profil înalt AMINTIRE DE LA SFÎNȚIREA CATEDRALEI DIN BĂLȚI; jos, ornamente; sus, lipitura lăntșorului. Elementele heraldice și inscripțiile au fost realizate prin ștanțare la cald.

Alamă lucioasă, calitate moale; grosime 0,8 mm; cu dimensiunile de 32 mm (pătrat) și 54 mm (înălțime, inclusiv crucea din vârful mitrei episcopale ortodoxe).

Medalia a fost realizată pentru clerul participant la festivitate, fiind executată la un atelier de icoane al Episcopiei sau al unei mănăstirii basarabene. Orașul Bălți era sediul Episcopiei ortodoxe a Hotinului, pusă sub jurisdicția Mitropoliei Bucovinei, pendinte de Patriarhia Ortodoxă Română⁶. Catedrala din Bălți, sfințită la 2 iunie 1935, este o operă arhitecturală de excepție în spațiul ecleziastic al întregii Moldove istorice⁷, fiind egalată doar de mănăstirile Curtea de Argeș sau Văcărești. Ea a avut a suferi multe

sub ocupația fostei URSS: i-a fost demolată clopotnița, iar incinta a fost afectată unui muzeu local. După 1991, autoritățile Republicii Moldova au restaurat și redat cultului ortodox catedrala și au reconstruit clopotnița. În revista de propagandă a ambasadei fostei URSS la București – „Aurora” –, s-a publicat în anii '70 o fotografie a baptisteriului și pridvorului catedralei, cu explicația „Bălți. Muzeul etnografic”. O reproducem și noi aici (fig. 5), ca detaliu al arhitecturii bisericești din România Întregită în 1918, sub înalta păstorire a Patriarhului Dr. Miron Cristea.

5. Medalia campionatului de tenis al Basarabiei, 1936 (fig. 6)

Av. În centru, scut cu stema Moldovei istorice — cap de zimbru însoțit de stea mare, stea mică și semilună. Circular, inscripția CAMPIONATUL DE TENNIS AL BASARABIEI 1936. Toate reprezentările sunt în adâncime.

Rv. Monograma CTC (probabil prescurtare de la Campionatul de Tenis de la Chișinău)⁸. Extremitățile literelor sunt striate, dând impresia unor snopi cu spice de grâu.

Argint; grosime 0,8 mm; cu diametrul de 32 mm, peste care sunt nituite discret în trei locuri, cu cupru, literele majuscule din argint gros de 0,5 mm de pe revers; cu tortiță și inel cu bold, pe care este prinsă o fundă din panglică textilă în culorile drapelului României (albastru, galben și roșu).

Rodnicia pământului Basarabiei, hărnicia țăranilor și legăturile proprietarilor de pământ cu omologi ai lor din țările Europei apusene dar și din Rusia și Ucraina, au propulsat această parte de țară în rândul marilor producători de cereale, legume, fructe, struguri și vinuri de calitate competitivă european. În acest context, intelectualii din Basarabia au fost și promotori ai aducerii sporturilor moderne printre băștinași, între care tenisul de câmp. În 1936 s-a organizat un campionat de tenis al Basarabiei, la Chișinău, prilej cu care a fost executată această medalie, rod al artei manuale.

Istoria acestui sport nobil în România Întregită a marcat următoarele trei momente deosebite: 1927 — înființarea Clubului de Tenis Brăila (cu medalii de bronz de 42 mm, cu inel și panglică); 1935 — Campionatul Național de Tenis (dotat cu plachete de bronz patinat sau argintat sau aurit, 100 × 140 mm); 1936 — Campionatul de Tenis al Basarabiei (cu medalia prezentată mai sus).

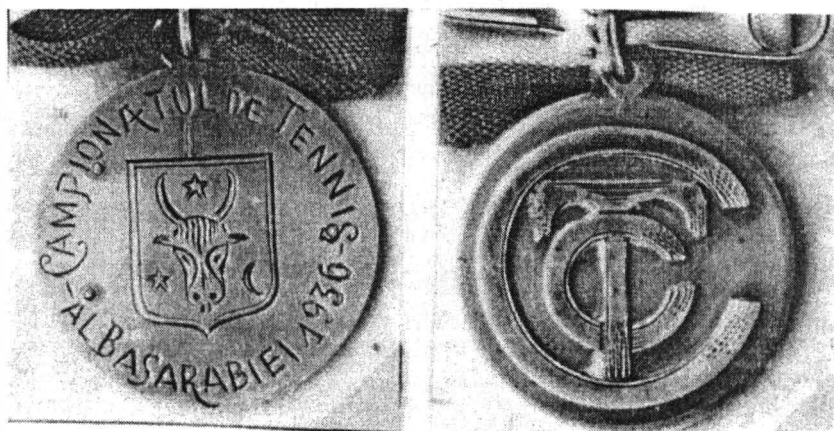

Fig. 6. Medalia campionatului de tenis al Basarabiei, 1936.

¹ P. Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812–1918*, Iași, 1924, p. 62–65.

² A. Oțetea (red.), *Istoria lumii în date*, București, 1972, p. 281–282.

³ M. Bruhis, *Rusia, România și Basarabia 1812...1940*, Chișinău, 1992, p. 122–145.

⁴ Medalioane de serviciu purtate pe piept, care atestă apartenența purtătorului la o instituție, breaslă, asociație profesională ori culturală etc. au fost numite de noi medalii corporatiste: vezi BSNR, 75-76 (1981–1982), 1983, p. 393–410.

⁵ Instituția tradițională a „împăciuitorilor și măsurătorilor pământului”, formată de regulă din țărani fruntași ai satului, onești și „cu credință în Dumnezeu”, a cunoscut o îndelungată existență în mediul rural din toate provinciile românești până recent. După predarea la redacție a acestui articol, ne-a fost semnalată lucrarea Irinei Goncarov din Tyragetia, 8, 1999, p. 167–172, despre unele însemne ale personalului administrației țărănești din Imperiul Rus, cu informații și comentarii interesante și unde este prezentată și o medalie de judecător de plasă (voloste) similară cu cea din colecția noastră.

⁶ D. Gusti (red.), *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 420.

⁷ Unele lucrări de artă (sculpturi în marmură și în lemn, picturi în fresco) și finisările exterioare ale catedralei, s-au terminat mai târziu, până spre a doua răpire a Basarabiei, Nordului Bucovinei ș.a. de către armatele fostei URSS, în iunie 1940.

⁸ Nu este exclus ca majusculele CTC să fi reprezentat inițialele numelui jucătorului sau ale campionului.

QUELQUES MÉDAILLES PEU CONNUES CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA BESSARABIE

RÉSUMÉ

On présente cinq pièces de la collection de l'auteur, qui attestent l'art de la médaille en Bessarabie aux XIXe–XXe siècles. Ces médailles illustrent des aspects de l'histoire de la Bessarabie qui, à cause de la censure de l'époque communiste, sont encore peu connus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La médaille du maire du village, 1861.

Fig. 2. La médaille du juge d'arrondissement rural, 1889.

Fig. 3. La médaille du centenaire de la première annexion de la Bessarabie par la Russie, 1912.

Fig. 4. La médaille de la sanctification de la Cathédrale épiscopale de la ville de Bălți, 1935.

Fig. 5. Le baptistère et le parvis de la Cathédrale épiscopale de la ville de Bălți (d'après la revue *Aurora*).

Fig. 6. La médaille du championnat de tennis de la Bessarabie, 1936.

Interesul pe care colecționarii numismați îl acordă probelor monetare este diferit. Unii le consideră fără nici o valoare. Ele nu au circulat, nu au deci semnificația economică atribuită pieselor în uz și nici valoarea politică de însemn al independenței de stat, caracteristică monedelor naționale. În consecință, acest grup le ignoră și, când li se arată vreun exemplar, îl privesc grăbit sau indiferent, mai ales de către cei care au aversiune pentru ele, considerându-le — în cel mai bun caz — un fel de capricii tehnice de maestru monetar sau — într-un caz rău — exemplare destinate traficului fraudulos. În sfârșit, cu aceeași optică negativistă, probele mai sunt considerate drept însemne monetare care au eșuat în tentativa de a deveni emisiune oficială, ceea ce constituie un argument peremptoriu pentru a nu le lua în considerare.

La polul opus se află grupul entuziaștilor care le colecționează preferențial, din multe motive:

- Sunt exemplare rare, foarte rare sau unicate, deoarece inițial se bate un număr redus din aceste prototipuri cu destinația exclusivă pentru comisia de experți care decide alegerea viitoarei monede oficiale. Unele probe sunt chiar numerotate, iar evidența lor este sever controlată de monetărie, care interzice scoaterea lor din incintă, pentru a nu se crea confuzii pe piața valorică.

- Fiind necirculate, probele monetare au grad maxim de conservare, sunt ireproșabile din punct de vedere tehnic și foarte atractive pe plan artistic, ceea ce, fără îndoială, sporește interesul colecționarilor.

Între aceste două grupuri extreme se situează moderații, care, în mod obiectiv, le consideră premonede, protomonede sau modele care marchează o etapă obligatorie, chiar indispensabilă, în alegerea unei monede circulante. Prin mărime, format, desen artistic și aliaj metalic utilizat, probele informează în mod concret cum ar arăta viitoarea monedă, așa cum macheta unei locuințe convinge pe nespecialiști mai mult decât planurile aflate pe planșetele arhitecților.

Cert este că probele monetare sunt menționate în publicațiile de specialitate, fac parte din exponatele târgurilor de monede, iar cataloagele de licitație le rezervă un spațiu tipografic privilegiat.

Până în prezent, despre probele monetare s-a scris relativ puțin în țara noastră. Un capitol special, dar nu exclusiv, le este dedicat în volumul de referință semnat de O. Luchian, G. Buzdugan și C. Oprescu, intitulat *Monede și bancnote românești*, București, 1977. Alt capitol, bine exemplificat, se găsește în monografia lui Aurelio Rauta, apărută în 1974 la Madrid, cu titlul *The Modern Romanian Coins*, sub auspiciile Asociației Culturale Hispano-Române din Salamanca. Autorul este român, iar numele real este Aureliu Răuță.

Probele monetare au fost rareori prezente în sumarul periodicelor românești, dar în ultimii ani ele au atras mai mult atenția specialiștilor, dovadă fiind articolele semnate de C. Mihai și R. Ocheșeanu, BSNR, 86–87, 1992–1993 (1996), p. 213–224; Liliana-Nicoleta Hanganu, în colaborare cu R. Ocheșeanu, BSNR, 86–87, 1992–1993 (1996), p. 225–231 și G. Bernardi, SCN, 11, 1995 (1997), p. 214–223. Cel mai bogat tablou al probelor monetare românești, cu semnalarea multor piese inedite păstrate în colecții particulare, este cuprins la B. Prokisch, Michaela Heintz, H. Emmerig, Michaela Zavadil, Susanna Heinz, *Repertorium zur Neuzeitlichen Münzprägung Europas*, XVIII, *Südosteuropa*, Viena, 1999, p. 74–87.

În cele ce urmează prezint o probă monetară inedită, care ar putea trezi interes pentru membrii societății noastre nu numai datorită faptului că este unicat, dar mai ales din cauza semnificației politice care i se poate atribui.

Piesa în discuție este o probă monetară de argint cu titlul 850‰, cu diametrul de 35 mm, muchia dreaptă, zimțată, în greutate de 20,80 g. A fost concepută de talentatul și regretatul gravor Haralambie Ionescu, de la care am achiziționat-o cu mulți ani în urmă. Acestuia i s-a comandat o monedă jubiliară destinată imortalizării unui eveniment festiv cu semnificație deosebită pentru conducerea politică a țării din perioada respectivă, anume împlinirea a 20 de ani de la 23 august 1944, ziua „eliberării noastre de sub jugul fascist”, devenită pentru 40 de ani Ziua Națională a țării noastre.

Aversul prezintă într-un cerc periferic perlat stema de stat adoptată la 30 decembrie 1947, mai precis varianta a doua a ei, care se deosebește de prima prin steluța cu cinci colțuri, plasată în partea de sus, între cele două ghirlande de spice de grâu care circumscriu însemnul heraldic. În partea de sus a stemei se găsește noua denumire oficială a țării după abolirea monarhiei, REPUBLICA POPULARA ROMANA, iar în partea inferioară este înscrisă data festivă de 23 AUGUST care marchează, în limbajul stereotip al epocii, insurecția națională antifascistă și antiimperialistă din 1944, prelungită în dreapta de o ramură de lauri, în stânga de o ramură de stejar; în dreapta și în stânga stemei sunt gravate datele jubileului respectiv anii 1944 și 1964. Această stemă

Fig. 1. Proba monetară 100 lei 1964.

a fost modificată la 31 august 1965, când denumirea de republică populară a fost transformată în republică socialistă.

Reversul probei, prevăzut de asemenea cu cerc perlat marginal, prezintă central un medalion circular delimitat de o linie plină, care ocupă cea mai mare parte a suprafeței monetare. În interiorul lui, artistul gravor a figurat un cuplu format dintr-o tânără țărăncă, ținând în brațe un snop de grâu și o seceră, iar în spatele și spre dreapta ei, un tânăr muncitor, cu un ciocan în mâna dreaptă, în timp ce mâna stângă se odihnește protector și autoritar pe umărul stâng al fetei. Ambii sunt îmbrăcați cu decența revoluționară cu care ne obișnuise grafica timpului, iar privirile lor, ațintite în aceeași direcție, sugerează, fără echivoc, că baza politică a regimului pe care-l immortalizează proba monetară constă din alianța indestructibilă dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare sub conducerea partidului comunist, cel care, în scena figurată, comunică probabil tinerilor cu trăsături severe, atitudinea fermă și hotărârea mobilizatoare pentru noi victorii. Medalionul este încadrat de două ramuri de lauri reunite în partea inferioară și care, în partea superioară, menajează spațiul unde este gravat nominalul monedei: 100 LEI.

În buna tradiție a epocii pe care o ilustrează, proba nu este personalizată de numele gravorului, nici măcar de inițiale (H.I.), așa cum acesta a semnat pe unele monede din perioada regalistă.

Pe plan tehnic, proba prezentată este reușit realizată, în contrast flagrant cu monedele care au circulat în acea epocă, toate din metal comun, făcute simplu sau chiar simplist, fără nici o preocupare artistică, diferențiate doar prin dimensiuni și valoare nominală.

Proba noastră are personalitate, cu avers sobru, care prin heraldica specifică îi atestă apartenența de țară, și printr-un revers care invită la unele comentarii. Astfel, cuplul de țărani muncitori din medalion reține atenția prin proporțiile sculpturale armonioase și, cu toată imobilitatea imprimată de matriță, sugerează o anumită mișcare și intenție de acțiune.

Cei care au memoria trecutului apropiat încă prezentă, realizează că gravorul s-a conformat cerințelor realismului artistic socialist, respectând singurul criteriu valoric acceptat atunci respectiv caracterul mobilizator al operei de artă exprimat în șabloane oficial aprobate. El a trebuit să se încadreze în tiparele cunoscute și a reprodus, în varianta românească, faimosul cuplu muncitor-țărăncă devenit emblematic în toate manifestările cultural-artistice ale țărilor care, până nu demult, au aparținut lagărului socialist (cu o singură excepție: în cuplul nord-coreean, care ilustrează doctrina Ciuce, tânăra ține în mâna stângă ridicată o carte deschisă).

Emiterea oficială a monedei jubiliare, prefigurată de această probă, nu a fost aprobată, dar artistul gravor a reușit salvarea acestui exemplar unic, care a încercat să rupă monotonia emisiunilor monetare terne circulante pe piața românească timp de 42 de ani.

Această probă monetară a fost comunicată în ședința Societății Numismatice Române din 20 ianuarie 2003, de la București, cei prezenți acceptând posibilitatea ca ea să fie realmente unicat. Am considerat oportună și publicarea ei, pentru a mări cercul celor care ar putea să-i confirme (sau infirme) această calitate. Mai sunt și alte motive, unele reale, altele prezumate.

Astfel, proba prezintă singura tentativă de a pune în circulație o emisiune monetară de argint în perioada celor 42 de ani de regim totalitar, deci între anii 1947–1989. Această constatare contrastează evident cu perioada României regaliste, foarte bogată în emisiuni monetare de argint, iar unele chiar din aur (1868, 1870, 1883, 1884, 1922, 1939, 1940). De la prima monedă de argint emisă în 1870 (1 leu, gravor Cândescu) până la ultima, din 1946 (100 000 lei, gravor H. Ionescu), au fost puse în circulație 34 emisiuni, care însumează cifra enormă de 321 843 349 monede, corespunzând la greutatea considerabilă de 2484,076 tone de argint. Schimbarea regimului politic a însemnat și schimbarea regimului monetar. Doar în anul 1948 s-a bătut o medalie de argint, cu efigia lui Nicolae Bălcescu, care a circulat un timp limitat, cu valoarea arbitrară și nemenționată pe piesă, de 100 lei.

De atunci și până în zilele noastre, România nu și-a mai permis luxul de a monetiza argintul, cum au făcut și unele țări foste socialiste. Dar, spre deosebire de noi, acestea au bătut totuși emisiuni jubiliare, cu evidentă nuanță propagandistică, dar și pentru satisfacția colecționarilor. Aș menționa doar pe cele pe care mi le reamintesc: *Gh. Dimitrov, Hristo Botev, Sfinții Kiril și Metodiu, Kiliandarsky* (Bulgaria), *Coopernic Mickaläczc* (Polonia), *Petőfi și Bela Bartok* (Ungaria). Face oarecum excepție fosta Uniune Sovietică, unde monedele de argint au fost numeroase (10, 15, 20, 50 de copeici și rubla din anii 1923–1925), urmate de emisiunile mai restrânse de argint, aur, platină și palladium dedicate olimpiadelor sau altor evenimente culturale (1980).

A mai existat o monedă de argint de 50 de lei, în serie limitată și numerotată pe muchie, bătută în 1983 la Philadelphia, SUA, și alta similară de 100 de lei (1982–1983), pe care le menționăm aici pentru că celebrează aniversarea a 2050 de ani de la crearea statului dac centralizat și independent. Reversul lor prezintă portretul dramatic al unui dac pileat bărbos sau o scenă de luptă dintre daci și romani, similară (sau poate reproducă) celor de pe Columna lui Traian din Roma. Aceste emisiuni americane sunt destinate colecționarilor.

Al doilea motiv al prezentării constă în ceea ce consider drept o obligație morală a actualilor colecționari români de monede, de a reînvia, fie și numai pentru o clipă, memoria celui care a fost artistul Haralambie Ionescu. A avut o activitate prodigioasă, desfășurată între anii 1939–1975, concretizată în machetele a 77 de emisiuni monetare – cu nimic mai prejos decât gravorii străini care ne-au semnat monedele (Vyon, Stern, W. Kullrich, A. Scharff, A. Michaux, Tasset, Huguenin, A.J. Patey, A. Lavrillier sau E.W. Becker).

Haralambie Ionescu, „Hașul“, cum îl răsfățau prietenii, se alătură altor gravori autohtoni, unii dintre ei sculptori renumiți (Bassarab, Jalea, A. Murnu și S. Grudinschi) care au transformat în operă artistică reversul unor banale mijloace de schimb comercial. În plus, Haralambie Ionescu a fost autorul a numeroase probe monetare și poate singurul care a reușit baterea unei monede de cobalt în atelierele Monetăriei de Stat din Roma, unde a făcut un stagiul de perfecționare profesională (250 lei 1935). Deși el a făcut macheta monedelor de 250 de lei din anii 1939–1940, cu portretul regelui Carol II, și a fost gravorul oficial al tuturor monedelor cu efigia regelui Mihai I emise între anii 1940–1948, adversarii comuniști l-au menținut în activitate oficială, de la stabilizarea monetară din 15 august 1947 și până la ultima monedă care-i aparține (15 bani 1975), tocmai datorită calității lui excepționale de gravor monetar.

Nu cunoaștem motivele pentru care proiectata emisiune monetară jubiliară de argint din 1964 nu a fost aprobată. S-ar putea ca acestea să existe în arhive care încă nu sunt accesibile. Până ce acestea vor putea fi consultate, semnatarul acestor rânduri încearcă unele explicații, care ar putea conține un sămbure de adevăr, deși ar putea fi considerate și fanteziste. Generația mea cunoaște dramatismul politic, social și uman al perioadei descrise mai sus, 1944–1964. Au fost anii dominați de lupta pentru preluarea puterii de către partidul comunist, de colectivizare a agriculturii, a altor mijloace de producție și de transformare a mentalității umane în sens socialist. Soliditatea blocului tampon dintre fosta Uniune Sovietică și democrațiile occidentale, format din așa-numitele regimuri de democrație populară, a fost însă mai puțin puternică decât au dorit-o inițiatorii lui răsăriteni. În 1953 a apărut prima fisură, marcată de revolta muncitorească din Berlin. În 1964, țara noastră a marcat o nouă fisură, reușind performanța incredibilă și considerată imposibilă atunci, de a obține retragerea armatelor sovietice de ocupație de pe teritoriul României. A fost prima încercare de desovietizare cunoscută ca începutul comunismului național românesc, care s-a amplificat în anii ulteriori.

Proba noastră monetară trebuia să consființească victoria regimului comunist după 20 de ani de la răsturnarea violentă a regimului denumit burghez de către activiștii acelei perioade. Dar anul 1964 a fost marcat de evenimente dramatice, care au dăunat atmosferei festive proiectate pentru 23 august. Pe primul loc s-a situat așa-numitul plan Valev, inițiat de Moscova, prin care granițele naționale ale țărilor participante la blocul sovietic erau pur și simplu desființate, fiind înlocuite cu întinse regiuni geografice arbitrar delimitate, în disprețul oricăror considerente istorice, etnice, religioase, cu ignorarea pactelor internaționale, a tratatelor de alianță și, în primul rând, cu desconsiderarea brutală a dorințelor poporului român. Țara noastră trebuia să se limiteze strict la producția agricolă, cea mai mare parte a provinciilor Oltenia, Muntenia și întreaga Dobroge fiind incluse în așa-numitul complex sud-dunărean, alături de Bulgaria. Nu trebuie să insistăm asupra a ceea ce ar fi însemnat pentru România o asemenea monstruozitate politică. De aceea, nici nu trebuie să ne surprindă reacția vehementă și hotărâtă a puterii politice de atunci, care a inițiat public o polemică serioasă, argumentată, convingând și pe vecinii noștri amenințați de aceeași perspectivă, astfel că planul a eșuat. Mi se pare că în această atmosferă politică agitată, o emisiune monetară de argint nu avea șanse reale de aprobare.

Ar mai putea fi invocat un eveniment, care probabil a contribuit la tensiunea de atunci, anume boala lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Boala acestuia, care i-a provocat decesul în martie 1965, devenise evidentă încă din a doua jumătate a anului 1964 și, cum era de așteptat — la noi și peste tot — a declanșat un proces de succesiune printre cei care s-au considerat îndreptățiți să-l urmeze la puterea supremă, mai ales că un testament politic nu a existat. Sunt tentat să cred că, având altă dominantă, factorii de decizie de atunci nu s-au mai preocupat de o emisiune monetară festivă. Această ipoteză este foarte fragilă chiar pentru cel care o menționează. Ea vine doar să nuanțeze atmosfera reală a momentului festiv 23 august 1964, adevăratul motiv al neaprobării fiind, pentru toate mințile lucide, dificultățile economice de atunci ale țării noastre.

Și din moment ce argintul, din simplu metal prețios, bun pentru monede și podoabe, a devenit actualmente material strategic utilizabil în tehnologiile sofisticate de vârf, este probabil că și alte țări, chiar cele dezvoltate, vor reduce emisiunile monetare marcate Ag.

UNE ÉPREUVE MONÉTAIRE INCONNUE: 100 LEI 1964

RÉSUMÉ

On présente une épreuve monétaire roumaine inédite de la collection de l'auteur: 100 lei 1964; AR 850‰ ; 20,80 g; 35 mm. Il s'agit d'une pièce destinée à marquer le 20e anniversaire de „l'insurrection antifasciste“ de 23 août 1944, considérée comme le début de l'ascension politique des communistes. Elle n'a pas été émise et l'auteur explique cela par le contexte politique (le „plan Valev“ de 1964, qui a provoqué une vive polémique entre les économistes roumaines et soviétiques, et la maladie du dirigeant Gh. Gheorghiu-Dej) et les difficultés économiques du pays.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'épreuve monétaire 100 lei 1964.

SILVIU ANDRIEȘ-TABAC

In honorem

prof. univ., dr.hab. GHEORGHE COZUB,

Membriu-corespondent

al Academiei de Științe a Republicii Moldova

Prima mențiune documentară a unui corp din actuala moșie a Ialovenilor datează din vremea lui Ștefan cel Mare. Într-un act din 11 martie 1502 este menționat un loc pustiu din viitoarea moșie Bâzdăgeni¹. Într-un alt document, din 30 martie 1528, de la Petru Rareș, sunt fără nume pomenite alte trei sate din corpul Ialovenilor, toate având ca punct de reper locul numit „capul Cheilor“ Ișnovățului². Cheile Ișnovățului este, de fapt, o veche denumire a Ialovenilor, cunoscută și la începutul sec. XX³. Însăși denumirea Ialoveni este fixată în scris pentru prima oară într-un document din 16 aprilie 1639⁴.

Fluctuația numelui localității se explică prin faptul că Ialovenii au fost o moșie răzeșească, compusă din patru corpuri de moșie istorice, numite „bătrâni“⁵. Astfel, Bâzdăgenii, probabil, păstrează numele unui bătrân „Bâzdăgă“ sau „Bâzdăg/ Bâzdăc“, a cărui poreclă ar ascunde în spatele său chipul unui om hărțăgos, capricios, cu toane și hachițe⁶.

Și numele de Ialoveni, după cum arată documentele, vine de la un bătrân Ialov, menționat într-un act din 9 septembrie 1643⁷. De aceeași părere sunt și toponimiștii⁸. În ceea ce privește etimologia antroponimului Ialov, cunoscutul filolog Ion Dron consideră că acesta ar însemna „bărbat steril“ și ar corespunde în limba română numelor Secu sau Sterpu. Într-adevăr, cuvântul „ialov“, în această formă, însemna sau înseamnă „steril“ în majoritatea limbilor slave (limba rusă veche, slavona bisericească, bulgară, sârbo-croată, slovenă, cehă, slovacă), în celelalte apărând în forme foarte apropiate⁹.

Vechea denumire de Cheile Ișnovățului s-a creat, însă, altfel. Toponimul „Chei/ Cheie“ este unul topografic și descrie forma sau aspectul exterior al locului. Substantivul plural „chei“ desemnează o „vale îngustă, lipsită de albie majoră, între doi pereți înalți și abrupti, acolo unde apa râului, întâlnind roci compacte, exercită o puternică eroziune în adâncime“¹⁰. În acest loc, albia râului îngustându-se, parcă se încuie și apa fuge în pământ, iar, când trece de chei, râul parcă se descuie, adică albia lui se lărgeste și apa din nou iese la suprafață. Asemenea toponime sunt cunoscute și în alte zone românești: Cheile Bicazului, Cheile Bistriței, Cheile Doftanei, Cheile Turzii ș.a.¹¹.

La rândul său, râul Ișnovăț este pentru prima oară amintit într-un act de la Alexandru cel Bun din 10 februarie 1429¹², în varianta „Vășneveț“. Hidronimul provine

de la ucraineanul „vâșnea” — „vișin, vișină” și înseamnă „valea pe care cresc vișini”¹³. Din spusele localnicilor aflăm că în locul unde izvorăște Ișnovățul, lângă mănăstirea Căpriană, există vișini crescând sălbatic și în zilele noastre. Vom menționa și faptul că în documentul deja citat din 1429 mănăstirea Căpriană apare cu numele „mănăstirea Vâșneveț, unde este egumen Chiprian”.

Ialovenii au avut statutul de sat până acum un sfert de veac. La 25 martie 1977, satul Ialoveni se transformă administrativ în așezare de tip orășenesc, primește numele Kutuzov și devine reședința raionului omonim¹⁴. Cauza acestei transformări este transparentă. În 1973, în cadrul sistemului „Moldvinprom”-ului, a fost creată aici Asociația științifică de producție „Ialoveni”, cu specializarea în viticultură și vinificație.¹⁵ Dezvoltarea acestei asociații, în contextul accentului pus de autoritățile statale de atunci pe industrializarea agriculturii, a determinat creșterea statutului localității.

Prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești din 14 martie 1989, decret care a intrat în vigoare la 31 martie 1989, localitatea abandonează numele de Kutuzov și revine la numele istoric¹⁶. După noua împărțire administrativ-teritorială, conform Legii Republicii Moldova nr. 306-XIII din 7 decembrie 1994, Ialovenii trec la statutul de oraș, ca și toate fostele așezări de tip orășenesc¹⁷. În 1999, după desființarea raioanelor, orașul este subordonat județului Chișinău¹⁸, ulterior aici instalându-se și autoritățile județene.

Nu există o moștenire heraldică proprie a localității. Singura încercare de creare a unui blazon pentru Ialoveni aparține heraldistului chișinăuan Constantin Bogatov, care, în 1986, propune un șir de proiecte de steme pentru orașele de atunci ale R.S.S.M., proiecte ce au fost prezentate în paginile revistei „Moldova”. Pentru orașul Kutuzov, C. Bogatov propune *un scut tripartit în furcă răsturnată, roșu, verde și albastru* (primele două culori simbolizând drapelul de stat al R.S.S.M., iar ultima râul Ișnovăț) și *încărcat cu o compoziție „agro-industrială” broșând peste liniile de divizare, compoziție formată dintr-o jumătate de ciorchine de strugure de aur, cu frunză verde, o jumătate de spic de aur, un fragment dintr-o roată dințată neagră și un fragment de cheie pentru piulițe neagră și având imprimat pe ea secera și ciocanul încrucișate și de aur*¹⁹. Autorul acestui proiect dorea să se refere la întreprinderile economice din localitate: Asociația științifică de producție „Ialoveni”, coloana mecanizată mobilă a „Neftesnabsbât”-ului ș.a.²⁰ Din păcate, acest proiect nu rezistă criticii.

Inițiativa creării unor simboluri adecvate pentru orașul Ialoveni aparține primarului Anatol Moldovanu. Pregătindu-se pentru sărbătorirea semimileniului Ialovenilor din 2002, Primăria orașului a demarat, în luna martie 2001, un concurs local pentru elaborarea stemei, concurs anunțat prin afișare în locuri publice și informare în presa locală. Termenul de prezentare a proiectelor era data de 1 octombrie 2001. Centralizarea propunerilor și relațiile cu autorii au fost puse pe seama Tamarei Castrașan, specialist în relațiile cu publicul al Primăriei.

La concurs au fost prezentate doar două proiecte, ambele publicate anonim în ziarul local „Curierul de Ialoveni”.

Primul proiect înaintat aparține juristului Serghei Golovco, specialist în relații cu publicul la consiliul județean Chișinău, și reprezintă: *un scut pentagonal, încadrat într-un cartuș cu ornamente vegetale și scartelat: în 1 — un ciorchine de strugure cu o*

frunză; în 2 — imaginea Bisericii Sf. Parascheva din localitate (construită în anii 1897–1901); în 3 — tripartit în pal în culorile drapelului național; în 4 — un stejar din stema județului Chișinău; proiectul este necolorat²¹.

Cel de-al doilea proiect aparține profesoarei Olga Golban, directoarea grădiniței nr. 3 din localitate, și reprezintă: *un scut tăiat și jumătate despicat; în 1 — pe verde-deschis, un cap de bour natural, cu stea cu șase raze între coarne, flancat la dexta de o ramură naturală de viță de vie cu struguri; în 2 — în câmp verde-deschis, imaginea bisericii Sf. Parascheva, flancată în senestra de o ramură de viță de vie, simetrică cu cea din prima partițiune; în 3 — tripartit în pal în culorile drapelului național; scutul este timbrat de o coroană murală de aur cu cinci turnuri, având imprimat pe ea denumirea „Ialoveni” și dedesubt „1502”*²².

După nereușita (explicabilă, de altfel) a concursului local, primarul s-a adresat la Comisia Națională de Heraldică a Republicii Moldova (în continuare — C.N.H.), care pe 5 noiembrie 2001 i-a remis chestionarul heraldic obligatoriu pentru completare la elaborarea stemelor teritoriale²³. Chestionarul a fost completat de către Tatiana Ungureanu, profesoară de istorie din localitate, și Tamara Castrașan. A fost, de asemenea, foarte binevenită și publicarea în presa locală în februarie 2002 a articolului Tatiane Ungureanu referitor la documentele istorice despre Ialoveni²⁴. În sfârșit, pe 22 februarie 2002, pentru elaborarea unui proiect de stemă și drapel al localității, a fost contractat subsemnatul.

După examinarea detaliată a chestionarului heraldic și a altor surse istorice și heraldice, am constatat că singurele două idei care pot să individualizeze maximal urbea și să poată fi transpuse în limbaj heraldic erau două: 1) Referirea la vechea denumire a localității de Cheile Ișnovățului; 2) Referirea la producerea xeresului în localitate, actuala fabrică de vinuri S.A. „Vinuri – Ialoveni”, succesoarea de drept a Asociației științifice de producție „Ialoveni”, fiind singura fabrică producătoare de vin de tip xeres din Republica Moldova. Din combinarea simbolurilor heraldice ale celor două idei a rezultat actualul proiect de stemă, care a fost pus apoi la baza elaborării proiectului de drapel.

Pentru a ne referi la vinul xeres a trebuit să cercetăm heraldica patriei acestui vin.

Orașul Jerez de la Frontera, din provincia spaniolă Andaluzia, oraș de la care provine numele vinului, are o stemă foarte veche, ale cărei origini se pierd în negura vremurilor, și se consideră drept „arme de tradiție”²⁵. Cronicarul spaniol Spinola afirma că Alfons X cel Înțelept, regele Castiliei și Leonului, care a domnit în anii 1254–1284, ar fi acordat orașului drept stemă valuri de mare, albastre și albe (de argint), spunând cavalerilor jerezani că așa cum valurile mării, în continuă mișcare, bat stâncile dure, cu aceeași constanță vor trebui și ei să combată în permanență inamicul, și ar fi cerut cavalerilor, de asemenea, să pună în bordura scutului lei și castele (emblemele heraldice ale Regatului Castilia și Leon) — adevărate simboluri ale forței și rezistenței²⁶.

Această compoziție heraldică, cunoscută din timpurile vechi²⁷, a fost normată și în 1970, când s-au ordonat ultima oară stemele teritoriale spaniole. În formula actuală, blazonul are următoarea descriere: *scut cu vârful rotunjit (scut de tip „spaniol”), fasciat în 18 burele ondulate, albastru și argint alternându-se; bordură îmbucătățită din armele regatului Castilia și Leon: un castel de aur în câmp roșu și un leu roșu în câmp de aur; scutul este timbrat de o coroană regală*²⁸.

Fig. 1. Stema orașului Jerez de la Frontera în diferite sigilii vechi (după Manuel M.ª Gonzalez Gordon, Marqués de Bonanza): 1468 (a); sec. XVII (b); epoca modernă (c).

Date fiind realitățile heraldice și istorice, nu am putut împrumuta de la stema orașului Jerez de la Frontera decât *valurile*, care simbolizează aici constanța, perseverența, fidelitatea, consecvența, statornicia, stabilitatea și care pot fi liniștite și pașnice, dar pot fi și năpraznice și nesăbuite, la fel ca și firea omului.

Personificarea și individualizarea acestor valori în stema Ialovenilor s-a făcut prin înlocuirea valurilor de culoare albastră cu valuri de culoare roșie-vișinie. Scopul acestei substituiri a fost simbolizarea denumirii râului Ișnovăț, care, după cum am arătat mai sus, vine de la vișin, al cărui fruct — vișina — a definit în limba română (dar nu numai) această nuanță de roșu. În același timp și valurile de argint, argintul fiind simbolul heraldic al apei, prin îngustimea lor vor să facă referire la ideea de chei ale unui râu, aici ale Ișnovățului.

Totuși, această divizare a scutului, laconică și foarte elegantă, a trebuit să fie accentuată cu un alt simbol, legat de producerea vinului. Am renunțat la tufe, ramuri, ciorchini și frunze de viță de vie, dat fiind faptul că acestea sunt arhiprezente în heraldica națională și universală, și am optat pentru o mobilă utilizată mult mai rar — *cupa*, aici de vin. De exemplu, o cupă de vin roșie în câmp de argint a fost stema medievală a

corporației vânzătorilor de vin și sare din Florența²⁹. Diverse cupe vom găsi și în stemele orașelor New York (S.U.A.), Santa Marta (Columbia), Puebla de los Ángeles (azi Puebla de Zaragoza, Mexic), Kutenberg (Boemia), în stema Abației de Quedlinburg, sau în stemele statale ale Egiptului din 1461-1517 și Regatului Cambodgia³⁰.

Simbolistica cupei, deși foarte largă, se rezumă în general, după cum arată autorii francezi Jean Chevalier și Alain Gheerbrant, la două aspecte esențiale: cel de vas al belșugului și cel de vas conținând elixirul nemuririi³¹. Cupa, de asemenea, simbolizează cunoașterea, revelația, comuniunea în adorare și dragoste și altele. De exemplu, în lumea celtică, o cupă cu vin sau altă băutură alcoolică (bere sau hidromel), pe care o fată tânără o întinde spre sau o dă candidatului-rege, este un simbol al suveranității³². În creștinism, cupa este un simbol al mântuirii, al harului și destinului pe care îl primește omul din mâna lui Dumnezeu³³. Iar în mistica islamică, cupa dragostei sau vinul bucuriei sunt acordate sfinților privilegiați din Paradis³⁴.

Astfel, cupa de aur din stema Ialovenilor, aurul fiind simbolul heraldic al soarelui, inteligenței, măririi, prestigiului, virtuții și grandorii, pe lângă faptul că întruchipează produsul finit care a determinat trecerea satului Ialoveni la statutul de oraș și care i-a adus și-i aduce faimă – vinul xeres, este în același timp un vas care conține elixirul vieții, nemuririi, cunoașterii, încrederii în viitor.

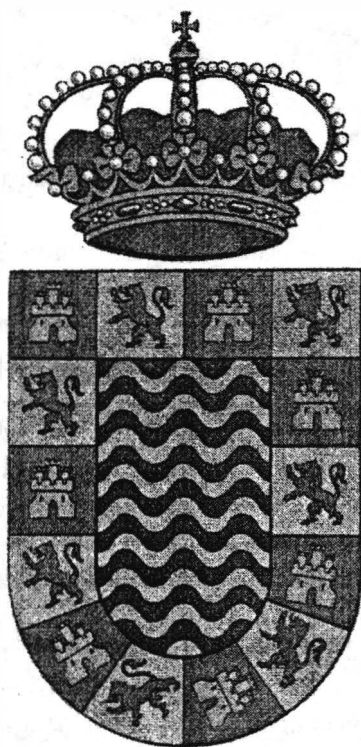

Fig. 2. Stema orașului Jerez de la Frontera stabilită în 1970.

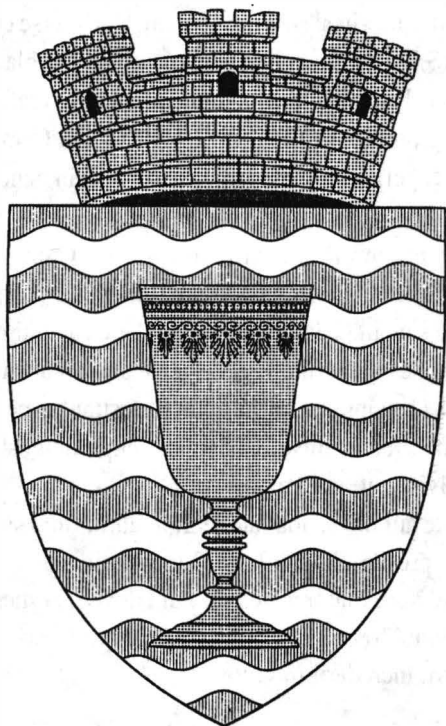

Fig. 3. Stema orașului Ialoveni, 2002.

Coroana murală de aur cu trei turnuri care timbrează scutul marchează, conform regulilor stabilite de C.N.H., statutul de oraș de subordonare județeană, fostă reședință de raion.

Drapelul orașului a fost elaborat în baza stemei. Într-o formulă simplificată, conform regulilor vexilologiei, el are aceeași semnificație. Ca și în alte cazuri, a fost păstrată doar o singură idee, cea mai valoroasă ca vechime și importanță individualizatoare — referirea la denumirea de Cheile Ișnovățului, producția xeresului fiind o preocupare mai nouă. S-a renunțat la ondulația valurilor în pânza drapelului, deoarece acest efect se poate obține în mod firesc atunci când drapelul flutură în bătaia vântului.

Noua stemă și noul drapel ale orașului Ialoveni, elaborate de autor și executate grafic de programistul Veaceslav Racov, au fost aprobate de către Consiliul orașenesc pe 27 martie 2002 și de către Comisia Națională de Heraldică pe 2 aprilie 2002³⁵. Pentru prima dată drapelul orașului a fost arborat pe sediul Primăriei în ziua de 27 august 2002, cu ocazia zilei naționale.

Descrierile tehnice ale noilor simboluri sunt următoarele.

Stema: În câmp fasciat în burele ondulate, roșu-vișiniu și argint alternându-se, o cupă de vin de aur. Scutul timbrat de o coroană murală de aur cu trei turnuri.

Drapelul: O pânză dreptunghiulară (3×2) fasciată în 15 brăie, roșu-vișinii și albe alternându-se.

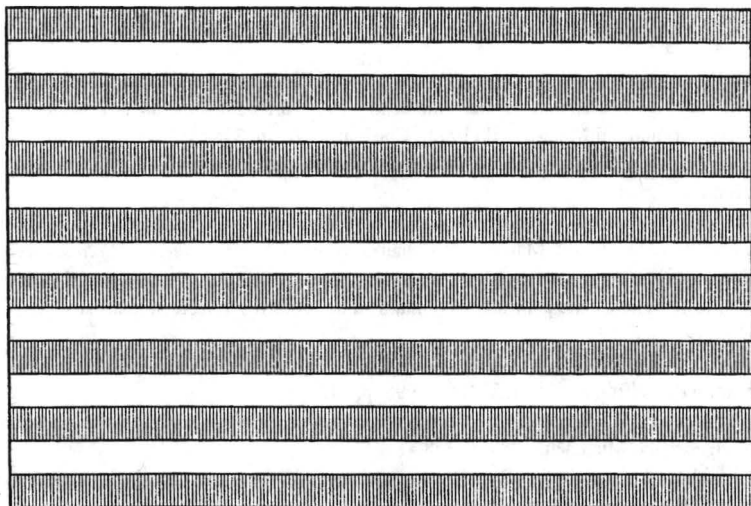

Fig. 4. Drapelul orașului Ialoveni, 2002.

NOTE

¹ A.V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, nr. 1, p. 1.

² *Ibidem*, nr. 4, p. 4.

³ Z. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, ediția a II-a, Chișinău, 2001, p. 129.

⁴ A.V. Sava, *op.cit.*, nr. 32, p. 51.

⁵ I.N.Halippa, *Rospis' zemlevladienija i soslovnogo stroja naselenija Bessarabii po dannym perepisi 1817 goda*, în *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj Učonoj Arhivnoj Komissii*, 3, Chișinău, 1907, p. 147. Bătrânii erau copiii sau nepoții unui moș — întemeietorul unui sat. De la cuvântul „moș” avem termenul „moșie”, iar de la cuvântul „bătrân” (referitor la un om) avem termenul „bătrân” (referitor la pământ). După împărțirea moșiei între bătrâni, prenumele bătrânului moștenitor putea deveni nume al corpului de moșie care îi aparținea lui și descendenților săi.

⁶ I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 57; *Dicționar explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, 1996, p. 93.

⁷ A.V. Sava, *op.cit.*, nr. 41, p. 51–62.

⁸ A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 100.

⁹ M. Vasmer, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, IV, Moscova, 1973, p. 554–555.

¹⁰ *Dicționar explicativ ...*, p. 166.

¹¹ I. Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, p. 21.

¹² DRH, A, I, p. 124–125.

¹³ I. Dron, *Studii și cercetări*, Chișinău, 2001, p. 300; idem, *Chișinău. Schițe etnotoponimice*, Chișinău, 2001, p. 63–84.

¹⁴ R.S.S. *Moldovenească. Orânduire administrativ-teritorială la data de 1 aprilie 1988*, Chișinău, 1988, p. 9, 45, 142, 147, 173.

¹⁵ *Sovetskaja Moldaviija. Kratkaja Enciklopedija*, Chișinău, 1907, p. 147.

¹⁶ *Veștile Sovietului Suprem și Guvernului R.S.S. Moldovenești*, 1989, nr. 4, p. 336, art. 88.

¹⁷ *Monitorul oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr. 1, p. 48, 72.

¹⁸ *Ibidem*, 1999, nr. 30, 27 martie, p. 6.

¹⁹ C. Bogatov, *Emblemele așezărilor noastre*, în *Moldova*, 1986, nr. 7, p. 35; S. Andrieș-Tabac, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, 1998, p. 126, fig. 294.

²⁰ *Sovetskaja Moldaviija. Kratkaja Enciklopedija*, p. 147.

- ²¹ [Tamara Castrașan], *Stema orașului Ialoveni — s-o elaborăm împreună*, în „Curierul de Ialoveni”, 2001, nr. 1, mai, p. 4.
- ²² [Eadem], *O nouă variantă a proiectului stemei orașului Ialoveni*, *ibidem*, nr. 3, iulie, p. 4.
- ²³ S. Andrieș-Tabac, *Chestionarul heraldic pentru elaborarea simbolurilor teritoriale*, în Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova, II (1999), Chișinău, 2001, p. 335–338.
- ²⁴ Tatiana Ungureanu, *Ialoveni la 500 de ani. Istoricul localității în documente*, în Curierul de Ialoveni, 2002, nr. 2, februarie, p. 3.
- ²⁵ V. de Cadenas y Vicent, *Fundamentos de heraldica (ciencia del blason)*. Madrid, 1975, p. 105–106.
- ²⁶ M.M.ª Gonzalez Gordon, Marqués de Bonanza. *Jerez — Xerez — Sherish. Noticias sobre el origen de esta ciudad, su historia y su vino*, Jerez de la Frontera, 1970, p. 19. Aducem mulțumiri și pe această cale domnului acad. Gheorghe Cozub pentru bunăvoința de a ne fi oferit spre cercetare acest volum.
- ²⁷ *Ibidem*, p. V, 17, 19.
- ²⁸ *Ibidem*, p. VII, 578.
- ²⁹ L. Caratti di Valfrei, *Araldica*, Milano, 1998, p. 21.
- ³⁰ O. Neubecker, W. Rentzmann. *10 000 Wappen und Embleme von Staaten und Städten, nach Bildmotiven angeordnet*, München, 1989, p. 378.
- ³¹ J. Chevalier, A. Gheerbrant. *Dictionar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, I. București, 1994, p. 416.
- ³² *Ibidem*, p. 417.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 418.
- ³⁵ *Stema și drapelul orașului Ialoveni*, în Curierul de Ialoveni, 2002, nr. 5 (13), ediție specială.

LES NOUVEAUX SYMBOLES HÉRALDIQUES DE LA VILLE DE IALOVENI

RÉSUMÉ

Les nouvelles armes et le nouveau drapeau de la ville de Ialoveni, district de Chișinău, élaborés par l'auteur de cet article et dessinés par le programmeur Veaceslav Racov, ont été approuvés par la municipalité le 27 mars et par la Commission Nationale d'Héraldique le 2 avril 2002.

Les armes sont: *Burelé ondé, de gueules-cerise et d'argent, à une coupe de vin d'or. L'écu sommé d'une couronne murale d'or à trois tours.*

Le drapeau représente une *toile rectangulaire (3 × 2), burelée de 15 pièces, de rouge-cerise et blanches.*

Ce sont deux idées qui ont été exploitées pour la création des armoiries municipales: la référence à l'ancien nom de la ville Cheile Țșnovățului („les défilés de la rivière d'Țșnovăț”; Țșnovăț = „la vallée avec des cerisiers”) et la référence à la fabrication du vin xérès dans cette ville — fait unique pour la République de Moldavie —, en utilisant les armoiries de la ville espagnole Jerez de la Frontera, la patrie du xérès.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Les armes de la ville Jerez de la Frontera dans les différentes empreintes des sceaux anciens (d'après Manuel M.ª Gonzalez Gordon, Marqués de Bonanza): 1468 (a); XVII siècle (b); l'époque moderne (c).

Fig. 2. Les armes de la ville Jerez de la Frontera établies en 1970.

Fig. 3. Les armes de la ville de Ialoveni, 2002.

Fig. 4. Le drapeau de la ville de Ialoveni, 2002.

LISTA ABREVIERILOR

AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj
AIIA Iași	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași
AIII Iași	Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași
AnnIN	Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, Roma
ANRM	Arhiva Națională a Republicii Moldova
ANSMN	American Numismatic Society, Museum Notes, New York
AP	A. Pohl, <i>Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540</i> , Budapesta, 1982
Arheologija Sofia	Arheologija. Organ na Arheologičeski Institut i Muzei, Sofia
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iași
Ball	<i>Katalog Robert Ball</i> , Berlin, 5 XII 1932
BAR Suppl. Ser.	<i>British Archaeological Reports, Supplementary Series</i> , Oxford
Belleten	Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara
BerRGK	Bericht der Römische-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BMC	<i>Coins of the Roman Empire in the British Museum</i> , 6 vol., Londra, 1923–1962
BSFN	Bulletin de la Société Française de Numismatique, Paris
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București
BZf	Byzantinische Zeitschrift, München
CA	Cercetări Arheologice, București
CAB	Cercetări Arheologice în București, București
CCDJ	Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
CH	<i>Coin Hoards</i> , Londra
CN	Cercetări Numismatice, București
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică, București
CNBAR	Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române
CRAI	Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris
Crawford	M. Crawford, <i>Roman Republican Coinage</i> , Cambridge, 1974
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, București, I–XII (1924–1947)
Dacia, N.S.	Dacia, Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne, Nouvelle Série, București (1957–)

DID, I	D.M. Pippidi, D. Berciu, <i>Din istoria Dobrogei</i> , I, <i>Geți și greci la Dunărea de Jos</i> , București, 1965
DOW	<i>Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks and in the Whittemore Collection</i> , Washington: I – A. R. Bellinger, <i>Anastasius I to Maurice 491-602</i> , 1966; II – Ph. Grierson, <i>Phocas to Theodosius III 602-717</i> , 1968; III – idem, <i>Leo III to Nicephorus III 717-1081</i> , 1973.
DRH	<i>Documenta Romaniae Historica</i> , București
EAIVR	<i>Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României</i> , coord. C. Preda, București, I, 1994; II, 1996; III, 2000
ÉBPB	Études Byzantines et Post-Byzantines, București
ÉPRO	Études Préliminaires des Religions Orientales (red. M.J. Vermaseren), Leiden
Gumowski	M. Gumowski, <i>Handbuch der polnischen Numismatik</i> , Graz, 1960
Hendy	M.F. Hendy, <i>Coinage and money in the Byzantine Empire 1081-1262</i> , Washington, 1969
Hill	Ph. V. Hill, <i>The Dating and Arrangement of the Undated Coins of Rome, A.D. 98-148</i> , Londra, 1970
IGCH	An Inventory of Greek Coin Hoards, New York, 1973
Istro-Pontica	<i>Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 ani de activitate 1955-2000</i> , Tulcea, 2001
Izvestija Sofia	Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia
Izvestija Tărnovo	Izvestija Istoričeski Muzej Veliko Tărnovo
Izvestija Varna	Izvestija na Varnenskoto Arheologičesko Družestvo, Izvestija na Narodnija Muzej, Varna
LH	L. Huszár, <i>Münzenkatalog Ungarn von 1000 bis heute</i> , Budapesta, 1979
LRBC	<i>Late Roman Bronze Coinage A.D. 324-498</i> : I – P.V. Hill, J.P.C. Kent, <i>The Bronze Coinage of the House of Constantine A.D. 324-336</i> ; II – R.A.G. Carson, J.P.C. Kent, <i>Bronze Roman Imperial Coinage of the Later Empire A.D. 346-498</i> , Londra, 1965
MASP	Materiali po Arheologii Severnogo Pričernomorija, Odesa
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MBR	G. Buzdugan, O. Luchian, C.C. Opreșcu, <i>Monede și bancnote românești</i> , București, 1977
Metcalf	D.M. Metcalf, <i>Coinage in South-Eastern Europe, 820-1396</i> , Londra, 1979
MIA	Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR, Moscova-Leningrad (Sankt Petersburg)
MIB	W. Hahn, <i>Moneta Imperii Byzantini</i> , 3 vol., Viena 1973 sqq.
MIB(E)	W. Hahn, M.A. Metlich, <i>Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491-565)</i> , Viena, 2000
MINAC	Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța
MMB	Muzeul Municipiului București
Morrisson	Cécile Morisson, <i>Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, I-II</i> , Paris, 1970
Mušmov	N. Mušmov, <i>Antičnite moneti na Balkanskija poluostrrov</i> , Sofia, 1912
NC	Numismatic Chronicle, Londra
NE	Numizmatika i Epigrafika, Moscova
NSf	Numizmatika i Sfragistika, Kiev
NSf Sofia	Numizmatika i Sfragistika, Sofia
NZ	Numismatische Zeitschrift, Viena

PACT	PACT, Revue du groupe européen d'études pour les techniques physiques, chimiques et mathématiques appliquées à l'archéologie, Strasbourg
Pick-Regling	B. Pick, <i>Die antiken Münzen von Dacien und Moesien</i> , I, 1, Berlin, 1898 B. Pick, K. Regling, <i>Die antiken Münzen von Dacien und Moesien</i> , I, 2, Berlin, 1910
Preda	C. Preda, <i>Monedele geto-dacilor</i> , București, 1973
Price	M.J. Price, <i>The coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus</i> , <i>A British Museum Catalogue</i> , Zürich-Londra, 1991
RBN	Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie, Bruxelles
RE	<i>Real-Encyclopädie des klassischen Altertums</i> , ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart
RÉSEE	Revue des Études Grecques, Paris
RevIst	Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RIC	<i>The Roman Imperial Coinage</i> , Londra
RM	Revista Muzeelor, București
RN	Revue Numismatique, Paris
RRCD	Maria Chițescu, <i>Some Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type</i> , Oxford, 1981
Ruzicka	L. Ruzicka, <i>Numismatische Zeitschrift</i> , 50, 1917, p. 73-173.
Ruzicka, Pautalia	L. Ruzicka, <i>Corpusgerechte monographische Bearbeitung der Münzprägung von Pautalia</i> , în <i>Izvestija Sofia</i> , 7, 1932-1933, p. 1-216
SAA	<i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , 1, <i>Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata</i> , Iași, 1983
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCN	Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCPitești	Studii și Comunicări, Pitești
Sellwood	D. Sellwood, <i>An Introduction to the Coinage of Parthia</i> , ediția a II-a, Londra, 1980
Simpozion Chișinău 2000	<i>Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la Prima Unire a Românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii și note</i> , București, 2001
Simpozion Chișinău 2001	<i>Simpozion de Numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001), Chișinău, 13-15 mai 2001, Comunicări, studii și note</i> , București, 2002
SMIM	Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SNG	<i>Sylloge Nummorum Graecorum: ANS</i> , 8 – <i>The Collection of the American Numismatic Society</i> , 8, Macedonia, II: <i>Alexander I – Philip II</i> , New York, 1994 (Hyla A Troxell); von Aulock – <i>Deutschland. Sammlung von Aulock</i> , Berlin, 1966; Cop – <i>Copenhaga</i> , 1943 sqq.; Evelpidis – <i>Grèce. Collection Réna H. Evelpidis, Athènes</i> ; France, 2. <i>Cabinet des Médailles, Cilicie – France</i> , 2. <i>Cabinet des Médailles, Cilicie</i> , Paris, 1993; W.M. Stancomb, XI, Londra – XI, <i>The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region</i> , Londra, 2000 (W.M. Stancomb), 2000; Switzerland, I. <i>Levante-Cilicia – Switzerland</i> , I. <i>Levante-Cilicia</i> , Berna, 1986.
Srećković	S. Srećković, <i>Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavije</i> , Belgrad, 1989

Srećković, Akches, I–III

StCl

Trudy-Chişinău

VHAD

ZfN

S. Srećković, *Akches: (Volume One), Osman Gazi-Murad II, 699–848 AH*, Belgrad, 1999; *(Volume Two), Mehmed II Fatih-Selim I Yavuz, 848–926 AH*, Belgrad, 2000; *(Volume Three), Süleyman I Kanunî, 926–974 AH*, Belgrad, 2003

Studii Clasice, Bucureşti

Trudy, Gosudarstvennyj Istoriko-Kraevedčeskij Muzej Moldavskoj SSR, Chişinău

Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva, Zagreb

Zeitschrift für Numismatik, Berlin

